

63026

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ÖMER FERİT KAM
VE
ÂSÂR-I EDEBİYE TEDKİKATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Cemâl KURNAZ

Hazırlayan
Halil ÇELTİK

Ankara - 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON M

ÖZET

Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı, Haz. Halil ÇELTİK, Danışman: Prof.Dr. Cemâl KURNAZ, Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997.

Ömer Ferit Kam, 1864-1944 yılları arasında yaşadı. Özel dersler alarak felsefe ve edebiyat alanında kendisini yetiştirdi. Tercüme Kalemî'nde memuriyet hayatına başladı. Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Edebiyat-ı Türkiyye müderrisliğine atandı. Burada *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* ve *Şerh-i Mütûn* derslerini okuttu. Bu derslere ait notlarını *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* adıyla yayımladı.

Ferit Kam eserine uzunca bir girişle başlar. Burada edebiyat, ahlâk; Arap ve İran edebiyatıyla tasavvufî edebiyat hakkında bilgiler verir. *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı*'nın tanımını yapar. Eserinde divan şairlerinin kullandıkları kelimeleri ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğini belirtir.

Ferit Kam, divan şairlerinin kullandıkları kelimeleri "bitkiler, hayvanlar, içkiler, süs eşyası, musikî âletleri, savaş araçları ve yıldızlarla ilgili efsaneler" olmak üzere yedi grupta değerlendirmiştir. Bitkiler grubunda 21 ağaç, 16 meyve ve 25 çiçek tanıtmıştır. Hayvanlar grubunda 40 adet hayvanla birlikte at, atın 22 değişik ismi, at takımıyla ilgili 26 adet eşya; 44 kuş, 31 böcek ve haşere incelemiştir. İçkiler grubunda 24 içki ve 19 kadeh çeşidine yer vermiştir. Süslenme bölümünde 16 kıymetli taş, 12 takı ve 13 kokuyu tanıtmıştır. Musikî bölümünde 23 adet çalgı çeşidini anlatmıştır. Savaş âletleri grubunda ise 26 tane silah ve savaş aracını eserine almıştır. Her gruba aldığı maddeleri alfabetik olarak sıralamıştır.

Divan şairlerinin kullandıkları kelimelerin pek çoğu, Ferit Kam tarafından ilk defa bu eserde toplanıp tasnif edilmiştir. Bu tasnif, daha sonra yapılan "sistematik divan tahlili" çalışmalarında bazı ilâvelerle birlikte kullanılmıştır.

Ferit Kam'n bu eseri, divan şiirimizin ilk sözlüklerinden olması, sistematik divan tahlili yöntemini başlatması ve diğer benzeri eserlere kaynaklık etmesi sebebiyle önemlidir.

SUMMARY

Ferit Kam and Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı, Prepared by Halil ÇELTIK, Advisor: Prof.Dr. Cemâl KURNAZ, Gazi Un. Institute of Social Sciences (Master Thesis), Ankara 1997.

Ömer Ferit Kam lived from 1864 to 1944 years. He aducated himself by taking private lessons about literature and philosophy. He started to work in Translation Office, than he started to work in Istanbul University, Department of Ottoman Literature. He gave "Sherh-i Mütûn" (Analysis of Texts) Lessons.

He published his notes under the title of "Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı" (Analysis of Literary Texts).

The book has a along introduction. Ferit Kam gives information about literature, ethics; literature of Arabic, Persian and Sufism. He gives the definition of Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı".

Ferit Kam examines special words in "divan poetry" in his book carefully. He categorizes these words according to plants or trees, animals, drinks, accesories, musical instruments, weapons and astrology.

He introduces 21 tress, 16 fruits, 25 flowers, 40 animals, 44 birds and 31 insects. He writes about the names of horses and horse equipments, drinks and glasses. He introduces 23 musical instruments and 26 weapons. He arrangesall the subjects in an alphabetical order.

Ferit Kam's book is very important, because it is the first dictionary about the words of "divan" poetry. Ferit Kam introduces words by exemplifying in this book. He categorizes words in his book. This category started the works of systematical divan analysis. This book has become a model for other books later on.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
SUMMARY	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	XVI
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	XVII
ÖNSÖZ.....	XVIII

I. BÖLÜM: ÖMER FERİT KAM HAYATI VE ESERLERİ

ÖMER FERİT KAM.....	2
I- HAYATI	2
II- ESERLERİ	7
A - Kitaplar	7
1- Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı Dersleri	7
2- Dinî Felsefî Sohbetler.....	7
3- Felsefe Tarihi Notları	8
4- Mebâdî-i Felsefeden İlm-i Ahlâk	8
5- İlm-i Mâba'de't-Tabia	8
6- Hall-i Mesele-i Tabiat.....	8
7- İran Edebiyatı Tarihi	8
8- Vahdet-i Vücut.....	9
9- Felsefe Lûgati.....	9
10- Afgan Şairleri	9
11- Divan Şiiri Sözlüğü.....	9
12- Şeyh Gâlib Divan ve Hüsn ü Aşk'ından Müntehab Parçalar	9
13- Eski İran'da Felsefe	10
14- Not Defteri 1	10
15- Not Defteri 2	10
16- Türehât.....	10
17- Şiir Defteri.....	10
18- Tercüme-i Manzume-i Sulh.....	10
B- Makaleler	11
Makalelerin Listesi	12
C - Şiirler.....	18

II. BÖLÜM: ÂSÂR-I EDEBİYE TEDKİKATI MAHİYETİ, ÖNEMİ VE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

ÂSÂR-I EDEBİYE TEDKİKATI	20
Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı'nın Mahiyeti ve Önemi	20
Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı'nın Metodu	22
Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı'nın Bölümleri	23
Edebiyat	23
Edebiyat ve Ahlâk	24
Eski Edebiyat	25
Şiir	25
Eski Nesir	26
Divan ve Hamse	27
Aruz Vezni	28
Arap Edebiyatı	28
İran Edebiyatı	28
Tasavvufî Edebiyat	29
Tasnif-i Anâsır	30
Efsaneler	32
İlm-i Tencim	33

III. BÖLÜM: ÂSÂR-I EDEBİYE TEDKİKATI

MUKADDİME	36
Tedkik-i Âsârın Mahiyeti	38
Edebiyat Lafzının Tazammun Ettiği Mânâ ile Edebiyat Hakkında Umumî, Hususî Bazı Mülâhazât	41
Edebiyat Tâbirinin Tazammun Ettiği Muhtelif İki Mânâ	43
Edebiyat Tâbirinden Bizim Anladığımız Mânâ	44
Şiirin Târifi, Evsâf-ı Mümeyyizesi, Şâirler Hakkında Tarz-ı Telâkkî	52
Şiirin Bizce Tarz-ı Telâkkîsi	55
Nesrimiz Hakkında Bazı Mütâlaât	61
Dîvân	70
Hamselerin Menşeiyle Vech-i Tesmiyesi	71
VEZN-İ ARÛZÎ İLE ARAB, ACEM EDEBİYATINA DÂİR BİR İKİ SÖZ	72
Arab Edebiyatının Devreleri	73
Muallakât-ı Seb'a	73
İslâm, Hulefâ, Mülûk Devirleri	74
Arab Romanları	75
Câhiliye Âsârından Birkaç Nümûne	76
İRAN EDEBİYATI	79
Rûdekî	79
Dakîkî	79
Şîrâzî Râzî	79
Unsurî	80

Firdevsî-i Tûsî.....	80
Zahîrûddin-i Feryâbî.....	80
Hakânî-i Şirvanî.....	81
Nizâmî-i Gencevî	81
Emir Husrev-i Dehlevî	81
Kemâlûddin-i Isfahanî.....	81
Sâdî-i Şirâzî.....	81
Hâfız-ı Şirâzî	83
Orfî-i Şirâzî	84
Sâib-i Tebrizî	84
EDEBİYAT-I SÛFİYE.....	85
Hakîm Senâî.....	86
Ferîdüddin-i Attâr.....	87
Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî.....	88
ÂSÂR-I MANZÛMENİN ANÂSIRA İRCÂI.....	90
Tasnif-i Anâsır	91
AĞAÇLAR	93
Ar'ar.....	93
Ban	93
Bîd, bîd-i mecnûn, bîd-i aşk, bîd-i giryân	93
Bîd-i müşg.....	93
Çenâr	94
Mihr-i giyâ, mihr-i giyâh.....	95
Kerm	95
Gül-bün	95
Mugaylân	95
Nahl	95
Nahl-i tecellî	96
Nâl	96
Nârven	96
Nây	96
Nihâl.....	97
Sanavber	97
Serv.....	97
Şimşâd	98
Tâk.....	98
Tûbâ	98
MEYVELER.....	99
Âlû.....	99
Ayva.....	99
Bâdâm.....	99
Bih.....	99
Elma	100

Emrûd	100
Engûr	100
Gûre	100
Harbûze	100
Harbûze-i Bektâşî	101
İneb	101
Kiras	101
Piste	101
Rümmân	101
Şeft-âlû	102
Turunc	102
ÇİÇEKLER	103
Abher	103
Bahâr	103
Benefşe	103
Buhûr-ı Meryem	103
Erguvân	104
Gonca	104
Gül	105
Gül-i ra'nâ	105
Gül-nâr	105
Gülâlâ	105
İspergam, sipergam	105
Karanfil	106
Lâle	106
Nergis	108
Nesteren, nesterîn	109
Nîlüfer	109
Reyhan	109
Sad-berg	110
Semen	110
Sünbül	110
Sûse	111
Şakâyıku'n-nûman, şakâyık-ı lâle-i kûhî	111
Şebbû	111
Yâsemen	112
Zanbak	112
Zerrîn	112
Zerrîn-kadeh	112
HAYVANÂT	113
Âhû	113
Âhû-yı Harem	113
Arslan	113
Bebr, böbür	113
Bîdester	114

Burak.....	114
Büz	114
Büzgâle.....	114
Cemel.....	114
Cemmâz, cemmâze	114
Dabû (Zabû)	115
Fil	115
Ganem.....	115
Gâv	115
Gazâl	115
Gûrmûş	115
Gûsfend.....	115
Gürbe.....	116
Gürg.....	116
Hamel	116
Hargûş	116
Hırs.....	116
Hizebr	116
Hûk.....	117
Kaplan.....	117
Kebş.....	117
Koç	117
Miş.....	117
Mûş	117
Nahçîr	118
Pelenk	118
Pîl	118
Pûzîne	118
Rûbâh, rûbeh.....	118
Ruh	119
Sa'leb.....	119
Sevr.....	119
Şegâl.....	119
Şütür, üstür.....	119
Zürâfa	119
 ATIN MUHTELİF İSİMLERİ	 120
Aşkar	120
Eblak	120
Edhem.....	120
Esb.....	120
Eşheb.....	120
Feres.....	120
Gülgûn	121
Hayl	121
Hınk	121
Kümeýt.....	121

Kürenk	121
Kütel	121
Nevend	122
Rahş	122
Raht	122
Rehvâr	122
Semend	122
Şebdîz	122
Tekâver	122
Terki	123
Tevsen	123
Yekrân	123
ATA MÜTEALLIKEŞYA	124
Bergüstevân	124
Cül	124
Düvâl	124
Fitrâk	124
Gâşiye	124
Ikâl	125
Înân: Dizgin	125
Kecîm	125
Kutâs	125
Licâm	125
Mîh	125
Na'l	126
Na'l-i bâzgûn	126
Pâlâheng, pâlheng	126
Pârdüm, pâldüm	126
Rikâb	126
Rişme	126
Satl	126
Sımt	126
Sıtabl, ıstabl	127
Sitâm	127
Şikâl	127
Teng	127
Zîn	127
Zînpûş	127
KUŞLAR	128
Ankâ	128
Bâşe	129
Bat	130
Bâz	130
Bebgâ	130
Bûm	130

Bülbül	130
Çakır.....	131
Degrân.....	131
Dürrâc	131
Fahte.....	131
Hamâme.....	131
Horos.....	132
Huffâş.....	132
Hüdhüd	132
Hümâ.....	132
Kaknus, kuknûs	133
Kebk.....	135
Kebk-i derî.....	135
Kebûter.....	135
Kerkes.....	135
Kulâğ/Kelâğ	136
Kumru.....	136
Küleng	136
Mâkiyân.....	136
Mâkiyân-ı Hind	136
Murg-âb.....	137
Nesr	137
Piristû	137
Ruh	137
Sîmurg	138
Şâhbâz.....	138
Şahin	138
Şeb-pere.....	138
Şütür-murg	138
Tâvus.....	138
Tezerv	139
Tîhû.....	139
Tûrî	139
Ukâb.....	139
Usfûr: Serçe.....	139
Verkâ.....	139
Zâğ.....	140
Zağan.....	140
HEVÂM VE HAŞERÂT VESÂİRE.....	141
Ankebut	141
Bukalemun.....	141
Cerâd	141
Dûd	141
Ef'î.....	141
Ejder, ejderhâ, ejdehâ	142

Erkam	142
Evren	143
Harçeng	143
Hayye	143
Hunfesâ	143
Kejdüm.....	144
Keşef	144
Kirm.....	144
Kirm-i şebtâb.....	144
Mâr	144
Mekes	144
Melah.....	145
Mûr	145
Nahl	145
Neheng.....	145
Nemle	145
Pervâne.....	145
Peşşe	146
Semender	146
Sûsmâr	147
Şâh-ı mârân.....	147
Timsah	147
Yılan.....	148
Zünbûr	148
MÜSKİRÂT.....	149
Afyon.....	149
Arak	149
Bâde	149
Beng.....	149
Berş.....	150
Duhân	150
Duht-ı rez, duhter-i rez	150
Esrar.....	150
Gül-efsûn	151
Hamr	151
Huşber	151
Mey.....	151
Mey-i revân.....	151
Müdâm	151
Mül	152
Müselles.....	152
Nebîz	152
Nûş-dârû.....	152
Rahîk	152
Sabûh.....	153

Sahbâ.....	153
Şarap	153
Tönbâkû.....	154
Ukâr	154
İŞRETEDEVÂTI	155
Ayağ	155
Câm.....	155
Cür'a	155
Dost-kâm, dost-kâmî, dost-kân, dost-kânî	155
Gül-efsûn	155
Habâb	156
Hum	156
Hum-ı husrevânî	156
İbrik	156
Kadeh	156
Kâse	157
Kulkul.....	157
Nukl	157
Peymâne	157
Piyâle.....	157
Rıtl.....	157
Sâgar	158
Sebû	158
Sürâhî	158
MÛSİKÎ ÂLÂTI	159
Berbat	159
Bozuk	159
Çârpâre.....	159
Çegâne	159
Çeng.....	159
Dâire.....	160
Def.....	160
Kânûn	160
Keman.....	161
Kerrenây	161
Kudûm	161
Kûs	161
Mûsikâr	162
Nây, ney	162
Nefîr.....	162
Nakâre.....	163
Rûbâb	163
Santur	163
Setâr, çârtâr, şeştâr	163
Sûrnâ	163

Tabl.....	164
Tanbur.....	164
Ud	164
KIYMETLİ TAŞLAR (AHCÂR-I SEMÎNE).....	165
Akik	165
Dür.....	165
Düvâl, düvâle.....	165
Elmas.....	165
Fîrûze.....	166
İncû	166
Kehrübâ, kâhrübâ.....	166
La'l	166
Lü'lü.....	166
Mercan	167
Mervâfîd	167
Sadef	167
Yâkut	167
Yeşim.....	167
Zeberced	167
Zümrüd.....	167
ZÎNETE MÜTEALLİK EŞYA (HULLİYÂT).....	169
Engüşter.....	169
Fass.....	169
Gûş-vâre	169
Halhal	169
Hâtem	169
İkd	170
Kemer	170
Kılâde	170
Mengûş.....	170
Miyân-bend.....	170
Nigîn	171
Sivâr.....	171
REVÂYIH-İ TAYYİBE.....	172
Anber.....	172
Gâliye	172
Gâze	172
Gülgüne.....	173
Kuhl	173
Kurs u tenzû.....	173
Misk	173
Nâfe	173
Sürme	174
Ûd	174

Vesme	174
Zebâd	174
ESLİHA VE ÂLÂT-I HARBİYYE	175
Barut	175
Cevşen	175
Cünne	175
Deşne	175
Dır'	175
Dûrbâş	175
Gaddâre	176
Hadenk	176
Haçer	176
Kavs	176
Kemân	177
Kepâde	177
Kılıç	177
Kırâb	177
Kûpâl	177
Mızrak	177
Nîze	178
Niyâm	178
Peykân	178
Pinyâl	178
Rumh	178
Sârım	179
Sehm	179
Seyf	179
Sinân	179
Siper	179
Şast, şest	179
Şemşîr	180
Şemşîr-i Hindî	180
Şeşper	180
Teber	180
Tiğ	180
Tîr	181
Top	181
Tüfenk	181
Zırh	181
ESÂTÎR	182
İLM-İ TENCÎM	185
İlm-i Tencîmin Menşeiyle Bu İlme Ait Hurâfâtın Ed... Sûret-i İntikâli	185
Aks	189
Hamse-i müttehire	189

İcmâ'	189
İhtirâk	189
İstikâmet	189
İstikbâl	189
Kırân-ı Kevâkib.....	189
Mukâbele.....	190
Tahvîl.....	190
Teslîs	190
Müneccimlerin Seb'a-ı Seyyâre Hakkındaki Hurâfî İtikâdları.....	190
Ay, Kamer, Mâh.....	190
Menâzil-i Kamer.....	191
Butîn.....	191
Hen'a	191
İklîl.....	191
Neâyim	191
Sarfe	191
Simâk.....	191
Diyana [Kamer].....	196
Güneş, Mihr, Âfitâb, Hûr, Hûrşîd, Şems, Apollon.....	197
Mirrîh, Mars.....	198
Müşteri, Bircîs, Jüpiter.....	199
Utarid (Mercure)	202
Zühre, Nâhid, Venüs.....	204
Zühal, Keyvân, Satürn (Saturne)	208
SONUÇ	212
KAYNAKÇA.....	216
A- Kitaplar.....	216
B- Tezler	216
C- Makaleler.....	216
DİZİN	219
EKLER	250

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
AET	: Ömer Ferit Kam, <i>Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı</i> , Dârulfünûn Mtb., İst. 1331-32 (1915-1916?)
Ahmed Paşa	: Ali Nihat Tarlan, <i>Ahmet Paşa Divanı</i> , Akçağ Yay., Ank. 1992.
Ank.	: Ankara.
ATO	: Ahmet Talat Onay, <i>Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar</i> , (Haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992.
Bâkî	: <i>Bâkî Divanı Tenkitli Basım</i> (Haz. Sabahattin Küçük), Türk Dil Kurumu Yay., Ank. 1994.
bs.	: Baskı, basım.
C.	: Cilt.
D 1	: Ferit Kam'ın kırmızı ciltli not defteri.
D 2	: Ferit Kam'ın Yeşil ciltli not defteri.
Divan Edebiyatı	: Agâh Sırrı Levend, <i>Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar</i> , Enderun Yay., İst. 1984.
Fak.	: Fakülte.
Fehim	: Tahir Üzgör, <i>Fehîm-i Kadîm Hayatı Sanatı Divanı ve Metninin Bugünkü Türkçesi</i> , Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ank. 1991.
Haz.	: Hazırlayan.
İst.	: İstanbul.
Mtb.	: Matbaası.
Nâbî	: Ali Fuat Bilkan, <i>Nâbî Divanı</i> , Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ank. 1993.
Nedîm	: <i>Nedim Divanı</i> , (Haz. Abdulbâki Gölpinarlı), İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İst. 1972.
Nef'î	: <i>Nefî Divanı</i> (Haz. Metin Akkuş), Akçağ Yay., Ank. 1993.
Nev'î	: M. Nejat Sefercioğlu, <i>Nev'î Divanı'nın Tahlili</i> , Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1990.
S.	: Sayı.
s.	: Sayfa.
Sâbit	: Bosnalı Alaeddin Sabit, <i>Divan</i> (Haz.: Turgut Karacan), Sivas 1991.
Şeyh Galib	: Naci Okçu, <i>Şeyh Gâlib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umumî Tahlili ve Divânının Tenkidli Metni)</i> , 2 C., Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1993.
Ün.	: Üniversitesi.
Yay.	: Yayımları.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا	A	ط	T
ب	B	ظ	Z
پ	P	ع	'
ت	T	غ	G
ث	S	ف	F
ج	C	ق	K
چ	Ç	ك	K
ح	H	گ	G
خ	H	ك	Ñ
د	D	ل	L
ذ	Z	م	M
ر	R	ن	N
ز	Z	و	V
ژ	J	ه	H
س	S	ی	Y
ش	Ş	آ	Ā
ص	Ş	ای	Ā
ض	Ḍ/Ẓ	او	Ū,O,Ö,U,Ü
		أ	'

ÖNSÖZ

Edebî eserler kültürümüzün birer aynasıdır. Eski kültürümüzü daha iyi tanıyabilmemiz, o dönemde yazılmış edebî eserlerin yayımlanıp incelenmesine bağlıdır. Bu incelemeyi yapabilmek için de sanatçıların inanç, fikir, his ve hayal dünyasını; eserlerinde kullandıkları kültür malzemesini yakından tanımamız gerekmektedir.

Eski eserlerimizde malzeme olarak kullanılan kültüre gittikçe yabancılaşmamız sonucu bu eserleri bugün anlamakta güçlük çekmekteyiz. Toplumumuzun aynası olan bu eserlerdeki kültür unsurları, mazmunlar ve kavramları çözebilmek için bunları ayrıntılı olarak anlatan sözlüklere ihtiyaç vardır. Bu konuda Agâh Sırrı Levend (*Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, 4. baskı, İstanbul 1984, 662 s.), Ahmet Talât Onay (*Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Haz. Cemâl Kurnaz, Ankara 1992, LXVI+500 s.) ve İskender Pala (*Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ank. 1989, 554 s.) tarafından yapılan çalışmalar yayımlanmıştır.

Bu alanda ilk çalışmayı yapan ilim adamlarından biri de "şerh-i mütûn profesörü" Ömer Ferit Kam'dır. Ferit Kam aldığı özel derslerle felsefe, edebiyat ve din konularında kendi kendini yetiştiren müstesna insanlarımızdan birisidir. Kendisi tercüme kaleminde çalışmış, daha sonra Fransızca öğretmenliğine başlamış ve nihayet Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Edebiyat-ı Türkiyye müderrisliğine atanmıştır. Dersin adı daha sonra *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* ve *Şerh-i Mütûn* olarak değiştirilmiştir.

Ferit Kam, 1915-1916 ders yılında Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde okuttuğu *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* dersine ait notlarını bir araya getirerek *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı Dersleri* adıyla taşbasması olarak eski harflerle yayımlamıştır.

Eser iki ana bölümden meydana gelmektedir. Ferit Kam eserinin ilk bölümünde edebiyat, nazım, nesir konularını ele almış, bu kavramların Avrupa'da ve Türk edebiyatında nasıl anlaşıldığını belirtmiş, edebiyat ile ahlâk arasındaki ilişki üzerinde durmuştur. Bunlardan sonra aruz vezni ile Arap ve İran edebiyatını kısaca tanıtmıştır.

Eserin ikinci bölümünde ise eski edebiyatımızda kullanılan efsaneler, inançlar, kavramlar ve mazmunlar hakkında örneklere dayalı bilgiler verilmektedir. Kitapta divan edebiyatında kullanılan unsurların pek çoğu, sistematik bir şekilde ele alınıp örneklerle incelenmiş, bazı örnek beyitler de şerh edilmiştir. Eser bu yönüyle eski edebiyatımızı tanımak isteyenlerin daima başvurabileceği temel kaynaklardan biridir.

Biz bu sebeple eseri yeni harflere aktararak okuyucuların hizmetine sunmak ve bu alandaki çalışmalara bir katkıda bulunmak istedik.

Ferit Kam eserini yayımladıktan sonra kendi elindeki nüshaya zaman zaman bazı ilâveler yapmıştır. Biz de eseri hazırlarken bu ilâveleri dikkate aldık. Bundan başka Ferit Kam'ın gayri matbû not defterlerini inceledik. Bunlardan ikisi Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı adlı eserin müsveddesi niteliğini taşımaktadır. Bu defterlerde yer alan tamamlayıcı bilgileri de eserin ilgili bölümlerine ilâve ettik. Yaptığımız bu ilâveleri dipnotlarla belirttik.

Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı'nı daha kullanışla bir hâle getirmek amacıyla ayrıntılı bir dizin ilâve ettik. Ferit Kam'ın bir fotoğrafını, hayatını anlattığı kendi el yazısıyla iki sayfalık bir metni ve eserine yaptığı ilâveleri gösteren bazı sayfaları örnek olarak verdik.

Bu eseri hazırlarken, Türk musikî ve edebiyatı alanında kıymetli çalışmaları bulunan muhterem Dr. M. Nazmi Özalp Bey'in yakın ilgi ve desteğini gördük. Kendisine intikal eden Ferit Kam'a ait eser ve belgeleri görüp değerlendirmemize imkân sağladı. Bu yardımlarından dolayı kendisine ne kadar teşekkür etsek azdır.

Eserin Latin harflerine aktarılacak yayına hazırlanması sırasında okumakta güçlük çektiğim yerler, eserin tertibi gibi konularda muhterem hocam Prof. Dr. Cemâl Kurnaz Bey'in kıymetli desteğini gördüm. Eserin hazırlanması kendisinin teşvik ve yardımlarıyla olmuştur. Muhterem hocama sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Halil ÇELTİK

Mart 1997

Ankara

I. BÖLÜM

ÖMER FERİT KAM

HAYATI VE ESERLERİ

ÖMER FERİT KAM

I- HAYATI

Ömer Ferit Kam¹, İstanbul Beylerbeyi'nde doğmuştur. Doğum tarihini not defterlerinden birine şu şekilde kaydetmiştir: "Garâib-i ittifâkıyyeden olmak üzere tarih-i velâdet-i âcizânem dahi 80 senesi Şabanının birinci gününe (1 Şaban 1280/ 11 Ocak 1864) tesâdüf etmiştir."²

Ferit Kam'ın babası Gazi Ahmet Muhtar Paşa, ülkemizin yetiştirdiği ilk doktorlardandır.³ Onun babası ise Çankırılı Deli Kurtoğulları'ndan Sadık Efendi'dir. Aile bilinmeyen bir tarihte Çankırı'dan İstanbul'a göç etmiştir. Ferit Kam'ın annesi, Çankırılı Molla Kuzu ailesinden Emin Efendi'nin kızı Fatma Fitnat Hanım'dır.

Ahmet Muhtar Paşa, mizahı seven esprili bir kimseydi. Kendisi gençlik yıllarında Sultan II. Abdülhamid ile tanışmış ve beraber tavla oynayacak kadar samimi bir dostluk kurmuşlardı. Daha sonra da Saraya doktor olarak atanmıştı. Kendisi ilim ve sanat adamlarını sever, onları konağında ağırlardı. Konakta zaman zaman sohbetler olurdu. Ferit Kam da gençlik yıllarında bu sohbetleri dinlerdi. Bu sohbetler, Ferit Kam'da bir ilim aşkı meydana getirir. Bu toplantılara katılanlar arasında Giriftzen Âsım Bey, Hacı Faik Bey, Kemeçeci Vasilâki, Neyzen Salim Bey ve Tanburî Ali Efendi gibi sanatkârlar vardır. Ferit Kam bir ara Tanburî Ali Efendi'den tanbur dersleri de almıştır. Bu musikî toplantıları daha çok oğlu Ruşen Ferit Kam'a etki etmiş ve ülkemizin önde gelen kemeçe üstadlarından biri olmuştur.⁴ Ferit Kam'da bu sohbetlerde başlayan ilim öğrenme isteği, hayatı boyunca durmadan devam etmiştir.

Ferit Kam ilk öğrenimine Beylerbeyi Rüştîyesi'nde başladı. Babası, onun da kendisi gibi doktor olmasını istediğinden, buradan mezun olan Ferit Kam'ı Mekteb-i

¹ Ömer Ferit Kam hakkında bilgi veren başlıca iki kaynak vardır: Agâh Sırrı Levend, *Profesör Ferit Kam Hayatı ve Eserleri*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İst. 1946; Süleyman Hayri Bolay, *Ferit Kam*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank. 1988. Bu çalışmalardan başka, Dr. M. Nazmi Özalp tarafından da ayrıntılı bir monografi hazırlanmaktadır.

² Ferit Kam'ın doğum tarihi, pek çok kaynakta sadece 1864 yılı olarak gösterilmiş, ay ve gün belirtilmemiştir. Reşid Halid Göncü, ("Ömer Ferit Kam", *Vakit*, 24 Mayıs 1944) ve İ. Alaaddin Gövsa (*Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 203) ise doğum tarihini 1861 olarak göstermektedirler.

³ M. Nazmi Özalp, *Ruşen Ferit Kam*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İst. 1995, s. 22.

⁴ Levend, *a.g.e.*, s. 15; Bolay, *a.g.e.*, s. 8; Özalp, *a.g.e.*, s. 23.

Tıbbiyye'ye kaydettirdi. 1882'de yaklaşık iki yıllık tıp eğitimini bırakarak Mekteb-i Hukuk'a girdi. Babasının vefatı sebebiyle öğrenimin ikinci yılında buradan da ayrıldı. Kendisi, Umûr-ı Şer'iyye ve Evkâf Mekâtibi'ne yazdığı bir dilekçede, "Beylerbeyi Rüşdiyesi'nde ve bir sene kadar Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de ve ba'dehu iki sene kadar Mekteb-i Hukuk'ta tahsil etmiştir."⁵ demektedir.

Ferit Kam bundan sonra herhangi bir okula devam etmeyerek kendisini özel derslerle yetiştirdi. Polonyalı Hayrettin'den Fransızca, Keşmirli İskender Efendi'den Farsça, Fehmi Efendi'den Arapça ve babasının yakın dostlarından biri olan Nüzhet Efendi'den çeşitli özel dersler aldı. Ayrıca bu arada din bilgini Mustafa Âsım Efendi'nin Fatih Camii'indeki huzur derslerine devam ederek 1905 yılında ondan icâzetnâme aldı. Aynı yıl İran'ın İstanbul elçisi Rıza Daniş'in Farsça bir manzumesini yine manzum olarak Türkçe'ye tercüme etmesi sebebiyle, İran hükûmetince Şîr-i Hurşid nişanı ile ödüllendirildi (31 Ocak 1905).

Ferit Kam, kısa zamanda Fransızca'sını ilerleterek 16 Haziran 1887'de, Bâb-ı Âlî Terceme Odası'nda⁶ stajyer olarak memuriyet hayatına başlar. Burada çalışırken yazdığı manzume ve yazılarının bazılarını, Mehmet Âkif Ersoy'un teşvikleriyle yayımlar. Onun tavsiyesiyle Fransızca'dan tercümeler de yapar. Meselâ, La Martin'in Cenab-ı Hak isimli şiirini tercüme etmesini M. Âkif istemiştir.⁷ Bu yazılarla yavaş yavaş tanınmaya başlar. Sadrazam Sait Paşa'nın dikkatini çekerek iltifatlarını kazanır.⁸

Mısırlı Abbas Halim Paşa, Ferit Kam'ı Avrupa'ya göndermiştir.⁹ Ne zaman ve nereye gittiği bilinmemekle birlikte, Nazmi Özalp'ın verdiği bilgilere göre, onun Avrupa'ya gidişi burada çalıştığı yıllara rastlar. Önce İsviçre ve daha sonra Fransa'ya gider. Burada felsefe ile ilgili kitaplar alır, o günkü gazetelerde felsefe konularında yazı yazanlarla tanışır. Avrupa'da tanıştığı kimselerden birisi Jan Rypka'dır.

Ferit Kam, 15 Eylül 1923 tarihinde Umûr-ı Şer'iyye ve Evkâf Mekâtibi'ne yazdığı bir dilekçede memuriyet hayatıyla ilgili tayin ve terfilerini belirtmiştir.

⁵ Bu belge Dr. M. Nazmi Özalp Bey'dedir.

⁶ M. Ali Aynî, bu Tercüme Odası'nın sıradan bir yer değil, ilim ve irfan ocağı olduğunu söylüyor ("Profesör Ömer Ferid Kam", *Tasvir* (25.5.1944).

⁷ Eşref Edip, "Vefatı Münasebetiyle Ferit Bey Hakkında Birkaç Söz", *Tasvir-i Efkâr* (2.6.1944).

⁸ Mehmet Ali Aynî, "Profesör Ömer Ferid Kam", *Tasvir* (25.5.1944).

⁹ Bolay, *a.g.e.*, s. 19.

Aşağıdaki bilgi ve tarihler bu belgeye göredir.¹⁰

Ferit Kam, terceme kalemindeki görevine ilâve olarak 1 Ekim 1887'de Beylerbeyi Rüştîye Mektebi Fransızca muallimliğine tayin edildi. 24 Ocak 1888'de rütbe-i sâlise ve 22 Mayıs 1894'te sâniye sınıf-ı sâniyesine terfî etti.

25 Mart 1897'de dördüncü rütbeden Osmanî, 19 Eylül 1898'de de üçüncü rütbeden Mecidî nişanı alarak 11 Haziran 1899'da mümeyyizliğe, 15 Şubat 1900'de mümeyyiz-i sânilığe, 2 Eylül 1902'de ûlâ sınıf-ı sânilliğine yükseltildi. 29 Aralık 1902'de ikinci rütbeden Mecidî nişanı kazandı.

6 Eylül 1905 ûlâ sınıf-ı evvel rütbesini aldı. 3 Mayıs 1907'de Hicaz Demiryolu'nun nikel madalyasını alarak 22 Nisan 1908'de müdür muavini oldu; fakat memur azaltılması sebebiyle 14 Eylül 1908'de mümeyyiz-i evvel rütbesine indirildi.

8 Eylül 1909 tarihinde umûr-ı siyasiyye terceme şubesi mümeyyizliğine tayin oldu. Terceme kalemindeki görevinden 16 Şubat 1914 tarihinde kendi isteğiyle emekli oldu.¹¹

5 Ocak 1914 tarihinde Dârülfünun Edebiyat Medresesi Edebiyat-ı Türkiyye müderrisliğine atandı. 27 Ekim 1915 tarihinden itibaren dersin adı Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı olarak değiştirildi.

1 Eylül 1917 tarihinde Medrese-i Süleymâniyye Felsefe-i Umûmiyye Tarihi müderrisliğine, 2 Nisan 1919 Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye âzâlılığına tayin edildi. 1 Kasım 1922 tarihinde gayr-i faâl memuriyyet arasında açıkta kaldı. 15 Şubat 1923'te tekrar Medrese-i Süleymaniye'deki felsefe tarihi müderrisliğine atandı. Tedkikat ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyeti üyeliğiyle İstanbul'dan Ankara'ya gitmesi üzerine istifa etmiş kabul edildi (5 Nisan 1923). 3 Mart 1924'te Medrese-i Süleymaniyye'nin kaldırılmasıyla buradaki derslerini bıraktı.

Ferit Kam, 20 Mayıs 1924'te Dârülfünun İran Edebiyatı Tarihi müderrisliğine atandı. Bu görevdeyken Dârülfünun'un üniversiteye dönüştürülmesiyle 31 Temmuz

¹⁰ Bu belge Dr. M. Nazmi Özalp Bey'dedir.

¹¹ A. Sırrı Levend bu tarihi 6 Şubat 1914 olarak belirtmiştir (bkz. *a.g.e.*, s. 33).

1933'te açıkta kaldı. Bu olaya tepkisini aşağıdaki kıta ile dile getirdi:

Eğer maksûd ise tekmîl-i zillet
Hemân tahsîl-i ilme eyle gayret
Koğulduk âkıbet Dârülfünûn'dan
Budur bizde mükâfât-ı fazîlet¹²

Ferit Kam, 10 yıl kadar aradan sonra Millî Eğitim Bakanlığı'nın bir yazısıyla 23 Mart 1943'ten itibaren vefatına kadar, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde edebiyat dersleri verdi.

"Allâme-i her fen geçinen bir şeyi bilmez" mısraını tekrarlayan Ferid Kam, bilmediği bir mesele olursa, onu bilmediğini itiraf ederdi. Fakat bildiği bir konuyu da en ince ayrıntılarına kadar anlatmaktan çekinmezdi. Kendisine sorulan en basit soruları bile düşünmeden cevaplandırmaz, verdiği cevabın ikna edici olmasına dikkat ederdi. Bilmediği bir şey sorulunca da onu mutlaka araştırıp tatmin edici bir cevap bulurdu.

Kendisinin çok kuvvetli bir hafızası vardı; fakat bu hafızaya asla güvenmezdi. Bir meseleyi çok iyi bildiği hâlde onu kitaplardan arayıp bulur ve kendi bilgisini kontrol ederdi. Bu titizliği ve şüpheciliğinden dolayı vehimli biri olarak tanınmıştır. Kendisini yakından tanıyanlar "Deli Ferid" lakabını takmışlardır. Necmettin Halil Onan, onun vehmi hakkında, "İlim haysiyetini koruma titizliği onda vehim ve vesvese derecesini bulduğu için bütün bildiklerini ve düşündüklerini yazmaktan daima çekinmiş ve ne yazık ki onun bu çekingenliği ilim âlemimizi birçok şeylerden mahrum bırakmıştır." demektedir.¹³

21 Mayıs 1944 günü Ankara'da vefat etti. Vefatı üzerine Kemâl Edip Kürkçüoğlu, Tahir Olgun, Nurettin Artam, Avni Aktuç tarafından tarih manzumeleri yazılmıştır. Tahir Olgun'un manzumesinin tarih beyti şöyledir:

"Heft çarha çıkdı bang-ı mâtem-i gaybûbeti
Âlem-i ferdiyyete gitdi yegâne üstâd"¹⁴

¹² Olgun, Tahir, "Agâh Sırrı Levend'e", *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar* (Haz. Cemâl Kurnaz), Ank. 1995, s.153-164.

¹³ "Ferit Kam", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dersigi*, C. II, Sayı 5 (Temmuz-Ağustos 1944).

¹⁴ Kemâl Edip Kürkçüoğlu, manzumesini Latin harfleriyle daktilo edip imzalamıştır. Diğer

Aslı M. Nazmi Özalp'ta bulunan aşağıdaki tarih manzumesi ise yayımlanmamıştır:

Söndürdü o mehtâbı da eyvâh şeb-i hicrân
Mâtem-kedeye döndü bugün gülşen-i irfân
Târîhini nakş etdi gönlünde Ferîd'in
Bir nâle-i hasretle Nûrî "leb-i gufrân"

II- ESERLERİ

Ferit Kam kendisini felsefe, din ve edebiyat alanında yetiştirmiştir. Ortaya koymuş olduğu eserler de başlıca bu üç alanla ilgilidir. Bunlardan başka bir de manzumeleri vardır. Eserlerinin bir kısmını sağlığında eski harflerle yayımlamıştır. Bu eserlerinin bazıları bugün yeni harflerle de yayımlanmıştır. Bazı eserleri ise ya müsvedde ya da yayıma hazır hâlde eski harflerle ve kendi el yazısıyla mevcuttur.

Ferit Kam'ın kendi eserlerinden başka çok sayıda kitabı vardı. Bir okuduğu kitabı neredeyse ezberlerdi. Bir mesele sorulduğu zaman hangi kitabın kaçınıcı sayfasında olduğunu hemen söylerdi. Bu hafıza kuvvetinden olmalı ki kitaplarını korumazdı. Kitaplarını her isteyene verir ve geri istemezdi. Bu nedenle bunların pek çoğu kaybolmuştur. Pek çoğu matbu divanlar olma üzere edebiyatla ilgili kitaplarının 65 cilt kadarı Mehmet Hatipoğlu'ndadır. Felsefe ile ilgili olarak aldığı kitapları, oğlu Ruşen Ferit Kam tarafından Millî Kütüphane'ye bağışlanmıştır.¹⁵ Eserlerinden başka bu kitapların kenarlarına yazdığı görüş ve tenkitlerini belirten notları da önemlidir.

Ferit Kam'ın aşırı derecedeki vehminden dolayı çok az sayıda eser yazdığı söylenmektedir. Fakat bu pek isabetli bir hüküm değildir. Aşağıda görüleceği gibi eserlerinin sayısı hiç de az değildir. Kemâl Edip Kürkçüoğlu bu hususu, "Eseri yoktu denilemezdi; bizzat o, zengin bir millî kütüphane idi... Bence o, Süleymaniye, Selimiye camileri ölçüsünde büyük bir âbide idi." diyerek belirtmiştir.¹⁶

A - Kitaplar

1- *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı Dersleri*

Bu eser üzerinde ileride ayrıntılı bilgi verilecektir.

2- *Dinî Felsefî Sohbetler*

Ferit Kam'ın Sırât-ı Mustakîm gazetesinde yayımlanan sekiz sohbetinden meydana gelen dinî ve felsefî konulardaki görüşlerini ortaya koyduğu kitabıdır. Eserini kendisi eski harflerle İstanbul'da yayımlanmıştı (Sırât-ı Müstakîm Mtb., İst.

¹⁵ Bu bilgileri Dr. Nazmi Özalp Bey'den aldık. F. Kam'ın eserlerini görmemize imkân sağlayarak eserler hakkında kıymetli bilgiler vermişlerdir. Kendilerine teşekkür ederim.

¹⁶ Kemâl Edip (Kürkçüoğlu), "Müderres Ferit Kam", *Tasvir* (Ocak 1944).

1329/1911). Daha sonra Süleyman Hayri Bolay tarafından sadeleştirilerek yeniden yayımlanmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, tarihsiz, 187 s).

3- *Felsefe Tarihi Notları*

Medrese-i Süleymaniye'de Felsefe-i Umumiye Tarihi dersini verdiği 1917-1922 yılları arasında meydana getirdiği eseridir. Eser, Doğu ve Batı felsefelerini karşılaştırmalı olarak incelemek sûretiyle hazırlanmıştır. Kendi görüş ve tenkitlerini de ayrıca belirtmiştir. Bu eser, gayr-ı mutbû olarak M. Nazmi Özalp'tadır.

4- *Mebâdi-i Felsefeden İlm-i Ahlâk*

Ferit Kam bu eseri, Emile Boirac'ın Felsefenin İlkeleri adlı kitabının ilm-i ahlâk bölümünü bazı ilâvelerle Türkçe'ye tercüme ederek yazmıştır. Kitapta din ile ahlâk arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Eser yayımlanmıştır (Ferit, *İlm-i Ahlâk*, Vilâyet Matbaası, Ankara 1339-1341/1922, 137 s.). Ayrıca bu eser üzerinde bir tez hazırlanmıştır (Hasan Uğur, *İlm-i Mâba'det Felsefeden İlm-i Ahlâk*, Ankara Ün. İlâhiyat Fak., Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, Ankara 1979).

5- *İlm-i Mâba'de't-Tabia*

Ferit Kam bu eserini de Emile Boirac'ın Mebâdi-i Felse adlı eserinin 23. baskısını tercüme ederek oluşturmuştur. Bilginin sınırları, kıymeti, ruh, Allah, ilm-i ahlâk ve şer gibi konuları anlatan felsefî bir kitaptır. Eser yayımlanmıştır (Sebîlürreşad Kütüphanesi Yay., Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1341-1343).

6- *Hall-i Mesele-i Tabiat*

Ferit Kam, eserin girişinde, "tabiatın halli ve faslı imkânını" araştırıp bazı bilgilere ulaştığını, bunları anlatmak istediğini söylüyor ve konuyla ilgili felsefî görüşlerini açıklıyor. Eser, Ferit Kam'ın kendi elyazısıyla, büyük boy 49 varaktır. Eserini bitirdikten sonra bazı cümleleri kırmızı kalemle düzeltmiştir. Eser yayımlanmamış olup Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (İzmirli İsmail Hakkı Böl. No. 1036).

7- *İran Edebiyatı Tarihi*

Ferit Kam'ın 1924'te Dârülfünun'a İran Edebiyatı Tarihi müderrisi olarak atanmasından sonra bu dersi okuturken hazırladığı notlardan meydana gelen bir eserdir. Eserin birinci bölümünde İran'ın Pişdadiyan sülâlesinden II. Dârâ'ya kadar olan mitolojik tarihi hakkında bilgiler vermiştir. Bu bölüm henüz yayımlanmamıştır.

Eserin ikinci bölümünde İran edebiyatını tarihî olaylara göre bölümlere ayırmış ve her bölümde yetişen şairleri tanıtip eserlerinden örnekler vermiştir. Kitabın bu bölümünün Şeyh Sâdî'ye kadar olan kısmı taşbasması olarak yayımlanmıştır (İstanbul 1927, 256+40 s). Eserin yayımlanmamış bölümleri M. Nazmi Özalp'tadır.

8- *Vahdet-i Vücud*

Ferit Kam bu eserinde panteizm ve vahdet-i vücud hakkında Doğu ve Batı filozof ve mutasavvıflarının görüşlerini karşılaştırarak ortaya koymuş ve panteizmle vahdet-i vücudun farkını belirtmiştir. Bu incelemelerini önce Sırâtı-müstakîm ve Sebîlürreşad dergilerinde makale olarak yayımlamış daha sonra da bunları bir araya getirerek kitaplaştırmıştır (Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1331/1912). Kitap ayrıca Mustafa Kara tarafından da yayımlanmıştır (Ferit Kam-Mehmet Ali Aynî, "Vahdet-i Vücud", *İbn Arabîde Varlık Düşüncesi*, İnsan Yay., İstanbul 1992, s. 1-157). Vahdet-i Vücud, Ethem Cebecioğlu tarafından da sadeleştirilerek yayımlanmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1994, 150 s).

9- *Felsefe Lûgati*

Eser gayr-ı matbû olup M. Nazmi Özalp Bey'dedir.

10- *Afgan Şairleri*

Eserde önce Afgan şairlerinin hayatları anlatılmış, daha sonra da eserlerinden örnekler verilmiştir. Gayr-ı matbû olan eser, M. Nazmi Özalp'tadır.

11- *Divan Şiiri Sözlüğü*

Eser yayıma hazır hâlde küçük bir cep defterine alfabetik olarak hazırlanmıştır. Divan şiirinde kullanılan mazmunlarla ilgili olarak bilgiler verilmiş ve bazı maddeler birer beyitle örneklendirilmiştir. Herhangi bir isim verilmemiş olan bu eser, gayr-ı matbû olarak M. Nazmi Özalp'tadır.

12- *Şeyh Gâlib Divan ve Hüsn ü Aşk'ından Münteheb Parçalar*

Ferit Kam'ın şerh-i mütûn dersinde Şeyh Gâlib'den okutacağı bazı şiirleri seçerek meydana getirdiği bir antolojidir. Eserde, örnek olarak verilen şiirlerden başka herhangi bir açıklama yoktur. Ferit Kam esere ismini de yazmamıştır. (Edebiyat Medresesi Yayını, Dârülfünûn Matbaası, 1336/1920, 48 s.).¹⁷

¹⁷ Bu kitapçık hakkında bkz.: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Prof. Ömer Ferid ve Galib Dede'nin Mehtab Kasidesi", *Cumhuriyet* (15 Ağustos 1944).

13- *Eski İran'da Felsefe*

Eski İranlıların felsefesi hakkında yazılmış küçük bir risaledir (Başvekâlet Müdevvenât Matbaası, Sayı 37, Tarihsiz, 7 s.).

14- *Not Defteri 1*

Kırmızı ciltli küçük boy bir not defteridir. Ferit Kam bu not defterine "Şundan Bundan" başlığını koymuştur. Bu başlık altında eski edebiyatımızın bazı mazmunları hakkında bilgiler vardır. Defterde Ferit Kam'ın bazı beyitleri kayıtlıdır. Aruz vezinlerinin bazıları kaydedilmiştir. Felsefe ile ilgili bazı notlar da vardır. Bunlar Ferit Kam'ın İlm-i Ahlâk ile Vahdet-i Vücut isimli eserinin bazı parçalarıdır. Defter, M. Nazmi Özalp Bey'dedir.

15- *Not Defteri 2*

Yeşil ciltli küçük boy bir not defteridir. Defterde Ferit Kam'ın bazı şiirleri, bazı İran şairlerinin şiirleri, Farsça bazı kelimelerin açıklaması ve divan şiirinin bazı mazmunlarıyla ilgili bilgiler vardır. Defterin pek çok sayfası boş bırakılmıştır. Sonradan bu sayfalara Ruşen Ferit Kam bir mecmuada gördüğü bestekârların isimleriyle bazı güfteleri kaydetmiştir. Bu defterde Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı isimli kitabı tamamlayıcı bilgiler bulunmaktadır. Defter, M. Nazmi Özalp Bey'dedir.

16- *Türrehât*

Ferit Kam'ın gençlik yıllarında yazmış olduğu manzumelerini topladığı kitabıdır. Eser, gazel, mesnevî ve ikişer beyitli kıta nazım şekilleriyle yazılmış manzumelerden meydana gelmektedir. Kendisi bu manzumelere değer vermediği için Türrehât (saçma sapan sözler) adını vermiştir. Eser yayımlanmıştır (Karabet ve Kaspar Matbaası, İstanbul 1303/1885, 44 s.).

17- *Şiir Defteri*

Ferit Kam'ın bazı şiirlerini toplayıp yazdığı bir defterdir. Defterdeki bazı şiirler yayımlanmıştır. Bu defter M. Nazmi Özalp Bey'dedir.

18- *Tercüme-i Manzume-i Sulh*

Mirza Daniş Han'ın Lahey Barış konferansı için yazdığı Farsça manzumenin (*Echos de la Conférence de la Haye*, Constantinople, 1903.) tercümesidir. Kitap olarak yayımlanmıştır (Zilliç Mtb., Dersaadet, tarihsiz, 34 s.).

B - Makaleler

Ferit Kam çok sayıda makale yazmıştır. Makaleleri de kitapları gibi edebiyat, din ve felsefe alanlarıyla ilgilidir. Bu makalelerinden bazıları toplanarak kitap olarak da yayımlanmıştır. Kitapları hakkında bilgi verirken bunları belirtmiştik. Bazı yazıları ise Fransızca'dan tercümedir.

Ferit Kam'ın edebiyatla ilgili makalelerinden en önemlileri Sabit ve Bâkî hakkındakilerdir. Ferit Kam, "Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahliî İntikadî Mütâlaât" başlığı altında Sabit hakkında beş, Bâkî hakkında da iki makale yazmıştır.

Sabit'le ilgili yazısında onun hayatı hakkında çok kısa bilgiler vermiş daha çok şiirleriyle şairliğinin güçlü ve zayıf yönleri üzerinde durmuştur. Seçtiği bazı beyitleri kelimelerin yakın ve uzak anlamları üzerinde durarak ayrıntılı bir şekilde şerh etmiştir. Ferit Kam, Sabit'in gazellerinde garabet ve müstehcenliğe meyilli olduğunu söylemekte ve onun kasidediliğini beğenmektedir.

Jan Rypka, Sabit hakkındaki kitabını, Ferit Kam'ın bu makalelerini genişleterek yazmıştır.¹⁸

Ferit Kam'ın, Bâkî hakkındaki yazısı iki bölüm olarak yayımlanmıştır. Ferit Kam, bu yazısında Bâkî'nin hayatı ve yaşadığı dönem hakkında teferruatlı bilgiler vermiş, kaynaklardaki bilgileri toplayıp değerlendirmiştir. Kendisiyle yapılan bir röportajda, "Divan şairlerinden en çok sevdiğiniz hangisidir?" sorusuna, "Bâkî'yi en çok severim. Bâkî, lisanımızın kabiliyetinde başka suretlerde istifade etmiş, ona yeni şekil vermiş bir şairdir. Benim onda sevdiğim başka şeyler de vardır. Meselâ ben Bâkî'nin kelime oyunlarından da hoşlanırım." cevabını vermiştir.¹⁹

Ferit Kam'ın, Kınalızâde Ali Çelebi hakkında yazdığı ve küçük bir kitapçık olabilecek uzunluktaki makalesi de çok önemlidir. O, bu yazısında Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî* isimli eserini tanıtmıştır.

¹⁸ Dr. Jan Rypka, *Beitrage Zur Biographie Charakteristik und Interpretation des Türkischen Dichters Sabit*, Prag, 1924.

¹⁹ Orhan Seyfi, "Şair Müderris Darülfünun Acem Edebiyatı Tarihi Müderrisi Ferit Beyle Mülhakat", *Edebiyat Gazetesi* (21 temmuz 1932).

Ferit Kam, Ali Çelebi hakkındaki yazısında biyografi ile ilgili görüşlerini de belirtmiştir. Ona göre, "temâsil-i mâneviyye hükmünde olan terâcim-i ahvâl" bizde kişinin memuriyet hayatıyla sınırlı kalmış, onun arkadaş çevresi, psikolojisi gibi konular üzerinde fazla durulmamıştır. Bu konuda şöyle diyor:

"Öteden beri bizde hayat denilen şey, hizmet-i devlette geçen zamandan ibaret olduğundan memuriyet hayatına ait şüûna, şüûn-ı zindegânînin en mühimleri nazarıyla bakılarak yalnız onlar zabtedilmiş, onlardan irtikâ ettiği günü gününe, saati saatine kaydediliyor da bizim için pek muhterem, pek mültezem olan hayat-ı hususiyyesine ait menâkıbın tahrîrinde imsâkın son derecesine gidiliyor."

Bu yazıdan anlaşıldığına göre, Ferit Kam'ın biyografik incelemelerdeki metodu, eserden müessire gitmektir. Bununla beraber kişilerin hususî hayatlarına dair bilgileri de araştırmamız gerekmektedir: Ferit Kam bu hususta, "Eslâfın bıraktıkları âsâr şahsiyet-i mâneviyyelerinin mir'ât-ı in'ikâsı hükmünde olduğundan onlar hakkıyla tedkik edilecek olursa başka şeye hâcet kalmaz ise de hayat-ı hususiyyeye ait menâkıbın tâyin-i şahsiyet üzerindeki hizmeti de inkâr olunamaz." demektedir. Ali Çelebi ve eserini bu esaslara göre etraflıca tanıtmıştır.

Makalelerin Listesi

"Ahlâk-ı Seniyye-i Risâlet-penâhîden Bir Nebze I", *Cerîde-i İlmiye*, 74-75 (Ramazan-Şevvâl 1340), 2460-64.²⁰

"Ahlâk-ı Seniyye-i Risâletten Bir Nebze II", *Cerîde-i İlmiye*, 68 (Zilhicce 1339), 2181-83.

"Ahlâk-ı Seniyye-i Risâletten Bir Nebze III", *Cerîde-i İlmiye*, 70 (Rebûlevvel 1340), 2257-62.

"Ahlâk-ı Seniyye-i Risâletten Bir Nebze IV", *Cerîde-i İlmiye*, 72 (Cumâdelâhire 1340), 2348-53.

"Ahlâk-ı Seniyye-i Risâletten Bir Nebze V", *Cerîde-i İlmiye*, 73 (Receb 1340), 2390-2395.

"Ahlâk-ı Seniyye-i Risâletten Bir Nebze VI", *Cerîde-i İlmiye*, 76-77 (Zilkâde 1340), 2526-29.

²⁰ Rakamlardan birincisi sayı, parantez içindekiler tarih, tarihten sonrakiler de sayfa numarasıdır.

"Ahlâk-ı Seniyye-i Risâletten Bir Nebze VII", *Cerîde-i İlmiye*, 78-79 (Muharrem-Safer 1341), 2582-84.

"Anglosaksonlar'da Fikr-i Hükûmet, Tâlim ve Terbiye", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 70 (12.1325), 278-280.

"Arap Romanları", *Mahfil*, 2 (Zilkâde 1338), 28-29.

"Avrupa Mektupları", *Sebilürreşad*, C. XI, 262 (9.1329), 23-25.

"Avrupa'ya Ait Sözlerden", *Sebilürreşad*, C. XI, 274 (11.1329), 215-217.

"Avrupa'ya Ait Sözlerden", *Sebilürreşad*, C. XI, 275 (12.1329), 231-233.

"Avrupa'ya Ait Sözlerden", *Sebilürreşad*, C. XI, 277 (12.1329), 266-267.

"Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahlilî İntikadî Mütâlaât: Bâkî I", *Peyâm-ı Sabah*, 1173 (9 Mart 1922), 1-2.

"Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahlilî İntikadî Mütâlaât: Bâkî II", *Peyâm-ı Sabah*, 1180 (16 Mart 1922), 1-2.

"Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahlilî İntikadî Mütâlaât: Sâbit I", *Peyâm-ı Sabah*, 1119 (5 Ocak 1922), 1-2.

"Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahlilî İntikadî Mütâlaât: Sâbit II", *Peyâm-ı Sabah*, 1126 (22 Ocak 1922), 1-2.

"Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahlilî İntikadî Mütâlaât: Sâbit III", *Peyâm-ı Sabah*, 1138 (29 Ocak 1922), 1-2.

"Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahlilî İntikadî Mütâlaât: Sâbit IV", *Peyâm-ı Sabah*, 1140 (5 Şubat 1922), 1-2.

"Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahlilî İntikadî Mütâlaât: Sâbit V", *Peyâm-ı Sabah*, 1146 (11 Şubat 1922), 1-2.

"Bin Dokuz Yüz Dokuz Senesinde Japonya'nın Kuvvâsı (Fransızca'dan Tercüme)", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 65 (11.1325), 198-200.

"Bir Âyet-i Kerîme Münasebetiyle I", *Mahfil*, 1 (Zilkade 1338), 3-4.

"Bir Âyet-i Kerîme Münasebetiyle II", *Mahfil*, 2 (Zilhicce 1338), 20-21.

"Bir Âyet-i Kerîme Münasebetiyle III", *Mahfil*, 3 (Muharrem 1339), 40-42.

"Bir Âyet-i Kerîme Münasebetiyle IV", *Mahfil*, 5 (Rebîülevvel 1339), 75-76.

"Bir Levha-i Sefâlet Yahud Küfeli Çocuklar", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 60 (10.1325), 115-116.

"Bir Musâhabe", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 71 (12.1325), 289-293.

"Bütün Müessesât Zâde-i Edyândır", *Sebilürreşad*, C. XXIV, 620 (10.1340), 339-341.

"Câhiliye Âsârından Bir Kaç Nümûne", *Mahfil*, 6 (Rebûlâhir 1339), 109-111.

"Cenâb-ı Hak (Lamartin'den)", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 61 (10.1325), 131-133.

"Edebiyât-ı Sûfiye", *Mahfil*, 16 (Safer 1340), 65-66.

"Edebiyât-ı Sûfiye", *Mahfil*, 17 (Rebûlevvel 1340), 83-85.

"Fuzûlî'ye Dâir I", *Peyâm-ı Sabah* (24 Kânun-ı Sâni 1338).

"Fuzûlî'ye Dâir II", *Peyâm-ı Sabah* (25 Kânun-ı Sâni 1338).

"Hakîkati Görelim", *Sebilürreşad*, C. XVII, 427-428 (7.1335), 89-91.

"Hâlisâne Bir İhtar", *Cerîde-i İlmiye*, 48 (Zilkâde 1337), 1503-1505.

"Hasbihâl I", *Sebilürreşad*, C. XXIV, 610 (7.1340), 177-179.

"Hasbihâl II", *Sebilürreşad*, C. XXIV, 612 (8.1340), 209-211.

"Hüviyet-i Milliye", *Sebilürreşad*, C. I-VIII, 15-197 (5.1328), 276-278.

"İntikâdât (Tarih-i İstikbâl, Celâl Nuri Bey)", *Sebilürreşad*, C. XI, 287 (2.1329), 4-7.

"İran Edebiyatı I", *Mahfil*, 13 (Zilkâde 1339), 5-6.

"İran Edebiyatı II", *Mahfil*, 14 (Zilhicce 1339), 24.

"İslâmiyyet ve Meşhur Bir Alman Şairi", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 63 (11.1325), 168-169.

"İstanbul-Marsilya (Avrupa Mektupları)", *Sebilürreşad*, C. X, 254 (7.1329), 323-327.

"İsviçre'nin Letafeti (Avrupa Mektupları)", *Sebilürreşad*, C. X, 260 (8.1329), 416-418.

"Japorların 1909 Senesindeki Kuvvâsı", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 67 (12.1325), 229-230.

"Japorların 1909 Senesindeki Kuvvâsı", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 68 (12.1325), 247-249.

"Japorların 1909 Senesindeki Kuvvâsı", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 69 (12.1325), 260-263.

"Kınalızâde Ali Çelebi", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 4 (Eylül 1332), 357-79.

"Kütüphâne ve Kitaplar", *Sebilürreşad*, C. XVI, 391 (2.1335), 16.

"Ma'hûd 'Târih-i İslâmiyet'in En Mühim Noktası Hakkında Bir İki Söz", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 78 (2.1325), 411-413.

"Marsilya-Paris (Avrupa Mektupları)", *Sebilürreşad*, C. X, 257 (8.1329), 371-374.

"Menşe-i Hurâfât", *Sebilürreşad*, C. II-IX, 30-212 (9.1328), 65-69.

"Mev'iza (Ayasofya'da) I", *Sebilürreşad*, C. XVIII, 449 (11.1335), 76-78.

"Mev'iza (Ayasofya'da) II", *Sebilürreşad*, C. XVIII, 450 (12.1335), 87-90.

"Mev'iza (Ayasofya'da) III", *Sebilürreşad*, C. XVIII, 451 (12.1335), 100-103.

"Mev'iza (Ayasofya'da) IV", *Sebilürreşad*, C. XVIII, 452 (12.1335), 111-115.

"Mev'iza (Ayasofya'da) V", *Sebilürreşad*, C. XVIII, 453 (1.1336), 124-127.

"Mev'iza (Ayasofya'da) VI", *Sebilürreşad*, C. XVIII, 454 (1.1336), 135-139.

"Mev'iza (Ayasofya'da) VII", *Sebilürreşad*, C. XVIII, 455 (1.1336), 146-149.

"Mev'iza (Ayasofya'da) VIII", *Sebilürreşad*, C. XVIII, 460 (2.1336), 210-213.

"Mev'iza (Ayasofya'da) I", *Cerîde-i İlmiye*, 52 (Rebûlhahir 1338), 1668-74.

"Mev'iza (Ayasofya'da) II", *Cerîde-i İlmiye*, 53 (15 Cumâdelûlâ 1338), 1692-1701.

"Mev'iza (Ayasofya'da) III", *Cerîde-i İlmiye*, 54 (30 Cumâdelûlâ 1338), 1729-39.

"Mev'iza (Ayasofya'da) IV" *Cerîde-i İlmiye*, 55 (9 Cumâdeluhrâ 1338), 1761-69.

"Mev'iza (Ayasofya'da) V" *Cerîde-i İlmiye*, 56 (23 Cumâdeluhrâ 1338), 1797-1804.

"Mev'iza (Ayasofya'da) VI" *Cerîde-i İlmiye*, 58 (Şâban 1338), 1859-66.

"Mev'iza (Ayasofya'da) VII" *Cerîde-i İlmiye*, 59 (10 Şâban 1338), 1893-1900.

"Mev'iza-i Diniyye (Ayasofya'da) VIII", *Cerîde-i İlmiye*, 51 (Rebûlevvel 1338), 1633-37.

"Mu'cizâta Dair", *Cerîde-i İlmiye*, 47 (Şevval 1337), 1459-68.

"Musahabe", *Sebilürreşad*, C. I-VIII, 12-194 (5.1328), 216-219.

"Musahabe: Dünya Saadeti Hakkında", *Sırât-ı Müstakîm*, C. IV, 83 (4. 1326), 80-85.

"Musahabe: Gençlik, Ümit Hakkında", *Sırât-ı Müstakîm*, C. V, 130 (2.1326), 420-425.

"Musahabe: Kazâ, Kader Hakkında", *Sırât-ı Müstakîm*, C. IV, 104 (8. 1326), 444-450.

"Musahabe: Musahabe Hakkında I", *Sırât-ı Müstakîm*, C. IV, 88 (4. 1326), 164-169.

"Musahabe: Musahabe Hakkında II", *Sırât-ı Müstakîm*, C. IV, 93 (6. 1326), 256-262.

"Musahabe: Tarih-i İslâmiyete Dair", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 75 (1. 13275), 357-361.

"Musahabe: Ümit, Takdîr Hakkında", *Sırât-ı Müstakîm*, C. V, 116 (11.1326), 194-199.

"Nazm-ı Eş'âr Hakkında Viktor Hugo'nun Bir Mütâlaası", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 73 (1.1325), 327-328.

"Paris-Cenova (Avrupa Mektupları)", *Sebilürreşad*, C. X, 258 (8.1329), 390-392.

Tarih Kitapları Hakkında Dârülfünûn Müderrislerinin Mütâlaaları, Türk Tarih Kurumu Ktp. B/9521 (4 numaralı mütâlaa, 2 daktilo sayfası).

"Tarih-i İstikbâl (Celâl Nuri Bey)", *Sebilürreşad*, C. XI, 283 (1.1329), 358-361.

"Vahdet-i Vücûd I", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VI, 142 (5. 1327), 177-181.

"Vahdet-i Vücûd II", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VI, 143 (5. 1327), 197-201.

"Vahdet-i Vücûd III", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VI, 144 (5. 1327), 211-214.

"Vahdet-i Vücûd IV", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VI, 155 (8. 1327), 385-386.

"Vahdet-i Vücûd V", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 157 (8. 1327), 3-5.

"Vahdet-i Vücûd VI", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 158 (9. 1327), 17-18.

"Vahdet-i Vücûd VII", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 159 (9. 1327), 33-35.

"Vahdet-i Vücûd VIII", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 162 (9. 1327), 82-83.

"Vahdet-i Vücûd IX", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 164 (10. 1327), 113-114.

"Vahdet-i Vücûd X", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 169 (11. 1327), 196-197.

"Vahdet-i Vücûd XI", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 170 (11. 1327), 211-212.

"Vahdet-i Vücûd XII", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 172 (12. 1327), 243-244.

"Vahdet-i Vücûd XIII", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 175 (12. 1327), 295-297.

"Vahdet-i Vücûd XIV", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 177 (1. 1327), 325-326.

"Vahdet-i Vücûd XV", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 180 (2. 1327), 372-374.

"Vahdet-i Vücûd XVI", *Sırât-ı Müstakîm*, C. VII, 181 (2. 1327), 387-389.

"Vahdet-i Vücûd XVII", *Sebilürreşad*, C. I-VIII, 1-183 (2.1327), 7-8.

"Vahdet-i Vücûd XVIII", *Sebilürreşad*, C. I-VIII, 3-185 (3.1328), 34-35.

"Vahdet-i Vücûd XIX", *Sebilürreşad*, C. I-VIII, 4-186 (3.1328), 55-56.

"Vahdet-i Vücûd XX", *Sebilürreşad*, C. I-VIII, 5-187 (3.1328), 75-76.

"Vahdet-i Vücûd XXI", *Sebilürreşad*, C. I-VIII, 5-190 (4.1328), 136-137.

"Vahdet-i Vücûd XXII", *Sebilürreşad*, C. I-VIII, 10-192 (4.1328), 175-177.

"Vezn-i Aruzî İle Arap Acem Edebiyatına Dair Bir İki Söz", *Mahfil*, 1 (Zilkâde 1338), 13-16.

C - Şiirler

Ferit Kam daha çok kıta ve rubahi nazım şeklini kullanarak pek çok sayıda şiir yazmıştır. Manzumelerinde daha çok rubaî ve kıta nazım şekilleriyle aruz veznini kullanmıştır. Torunu için hece vezniyle bazı manzum masallar da yazmıştır.

Ferit Kam'ın kıta ve rubaîlerinde felsefî görüşler ve hurafelere inanma, gösteriş gibi konuları tenkit ağırlıktadır. Agâh Sırrı Levend, onun manzumelerini ârifâne ve hakimâne olarak nitelendirmektedir.²¹ Mehmet Ali Ayni de "Ferid'in her hâlde belki bin kadar rubaisi vardır ve bunların her biri insan ahlâkının zayıf taraflarını ve cemiyet hayatının bazan gülünç ve bazan acıklı vasıflarını gayet zarifâne bir şekilde teşhir, tenkit ve istihza eden çok mânâlı ve özlü belâgat ve hikmet nümunesi olduğu"nu söylemektedir.²²

Ferit Kam, Türkçe şiirlerinden başka zaman zaman Farsça şiirler de yazmıştır. Afgan Kralı Amanullah Han için yazdığı 49 beyitlik Farsça mesnevîsi kitapçık olarak yayımlanmıştır. Bunlardan başka Farsça'dan tercümeler de yapmıştır.

Genç yaşta şiire başlayan Ferit Kam, çok sayıda şiir yazmış olmakla birlikte bunların çok azını yayımlamıştır. İ. Mahmut Kemal İnal bu hususu, "Bazı şairler de vardır ki söylemez söylemez, amma dürr-i meknûn söyler meâline muvafık olarak az, fakat şiir ıtlâkına lââyık güzel sözler söylemişlerdir. Ferid Bey de bu kısımdandır." diyerek belirtmiştir. Gençlik yıllarında yazmış olduğu manzumelerini Türrihat isimli bir kitapta toplayarak yayımlamıştır. Kendisiyle yapılan bir röportajda, "Ben on altı, on yedi yaşında şiire heves ettim. Türrihat namında bir şiir mecmuası (kitapçık) çıkardım. İlk şiirlerimi 'Cahit' imzasıyla Ceride-i Havadis'te neşr ettim, sonra Tercüman'da kendi ismimle şiirler yazdım." demektedir.²³ Ferit Kam'ın bazı şiirleri çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Manzumelerinin bir kısmı da ondan bahseden kitaplarda, şiirlerinden seçmeler başlığı altında yayımlanmıştır. Bunlardan başka isimsiz olarak yayımladığı şiirleri de vardır.

²¹ A. Sırrı Levend, *a.g.e.*, s. 78.

²² Mehmet Ali Ayni, "Profesör Ömer Ferid Kam", *Tasvir* (25.5.1944).

²³ Orhan Seyfi, *a.g.m.*, *Edebiyat Gazetesi* (21 Temmuz 1932).

Ferit Kam, manzumelerinin bir kısmını seçerek bir deftere kendi el yazısıyla kaydetmiştir. Bu defterle birlikte çeşitli not defterleri ve bazı kâğıtlara yazmış olduğu manzumeleri, Dr. M. Nazmi Özalp Bey'in şahsî kütüphanesindedir.

"Bir Kıt'a", *Mahfil*, 15 (Muharrem 1340), 48.

"Bir Kıt'a", *Mahfil*, 37 (Zilkâde 1341), 12.

"İsniyye-i Celîle-i Hazret-i Pâdişâhîyi Mutazammın Manzûme", *Hazîne-i Fünûn*, 52 (1 Muharrem 1312), 414.

"Kabristan", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 54 (9.1325), 23-24.

"Kıt'a", *Sırât-ı Müstakîm*, C. IV, 85 (4.1326), 116.

"Kıt'a" *Vakit*, 7-8 Ağustos 1928

"Kıt'a-i Na'tiyye", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 58 (10.1325), 85.

"Mekteb-i Millî", *Tercümân-ı Hakikat*, 30 Ekim 1324.

"Merhum Ferid Kam'ın Rubâîleri", *Yeni Sebilürreşad*, C. IX, 205 (9.1955), 66.

"Necm-i Emel", *Sırât-ı Müstakîm*, C. III, 56 (9.1325), 54.

"Nübüvvet", *Sebilürreşad*, C. XXIII, 583 (1.1340), 146.

"Rubâî" *Mahfil*, 20 (Cumâdelâhire 1340), 144.

II. BÖLÜM

ÂSÂR-I EDEBİYE TEDKİKATI MAHİYETİ, ÖNEMİ VE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

ÂSÂR-I EDEBİYE TEDKİKATI

Ferit Kam, Tercüme Kalemi'nde uzun yıllar çalıştıktan sonra 5 Ocak 1914 tarihinde Dârülfünun Edebiyat Medresesi Edebiyat-ı Türkiyye müderrisliğine atanmıştı. 27 Ekim 1915 tarihinden itibaren dersin adı Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı olarak değiştirilmiştir. Ferit Kam, 1915-1916 öğretim yılında okutmaya başladığı bu derse ait notlarını kendi el yazısıyla ve taş basması olarak yayımlamış ve ortaya bu eser çıkmıştır. Kitabın ilk sayfasında "Tedkikat-ı Edebiye" küçük başlığının altında "Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı" ve hemen altında da, daha küçük harflerle "Dersleri" tâbirleri yazılmıştır. Eserin asıl adı *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı*'dır. Eserde baskı tarihi yoktur. İlk sayfada "1331-1332 (1915-1916) sene-i tedrisiyyesinde Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Müderris Ferit Bey tarafından takrir edilen derslerden teşekküldür." notu vardır. Buna göre kitap 1916 veya daha sonraki bir tarihte basılmıştır. Eser küçük boy 336 sayfadır.

Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı'nın Mahiyeti ve Önemi

Ferit Kam'a göre tedkik-i âsâr tâbiri, mevcut edebî eserlerden birinin ihtiva ettiği güzellikler, eksiklikler, sanat açısından taşıdığı kıymet ve önemin belirlenmesi demektir.

Mukaddimede belirtildiğine göre, *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* yeni bir derstir; henüz bir müfredatı ve ders kitabı yoktur. Bu dersin ne şekilde işleneceği ders esnasında konunun gidişine göre tespit edilecektir.

Ferit Kam, edebî eser incelemesiyle ilgili olarak Batı'da yazılmış olan eserlerin, Batı edebiyatına göre hazırlanmış olduğu için, bize tam bir rehber olamayacağını; ama yerine göre onlardan da faydalanmamız gerektiğini söylemektedir.

"Çok şey bilip hiç birini hakkıyla bilmemektense, az şey bilmek; fakat bildiğini iyi bilmek daha muvâfıktır." diyen Ferit Kam, her eseri tek tek incelemeyi öneriyor. Eserlerin birbirinden farklı olduğu için onları mukayese metoduyla incelemenin bizi yanlış sonuçlara ulaştırabileceğini belirtiyor. Her eseri ayrı ayrı inceleyip tanıdıktan sonra aralarındaki farkların ortaya çıkacağı ve mukayese metodunun kendiliğinden gelişeceğini ifade ediyor.

Ferit Kam'a göre eski eserlerimizi inceleyebilmek için öncelikle onları tam olarak anlamamız gerekmektedir. Eserleri anlamadan doğru bir şekilde değerlendiremeyiz. Eski eserlerimizi anlamak için onlarla sürekli meşgul olmalıyız.

Bu dersin sınırlarının çok geniş olup gramerden lûgat bilgisine, tarih ve felsefeye kadar pek çok ilimle bağlantısı vardır. Bununla birlikte bağımsız bir derstir, diğer ilimlerin sınırları içine girip bağımsızlığını kaybetmemeli; fakat gerekli olduğu kadar başka ilimlerden de faydalanmalıdır.

Ferit Kam'a göre, altı yüz yıllık bir edebiyatımızın olduğunu iddia edip sonra da bu edebî eserleri incelemeye lüzum görmemek yanlıştır. Eski eserlerimizi ya anlamadığımız ya da kıymetlerini bilemediğimiz için inceleme ihtiyacı duymamış, onlarla meşgul olanları da modası geçmiş şeylerle ilgilenmekle suçlamışızdır. Eski eserleri önemsiz görmek, geçmişle alâkayı kesip tarihi inkâr etmek olur. Onların kıymetleri ne olursa olsun, hepsini sevmek ve incelemek mecburiyetindeyiz.

Herhangi bir eser hakkında başkalarının söylediği fikirleri peşin olarak kabul edemeyiz. Başkalarının verdiği bilgilerle yetinmek doğru değildir. Her eseri tek tek gözden geçirip onlarla ilgili kendi düşüncelerimizi, bu incelemenin sonucunda ortaya koymalıyız.

Tabiatla bir değişim ve gelişme düzeni vardır. Bu düzen edebiyatta da mevcuttur. Edebiyatımız ne kadar gelişirse gelişsin hiç bir zaman kendisinden önce mevcut olan edebiyatla bağlarını koparamaz. Her dönem bir sonraki dönemin değişip gelişerek ortaya çıkması için zemin hazırlar. Dönemler arasında sürekli olarak devam eden bir değişim ve gelişme vardır. Edebiyatımızdaki bu değişim ve gelişimin safhalarını bilmek, edebiyatımızın ruhunu anlamak için, edebî eserlerimizle daima meşgul olmamız gerekir.

Eski eserlerimizi taklit etmek için değil; tanıyıp incelemek için okumalıyız. Nefî gibi kasideler yazıp Nâbî tarzında gazeller yazmayı bugün de devam ettirmemizin bize fazla bir faydası yoktur. Önemli olan onları okuyup inceleyerek anlamak, onlardan zevk almaktır.

Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı'nın Metodu

Eserdeki her başlık altında o başlıkla ilgili unsurlar alfabetik olarak tek tek ele alınıyor. Bu unsurlarla ilgili inanç ve efsaneler, bilinmesi gereken özellikler, örnek beyitlerle birlikte veriliyor. Bazen Batı ve Doğu edebiyatında bu maddelerde anlatılan unsurla ilgili inanç ve efsanelerden de bahsediliyor. Bunların kaynakları, ortak yönleri belirtiliyor. Meselâ kaknus hakkında bilgi verilirken bu kuşla ilgili bizim edebiyatımızda, İran, Mısır ve Avrupa'daki inançlar karşılaştırılıyor.

Mızrak, şahin, tavus gibi bilinen maddeler açıklanmaya gerek duyulmamış, sadece örnek beyitler verilmiştir. Bu maddelerin bazılarında açıklama yerine "mâlûm" kelimesinin kısaltması olarak "mim" yazılmıştır.²⁴

Eserde her maddede en az bir örnek beyitle açıklanmıştır. Maddenin önemine göre bazı maddelerde örnek sayısı beş altı beyiti buluyor. Genellikle her beytin altına şairin mahlası yazılmıştır. Örnek olarak verilen beyitlerin büyük çoğunluğu Sâbit, Bâkî, Nefî ve Şeyh Gâlib'e aittir.

Arka arkaya gelen bir iki madde için bazan ortak örnekler verilmiştir. Meselâ atın çeşitli isimleri anlatılırken "edhem" maddesinde verilen örnek beyitte "eşheb" kelimesi geçtiği için biraz sonra eşheb maddesinde sadece açıklama yapılmış olup örnek yazılmamıştır.

Bir iki madde ise sadece isim olarak yazılmış, örnek verilmemiştir. Fakat örnek için boş yer bırakılmıştır. Yazar bunları zamanla tamamlamak istemiş ve kendi kullandığı nüshaya sonradan bazı maddelerle örnekler eklemiştir.²⁵

Ferit Kam, divan şairlerinin eserlerinde kullandıkları kelimeleri, belirli gruplara ayırmıştır. Her gruba giren kelimeleri Arap alfabesine göre alfabetik bir sıraya göre örneklerle birlikte vermiştir.²⁶

²⁴ Biz metni hazırlarken sadece madde ismini yazdık.

²⁵ Biz metni hazırlarken bunları da metne ilâve ettik. Ferit Kam'ın gayr-ı matbû iki not defterine eseri tamamlayıcı madde ve örnekleri yazmış olduğunu tesbit ettik ve bunları da esas metne aldık. Örnek verilmemiş olan maddelere bulabildiğimiz beyitleri yazarak eseri tamamlamak istedik. Esas metne sonradan ilâve ettiğimiz kısımları dip notlarla belirttik. Ayrıca eserde örnek olarak verilen beyitleri divanlardan karşılaştırdık. Eserle divanlardaki beyitler arasında fark varsa en doğru şeklini esere alarak farkları dipnotlarda belirttik. Böylece kısmen tenkitli metin hazırlamış olduk.

²⁶ Biz eseri Latin harflerine aktardığımız için maddeleri Latin alfabesine göre yeniden sıraladık.

Ferit Kam, eserde alıntı yaparak verdiği bilgilerin kaynaklarını parantez içinde göstermiştir. Örnek olarak verdiği beyitlerin ise sadece kime ait olduğunu yazmıştır. Bazı beyitlerin kime ait olduğunu belirtmemiştir. Belki bu beyitleri ezberinden yazmış ve kime ait olduğunu unutmuştur. Bu beyitlerin altlarına "lâ-edrî" de yazmamıştır.

Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı'nın Bölümleri

Eser iki ana bölüm hâlinededir. Ferit Kam "tedkik-i âsâr"ın tanımı, önemi, faydası, edebiyat kelimesinin anlamı ve ahlâkla ilişkisi; şiir, nesir, aruz, Arap ve Acem edebiyatını anlattığı bir bölümle eserine başlar. İkinci bölümde ise âsâr-ı edebiyenin tedkikinde kullanılacak malzemeyi sistematik olarak ele alıp örneklerle inceler. Bu bölümlere göre Ferit Kam'ın edebiyatla ilgili görüşlerini tesbit edebiliriz.

Edebiyat

Ferit Kam, edebiyat kelimesini izah ederken öncelikle kaynakların vermiş olduğu bilgileri toplayıp değerlendirmiştir. Edebiyat kelimesinin Avrupa ve bizde nasıl anlaşıldığı üzerinde durarak bu konudaki vukufunu göstermiştir. Daha sonra ise edebiyat kelimesinin iki farklı mânâsı olduğunu söyleyip bunlar üzerinde durmuştur.

Ferit Kam, edebiyatın edeb kelimesinden türetilmesi nedeniyle eski edebiyatçılarımızın güzel ahlâkla ilgili her konuyu edebiyat kelimesiyle nitelendirdiklerini belirtmektedir. Eski ediplerin edebiyatı lûgat, sarf, isticak, sarf, nahiv, bedî, beyan, aruz, kafiye, inşa gibi fenlere ayırarak bunları edebî güzelliğe ulaşmanın vasıtaları kabul ettiklerini belirtip bunların hepsine birden edebiyat ya da ulûm-ı edebiye dediklerini söylemektedir.

Ferit Kam bu bilgileri verdikten sonra edebiyat kelimesinin bizde ve Avrupa'da dönemlere göre nasıl anlaşıldığını belirtmektedir. Edebiyat kelimesi 17. asır Avrupa'sında yalnızca sanatkârâne yazılmış eserler demektir. 18. asra kadar çok sınırlı bir mânâda kullanılan edebiyat kelimesi, milletin seçkin ve zeki insanların boş vakitlerini eğlenceyle geçirmelerine hizmet eden bir eğlence olarak kabul edilmiştir. Bu asırdan sonra felsefî ve bilimsel gerçekler halk arasında yayılmaya başlamış, salon edebiyatı gelişmeye başlamıştır. Fransız İhtilâli'nden sonra ise Arto tarafından fikir eserlerine milletin aynası olarak bakılmış ve bunlara kayıtsız

kalınamayacağı söylenmiş ve fikir eserlerinin hepsi, konuları ne olursa olsun, edebiyat içinde değerlendirilmiştir.

Edebiyatın iki farklı anlamı vardır. Edebiyat denilince bazan edebî eserlerle ilgili teori ve metodlar, bazan çeşitli asırlarda ortaya konulan fikir eserleri anlaşılır. Bir milletin ictimâî durumunu ortaya koymak için onların bırakmış oldukları bütün eserlerin incelenmesine ihtiyaç vardır. İkinci anlamda edebiyat, bir milletin aynası olduğu için ahlâktan felsefeye kadar her türlü konu edebiyatın içine girer. Bu durumda edebiyatla tarihin birbirinden faydalanması gerekir. Tarih, milletlerin ictimâî durumunu edebî eserlerin tedkiki yardımıyla ortaya koyarken, edebiyat da çeşitli dönemlerde ortaya konan eserleri tarihin yardımıyla değerlendirir. Ayrıca edebî eserler, ferdî ürünler gibi görünseler bile, eski devirlerin ibret almamız gereken toplum hayatını ortaya koyan birer şahittirler.

Ferit Kam bunları belirttikten sonra, edebiyatın tanımını daraltıyor ve edebî eserin "*ruh üzerinde bir tesir-i mahsûs icrâ eden güzel eserler*" olduğunu söylüyor. Edebiyat terimi, diğer kaynaklarda da aşağı yukarı aynı şekilde tanımlanmaktadır.

Edebiyat ve Ahlâk

Ferit Kam, edebî eserlerin ruh üzerinde hususî bir tesir bırakan güzel eserler olduğunu belirttikten sonra, güzellik kavramı üzerinde duruyor. Ona göre edebî eserin güzelliğini konuda değil, sanatta aramak gerekir. Konusu güzel olduğu için bir eser güzel olamaz. O bu konuda "Güzel eserleri mevzua ait güzellikle takdir etmek caiz değildir. Âsâr-ı sanattaki güzellik sanattaki güzelliştir." diyor. Bu konuda Boiarac'ın sanatın vazifesi güzellikler yaratmaktır; fakat hayırlı olanı telkin etme görevi yoktur, sözünü değerlendirerek "sanat sanat içindir" görüşünü benimsiyor.

Ferit Kam, sanatla ahlâk arasında çok önemli bir bağ bulunduğunu belirtiyor. Sanatın ahlâksızlık olmadığını, sanat adı altında ahlâksızlığın işlenemeyeceğini söylüyor. Sanat eserindeki ahlâksızlığı mânevî cinayet olarak nitelendiriyor. Mânevî cinayetlerin ise maddî cinayetlerden daha tehlikeli olduğunu, böyle eserlerin toplumun büyük bir kısmına zarar vereceğini söylüyor. Bu konudaki görüşlerini şu cümlelerle ifade ediyor: "Nezâhet sanatın en mühim rüknüdür. Nezâhetten nasibi olmayan bir eserin ruhu alîl olmuş demektir... Ahlâkta tecellî eden hüsn (güzellik) ile sanatta tecellî eden hüsn arasında hemen bir fark yok gibidir... Ahlâkın mîsdâkıyla

(ölçüleriyle) sanatın mısdâkı arasında büyük bir fark görmememlidir."

Ferit Kam, "mürebâ-i millet olan lisan-ı edeb" diyerek edebiyatı toplumu terbiye etmede bir araç olarak görüyor.

Eski Edebiyat

Ferit Kam'a göre dil, edebiyatın en sadık örneğidir. Edebiyatımızı tanımak için dilimizin durumunu bilmemiz gerekir. Eski ediplerimiz hiç bir kurala bağlı kalmadan kendi keyiflerine göre, Arapça ve Farsça'dan pek çok kelimeyi dilimize sokmuşlardır. Bunun neticesi olarak bir fikri birden fazla kelimeyle ifade etme imkânı bulmakla birlikte daha sonra bu kelime bolluğu içinde fikir iflâs etti. Ediplerimiz kelime oyunlarıyla eserlerini doldurmaya başladılar. Bu oyunları başarabilenler yetenekli şair, mükemmel münşî veya nâsir olarak kabul edildi. Böylece hakikî bir edebiyattan yoksun kaldık.

Ferit Kam, lisandaki asıl maksat meramın tam bir açıklıkla anlatılması iken eski ediplerin bunu yapmadığını belirtiyor. Konuşma ve yazma dili arasında farklılık olmasının tabîi olduğunu; ama bizde bu farkın çok aşırı dereceye vardığını söylüyor. Eski mensur eserlerden bazılarının ağır bir dille yazılmasının sebebinin "O devirde açık yazı yazmakla çıplak sokağa çıkmak arasında fark yok gibi idi." diyerek açıklıyor. Eski eserlerdeki dilin ağır olmasının bir sebebinin de, bilimin dar bir çevreye yayılmak istenmesi olarak gösteriyor.

Ferit Kam, eski şairlerimizin mazmûn-perdazlık vadisine saptıklarını ve bunun da edebiyatımıza büyük zararı olduğunu söylüyor.

Ferit Kam, her ne kadar eksik yönleri olsa da eserlerimizin milletimize ait olduğunu vurguluyor. Bütün eksiklerine rağmen eski eserlerimizi sevip, sahiplerini yüceltmemiz gerektiğini, onları taklit etmemek şartıyla inceleyerek okuyup anlamamızı istiyor.

Şiir

Ferit Kam kaynakların şiirle ilgili olarak verdiği bilgileri "Şiirin Tarifi Evsâf-ı Mümeyyizesi Şairler Hakkında Tarz-ı Telâkkî" başlığı altında değerlendiriyor.

Ferit Kam eski ediplerimizin nesri üçe ayırdıklarını, vezinli fakat kafiyesiz olanlara müreccez; kafiyele ama vezinsiz olanlara müseccâ ve hem vezni, hem de kafiyesi olmayana ârî dedikleri söylüyor. Bu ayrıma göre eski şairlerin şiiri manzum ve mukaffâ söz olarak tanımladıklarını belirtiyor.

Ferit Kam, Mevzûatü'l-Ulûm'daki "Şiir hükemâ katında kelâm-ı muhayyeldir, gerek mevzûn ve gerek gayr-ı mevzûn olsun." sözü üzerinde duruyor. Bu tanıma göre şiirin mutlaka vezin ve kafiyele olmasının gerekmediğini, şiirde asıl unsurun hayal olduğunu söylüyor. Bizdeki bu tanımın Batı edebiyatından çok önce yapıldığına dikkat çekiyor.

Ferit Kam vezinle kafiyele şiirin ayrılmaz bir parçası kabul edenleri eleştiriyor. Şiirle nazmın birbirinden farklı olduğunu belirtiyor. Her manzum eserin şiir olamadığını söylüyor. Şiirin mensur olarak yazılabileceğini belirtiyor. Bununla birlikte vezinli ve kafiyele şiirlerin musikiye çok yakın, ruh üzerindeki etkilerinin fazla olduğunu bunun için her zaman tercih edildiğini bildiriyor. Fransa'da şiiri nazmın esası kabul ettiklerini, Osiris ile Virjil'in eserlerinin Fransızca'ya tercüme edildiği zaman şiirle nazmın farklı olduğunu anladıklarını belirtiyor. Fenelon'un Telemak isimli eseriyle ilk defa tamamı mensur şiir olan bir eser yazdığını söylüyor.

Ferit Kam edebî akım ve meşrebe göre anlayış tarzının değiştiğini, buna göre de şiir anlayışlarının farklılık gösterdiğini bildiriyor. Latîfî'nin tezkiresinde şiiri tasavvufa hasrettiğini söylüyor. Sûfiyâne şiirin şiirimiz içinde bir bölüm olduğunu ve her eserde tasavvuf aramamak gerektiğini belirtiyor. Tasavvufu ilgisi olmayan şairlerin eserlerinin tasavvufî esaslarla yorumlanmasının yanlış olduğunu ifade ediyor. Ali Şir Nevâyî'nin Mahbûbu'l-Kulûb adlı eserinde hakikat ve mecaz vadilerini birbirinden ayırarak her iki grup şaire farklı bir gözle baktığını belirtiyor. Ali Şir Nevâyî'nin görüşünün daha doğru olduğunu söylüyor.

Eski Nesir

Ferit Kam'a göre, eski şairlerimiz Arapça ve Farsça'dan pek çok kelime almışlardır. Bu yabancı kelime kullanma alışkanlığı daha çok nesirde görülmüştür. Bu dillerden kelime almada her hangi bir kaideye uyulmamış, her münşî kendine göre, bazan çok gereksiz olarak, bir çok Arapça, Farsça kelimeyi eserinde kullanmıştır.

Eski ediplerimizin pek çoğu, İbni Haldun'un "Beyandaki güzellik mânâda değil, lafızda aranmalıdır." sözünü benimsemişlerdir. Böylece eserlerini süslemek amacıyla bir çok yabancı kelime kullanmışlardır. Hatta sade bir dille eser yazanları münşî olarak kabul etmemişlerdir. Bunun sonucu olarak da nesir dilimiz anlaşılmas bir hâle gelmiştir.

Ferit Kam eski nesrimiz hakkında bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra konuyla ilgili bazı örnekler veriyor. Örnekler arasında Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'inden de bir parça veriyor. Bu parçada "olduğunu, olması, olup, olunur" gibi fiillerden başka Türkçe kelime bulunmadığını belirtiyor. Nâbî'nin:

Ey şî'r miyânında satan lafz-ı garîbi
Dîvân-ı gazel nüsha-i kâmûs değildir

beytindeki fikriyle başkalarını yabancı kelime kullanmakla suçladığını; ama kendisinin de aynı hataya düştüğünü söylüyor. Nâbî ve diğer eski edebiyatçılarımızın nesirde böyle anlaşılmas bir dil kullandıkları hâlde, manzum eserlerinin çok daha sade olduğunu belirtiyor. Ayrıca bütün mensur eserlerin ağır bir dille yazılmadığını, çok sade bir dille yazılmış eserlerin de bulunduğunu ifade ediyor.

Divan ve Hamse

Ferit Kam, "Divan" başlığı altında divan kelimesiyle ilgili olarak kaynaklarda verilen bilgileri naklediyor. Bundan sonra da "Hamselerin Menşeiyle Vech-i Tesmiyesi" başlığı altında hamseyle ilgili bilgiler veriyor. Bizim eserlerimizde hamse ile ilgili bir bilgi bulamadığını söyleyerek bu konudaki kendi fikirlerini ortaya koyuyor.

Hind Brahmanlarından Beydebâ, Pança-tantra, kütüp (kitaplar) veya fûshul-i hamse (beş bölüm) isminde bir ser yazmıştır. Bu eser Nûşirevân zamanında Burzûye adında bir tabib tarafından Pehlevî, Abbâsiler'den Ebû Câfer Mansûr zamanında İbn Mukaffâ tarafından Arap lisanına ve sonunda da Vâsî' Alisi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Pança-tantra'nın beş bölüm olduğu hâlde beş kitap olarak isimlendirilmesi ve onu örnek alan bazı eserlerin beş kitaba ayrılması bir teâmül olarak İran şairlerince kabul edilmiştir. Ferit Kam'a göre, eğer bu doğruysa hamsenin ortaya çıkış yeri Hindistan'dır.

Aruz Vezni

Ferit Kam, aruz vezninin Araplar arasında uzun yıllar kullanıldığını, daha sonra İmam Halil'in bu vezni bir sisteme bağlayarak ilim hâline getirdiğini söylüyor. Bizim bu vezni İranlılardan, onların da Araplardan aldığını belirtiyor. Aynı zamanda vezinle birlikte bu dillerden bazı kelimeler de aldığımızı ifade ediyor.

Arap Edebiyatı

Ferit Kam, Arap edebiyatını kısaca anlatıp Arap şairlerini Câhiliyye, İslâm, Muhaddaramîn, Müvelledîn olmak üzere dört gruba ayırıyor. Her devirde yetişen en önemli şairlerin isimlerini veriyor. Muallakât-ı Seb'a'yı tanıtıyor. Muallaka'dan bazı beyitleri, tercümeleriyle birlikte, örnek olarak veriyor.

Ferit Kam, Arapların onların millî seciyelerinin bir aynası hükmünde olan romanlar yazdıklarını söylüyor. Bunların en meşhurlarının Ebû Zeyd, Sırâtü'l-Müchahidîn, Seyfü'n-Necât, Antere ile Elfü'l-Leyle ve'l-Leyle olduğunu belirtiyor. Bunlardan Ebû Zeyd ve Antere'nin özetlerini veriyor. Avrupalıların Antere'yi Şark'ın İlyada ve Ödisse'si kabul ettiklerini bildiriyor. Lamartin'in Antere'nin bazı bölümlerini tercüme ettiğini, bu eseri bütün lisanlarda yazılan bu gibi eserlerin en güzeli olarak gördüğünü söylüyor.

İran Edebiyatı

Ferit Kam, aruz veznini İran'dan aldığımızı, şiir ve nesirde onları takip ettiğimizi söylüyor. Bu sebeple Farsça'dan pek çok kelime alarak dilimizi Farsça'ya yakınlaştırdığımızı ifade ediyor.

Kendisi uzun süre İran edebiyatı tarihini okutan Ferit Kam, Rûdeki'nin Acem lisanında ilk şair olarak kabul edildiğini; fakat kaynaklarda ondan önce başka şairlerin de bulunduğunu bildiriyor. Rûdekî, Râzî-i Şîrâzî, Unsurî, Firdevsî, Hâkânî Sâdî gibi şairlerin edebî açıdan belli başlı özelliklerini birer cümleyle ifade ediyor. Rûdekî'nin İran edebiyatının ilk büyük şairi olduğunu, Unsurî'nin Gazneli Mahmud tarafından melikü's-şuarâ ilân edildiğini, Firdevsî'nin Şehnâme'yi yazdıktan sonra beklediği karşılığı alamayıp fakir bir şekilde öldüğünü anlatıyor. Firdevsî hakkında

"Söz âlem-i bâlâdan zemine inmiş idi, Firdevsî tekrar onu âlem-i bâlâyâ çıkardı." denildiğini söyleyerek onun İran edebiyatındaki yerini gösteriyor.

Ferit Kam'a göre Sâdî daha çok hikmetli şiirler söylemiş, medhiye türündeki eserlere rağbet etmemiştir. Gülistan ve Bostan'ı bizde çok okunduğu hâlde, şairlerimiz ona özenip hikmetli şiir söylemeyip medhiye türünde şiirler söylemişlerdir. Hâfız-ı Şîrâzî ise İran'ın en büyük lirik şiiridir. Goethe de onu Şark'ın en büyük şairi kabul etmiştir. Hâfız'ın divanı fal-nâme gibi kullanılmış, ondan tefeül edilmiştir. Bunun sonucunda da Hâfız lisânü'l-gayb olarak nitelendirilmiştir. Tebrizli Mîr Sâib ise Nâbî ve Râgıp Paşa gibi irsâl-i mesel söyleyen şairlerimizi etkilemiştir.

İran edebiyatında daha pek çok şair olduğunu söyleyen Ferit Kam, bunların en meşhur olanlarını tanıtmak istediğini belirtiyor. Bunlardan bizim edebiyatımızda da tanınıp meşhur olanlarla şairlerimizin örnek aldığı şahsiyetlere yer verdiğini söylüyor.

Tasavvufî Edebiyat

Ferit Kam, "Edebiyat-ı Sûfiye" başlığı altında tasavvuf edebiyatını değerlendiriyor. İran edebiyatının Osmanlı edebiyatına en önemli tesirinin, tasavvuf edebiyatı alanında olduğunu söylüyor. Sadece tasavvufî eserlerde değil diğer eserlerde de tasavvufun izlerinin olduğunu belirtiyor. Mutasavvıf olmayan şairlerin zamanın icabı olarak mutasavvıfları taklit ettiklerine inanıyor. Tasavvufu ilgisi olmayanların bile tasavvufa ait ince fikirlerle eserlerini doldurduklarını ifade ediyor. Bazı şairlerin ise açıktan açığa söyleyemedikleri birtakım fikirlerini tasavvuf perdesi altında gizleyerek söylediklerini bildiriyor.

Vahdet-i vücud konusunda bir de kitap yazan Ferit Kam, bu konunun mutasavvıflarla felsefeciler arasında ortak olduğunu belirtiyor. Vahdet-i vücudun hedefine filozofların ilimle, mutasavvıfların ise tezkiye-i nefis ve tasfiye-i ahlâkla ulaşmak istediklerini belirtiyor. Mutasavvıflar tasavvufî konuları eserlerinde dile getirirler. Bu onların vicdanî zevkleriyle hakikî olarak gördükleri şeylere bağlıdır. Her sözün sahibinde söyledikleriyle yaptıklarının uygun olup olmadığını araştırırlar. Hâl ile kâl arasında uygunluk olmasını isterler. Mesleklerinin teori ve pratiği felsefeninkine benzemez. Onlara göre fikirle elde edilen bilgi cehalet ve hüsrandır.

Hakikati anlamada fikir yeterli değildir. Bu bakımdan felsefe ile tasavvuf birbirinden ayrılır.

Ferit Kam, tasavvuf edebiyatının ortaya çıkışı ve gelişiminden sûfiyâne eserlerin tedkiki sırasında bahsedileceğini söylüyor; ama, böyle bölümler yok.²⁷

Ferit Kam bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra tasavvuf edebiyatının üç önemli ismi Hakîm Senâî, Feridüddin-i Attar ve Mevlânâ'yı tanıtıyor. Onların hayatları ve eserleri hakkında bilgiler veriyor. Edebî eserlerde onlardan ne şekilde bahsedildiğini örnek beyitlerle anlatıyor. Hakîm Senâî, Külhânî-i Layhâr'la birlikte telmih yoluyla şairlerin eserlerinde konu edilmiştir. Attar'ın yazmış olduğu Mantıku't-Tayr isimli alegorik ve tasavvufî eseriyle Pend-nâme'si önemlidir. Mevlânâ ise Mesnevî'siyle önemlidir. Ferit Kam'a göre Mesnevî dinî bilgilerle yazılmış bir felsefe kitabıdır ve felsefî eserler gibi okunup okutulmaya muhtaçtır. Ayrıca Mesnevî'ye büyük önem verilmiş ve Dâru'l-Mesnevî isimli dershaneler açılmıştır.

Ferit Kam, âsâr-ı edebiye tedkikatını, edebî eserlerin sanat nokta-ı nazarından kıymetlerini belirlemek olarak tanımlamıştı. O daha çok eserler üzerinde durmak, eserler aracılığıyla sanatkârı tanımak istiyor. Bu nedenle burada şairleri tanıtırken sanatkârın hayatından ya hiç bahsetmiyor ya da bir iki cümlelik bir yer ayırıyor. Burada sadece Hakîm Senâî, Feridüddin-i Attar ve Mevlânâ'yı diğerlerine göre daha geniş bir biçimde tanıtıyor. O hep eseri ve şairin sanatkârlığını ön planda tutuyor. Onları en önemli edebî yönleriyle tanıtmak istiyor. Esasen bu bölümler eser için bir mukaddime, bir giriş mahiyetindedir. Ferit Kam'ın bu eseri yazmaktaki asıl amacı edebî eserlerdeki mazmûnları örneklerle tanıtmaktır. Bunun için biyografik ya da bibliyografik bilgilere eserde çok az yer vermiştir.

Tasnif-i Anâsır

Ferit Kam bu başlık altında, edebî eserlerde kullanılan malzeme ile bu malzemenin tasnifi ve ne şekilde inceleneceği üzerinde duruyor. Eserinde de bunu maddeler hâlinde örneklerle gösteriyor. Ferit Kam'ın bu eseri yazmaktaki amacı, bu malzemeyi tanıtmaktır. Eserinin en önemli ve orijinal bölümü burasıdır.

²⁷ Ferit Kam, hurafelerle ilgili bölümde de, tencimle ilgili efsaneden başlayıp diğer efsaneleri görelim, dediği hâlde sadece tencimle ilgili efsanelere yer vermiştir. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, eserini bitirememiştir.

Ferit Kam'a göre, bütün maddeler basit maddelerin birleşimi sonucunda meydana gelmiştir. Kimyevî tahlillerle bu maddeleri birleşenlerine, atomlarına ayırmamız mümkündür. Edebî eserler de maddeler gibi birtakım basit unsurların birleşimiyle meydana gelmiştir. O hâlde bu birleşik unsurları birbirinden ayırıp tek tek incelemek mümkündür. Maddeler nasıl belirli kanunlara göre birleşiyorsa, edebî eserlerdeki unsurlar da belli bir kurala göre bir araya gelirler.

Ediplerimiz eserlerindeki fikir ve hislerini bu unsurlarla dile getirmişlerdir. Fakat pek çok hislerini anlattıkları bu unsurları değiştirmeden kullanmışlardır. Aynı lafız ve unsurların tekrarı bir yeknesaklık meydana getirmiştir. Böylece kendilerini dar bir çemberin içine hapsedmişlerdir. Şekle ait bu eksiklik bir tarafa bırakıldığı zaman onlarda pek kıymetli, ince ve derin hislerin; renkli hayallerin olduğu görülecektir.

Bazılarının eski eserlerde gül ve mülten başka birşey yok demeleri yanlıştır. Onlar bu eserleri lâıykıyla incelemeyen vermişlerdir ve o eserlerin kıymetini inkâr etmek istemektedirler. Fikirler şekle ait eksiklikten dolayı kıymetlerini kaybetmezler. Eserler ilmî olarak hem şekil hem de esas bakımından incelenmelidir.

Eski eserlerdeki unsurlar ya mücmel olarak ya da mufassal olarak tasnif edilip incelenir. Mücmel tasnifte ağaçlar, çiçekler, musikî âletleri gibi yalnızca unsurların genel isimleri ele alınır. Mufassal tasnifte ise bu genel unsurların içindeki maddeler tek tek incelenir.

Mufassal tasnifte geçen kelimelerin hemen hepsi eski eserlerde yer alır. Bu kelimelerin bazıları kullanımdan düşmüş, bazılarının ise anlamları unutulmuştur. Bunlar için lûgatlara bakma ihtiyacı vardır. Mufassal tasnifle bu külfet ortadan kalkar. Bu tasnifin bir başka faydası da eski şairlerin nazım dili için kabul edip kullandıkları kelimelerin büyük bir kısmı örneklere dayalı olarak anlatılmıştır.

Ferit Kam manzum eserlerdeki kelimelerin gerek hakikî gerek mecazî anlamları bilinmeden onların anlaşılmasının zor olduğunu ifade ediyor. Bu nedenle unsurların mücmel tasnife göre gruplandırılıp her bölümün kendi içinde mufassal tasnife göre örneklerle tanıtılacağını belirtiyor.

Eserde sırasıyla ağaçlar, meyveler, çiçekler, içki ve içkiyle ilgili eşyalar, musikî ve musikî âletleri, kıymetli taşlar, süs eşyaları, güzel kokular, hayvanlar, at ve atın isimleriyle at takımları, böcek ve haşereler, kuşlar başlığı altında şiirimizde malzeme olarak kullanılan unsurlar inceleniyor.

Efsaneler

Ferit Kam bu bölümde, "Esâtir" başlığı altında efsaneler üzerinde duruyor. Her milletin dini, tarihi ve menşei ile ilgili tabiat üstü olayları anlatan rivayetlere efsane, masal, hurafe denildiğini söylüyor. Bu kelimeler arasında bir fark görmüyor. Eserde bazan efsane bazan da hurafe tabirini kullanıyor.

Ferit Kam'a göre, efsaneler şairlerle din büyükleri tarafından uydurulmamış, milletin ruhundan doğmuştur. İnsanlar eski devirlerde karşılaştıkları bazı yıldırım, deprem gibi tabiat olaylarıyla ruhî ve vicdanî hâlleri, ahlâkî hakikatleri, ilâhî sıfatları maddî ve müşahhas suretlerde temsil etmişlerdir.

Efsane, insanların uykuda gördükleri ya da görmek istedikleri rüyalarıdır. İnsanlar, rüyalarında gördükleri soyut kavramları somut suretlere teşbih ederek anlatmışlardır.

İnsanlar gelişimin amacı olarak gördükleri bazı özellikleri kendilerinde bulamamışlardır. Meselâ kuş gibi havada uçamamışlar, ebedî hayata ulaşamamışlar; ama bu özelliklere sahip varlıklar hayal etmişlerdir. Bunların sonucunda da efsaneler ortaya çıkmıştır.

Ferit Kam, efsanelerin ortaya çıkışıyla ilgili başka rivayetlerin de bulunduğunu ama hiç birinin kesin olmadığını söylüyor.

Edebiyat hurafelerle başlamıştır. Bu nedenle edebiyatın gelişmesinde hurafelerin büyük önemi vardır. Her milletin kendine özgü efsaneleri vardır. Kültür alış verişleriyle milletlerin efsanelerinde birtakım değişmeler olmuş ve bazı efsanelerin kaynağı unutulmuştur.

Ferit Kam, her milletin efsanelerine dair bir çok eser bulunduğu hâlde bizim böyle eserlerimizin olmadığını söylüyor. Eski eserlerde birtakım telmihlerin olduğunu, fakat bu telmihlerin hangi efsaneye dayandığını bilmeden onları anlamamın mümkün olmadığını belirtiyor. Bu amaçla ilm-i tencimden başlayarak efsaneleri tanıtmak istiyor. Bundan sonra hangi efsaneleri anlatacağını söylemiyor ve eser ilm-i tencimle ilgili efsanelerle bitiyor.

İlm-i Tencim

Ferit Kam burada ilm-i tencimin menşei ve önemi üzerinde duruyor. Yıldızların hareket ve durumlarından insan talihiyle ilgili hükümler çıkarmaya ilm-i tencim ya da astroloji denildiğini söylüyor.

İlm-i tencim Babil'de yıldızla tapan bir topluluk olan Nebatîler tarafından sistemli bir hâle getirilmiştir. Onlardan Keldânîlerle Asurlular'a onlardan da İran, Hindistan, Mısır, Roma ve Yunanistan'a geçmiştir.

İnsanların sadete ulaşmaları ve yapacakları işler için en uygun zamanı tayin eden, gayb âlinden haberler veren bu ilim, gittikçe rağbet görerek bütün dünyaya yayılmıştır. Pek çok kral sarayında müneccim bulundurup onların tavsiyelerine göre hareket etmişlerdir. Hattâ bu ilim tıbbı da kendi sınırları içine almıştı. Bokrat'a göre ilm-i tencim bilmeyen doktor olamaz. Çünkü hastaya ilâç vermek için en uygun zamanı bilmek gerekir, bu da ilm-i tencim sayesinde mümkün olur.

İlm-i tencim bu şekilde geniş bir yayılma alanı bulunca pek çok efsane ortaya çıkmış ve şairler de eserlerinde bunlardan bahsetmişlerdir. Bundan dolayı bu efsanelerin bilinmesi gereklidir.

Ferit Kam ilm-i tencimle ilgi hurafelerin bizim edebiyatımıza İran edebiyatından geçtiğini bildiriyor. Bu efsanelerle Roma-Yunan efsanelerinin benzer olduğunu söylüyor. Bu nedenle İran ve Roma-Yunan efsaneleri birbirleriyle karşılaştırılarak anlatacağını söylüyor. Her yıldız ile ilgili olarak önce doğu edebiyatındaki inançlardan bahsediyor, daha sonra da batı ve özellikle Eski Yunan edebiyatındaki efsanelere yer veriyor.

Bu bölümde önce astronomi ile ilgili kırân-ı kevâkib, hamse-i müttehire, istikâmet, sitâre-i suhtegân ve ihtirâk gibi tabirler açıklanıyor. Daha sonra da sırasıyla Ay ile Devr-i Kamer, Utarid, Zühre, Güneş, Mars, Müşteri ve Zuhâl hakkında bilgiler veriliyor. Bu gezegenler hakkında İran ve bizim edebiyatımızdaki inanışlar, Roma-Yunan edebiyatıyla karşılaştırmalı olarak örneklerle tanıtılıyor.

III. BÖLÜM
ÂSÂR-I EDEBİYE TEDKİKATI

TEDKİKAT-I EDEBİYE

ÂSÂR-I EDEBİYE TEDKİKATI

DERSLERİ

FERİT KAM

1331-1332 [1915-1916] sene-i tedrisiyyesinde, Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde
Müderris Ferid Bey tarafından takrir edilen derslerden müteşekkildir.

MUKADDİME

Bu seneki dersimiz tedkik-i âsâr dersidir. Âsâr-ı kadîme daha doğrusu âsâr-ı atîka-i edebiyemizin tedkikiyle meşğûl olacağız. Edebiyat-ı Milliye Müzesi'ni tezyîn eden muhalledât-ı sanatın en mühimlerini birer birer gözden geçireceğiz. Onların mâhiyetleriyle sanat nokta-i nazarından hâiz oldukları kıymeti, ehemmiyeti takdire, eslâfımızın bir şâir, bir sanâtkâr gözüyle kâinâtı nasıl gördüklerini, bedâyi'-i tabiattan nasıl mülhem, nasıl müteessir olduklarını, sâha-i şüûnda tevâlî eden enfüsî, âfâkî hâlât ve hâdisâta karşı ne gibi hislerle mütehassis bulunduklarını, müşâhedelerini, tehassüslerini, teessürlerini tebliğ için ne gibi vesâit-i sanata mürâcaat, ne gibi sevâik-i akliyye ve hissiyyeye mütâbaat ettiklerini, tasarrufât-ı sanatkârîlerini hudûd-ı zevkiyyenin hangi noktasına kadar îsâl eylediklerini müsaade ve imkân derecesinde tedkike çalışacağız.

Şu hâle nazaran mevcûdiyet-i hâzıramızı, muvakkat bir zaman için eslâfımızın mevcûdiyet-i gâibelerinde ifnâ, bu sûretle kavâfil-i güzeşteğâna iltihak edeceğiz. Onların ruhlarıyla zinde, dimağlarıyla mütefekkir, kalbleriyle müteessir olacağız. Demek oluyor ki bir nev'i insilâh -tâbir câizse- tenâsüh devresi geçireceğiz.

Bilirsiniz ki bu ders yeni bir dersi; tarz-ı tedvîn ve tedrisi henüz tâyin edilmemiştir. Onu biz tâyin edeceğiz. Hiçbir şey bidâyetten noksandan hâlî olamaz. Her şeyin nâkıs olarak başlaması, seyr-i tabîîsi esnâsında etvâr-ı muhtelif-i ıstihâlâta mukârin olması kudret-i fâtıranın tekâmül-i eşya hakkında vaz' etmiş olduğu kânun-ı umumî icâbâtından bulunduğu cihetle her şey gibi, biz de o kânuna ser-furû etmeye mecburuz. Binâberîn bidâyetten bazı nakâisi ihtiva etmesi zarurî olan "tedkîk-i âsâr" dersi de müstaîd olduğu şekl-i tekemmüle iktirân edebilmesi için birçok merâhile uğrayacak, birçok ıstihâlâta tâbî olacak demektir.

"Tedkîk-i âsâr" tâbirinin tazammun ettiği mânâ pek vâzıh olmakla beraber yine izahtan müstağnî değildir. Zîrâ herkesin nokta-i nazarı, tarz-ı telakkîsi başka olduğundan bu tâbiri görenlerin zihinlerine muhtelif fikirler vârid olabilir.

Bu efkâr-ı muhtelif arasında, "Tedkîk-i âsâr tâbirinden maksat, mevcut eserlerden birinin tedkikiyle ihtiva eylediği mehâsin ve nakâyısı irâeden, bu sûretle o eserin sanat nokta-i nazarından hâiz olduğu kıymeti, ehemmiyeti takdirden ibarettir"

fikri de bulunabilir. "Tedkik-i âsâr" dersinin mevzuu, gâyet itibariyle tazammun ettiği en basit mânâda bu olmak lâzım gelir.

Basitten mürekkebe irtikâ tabiatın ikinci bir kânunu olduğundan biz de bu kânunun hükmüne ittibâen meânî-i vâridenin en basiti olan yukarıki mânâyı kabul edeceğiz.

İstitrâdî olarak şunu da söyleyelim ki, bu vâdide yazılmış olan âsâr-ı garbiyye, edebiyatımızın mâhiyet-i hususiyesinden dolayı bize tamamıyla rehber olamaz. Âhere mürâcaattan da hâlî olmamakla beraber kendi vâdimizi kendi edebiyatımızın mâhiyetine göre tâyin mecbûriyetindeyiz.

Filhakîka bu dersin edebiyatımızı edvâra taksim, her devrede yetişen eâzımın âsârını tedkik, mukâyese sûretiyle de tedrisi mümkün ise de benim ictihâdım bu merkezde değildir. İhtimal ki ictihâdında musîbim yahut muhtî. Maa-zâlik takip edilecek usûlde büsbütün mukâyese vâdisinden gitmemekle tamamıyla o vâdiden tebâüd de edecek değiliz; ilcâ-yı hâl bizi hangi cihete sevk ederse o tarafa gideceğiz.

Tamamıyla usûl-i mukâyeseyi esas ittihaz edecek olur isek, nazar-ı tedkikten geçirilen âsâr hakkında hâsıl edeceğimiz fikir noksandan hâlî olamaz. Yalnız bir eserle meşgûl olur isek onun hakkında mümkün mertebe kat'î, tam bir fikir hâsıl edebiliriz. Çok şey bilip hiçbirini hakkıyla bilmemektense az şey bilmek, fakat bildiğini iyi bilmek daha muvâfıktır zannederim.

Âsâr-ı eslâf ile istînâsımız olmadığı için onları hakkıyla anlamak, tazammun ettikleri nikâtı, dekâyıkı takdir etmek onlarla tevaggule mütevakıf; bu da zamana, mümâreseye muhtaçtır. Henüz âsâr-ı eslâfı anlamadan onları mukâyeseye, onlar hakkında beyân-ı mütâlâaya kalkışmak doğru olmasa gerektir.

Bir eserin tedkiki esnasında takip edilecek usûl, zihinlerde mukâyese melekesini tabîî olarak husûle getirir. Bu meleke başka eserlerin tedkikinde rehberlik vazifesini îfâ eder. Eserler alelîfirâd nazar-ı tedkikten geçirildikçe aralarındaki farklar, nisbetler, müşâbihler, mübâyetler kendi kendine taayyün eder. Âsârı yek-diğeriyle mezcederek umumî mütâlâat ile işin içinden çıkmak herkese kendi fikrini zorla kabul ettirmek demektir. Eserleri yegân yegân nazar-ı tedkikten geçirmek ise, kimsenin istiklâl-i fikrine tecâvüz etmeksizin herkese kendi kanatını -fakat yakîne,

şühûda müstenid bir sûrette- kabul ettirmek, tedkike iştirak edenlerden hakk-ı îtirâzı, hakk-ı reddi nez' eylememek demektir.

Tedkik-i Âsârın Mâhiyeti

Tedkik-i âsâr, anâsır-ı müşekkelesi hükmünde olan muhtelif fenlerin muhassılasıdır. Onun bu vasf-ı mümeyyizi sûret-i mustakillede tedevvününe mâni olmak şöyle dursun, kendisi için istiklâlini müeyyed bir mâhiyet-i hususiye isbat eyler. Bu dersin hayta-i mebâhisi gâyet vâsi'dir. Lügatten, sarf ve nahv kavâidinden mesâil-i felsefiyeye kadar o hayta dâhiline girebilir.

Bu ders fûnûn-ı muhtelifeye temas etmekle beraber dâimâ istiklâlini muhafaza etmelidir. Muhafaza etmediği takdirde kendisinden muntazır olan fayda fevt olur.

Bu istiklâlin muhafazası tarz-ı tedkikin hududunu lâıyk-ı vechile tâyine mütevaffıktır. Tarz-ı tedkikin hudûd-ı hakîkiyesi tâyin edilmediği takdirde bu ders başka fenler tarafından temsil edilerek kendisine has olan istiklâli muhafaza edemez.

Meselâ tarih, edebiyata temasında hudûd-ı tabîyesini tecâvüz edecek olursa onun mebâhisi idâdına iltihak eder. Nazariyât-ı edebiye vâdisinde lüzûmundan fazla dolaşacak olursa mâhiyet-i mahsusası onun mâhiyetine munkalib olur. Zemin intikâdlı tevsi' ile yalnız o mebhâsa hasr-ı matlab ederse diğerlerini ihmâl eylemiş, onlara bîgâne kalmış olur. Fakat gerek bunlardan, gerek başka şeylerden lüzûmu kadar bahsedecek, her bahsi kendi haytası dâhiline alıp kendisine mâl eyleyecektir.

Tedkik-i Âsârın Lüzûmu, Faydası

Altı yüz senelik bir mevcudiyet-i edebiyeye mâlik olduğumuzu iddiâ ediyoruz. Ya bidâanın fıkâdânından, ya takdirin, muhâkemenin noksanından her nedense âsâr-ı kadîme-i edebiyemizi tedkike lüzûm görmüyoruz. Edebiyatımızın nasıl başladığını, ne gibi istihâlâta uğradığını şunun bunun sözüne değil, şühûda, yakîne müstenid bir sûrette öğrenmek istiyoruz. Bazı insafsızlar âsâr-ı eslâf ile tevaggul edenleri taammîka kadar çıkışıyorlar, modası geçmiş şeylerle iştigâl töhmetiyle itham ediyorlar. Ne yanlış fikir!

Âsâr-ı eslâfa karşı gösterdiğimiz eser-i lâ-kaydî yalnız netice itibariyle onları

hiçe saymaktan, bundan dolayı tedkike lüzûm görmemekten ileri gelmiyor. O eserleri anlayacak iktidâra sahip olmamaklığımızın da bu meselede biraz değil, çok dahil oluyor.

Âsâr-ı kadîme-i edebiyemizin kıymetleri, ehemmiyetleri ne olursa olsun, bizim onları anlamamız, bilmemiz lâzımdır. Onlar hakkında vereceğimiz hüküm, Zeyd ve Amr'ın netice-i ictihâdı, hulâsa-i itikadı olmamalıdır. Verilecek hükmü kendimiz vermeliyiz, söylenecek sözü kendimiz söylemeliyiz, başkasının sözüyle iktifâyı tecvîz etmemeliyiz. Zîrâ işitmek başka, görmek yine başkadır. Onlar hakkında yakîne müstenid bir hüküm verebilmek için onlarla tavaggul lâzımdır. Tavaggul edilmediği takdirde âsâr-ı eslâf hakkında doğru bir fikre sahip olamayacağımız gibi, mâzîmizle kat'-ı alâka etmiş, altı yüz senelik edebiyatımızı hufre-i nâ-bûdîye gömüp üzerine türâb-ı nisyânı çekmiş oluruz.

Edebiyatımızın terakkîsi, teâlîsi buna mâni değil, bilakis bunu âmir, âtîdeki mühimme-i felsefiye de dâvâmızın sıdkını isbâta kâfidir.

Felsefe kitaplarında deniliyor ki: Tabiat gayr-i mükemmel bir "sûret" ile iktifâ edemez. Nâ-mütenâhî bir şevk onu dâimâ bulunduğu hâlden yüksek bir hâle, bir kemâle doğru sevk eder. Meselâ mâdeniyât, hayat-ı nebâtât; nebâtât, hayat-ı hayvaniyeye, hayvanât, hayat-ı insaniyeye, insan da hayat-ı Rabbâniyeye irtikâya sâidir.

Bu terakkînin bütün hadleri yek-diğerinin taht-ı hükmünde bulunmaktan âzâde kalamaz. Âlî sâfili geçer, fakat sâfilin evsâf-ı esâsiyesini hulâseten câmi' olmak sûretiyle geçer. Nebâtât mâdeniyâtın evsâf-ı asliyesini câmi' olduğundan mâdeniyâta benzer, lâkin müvellid-i mâdenîden daha yüksek bir mertebeye irtikâ ile onu hadd-i kemâle îsâl eylediği için ondan ayrılır. Kezâ müvellid-i hayvanî de müvellid-i nebâtînin başlıca evsâfını hulâseten câmi' olmakla beraber hâiz olduğu diğer birtakım evsâftan dolayı onun fevkinde bir cinsi teşkil eder.

İnsana gelince hem müvellid-i hayvanînin hem de hadler beynindeki ittisâlesini mevâlîd-i sâirenin evsâf-ı esâsiyesini hâiz olduğundan tabîiyet onda münkeşif, âl-i tamam olur.

Sunûf-ı mevâlîd arasındaki bu müşâbehet ve mübâyenetin bâdî-i îtilâfı olan şey

de "kânun-ı ittisâl (la loi de la continuité)"dir.

Bu kânun iktizâsınca silsile-i eşyayı teşkil eylemekte olan hududun kâffesi kendilerine tekaddüm eden hadlerden daha âlî bir mertebeye irtikâ ile beraber beynlerindeki ittisâli muhafaza ederler. Mevâlîd, ecnâs-ı muhtelifi teşkil edecek kadar yek-diğerinden tebâüd eylediği hâlde beynlerindeki alâka-i ittisâl hâlel-pezîr olmaz. Demek oluyor ki hadler hem mevâlîdi birbirinden tefrik, hem de onlar arasındaki alâkayı, irtibatı muhafazaya hâdim bir şîrâze hizmeti îfâ ediyorlar.

Biz de bu kânun-ı ittisâli, edebiyatımıza da teşmil edebiliriz. Edebiyatımız ne kadar tekemmül, ne kadar tebeddül ederse etsin, hiçbir zaman kendisinden evvel mevcut olan, kendisini vücûda getiren edebiyat ile kat'-ı münâsebet edemez. Mutlakâ onun evsâf-ı esâsiyesinden bazılarını -velev gayr-i mahsus denecek bir derecede olsun- kendisinde cem' ettiğinden beynlerinde alâka-i ittisâl bâkî demektir.

Bundan mâzîye rücû mânâsı anlaşılmamalıdır. Muvâzene-i akliyesi yerinde olan bir adamdan böyle bir fikrin zuhuru istib'âd olunur. Maksudımız herşey gibi edebiyatımızın da tâbî olduğu kânun-ı tabîiyyi göstermekten başka birşey değildir.

Edebiyatımızın ruhunu anlamak, safahât-ı tekâmülünün tâbî olduğu kânun-ı umumîyi bilmek, bilmek için de âsâr-ı eslâfı tedkik etmek, hakkıyla anlamak lâzım gelir.

Yine tekrar edelim ki, âsâr-ı eslâfı tedkikten maksad onları taklit için değildir. Bugün millî müzelerden birine gidilecek olursa, orada birtakım eski libaslar, serpûşlar, hançerler, gılâflar görülür. Meselâ bir adam eslâfın tarz-ı telebbüsünden hoşlanıp da başına bir kallâvî, arkasına bir serâsire kaplı bir samur kürk giyse, beline bir lâhûrî şal kuşansa, üzerine de bir murassâ hançer, sarı çarık pâbûşlarla sokağa çıksa acabâ ne derler?

Bugün bu kıyâfet-i acîbe ile sokağa çıkmak ne ise, Nefî yahut Nâbî vâdisinde bir gazel, bir kasîde tanzimine kalkışmak da odur. Biri için ne derlerse, diğeri için de onu derler.

Hulâsa âsâr-ı eslâf taklit için değil, tedkik için okunur. Bunun lüzumsuzluğuna kâil olmak tarihi inkâr, mâzî ile kat'-ı alâka demektir. Dünyada hangi mütemeddin

millet vardır ki tarihini inkâr, mâzîsiyle kat'-ı alâka etsin? Mâzî ile kat'-ı alâka şöyle dursun, mütemeddin milletler mâzîlerini bir kat daha tenvîre hâdim vesâiki elde etmek için hergün arzın sîne-i kıtmânını parça parça ediyorlar; gerek kendi mâzîlerine, gerek mâzî-i insaniyete ait birşeye dest-res olurlarsa ona dünyalar kadar ehemmiyet veriyorlar. Mâzîye ait en ehemmiyetsiz şüûn ile alâkadar olan âsâra nazar-ı lâ-kaydî ile bakmak en büyük delâil-i gafletten mâdûd olmak lâzım gelirken, bir milletin temâsil-i sahîh-i nâtıkîni olan edebiyatını tedkike lüzûm görmemek gibi fıkdan-ı takdirden münbais bir hâlin ne olması iktizâ edeceğini tâyin pek kolay değilse bile pek de güç değildir zannederim.

Edebiyat Lafzının Tazammun Ettiği Mânâ İle Edebiyat Hakkında Umumî, Hususî Bazı Mülâhazât

Kâmûs'un beyânına göre edebiyat kelimesi, zerâfet, usluluk, herkese karşı hüsn-i muâmele mânâsını tazammun eden "edeb" lafzından müştaktır. Bu lafız da, dalın sükûnuyla, halkı ziyâfete dâvet mânâsına olan "edb" masdarından isimdir.

Bazıları edeb kelimesini nefsin hatâdan siyânetini müstelzim olan şeyleri bilmektir, diye târif ediyorlar. Bazıları da edeb, sâhibini mûcib-i şeyn ü âr olan akvâl ve efâlden muhâfaza eden bir melekedir, diyorlar.

Eslâf ahlâk-ı hasenenin kâffesini edeb tâbir-i mücmeli tahtında cem' ederler, bu tâbire mehâsin ve mekârimin ünvan-ı câmiî nazarıyla bakarlar idi.

Ahlâk-ı hasene dâimâ sâhibini hayr ve salâha dâvet ettiğinden onların heyet-i mecmûasına "edeb" ıtlâkıdaki vech-i münâsebet îzâhtan müstağnîdir.

Eslâf, mehâsin ve mekârime temin-i vüsûl eden tarîk-i mârifeti lûgat, sarf, iştikak, nahv, meânî, beyân, bedî', arûz, kafiye, inşâ, karz-ı şiir, hatt, tarih fenleri nâmıyla birtakım merâhile taksim ederek bunların umumuna "edebiyat" yahut "ulûm-ı edebiye" nâmını vermişler idi.

İşte kudemânın edebiyat tâbirinden anladıkları mânâ bundan ibarettir. Bu tâbir zamanımızda başka bir mânâ ifâde ettiğinden o mânâ hakkında îzâhata girişmeden evvel edebiyatın muhtelif asırlarda gerek Avrupaca gerek bizce ne yolda telakkî edildiğine dâir bir iki söz söyleyelim.

On altıncı asırdan on sekizinci asra kadar edebiyat tâbiri Avrpa'nın hemen her tarafında gâyet mahdud bir tarz-ı telakkîye tâbî tutulmuş idi. O asırlarda müellefât-ı edebiyeye sunûf-ı mümtâze ricâliyle ezkiyâ-yı milletin boş vakitlerini eğlenceli bir sûrette geçirmeleri için tedvîn edilmiş âsâr nazarıyla bakılır, eserlerin kıymetleri de zevk-i asra derece-i tevâfuklarına göre takdir edilir, bu sûretle "intikâd-ı edebî" de salon, saray, akademi edebiyatına mühasır kalır idi.

On yedinci asırda edebiyat denildiği zaman yalnız sanatkârâne yazılmış âsâr mânâsı murad edilerek felsefeye, ulûm ve fûnûna müteallık olan eserler dâire-i edebiyattan hâric tutulur idi.

On sekizinci asırda hakâyık-ı fenniye ve felsefiyenin halk beyninde tâmîmi fennî, felsefî eserlerin seviye-i idrâk-i halka göre tahriri cihetine gidildi. O zamana kadar dâire-i edebiyat dâhiline girmeyen birçok eser, o asrın en muazzam mefâhir-i mârifetinden olan "ansiklopedi" ile beraber âsâr-ı edebiye idâdına ilhâk edildi.

Fransa İhtilâl-i Kebîri edebiyat âleminde de büyük bir inkılâp vücûda getirdi. İhtilâl-i kebîr zâdegâna mahsus imtiyaza hâtime çekerek insanlar arasında nasıl bir müsâvât-ı kâmile tesis ettiyse, insanların timsâl-i mâneviyesi olan âsâr-ı fikriye arasında da öyle bir müsâvât tesis etti.

O asırların mütefekkirleri, "Bir milletin âsâr-ı fikriyesi ahvâl-i ictimâiyesinin mir'at-ı in'ikâsı hükmünde olduğundan bu eserlerin hiçbirine nazar-ı lâ-kaydî ile bakılamaz. Mevzûları ne olursa olsun âsâr-ı fikriyenin kâffesi edebiyattan mādûd olmalıdır" diyorlardı.

O asırların en büyük âlimlerinden birisi de "edebiyat cemiyet-i beşeriye demektir" düstûruyla yukarıki fikri teyid etti.

Fransa mütebahhirîn-i ulemâsından Arto, gerek hayat-ı insaniyeye müteallık şüûnun, gerek cem'iyet-i beşeriye ait menâfî' ve ihtirâmâtın kâffesiyle alâkadar bir edebiyat mevcut olduğu, şu hâle nazaran kürsî-i hitâbette, mevâkı'-ı harbiyede îrâd edilen nutuklarla rüesâ-yı mezâhibin mevâizi ve telkînâtı; feylesofların inkârı, şâirlerin elhânı, hicviyatı, kavânîn, muâhedât, hükûmetlerin icrââtına müteallık vesâik-i umumiye, rivâyât-ı tarihiye, hayat-ı hususiyeyi musavvir hâtırât, aile

muhabberâtı vesaire gibi şeylerin bu edebiyatın teferruât-ı vâsiası idâqına dâhil edilmeleri lâzım geleceğini söylemiştir.

Arto'nun bu sözü Avrupaca edebiyat hakkındaki tarz-ı telakkînin tebeddülünü nâtık şevâhid-i tarihiyedir.

Mânâsı bu derece vâsi' olan bir tâbirin tarz-ı telakkîye, nokta-i nazara göre müteaddid târifleri olmak iktizâ eder. Bu târiflerden ileride bahsolunur.

Edebiyat Tâbirinin Tazammun Ettiği Muhtelif İki Mânâ

Edebiyat tâbirinin birbirinden farklı iki mânâsı vardır. Edebiyat denildiği zaman bazı kere âsâr-ı edebiyeye ait nazariyât-ı umumiye ile onların envâına müteallık usûl ve kavâid mânâsı, bazı kere de muhtelif asırlarda gelen akvâma ait âsâr-ı fikriyenin heyet-i mecmûası murad olunur.

Bu mânâ itibariyle edebiyat tettebbû vâdisinde tarihin delâletine iktidâ ederek akvâm-ı muhtelif nezdinde vücûda gelen onların ahvâl-i akliye, ahlâkiye ve ictimâiyeleriyle derece-i medeniyetlerinin mi'yârı hükmünde bulunan âsâr-ı fikriyenin kâffesini ihtivâ eyler.

Edebiyata bu nokta-i nazardan bakılacak olursa dâire-i şümûlünün gâyet vâsi' olduğu, tarih ile edebiyat arasında bir münâsebet-i kaviye bulunduğu görülür. Zîrâ bir milletin ahvâl-i ictimâiyesi hakkında tedkikât-ı mükemmele icrâ edebilmek için o milletin metrûkât-ı kalemiyesine vâkıf olmak, metrûkât-ı kalemiyesine vâkıf olmak için de ahvâl-i ictimâiyesini hakkıyla bilmek lâzım gelir.

Târih, milletlerin ahvâl-i ictimâiyeleri hakkındaki mâlûmâtı bıraktıkları manzûm, mensûr eserlerin tedkikiyle ikmâl eder. Bu eserler onların mefâhir-i mahsusalarıyla itikadât-ı dîniyelerini, ahlâk ve âdât ve hissiyât-ı milliyelerini gösterir. Bir milletin hufre-i nâ-bûdîde medfûn olan mâzîsi de bu sûretle hayat-ı taze bularak mezâr-ı târından çıkar.

Mürûr-ı zaman ile rûh-ı millîde fânî olan âsâr-ı ferdiye hayat-ı akliye-i milletin güzergâh-ı tekâmülüne mevzû' merhale işaretleri gibidir. Onların heyet-i mecmûası milletlerin tarîk-i terakkîde kat' ettikleri mesâfenin mikdarını gösterir.

Şahsa ait tasarrufât-ı fikriye ve hayâliyenin mahsûlü gibi görünen eserler, ümem-i sâlifenin hüviyet-i nâtıklarının enzâr-ı ibrete karşı olanca vuzûhuyla tecellî ettirir. İşte Avrupalılar edebiyata bu nokta-i nazardan bakmışlar, edebiyatın dâire-i şümûlünü bu tarz-ı telakkîye göre tevsî' etmişlerdir.

Edebiyatın Avrupaca rağbete, iltifâta mazhar olduğu asırları tarih, "a'sâr-ı edebiye" ünvanıyla yâd eylemektedir. Yunanîlerin Perikles, Aleksandır; Romalıların Ogüst, İtalyanların Onuncu Leon, Fransa'nın Ondördüncü Lui asırları bu ünvan ile diğer asırlardan temyîz eylemiştir.

Edebiyat Tâbirinden Bizim Anladığımız Mânâ

Edebiyat tâbirinden bizim anladığımız mânâyâ gelince, kudemâ bu tâbiri zamanımızdaki gibi hususî bir mânâda istimâl etmezler idi. Onlar "edebiyat" tâbirinin yukarıda müfredâtını tâdât ettiğimiz fûnûna alem ittihâz eylediklerinden bizim edîb nâmını verdiğimiz erbâb-ı kalemi, nazım yahut nesirdeki iktidarlarına, şöhretlerine göre şâir, münşî ünvanlarıyla yâd ederler idi.

Tahrir ve takrirlerinde bir feyz-i mahsusî tecellî eden zevâtâ edîb, vücûda getirdikleri âsârın heyet-i mecmûasına edebiyat ıtlâkı son inkılâb-ı edebiyemizin mahsûl-i ictihâdıdır.

Binâberîn edebiyatın bizdeki tarz-ı telakkîsini bu tâbirin medlûl-i umumîsinde değil, bi'n-nisbe daha mahdûd olan mânâ-yı hususîsinde aramak, bunun için de manzûm, mensûr âsâr-ı edebiyemiz hakkında muhtasar bir mülâhaza serd eylemek faydadan hâlî değildir. Serd edilecek mülâhaza için lisanımızı mebd-i nazar ittihâz edeceğiz. Çünkü lisanımızın hâli edebiyatımızın en sâdık timsâlidir.

Mâlûmunuzdur ki Arab, Acem lisanları Türkçe'nin iki unsur-ı mühimidir. Arabî, Fârisî lügatların lisanımıza tebeddülü hiçbir kâideye tâbî tutulmamış, bu iki lisandan lügat almak hususu erbâb-ı kalemin ictihâd-ı zâtîlerine, daha doğrusu keyflerine bırakılmıştı.

Eslâf, üdebânın bu hususta mûtedilâne, dûr-endîşâne hareket etmeleri, bu sûretle lisanımıza lisandan muntazır olan gâyetin ciddiyetle mütenâsib bir şekl-i

müstahsen vermeleri lâzım gelirken, onlar bu dakîkadan zâhil olarak yalnız izhâr-ı hüner fikr-i sakîmiyle işe başlamışlar, kâmûsların, ferhenglerin mündericâtını bilâ-kayd u şart, hattâ bilâ-lüzûm, lisanımıza naklederek hâiz oldukları hürriyeti suistimâl eylemişler idi.

Filhakîka birçok Arabî, Fârisî kelimelerin lisanımıza kabûlü sâyesinde bir fikri sekiz muhtelif kelime ile ifâde edebilecek kadar lûgat zengini olduk ise de bu servet-i lûgaviye yavaş yavaş iflâs-ı fikriyede karar verdi.

Âsâr-ı eslâfın hemen kâffesinde nazar-ı teessüfe çarpan târif mâhiyetleri için "lu'be-i bî-sûd" tâbirinden daha münâsib bir tâbir bulunamayan lûgat oyunları, cinas oyuncakları bu suistimâlin şevâhid-i elîmesindendir.

Ne kadar acı bir hakikat ise de îtiraf etmeden geçemeyeceğim. Eslâfımızın salâhiyet-i vâsialarının, kıymetli vakitlerini böyle faydasız, hattâ muzır şeylerle iştigâle hasretmeleri bizi hakikî, ciddî bir edebiyata mâlik olmak saâdetinden mahrûm etmiştir.

Eğer onlar edebiyata lâayık olduğu nokta-i nazardan bakmış, o nakta-i nazarın ulviyetiyle mütenâsib âsâr-ı ciddiye vücûda getirmiş olsaydılar edebiyat-ı milliyemiz bugün cihân-ı mârifette mühim bir mevkiî hâiz olur; milletin zevkinde, seviye-i irfânında başka bir feyz, başka bir inkişâf müşâhede edilir idi.

Eslâfı bu çıkmaz yola sevk eden fikir ise akîm bir vâdide izhâr-ı hüner fikr-i sakîminden başka birşey değil idi. Zîrâ Arabî, Fârisî birçok lûgat bilmek, sonra onları bir yere getirip anlaşılmaz, içinden çıkılmaz cümleler tertîb etmek onların itikadınca en bâhir delâil-i mârifetten mâdûd idi. Buna muvaffak olanlar şâir-i mâhir, münşî-i kâmil ünvan-ı muhteşemiyle yâd edilir, mahâfil-i irfân-ı millette onların takdîr ve sitâyîşleriyle vakit geçirilir idi. Zâten maksad da bundan başka birşey değil idi.

O devirlerde açık yazı yazmakla çıplak sokağa çıkmak arasında fark yok gibi idi. Bu itikad-ı garîbeden dolayı herkes gâyet kolay anlaşılacak bir fikri birtakım elfâz-ı mehcûre ve tâbirât-ı muğlaka ile anlaşılmaz bir hâle getirmek, bu sûretle kudret-i şâirâne ve münşiyânesini fevka't-tabîa bir mâhiyete iktirân ettirmek sevdâsına düşmüş idi.

Eslâf "sihr-i beyân"ın nüfûs-ı nâtika üzerinde icrâ edeceği tesir-i belîği mâhiyet-i beyâna ait mezâyâ-yı belâgatte değil, üslûb-ı ifâdenin sihirbâz efsûnu gibi anlaşılmaz bir şekle iktirânında aramışlar, filhakîka bu efsunlar sâyesinde birçok mecânîn-i ceberûtu kendilerine râm etmeye muvaffak da olmuşlardır.

Muhteşem elfâza mevzûun libâs-ı resmîsi, tekellüften ârî bir üslûba da gecelik entârisi nazarıyla bakıldığı, gecelik entârisi ile mahâfil-i küberâyâ gitmek bi't-tabi' evzâ'-ı edeb-şikenânenen mâdud olduğu cihetle büyüklerden birine takdîm edilecek bir eserde ifâdenin son dereceye kadar muğlak, mânânın saatlerce düşünmekle içinden çıkılamayacak sûrette muakkad olması (24) nakâısdan değil, bilakis mahâsinden addolunur, üslûbun bu tarz-ı müşevveşinden dolayı sâhib-i eserin mürâcaat ettiği kimseye karşı fevkalâde bir hüsn-i tekrîm ile müstahsen olduğuna hükmedilir idi.

Erbâb-ı kalemin selîkasına ârız olan bu hummâ-yı garîb kendilerine pek çok yâveler söyletmiş, üslûb-ı beyânımız da bu maraz-ı elîmin tesiriyle hezeyân-ı mahmûm denecek bir hâle gelmiş idi.

Vücûh-ı mehâsini bir tarafa bırakalım. Lisandan maksad vuzûh-ı tâm ile teblîğ-i merâmdan ibaret iken kudemâ bunun aksini iltizâm etmişler idi. Teblîğ-i merâma hizmet nokta-i nazarından dilsizin işâreti herhâlde münşîlerimizin usûl-i kitâbetlerinden çok vâzıh, çok faydalı idi.

Lisan-ı tahrir ile lisan-ı takrir arasında biraz fark olduğunu kimse inkâr edemez. Fakat bizim lisan-ı tahrir ü takrimimiz iki müstakil lisan teşkîl edecek derecede yek-diğerinden ayrılmış idi.

Istılâhât-ı mahsusasından dolayı tamamıyla bu kaideye tebaiyyet edememesi zarûrî olan lisan-ı fennin bile lisân-ı halktan bu kadar ayrılmaması lâzım gelirken, mürebbî-i millet olan lisan-ı edeb nasıl olmuş da anlaşılmaz bir halîta-ı lügaviye hâline gelmiş bilemem.

Lisanımızın kendisinden müntazır olan gâyeyi temin etmemesine başka bir sebep daha vardır. Eslâf, maârifin hizb-i kalîle inhisârı lüzumuna kâil olduklarından tâmîminden ziyâde tahsisini iltizâm ederler idi. Ulûm ve funûnun halk beyrinde

tâmîmi onların hatırından bile geçmez idi. Binâberîn lisanı sadeleştirmek, herkesin anlayacağı sûrette yazı yazmak onlar için mânâ götürür sözlerden mâdûd değil idi. Belki onlar böyle bir fikrin kadr-i mârifetle kâbil-i telif olmadığına kâil idiler.

İşte lisanımızla erbâb-ı kalemimizin hâlleri bu merkezde olduğundan artık edebiyatımızın ne olduğunu, ne olması lâzım geleceğini siz takdir ediniz.

Şurasını unutmayalım ki, edebiyatımız hakkında serd edilen bu mülâhazât âsâr-ı edebiyemizin ekseriyeti itibariyledir. Ekalliyet derekesinde kalan bazı eserler vardır ki, mülâhazât-ı vâkıanın onlara şümûlü yoktur.

Üdebâmızı bu vâdî-i akîme sevk eden avâmilden biri, belki birincisi Acem mukallidliğidir. Onlar vezn-i arûzî ile eşkâl-i nazmı İran'dan aldılar; nesirde muktedâbihleri de Acemler idi. Hattâ nazımda nesirden ziyâde Acem mukallidi oldular.

Bu taklit sebebiyle lisan o kadar şirâzesinden çıktı ki, yazılan eserlere Türkçe demek için iki şâhid ikâmesi lâzım gelir idi. Zîrâ bir sahifeden ibâret bir yazıda Türkçenin rolü üç beş kelime ile edevâta münhasır kalmış idi.

İşte âsâr-ı mensûremizin kısm-ı âzamı erbâb-ı kalemin bu ictihâd-ı mâkûslarından dolayı acîb bir halîta-ı lügaviye hâlini almış olan bu lisan ile yazılmış olduğundan hatâdan sâlim bir eser vücûda getirebilmek için vücûdu lâ-büd olan meleke-i tahririn elde edilmesi sabr-ı Eyyûb ile ömr-i Nûh'a mazhariyet gibi bir lütf-i müstesnâya vâbeste kalmış idi.

Âsâr-ı manzûmemiz hakkındaki mülâhazât-ı mahsusa sırası gelince serd olunacaktır. Âsâr-ı eslâf hakkında söylenen sözler sizi onlardan soğutmamalıdır. Onları sevmelisiniz, sâhiblerini tebcîl etmelisiniz. Mutazammın oldukları mehâzîri nazar-ı itibara almayıp onları okumalısınız. Fakat, yukarıda söylediğimiz vechile taklit için değil, edebiyatımızın geçirdiği edvâr-ı istihâlâtı tedkik için. Şuarâmızın mazmûn-perdâzlık vâdisine dökülmeleri edebiyatımızın mebd-i felâketi olmuştur. Tebyîn-i mâhiyetleri için beş parçadan bir bohça tâbirinden daha münâsib bir tâbir bulunamayan birtakım u'cûbeler o ibtilâ sâikasıyla söylenmiş yâvelerdir.

Edebiyatımız, şâirlerimizin bu ibtilâ-yı garîblerinden sonra büsbütün mağlûb-ı

hüzâl olarak firâş-ı ihtizâra uzandı. Cihan-ı tahrirde vukûa gelecek mühim bir inkılâbın birer işareti gibi geçen asrın nısf-ı evvelinde zuhûr eden iki neyyir dehâ, Büyük Âkif Paşa ile Büyük Reşîd Paşa, onları müteâkib Şinâsî merhumun tilmîz-i hâssü'l-hâs-ı irfânı olan Kemâl Bey marîz-ı muhtazırı mahkûm olduğu mevt-i muhakkaktan kurtardılar. Son inkılâb-ı edebiyemiz, sâhib-i zuhûr ünvanıyla yâd edilmeye şâyân olan o mücâhid-i a'zâmın eser-i ictihâdıdır.

Bu inkılâbın en mühim rükünlerinden olan Ziyâ Paşa ile Ekrem ve Hâmid Beyler nazım ve nesire başka bir rûh, başka bir kuvvet vererek millete hakikî edebiyatın ne demek olduğunu eserleriyle gösterdiler. Burada edebiyatımızın silsile-i tekâmülüne ait safahât-ı muhtelifeden bahsedecek değiliz. Onu tarih-i edebiyata terk ederek bahsimizi ikmâl eyleyelim.

Edebiyat tâbirini âsâr-ı fikriyenin kâffesine teşmîl, yukarıda hulâsaten bahsedilen nokta-i nazara göre doğru olabilir. Ancak bu tâbirin daha hususî bir mânâsı vardır ki, o mânâyâ göre âsâr-ı edebiye diğer âsâr-ı fikriyeden ayrılır.

Edebiyata yahut âsâr-ı edebiyeye bu nokta-i nazardan bakıldığı sûrette onlar için, *rûh üzerinde bir tesir-i mahsus icrâ eden güzel eserlerdir*, diyebiliriz. Fakat, âsâr-ı edibiyenin güzelliğini münhasıran mevzûda değil, sanatta aramalıdır. Zîrâ, en çirkin bir mevzûyu hâvî olan bir eser en güzel âsâr-ı sanattan mâdûd olabilir. Meselâ yılan hayvanların en menfûru, en müstekrihi olduğu hâlde esâtize-i sanattan birinin fırçasından çıkan bir yılan resmi en güzel, en nazar-rübâ âsâr-ı sanat sırasına geçer. Eserin mevzûuna karşı hissedilen istikrâh ve nefret, onu nazargâhımıza arz eden eser-i sanata karşı takdire, muhabbete münkalîb olur.

Hattâ çirkinliğin müntehâsını temsil eden bir sîmâ, bir sanatkâr için en güzel sîmâlardan mâdûddur. Demek oluyor ki, mevzû itibariyle güzel olmayan birşey, sanat nokta-i nazarından güzel olabiliyor.

Urefâdan biri bu hakikati şu sözlerle anlatmak istemiştir: "*Kusûr-ı sâni'dir bedî, sanat nedir sun'-ı bedî. Zîşt-i hatt, zîşt-i nakkâş nîst. Belki rûy-i zîşt hem behod nîst, kuvvet-i nakkâş bâşed ânki û hem tevâned zîşt kerden.*" Sanatkârın kusuru esâsen fenâ birşeyi tasvir etmesinde değil, ama tasvîr ettiği şeyi fenâ tasvir etmesindedir. Resmin çirkinliği ressamın çirkinliği demek değildir. Belki çirkin bir sîmâ da tasvir edilmeye lâyıktır. Bir ressamın çirkin birşeyi resmedebilmesi

noksanına değil, sanattaki kudretine, kemâline delâlet eder"²⁸ (*Nûru'l-Hüdâ Limen İhtedâ*).

Şu hâle nazaran mevzûu güzel olan eserler âsâr-ı sanatın yalnız bir kısmını teşkil ederler. Güzel eserleri mevzûa ait güzellikle takdir câiz değildir. Âsâr-ı sanattaki güzellik, sanattaki güzelliştir.

Mevzûun güzelliğinden, çirkinliğinden bahs dolayısıyla diğer bir mesele vârid-i hâtır olur ki, o da sanatın ahlâk ile olan münâsebeti hakkındaki münâkaşa-i mâlûmedir.

Sanat, ahlâk münâzaası pek uzun, pek eski bir meseledir. Sanatın sırf ahlâkî gâyeleri mutazammın olmasını iltizâm edenler bulunduğu gibi, onu her türlü kuyûd-ı ahlâkiyeden vâreste görmek isteyenler de vardır.

Fenn-i mehâsine ait olan bu bahsin tafsîli sadedden inhirâfı istilzâm edeceğinden ondan sarf-ı nazarla yalnız Boirak'tan bu meselenin esası hakkındaki birkaç satırın nakliyle iktifâ edeceğiz.

Boirak eserinin fenn-i mehâsin kısmında diyor ki: "Şu hâlde sanatla ahlâk arasındaki münâsebetin neden ibaret olduğu görülüyor demektir. Bu münâsebet, âtûdeki dört düstûr ile hulâsa edilebilir:

1. San'atın kendine mahsus bir gâyeti vardır ki, bu gâyet ahlâkî değildir. Sanatın vazifesi ibdâ'-ı hüsnüdür, telkin-i hayr değil.

2. Evvelâ ahlâk, umumî bir kânuna tâbî olup kendisini herşey gibi sanata da kabûl ettirdiğinden, sâniyen, ahlâksızlık vicdana dokunması yahud (31) ihtirâsâtı teşdîd eylemesi hasebiyle zevk-i bedîîyi ihlâl, tagayyür ettiğinden sanat hiçbir vechile ahlâka mugâyir olmamalıdır.

²⁸ F. Kam, metne sonradan aynı anlama gelen şu şiiri ilâve etmiştir:

Ziştî-i hatt zîştî-i nakkâş nîst
Belki âzûr zîşt râ nebûd nîst

Kuvvet-i nakkâş bâşed ân ki ü
Hem tevâned zîşt kerdem hem nîkû
Mesnevî

3. Sanat hayrı temsil edebilir; fakat hayrı temsil eylediği takdirde bile kendisine has olan gâyeyi nazardan dūr tutmaması lâzım gelir. Sanatın temsil-i hayrda arayacağı şey dâimâ zât-ı hüsnüdür.

El-hâsıl sanat, insanı ihtiyâcâtına, şahsiyetine karşı lâ-kayd kalıp aklı terbiye, taattufu (sympathie) tatmîn eylediğinden, dolayısıyla ahlâkî bir tesiri de hâiz demektir. Hüsn, hayır değildir. Fakat onun mihri, mücâviridir."

Boirak'tan nakledilen şu satırlardan anlaşılıyor ki, "sanat sanat içindir" düstûrunu indî bir tefsire tâbî tutarak sanat perdesi altında nezâhetten tearfî tarîkîni iltizâm pek yanlış bir fikirdir. Bu düstûr, gâyeti ibdâ-ı hüsn den ibaret olan sanat için başka gâyetler isbâtından tahzîr maksadına binâen vaz' edilmiştir. Hâl böyle iken bu sözden, "Sanatkâr olan kimse vâdî-i rezâilde mutlaku'l-inân olarak gezer. Mukaddesâtın kâffesini pây-mâl eder. Din, ahlâk vesaire gibi mevzûât-ı ulviye (32) onun nazarında ehemmiyeti hâiz değildir. İsmeti tahkirinden, iffete tecâvüzünden dolayı kimse onu takbîh, muâheze edemez" gibi mâkûs bir mânâ istinbâtına kalkışmak tasarrufât-ı hayâliye lüzûmundan fazla vüs'at vermekten başka birşeye hamlolunamaz.

Fesâd-âlûd bir dimâğın sevâik-i meş'ûmesine ittibâen kudret-i sanatkârânesini neşr-i rezâile hasreden kimse kavânîn-i hüsnü, kavâid-i sanatı ihlâl eylediği cihetle muâhezâtın en şedîdine hedef olmak lâzım gelir.

Zîrâ hakikî bir sanatkâr nefsin temâyülât-ı süfliyesine değil, rûhun ihtiyâcât-ı ulviyesine hâdimdir. Âmâl-i süfliyeye hâdim eserler esâtize-i sanatın muhalledâtı gibi ebedî bir hayata mazhar olamazlar. Hayat-ı ebediyeye mazhar olmak şöyle dursun, o gibi sefil eserlerin henüz kâffesi sâhiblerinden evvel ötürler.

Nezâhet sanatın en mühim rûknüdür. Nezâhetten nasibi olmayan bir eserin rûhu alîl olmuş demektir. Rûhu alîl olduktan sonra cismin selâmet-i sûriyesinden ne fayda hâsıl olur?

Sanatta nazar, zevâhîrle beraber rûha esastır. Yalnız zevâhire ait (33) şâşaa-ı nazar-firîb ile iktifâ câiz değildir. Sanat nâmı altında irtikâb edilen mânevî cinâyetlerin maddî cinâyetlerden farkı yoktur. Belki bunlar maddî cinâyetlerden daha müthiş,

daha vahimdir. Çünkü cinâyât-ı maddiye yalnız maddî hayata nihâyet verir, mânevî cinâyatlar ise insanın hayat-ı mâneviyesine hâtime çeker.

Sanatın zâtındaki hüsnü o gibi cinâyât-ı mâneviyenin îkâna âlet ittihâz etmek maddî cinâyatların îkâna musannâ esliha kullanmak kabilindendir. Gâyet sanatkârâne yapılmış bir hançerle îkâ edilen bir katl-i hayatı hançerin sanata ait kıymetinden dolayı ne zaman kânun-ı adâlet nazarında muaf olursa, mânevî bir cinâyatte îkâata âlet olan bir eserin sanat itibariyle hâiz olduğu kıymetten dolayı kânun-ı ahlâk nazarında o zaman muaf olabilir. Bu meselede nazar-ı itibara alınması lâzım gelen diğer bir cihet vardır ki, o da ferde inhisâr eden bir zararlı efrâd-ı cemiyetin kâffesine şâmil olan zarar arasındaki farkın ehemmiyetidir.

Merâhil-i tekâmülün şân-ı bülend-i insaniyete muvâfık bir ciddiyetle kat'î azminde bulunan bir millet, efrâdı miyânında yalnız bir şîrzime-i hâsranın temâyülât-ı süfliyesini tatminden başka birşeye yaramayan, fakat netice itibariyle cemiyete telâfîsi müşkil, belki de gayr-i kâbil, zararlar îrâs etmesi melhûz bulunan bu gibi cereyanlara nazar-ı lâ-kaydî ile bakmamalıdır.

Hulâsa, güzel her yerde güzel, çirkin her yerde çirkindir. Gâyeti hayra müncer olan ahlâkın da kendine mahsus bir hüsnü vardır. Fakat ahlâқта tecellî eden hüsn ile sanatta tecellî eden hüsn arasında hemen bir fark yok gibidir. Çünkü hüsn hadd-i zâtında taaddüd, tecezzî şânından olmayan lâ-yetegayyer bir mânâ-yı lâhûtîdir. Onu maddî, mânevî, ahlâkî nâmlarıyla üçe taksim etmek hakikî değil, itibarîdir. Binâberfîn ahlâқта tecellîsi başka, sanatta tecellîsi başka olamaz. Mahall-i zuhûrunun taaddüdü, onun taaddüdünü istilzâm etmez. Hüsnün muhtelif sûretlerde tecellîsi, bir güzelin muhtelif libaslar giymesi kâbilindendir. Libaslar tenevvü' edebilir, fakat lâbisi taaddüd etmez.

Ahlâkın mîsdâkıyla sanatın mîsdâkı arasında büyük bir fark görmemelidir. Bunları tamamıyla yek-diğerinden ayırmaya, ayrı ayrı mikyâslarla ölçmeye kalkışmak bî-hûdedir.

ŞİİRİN TÂRİFİ, EVSÂF-I MÜMEYYİZESİ, ŞÂİRLER HAKKINDA TARZ-I TELÂKKÎ

Kütüb-i edebiyemizde şiir, kâilin kasda müstenid olarak söylediği mevzûn, mukaffâ sözdür, diye târif ediliyor. Şiirin kasd ile takyîdi Kur'an-ı Kerim'deki bazı âyetleri şiirden hariç bırakmak içindir.

Mantıkıyyûna göre şiir, muhayyelât, tâbir-i diğerle kazâyâ-yı şiiriyeden müellif bir kıyas olup gâyeti, nefsi bir şeye tergîb yahut birşeyden tenfîr eylemekten ibarettir.

Mevzûatü'l-Ulûm'da şiir şu sûretle târif ediliyor: "Ve dahi mâlûm ola ki şiir hukemâ katında kelâm-ı muhayyeldir, gerek mevzûn ve gerek gayr-i mevzûn olsun. Ve şiirin medârını muhayyelât üzerine kılmışlardır ki, nefis ondan kabz ve bast cihetinden müteessir olur. Hattâ demişlerdir ki, bâb-ı ikdâm ve ihcâmda nefsin kelâm-ı tahyîliye mutâvaatı, kelâm-ı tasdikîye mutâvaatından ziyâdedir.²⁹ Ve dahi müteahhirin katında şiir, kelâm-ı mevzûn ve mukaffâdır. Pes onlar kâfiye ve vezni itibar edip tahyîli terk eylediler. Bazılar katında kelâm-ı mevzûndur amden. Pes, onlar takfiye ve tahyîli terk edip amdi itibar eylediler. Tâ ki tenzîl-i Rabb-i celîlde vâki olan âyât-ı mevzûn hâric ola. Zîrâ onlarda amd ve kasd yoktur. Nitekim "Ve mâ allemnâhu's-şi're ve mâ yenbağî leh³⁰" âyet-i kerîmesi ona delildir.

Müellif-i asl-ı mütercem rahmetullahi aleyh buyururlar ki, lâkin hak //231// ve savâb ki, benim katımda dahi muhtar olan oldur. Kuyûd-ı mezkûrenin cümlesi itibar olmak gerektir. Evvelâ tahyîl lâzımdır ve illâ bir zen-i kabîhi's-şekli tezyîn makûlesi olur. Vezn dahi lâzımdır ve illâ tab' nâkıs olur. Takfiye dahi lâzımdır ve illâ lezzet-i sem' nâkıs olur. Amd dahi lâzımdır ve illâ Kur'an'da vücûd-ı şiir lâzım gelir. Maa-hâzâ "ve mâ hüve bi-ķavli şâ'ir³¹" bildirmiştir.

Pes, bu takdirce şiir "kelâm-ı muhayyel, mevzûn, mukaffâ be-tarîkı'l-amd"dır. Tahyîl kelâmın nefiste tesiridir, kabz u bast cihetinden yahut âher cihetten ondan murad olan mânâ hasebince. Vezn hurûf-ı müteharrike ve sâkinenin nizam ve tertibini

²⁹ Yani bir fiile ikdâm yahut ondan imtinâ ve ihcâmı ifade eden kelâm mukaddemât-ı tasdikîye ile sevk olursa nefis çendân ol kelâmı kabûl-i tam ile kabûl ve amel-i bi'l-medlûl eylemez. Ammâ letâif ve tahayyülât ile sevk olursa eşedd-i kabûl ile kabûl edip onunla amel ve onu gâyet-i emniyye vâsil eder (F. Kam).

³⁰ "Biz ona (Peygambere) şiir öğretmedik, ona yaraşmazdı da" (Yâsin, 69).

³¹ "O bir şâir sözü değildir" (el-Hakka, 41).

ve her birinin aded ve miktarda tenâsübünü tettebbuun heyetinden ibarettir. Lâkin bir haysiyet ile ola ki, onun semâında nefis bir lezzet-i mahsûsa-ı zevkiye müşâhede eyleye."

Mütekaddimîn, nesri "müreccez", "müseccâ", "âdî" nâmlarıyla üçe taksim ederek mevzûn olup mukaffâ olmayan sözlere nesr-i müreccez, mukaffâ olup mevzûn olmayan sözlere nesr-i müseccâ, vezinden, kâfiyeden ârî olan sözlere de nesr-i âdî derler idi. Demek oluyor ki, bir söz mukaffâ olmadıkça mevzûn da olsa onlara göre nazımdan mâdud değil idi. Bir sözün nazm yahut şiir olabilmesi için mevzûn ve mukaffâ olması şart-ı lâ-büd hükmünde idi.

Mevzûatü'l-Ulûm'dan nakledilen yukarıki parçada, "şiir hükemâ katında kelâm-ı muhayyeldir, gerek mevzûn ve gerek gayr-i mevzûn olsun" sözü bu hakikatin Şark'ta Garp'tan pek çok zaman evvel anlaşılmış olduğuna delâlet eylemektedir.

Arapların Kur'an'a şiir, Nebiyy-i Muhterem efendimiz hazretlerine şâir demeleri bu müddeânın zamanen mukaddem olan ikinci şâhididir.

Vezin ve kâfiyeyi şiirin şerâit-i zarûriyesinden addedenler, şiir ile nazma şey'-i vâhid nazarıyla bakıp birinin diğerinden infikâkına kâil olmak istemeyenlerdir. Halbuki şiir ile nazm başka başka şeylerdir. Her eser-i manzûmun şiir olması lâzım gelmediği gibi, her şiirin de manzûm olması iktizâ etmez.

Şiirin avâız-ı sûriyesinden mücerred olarak tasavvuru hangi şekil ve sûret tahtında olursa olsun takdir-i zevk-i bedîden vâyedâr olmaya mütevaffıktır. Zât-ı şiire muhtas binâberîn her türlü kuyûddan âzâde olan böyle bir nazar-ı vâsi' şiiri yalnız saha-i beyânâ hasretmeyip bittabî onu diğer mevâzua da teşmil eder. Şiirin bu nokta-i nazardan tedkiki ise fenn-i mehâsinin rûhunu teşkil eden birtakım mesâil-i mühimmenin mevzû'-ı bahs edilmesini istilzâm eder.

Bizim burada şiirden anlayacağımız mânâ, sırf beyânâ ait bir mânâdır. Tedkik edeceğimiz mesele-i esâsiye de şiirin nazma inhisâr ve iftikârı iddiâsının doğru olup olmadığı meselesidir. Şiirin kelâm-ı manzûma hasrı "örf-i hass" kabilindendir. Binâberîn yukarıki târif nazma göre sahih ise de şiire göre sahih değildir. Bu târifin nisbeten bugünkü tarz-ı telâkkîye muvâfık olan ciheti, "Şiir hükemâ katında kelâm-ı

muhayyeldir. Gerek mevzûn olsun ve gerek gayr-ı mevzûn." sözüdür.

Zîrâ târifin bu fıkrası şiire avâırız-ı sûriyesinden mücerred bir vücûd-ı müstakil vermekte, bu fikri iltizâm edenlerin takdirlerindeki isabeti göstermektedir. Velhâsıl şiir hakkında diğer tarz-ı telâkkî, şiir ile nazm arasındaki alâkanın sûrî bir alâkadan başka bir şey olmadığını takdir edememekten ileri gelmiştir. Bu hakikat yalnız bizde değil, başka yerlerde de pek geç anlaşılmıştır. Meselâ Fransa'da nazm (vers)a asırlarca şiir (poésie)in cüz'-i aslîsi nazarıyla bakılmış, şiir ile sanat-ı nazm (art des vers) yek-diğerinden tefrik edilmemiştir. Bu fark ancak "Osirus" ile "Virjil"in eserleri Fransızca'ya nesren tercüme edildikten sonra anlaşılabilmiştir.

Hâl böyle iken tamamıyla mensûr bir şiir yazmak, "Fenelon"a gelinceye kadar kimsenin hatırlından geçmemiş, Fransa'nın bu şâir-i hakîmi "Telemaç" ünvanlı eser-i muhallediyle bu vâdide fazl-ı takaddümü ihrâz eylemiştir.

Filhakika âsâr-ı sâirede ez-cümle Bosue'nin Nüdbe (Oraisons Funébre) [Ağıt, Cenâze Duâları]lerinden ilhâmât-ı şâirâne ile meşhun parçalar yok değildir. Fakat, bunlar müstakil bir şiir-i mensûr vücûda getirmek maksadıyla yazılmayıp selikî bir zevk sâikasıyla yazılmış olduklarından edebiyat sahasında şiir-i mensûr için bir mevki-i müstakil temin edememişler idi.

Fenelon, şiirin nazm ile mukayyed, nazma müftekir olduğunu o muhalled eseriyle isbat etmiş, şiir-i mensûr da bu sûretle hayat-ı edebiyat dâhilinde lâıyk olduğu mevki-i müstakili işgâl eylemiştir.

Maa-zâlik, şiir-i manzûmun üslûba bir feyz-i diğer verdiği, bunun da ruh üzerinde pek mühim bir tesir icrâ ettiği kâbil-i inkâr değildir. Mevzûa müteferri' tasavvurât ve tahassüsâtın mütevâzin, mütenâsib icrâda tezâhürü, beyitlerle kafiyelerin sâmiayı hisseyâb-ı mesârr bir edâ ve sadâ ile tevâlîsi şiir-i manzûmu mûsikîye has bir âhenge mukârin kılar; bu da rûhun en nazik, en rakîk etvârını ihtizâza getirip onu bilkuvve kendisinde mevcûd olan ihsâsât-ı muhtelifenin vücûdundan haberdar eyler.

Hulâsa, rûh-ı insanîdeki istidâd-ı tahassüsün kuvve derekesinde kalmış olan feyz-i kâffesini fiil derecesine irtikâ ettirmek, rûhu müstaid olduğu hissiyât-ı ulviyenin vücûdundan haberdar eylemek itibarıyla şiirin sînâât-ı sâire arasında hâiz

olduğu mevkî ise, şiir-i manzûmun şiir-i mensûre nisbetinde hâiz olduğu mevkîde olur.

Şiirin Bizce Tarz-ı Telâkkîsi

Bu mebhasteki siyâk-ı nazar bir değildir. Tarz-ı telâkkî mesleğe, meşrebe göre tehallûf eder. Meselâ yukarıki târifte şiirin gâyeti terğîb yahut tenfîr-i nefsten ibaret olmak üzere gösterilmiştir. Şiire böyle mâdud bir gâyet isbatı pek sathî, pek umumî bir nazar neticesidir. Şiirin dâima bu gibi gâyâtan inhirâf ile kendi mahiyetine muvâfık sûrete iktirân etmesi zarurîdir.

Latîfî merhumun tezkiresinde nakledilen aşağıki parça şiirin bizce tarz-ı telâkkîsini nâtik şevâhidden mâdud olmakla aynen nakledildi.

Der-Medh-i Beyân-ı 'İllet-i Şi'r-Goften-i Şu'arâ vü
Vech-i Nazm-Kerden-i Elfâz u Ma'nâ

Şol şu'arâ-yı fazîlet-şi'âr ve nuzamâ-yı hakikat-güftâr ki "lisânu's-şu'arâ, miftâhu'l-cenne³²" iktizâsınca miftâh-ı zebânları kilid-i der-i gencine-i keşf ü beyân ve mefâtihi'l-ebvâb-ı cinândur. Sanâiyi'-i eş'âr ve bedâiyi'-i eşhârla ki künûz-ı hakâyık iş'âr ve rumûz-ı dekâyık izmâr idüp gâh nazm-ı meşnevî birle makâmât-ı tevhidü'l-vaşılîn ve gâh ebyât-ı ma'nevî birle tevhidü'l-gâfilîn iderler ve gâh esbâb-ı hüsnî ve ahvâl-i 'aşkı sebep idinüp erbâb-ı hüsnüñ aşhâb-ı 'aşka işve vü girişmesin ve istignâ vü şivesin beyân iderler ve gâh nâr-ı muhabbet-sühteleriniñ âteş-i iştîyâk ve nâr-ı iftirâk ile sûz u güdâzların ve nâle vü niyâzların nazm idüp cevri habîb ve zulm-i rakîbi bir dâstân-ı dil-sitân iderler. Beyt:

Ger 'aşk ne-būdî vü gam-ı 'aşk ne-būdî
Çendîn sühan-hüb ki güftî vü şünūdî³³

Egerçi zâhirde sözleri ta'rîf-i hüsn ü cemâl ve tavşîf-i hatı u hâldür. Lâkin ma'nide tahmîd-i şâni'-i müteâldür. Nitekim gülistân-ı

³² "Şâirlerin dili cennetin anahtarıdır."

³³ "Eğer aşk ile onun gamı olmasaydı bu kadar güzel söz söylenmez ve işitilmezdi."

nazmın bülbul-i suhandanı vü şekeristân-ı şî'rün tûti-i şeker-hâyı a'nî 'Alî
Şîr Nevâyî rahmet'ullâhi 'aleyh buyurur:

Gül yüzide bülbul senüñ esrârını nâţık
Şem' odıda pervâne senüñ hüsnüñe şeydâ

Ve bi'l-cümle hüsn ü tal'at u cemâl u behcet 'âriflerle Hâk arasında
bir şüretdür. Lâ-cerem erbâb-ı ma'nâ şüretde kalmayup her cemîlün
cemâlinde pertev-i dîdâr-ı Hâk'ı ve sırr-ı nûr-ı cemâl-i mutlakı seyr idüp
"fe eynemâ tüvellû fe şemme vechullâhi"³⁴ mefhûmınca nakşında nakkâş
ve eşerinde mü'eşşiri müşâhede iderler.

Kıt'a-ı mü'ellif:

Odur 'âlemde maĥbûb-ı ĥakîkî
Bilür anı ki 'irfânı şîfatdur
Cemâli mazharıdır hüsn-i ĥübân
Cemâl âyînelerde 'âriyetdür

Bu takdırce şu'arâ şâni'-i kadîmün vaşşâfları ve esrâr-ı hüsn-i
takvîmün meddâhları vü keşşâflarıdır. Fi'l-meşel mişâlen bir kimesne bir
binâ-yı zîbâ vü 'imâret-i ra'nâ bünyâd itse, ol câmi'-i pür-şanâyı
teferrüc ü terâşâ iderler medĥ ü taĥsîn ü senâ vü âferîn itseler, ol
medĥ ü taĥsîn binâyâ degil, belki bennâyadur. Herkesün isti'dâdına göre
bir alışı ve kâbiliyyetine göre bir varışı vardır. Beyt:

Bahâr-ı 'âlem-i ĥüsneş dil ü cân tâze mîdâred
Be-reng aĥbâb-ı şüret-râ be-büy erbâb-ı ma'nâ-râ³⁵

Ve eger şu'arânuñ şî'ri mecâzî libâs ve ĥakîkat iltibâsında def ü
ney ü ma'şûk u mey iş'âr ider 'ibârât u isti'ârât gelürse zâhirine nâzır
olup evşâf-ı şarâb u şâhid ü ĥayâl-i kad ü sâ'id mülâĥaza olunmaya ki,
lisân-ı erbâb-ı tarîkatda ve zebân-ı aşâb-ı ĥakîkatde her lafzuñ bir
ma'nâsı ve her ismün bir müsemması ve her kelâmuñ bir te'vîli ve her

³⁴ "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır" (Bakara, 115).

³⁵ "Onun güzellik âleminin baharı rengiyle sûret aĥbâbına, kokusuyla mânâ erbâbına taze can ve gönül verdi."

te'vîlûñ bir temşîli olur. Nitekim ol 'aşk mey-hânesinûñ peymâne-perdâzı ve ma'sûk ü mey elfâzınûñ nükte-sâzı a'nî Hâfız-ı Şîrâzî (sakîy'allâhu berâu'r-raḥmete rūḥahu) buyurur. Beyt:

Çü bişnevî suḥan ehl-i dil megû ki ḥaṭâst
Suḥan-şinâs ne-i dil-berâ ḥaṭâ incâst³⁶

Ve bi'l-cümle eger evşâf-ı hûbândur ve eger medâyih-ı şâhândur, muḥakkak ḥak-bîn ve ehl'ullâh-ı vaḥdet-â'îñ mezhebinde Hâlık-ı zû'l-celâli ve'l-cemâle Hazret-i Hudâ-yı müte'âle 'â'id ve râci'dür. Celle şânühü ve behre bürhânühü. Beyt:

Ger na't-i celâleş ne-şodî reh-ber-i mādih
Şâhân-ı cihânra be-medâyih ki setûdî³⁷

Şu sözlerden anlaşılıyor ki, birçok emsâli gibi Latîfî merhum da şiirin mevzûunu, gâyetini tasavvufta görüyor. Şiiri münhasıran bu noktada tesbit etmek istiyor. Halbuki şiirin tasavvufa hasrı, ona sırf tasavvufî bir gâye isbâtı doğru değildir. Eş'âr-ı sûfiyâne şiirin bir nev'idir. Eş'ârımızın kâffesinde tasavvufî bir maksad aramak, şâirlerin bütün sözlerini te'vîlât-ı sûfiyâneye tâbî tutmak biraz değil, gereği gibi saf-derûnluktur.

Filhakîka şâirlerin birçoğu "kantara-ı mecâzdan sâha-i hakîkate geçmek" iddiâsını ileri sürerek mey ve mahbûbdan maksadları, bu kelimelerin zımnındaki mânâ-yı ledünniye olduğunu söylemekten hâlî kalmamışlardır.

Dâvâlarına göre hüsn-i sûriye incizâb onun menşei olan hüsn-i ezeliye iştiyâktan şarab-ı nâbı tezkâr, rahîk-i hakîkatle ser-mest-i safâ olmak sevdâsını maḡlûbiyetten münbaistir.

Târiz değil, hikâye maksadıyla söylemek isterim ki, onların sahv ve sekriyle erbâb-ı tasavvufun sahv ve sekri, câmı, şarabı arasında aslâ münâsebet yoktur. Şâirlerimizin çoğu ıstılâhât-ı sûfiyyeyi mahmil-i zâhirîsine haml ile "rahîk-i hakîkat"ten Kıbrıs komandaryası yahut Sakız mastikası mânâsını anlamışlar, "hüsn-i

³⁶ "Ey sevgili! Gönül chlinin sözünü işitince bu yanlıştır deme; sen sözden anlamıyorsun, hatâ burada."

³⁷ "Onun ululuğunun na'tı, övenin rehberi olmasaydı, dünya pâdişâhlarını kim böyle medh ederdi?"

ezelî"yi de gül-çehre sâkîlerin edâ-yı cân-sûzlarında, işve-i ârâmlarında aramışlardır. Urefâ-yı sûfiyenin meslekleriyle 'o mesleği taklide özenen şâirlerin meşreblerine vehle-i ûlâda intikâl mümkün olduğundan eserlerini okuyanlar sözlerinin zımmındaki makâsıdı tâyininde müşkilâta tesâdüf etmezler. Fakat, tasavvufla aslâ alâkası olmayan şâirlerin sözlerinde mezâk-ı sûfiyâne aramak, murad ettikleri mânâ-yı hakîkiyi, maksadları hilâfına olarak birtakım te'vîlât-ı baîde ile tefsire kıyâm etmek neticesiz zahmetten, lüzûmsuz külfetten başka birşey olmasa gerektir.

Dehâ-ı şâirânesiyle Osmanlı edebiyatı üzerinde pek mühim bir tesir icrâ eylemiş olan Ali Şîr Nevâyî, hakikat ve mecâz vâdîlerini yek-diğerinden ayırıp her birine ayrı bir meslek nazarıyla baktığından, şiir ile şâirler hakkındaki tarz-ı telâkkîsinde daha büyük bir isâbet göstermiş oluyor. Nevâyî, "Mahbûbü'l-Kulûb" ünvanlı eserinde bu meseleyi hem pek muhtasar, hem de gâyet vâkıfâne bir sûrette mevzû'-ı bahs ettiğinden cidden şâyân-ı mutâlâa olan o bahsin nakli fâideden hâlî değildir. Ali Şîr'in ifâdesini Osmanlı lehçesine çevirmek mümkün idi. Fakat şâirin lehçesi bize pek o kadar yabancı olmadığından alâ-hâlihi naklinde beis görülmedi.³⁸

Nazm-ı Gülistânî'nün Hoş-nağme Kuşları Zikride ve Ol Nice Tabakadur

Evvelgi cemâ'at nuķûd-ı kûnûz-ı ma'rifet-i İlâhîdin ğanî ve balk ta'rîfidin müstaġnî durur. İşleri me'ânî hazâyinidin cevher yitürmek ve il feyzi üçün vezn selkige nazm birmek. Nazm edâsı be-ġâyet ercûmend ve bî-nihâyet şerîf ü dil-pesend üçün âyât-ı kelâmda nâzil bar ve hadîş-i mu'ciz-nizâmda tilegen tapar. Çün ma'a'l-kaşd imes, il hürmeti cihetidin anı şu'arâ³⁹ dimes. Ammâ bu 'azîz kavmniñ pişvâ vü muķtedâsı ve bu şerîf hayliniñ ser-defter ü ser-hayli velâyet bahrniñ gevheri ve kerâmet evciniñ aķteri emîrû'l-mü'minin 'Alî radıy'allâhu 'anh ve kerrem'allâhu vechedür kim, nazm dîvânları mevcûddur ve anda esrâr u nüket nâ-ma'dûd. Bu muzhiru'l-'acâyibġa gürûhı kim tâbi'dürler, ba'zını 'arz kılalı kimler vâķi'dürler.⁴⁰ Fârisî 'ibâretde ol cümledin nazm-ı cevâhir-i Esrâr Şeyh Ferîdü'd-Dîn-i 'Atţâr'dur. Yana kâyıl-ı Meşnevî-i Ma'nevî ġavvâş-ı bahr-ı yaķın Mevlânâ Celâlü'd-Dîn ya'nî Mevlevî-i Rûmî'dür ki olar

³⁸ Bu paragraftan sonra sayfa altına sonradan şu not ilâve edilmiştir: "Ali Şîr Nevâî'nin divanını Basîrî getirmiştir (Bayezid devrinde) Tezkire-i Latîfî.

³⁹ şuarâ: şi'r A. Sırrı Levend, Ali Şîr Nevaî IV. Cilt Divanlar İle Hamse Dışındaki Eserler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1968, s. 242.

⁴⁰ "ba'zını arz kılalı kimler vâķi'dürler" metinde yoktur (bkz. Ali Şîr Nevaî, s. 243).

mağşūdları nazmdın esrār-ı ilāhī edāsı ve ma'rifet-i nā-mütenāhī imlāsıdın özge yokdur.

Yana hem evliyā-yı āgāh u meşāyih u ehlullah bar ki bularğa tetebbu' kılupdurlar ve bular kelāmı edāsın ve haqāyıkı ma'nāsın müstahsen bilüpdürler. Bu hayldür haqıkat tarıķınıñ suhanveri belki kimyāgeri ve kibrīt-i aħmeri. Yana bir cemā'atdürler ki haqıkat esrārıǵa mecāz tarıķın maħlūf kılupdurlar ve kelāmların bu üslūbda merbūt idüpdürler.⁴¹ Andaq ki me'ānī ehliniñ nükte-perdāzı ya'nī Şeyh Muslihü'd-Dīn Sa'dī-i Şirāzī ve 'ışk gürühuniñ pāk-bāzı vü pāk-revi Emīr Husrev-i Dehlevī ve taşavvuf u dikkat⁴² müşkilātınıñ girih-küşayı Zahirü'd-Dīn-i Senāyī⁴³ ve ferīd-i ehl-i yakīn Şeyh Evhadü'd-Dīn ve me'ānī edāsıǵa lāfız H'āce Şemsü'd-Dīn Muhammedü'l-Hāfiz.

Yana cem'ī hem bardurlar ki, mecāz tarıķı edāsı olar nazmıǵa gālib ve olar bu şiveǵe köprek rāğıbdurlar. Andaq ki Kemāl-i İsfahānī ve Hākānī-i Şirvānī ve H'ācū-yı Kirmānī ve Mevlānā Celāl ve H'āce Kemāl ve Enverī ve Zahir ve 'Abdul-Vāsi' ve Esir ve Selmān-ı Sāvecī ve Nāsır-ı Buhārī ve Kātibī-i Nişābūrī ve Şāhī-i Sebzvārī.

Yana haqıkat ve mecāz tarıķıda kāmīl ve 'ilmī ikelesi tarıķda vāfī vü şāmil nazm ehliniñ muķtedāsı vü imāmı hazret-i şeyhü'l-İslām Molla Nūru'l-Milleti ve'd-Dīn 'Abdu'r-Rahmān-ı Cāmī nevver'allāhu merķadehü ve kuddise sirruhudur kim, evvelǵı tabaķa reviş ü kelāmıda hem şerīf-maķāl ve soñkı tabaķanıñ edāsı letāyifide hem şāhib-kemāldür kim 'ālemdə zevk u hāl ehli bular letāyifi bile mesrūrdurlar ve bular r a'ārifi birle huzūr kılurlar.

Yana ednā tabaķası cemā'atidürler kim nazm faķat bile hoşnūd u horsend ve rızī vü behre-menddürler kim yüz meşakķat bile yitti beyt ki bağlaşturǵaylar. Da'vī āvāzesin yitti felekdiñ aşurǵaylar. Sözleride ni haqāyık u ma'ārif nūşıdın hālāvet ve nazmlarıda ni şevk ü 'ışk otıdın harāret ni şā'irāne terkıbleri aħsen ve ni 'āşıkāne sūz u derdleri şu'le-efken. Ba'zıdın eger gāhī bir yaħşı beyt vāķi' bolur ammā niçe yaman

⁴¹ "ve kelāmların bu üslūbda merbūt idüpdürler" metinde yoktur (Aynı yer.)

⁴² "u dikkat" Ali Şir Nevaī'de yoktur.

⁴³ Kitabın aslında bu sūrettedir (F. Kam).

da'vî hem zâhir bolur ki, ol hem zâyi' bolur. Ger biri bir nâzûk ma'nîde pesendide pîç kılur, ammâ o anca nâ-pesend da'vî bile anı hîç //248// kılur. Gûyâ özlerige 'aķidede muvâfıkdurlar ve sözlerige i'tikâdda müttefik. Tırfaraķ bu kim her biriniñ sözide ma'nî azraķ özide da'vî köprek. "Ne 'üzü billahi min şürûri enfüsenâ ve min seyyi'âti a'mâlinâ"⁴⁴. Rubâ'î:

A'lâlandur nidin ki dirsın a'lâ
Ednâları hem barça denîdin ednâ
Evsatları kim hîç nimege yaramas
Bil kim nefis urmamak alardın evlâ

Ali Şîr Nevâyî, şâirleri meslek nokta-i nazarından tabakâta taksim ve bu taksimın zımmındaki şiirin yalnız hakikat ve mecâz itibarıyla derecât-ı muhtelifesini tebeyyün ediyor.

Birinci tabaka "esrâr-ı ilâhî ve mârifet-i nâ-mütenâhî"den bahseden erbâb-ı hakikat.

İkinci tabaka esrâr-ı hakikata mecâz karıştıran meslek-i mutavassıt erbâbı.

Üçüncü tabaka, eserlerinde mecâz ciheti gâlib olan şâirler.

Dördüncü tabaka, hakikat ve mecâz tarîklerinde kâmil, ilmi her iki cihette vâfî ve şâmil olan efâzıl.

Beşinci tabaka, her iki cihette de râcil olup nazm-ı mahz ile iktifâ eden mahdûd, âdî şâirler ki, Nevâyî'nin tâbiri vechile bunlar bin meşakkatle yedi beyit söyleyip dâvâ-yı şâiriyyeti yedi kat göklerin fevkine çıkarırlar.

Nevâyî, yukarıki rubâîsinde şâirlerin derecât itibarıyla âlâsının her şeyden âlâ, ednâsının her denîden ednâ olduğunu o mesleklerinin bahse bile değerleri olmadığını söylüyor ki, şunun musîb bir mütâlâa olduğunda aslâ şübhe yoktur.

⁴⁴ "Nefislerimizin şerrinden ve kötü amellerimizden Allah'a sığınırız, Allah korusun."

NESRİMİZ HAKKINDA BAZI MÜTÂLAÂT

Arabî, Fârisî lisanlarından lûgat almak hususunda eslâfın mûtedilâne, dûr-endişâne hareket ettiklerini; kâmûsların, ferhenklerin mündericâtını bilâ-kayd u şart, hattâ bilâ-lüzum eserlerine nakl ile lisanımızı anlaşılmaz bir halîta-ı lügaviyye hâline getirdiklerini yukarıda söylemiş idik.

Onların bu münâsebetsizlekleri nazımdan ziyâde nesir üzerinde icrâ-yı tesir etmiştir. Zîrâ nesir sahası nazım vâdisinden daha serbest olduğu cihetle kalem orada vezin ve kafiye gibi cevelânını tahdîd edecek mevânîa tesâdüf etmediğinden nâsirlerimiz Arabî, Fârisî kelimelerin istimâlinde kalemlerine rehber olacak bir kâide-i mevzûaya tevfiq-i hareket etmezler, eserlerini birtakım garib, nâ-şinîde lûgatlerle doldurmakta mahzur görmezler idi. Hattâ bu müsâbaka-ı bî-mânâda bîdâa-ı kafiye göstermeye muvaffak olamayanları "münşî" ünvanıyla yâd etmek bile istemezler idi. Bu sûretle lisan-ı nesre idhâl edilen kelimeler için velev ki takribî olsun had tâyini mümkün değildir. Zîrâ kalem değıştikçe ale'l-ekser kelimeler de değışir. Eserlerde yeni yeni birtakım lûgatler görülür idi.

Bugün lûgat kitaplarına mürâcaat etmeksizin mânâlarını anlamak mümkün olmayan bir sürü kelimelerin lisanımızı şâyan-ı teessüf bir hâle getirmeleri erbâb-ı kalemin bu itiyâd-ı sakîmlerinden ileri gelmiştir.

Eslâfın ekseri, mezâyâ-yı beyânı mânâyâ ait mehâsinden değil, elfâza müteallık tantana ve ihtişamda gördüklerinden eserlerinin kısm-ı âzamı bir torba çürük ceviz gibi kuru bir takırtıdan ibaret kalmak nakîsasından tecerrüd edememiştir.

Garib tevârüd! İslâm'ın en büyük mütefekkirlerinden olan İbn Haldûn da mehâsini elfâza hasr, mânâyâ ikinci derecede bir ehemmiyet atfediyor.

Münşîlerimizin tasarrufât-ı kalemiyelerinde bu ictihâd-ı mâkûsu, rehber-i tahrir ittihaz ettiklerine kâil olmamakla beraber, şu tevârüd-i garibin nakîz-ı müddeâyı teyid edecek derecede hâiz-i kuvvet bir vesika hükmünde olduğunu göstermek için Mukaddime-i İbn Haldûn'daki o satırları buraya aynen naklediyorum:

"San'at-ı Nazm u Nesr Elfâzda Olup Ma'nâda Olmadığı Beyânındadır

Ma'lûm ola ki nazmen ve nesren kelâm-ı sinâ'atı ancak elfâzda olup ma'nâda değildir! Ve bu bâbda elfâz asıl olup ma'nâsı onlara tâbi'dir. Bu cihetle nazm u nesirde meleke-i kelâmı isteyen kimse ol melekeyi ancak elfâzda arar! Şöyle ki:

Lisân-ı tahrîre melekesi müstakar ve kendisi gûyâ ki Arap içinde neşv ü nemâ bulmuş mertebeye vâsıl olmak üzere kelâm-ı Arab'dan pek çok şeyler hıfz u ezber ider. Bunun sebebi dahi bâlâda beyân itdiğimiz vechile her lisânda bir nev'i meleke-i nutkıyye olup tahsil-i lisândan tekerrür ola gelmiştir. Lisândan nutk olunan ise elfâz olup me'ânî ezhândadır. Ve bir de me'ânî herkesin zihninde mevcûd verildiği cihetle tasavvur olmakla bir fen, bir san'ata muhtâc olmayıp san'ata muhtâc olan ol me'ânî kavâlibi mesâbesinde olmakla nasıl ki su kapları altından ve gümüşden ve sadefden ve sırçadan vesâireden olup da su hadd-i zâtında bir olduğu ve su ile memlû olan evânînin cevdet ve letâfeti cinsi i'tibârıyla olmayıp da içindeki su i'tibârıyla olduğu gibi lügatin isti'mâlde cevdet ve belâgati dahi kelâmın mekâsıda tatbiki i'tibârıyla te'lifde ihtilâf-ı tabakâtı ile muhtelif olup me'ânî hadd-i zâtında birdir. Ve muktezâ-yı meleke-i lisân üzere kelâmın te'lîf ve esâlîbine câhil olan kimse maksûdunu ifâde etmek isteyip de hüsn-i ifâdeye muktedir olmadığı hâlde yerinden kalkmak isteyip de kudreti olmadığından kalkamayan mak'ad mesâbesinde olur."

Erbâb-ı kalem arasında hiçbir sebep-i mâkûle mestenid olmaksızın teessüs edip iğlâk-ı beyân hususunda icrâ-yı tesirden hâlî kalmayan diğer bir sebep daha vardır. Meselâ, bir mânâyâ delâlet eden Arabî, Fârisî, Türkî kelimeler taarruz edecek olurlarsa Türkçe kelimelerin teşrîfât-ı edebîyye itibârıyla mevkileri diğerlerinin mevkilerinden dûn olduğundan erbâb-ı kalem Arabî kelimeleri Türkçe kelimâta tercih ve pek bârid bir edâ ile teblîğ-i merâm ederler idi.

Misâl:

Hikâye-i Gävbân bâ-Râhib

Zât-ı Şahîhatü'l-Kelimât ve Şikât-ı Faşîhatü'l-'İbârât'dan

Mervîdür ki bir gävbân bir kırye ehlinüñ mecmû'-ı gävlerini ra'ı ve giyâh u 'alafı bisyâr ve tarî vü tâze olan mer'â ve 'alafzâr-ı nâzik ve âb-ı hoş-güvâr ve habdânına şarf-ı maqdûr ve sibâ' u derende âfâtından

şavn u hıfz itmede sa'y-ı mevfür idüp gâvlar ferbiḥ ü semîn ü kavî vü metîn ve ehālî-i kırye gâvbânüñ sa'y u ihtimāmından memnûn vesâ'ir kıryeler ahālîsi miyânında maḥşûd u maḡbût olup gâvbâna kemâl-i muḥabbet ve emniyyet ve i'timâdlarından kat'â gâvları teftiş ve emvâllerinden tefahḥuş itmezlerdi. Zîrâ dirler ki, "el-mevşûk mevdûdün ve'l-emîn bi'l-meveddete kamîn" ya'nî mu'temedün 'aleyh olan kimesne maḥbûbdur ve emîn olan kimesne meveddete cedîr ve lâyıkdur. Ve dirler ki, "el-iḥsân ve'l-emānete mûmellikān bi-küllî lisān ve nafaḳān ve 'inde külle insān" ya'nî iḥsân ve emānet her zebān ile memdûḥ ve meşḳûr ve her insān 'indinde râyic ve mu'anberdür. Ve gâvbân-ı mezbûr gâvları nişf-ı nehāra dek ra'y ve ḥarāret-i şemsden bî-tāb olduğda bir rāhibüñ şavma'asınüñ sakfı sāyesinde āsāyiş ve def'-i tāb u ḥarāret içün istirāhat iderken āḥ u enîn ve çekdüğü ta'b ü meşakḳatden nāle vü figān ile izḥāc-ı müstemi'in ider idi. Ḥuşûşā rāhib her-bār mûte'ezzî ve mûtekeddir ve feryāddan muḥtelü'd-dimāğ olup bil'-āḥare birgün şavma'asından bürûz ve nezd-i gâvbâna varup, ey gâvbân, nedür bizüm senden āḥ u enîn ile çekdüğümüz 'azāb-ı rûḥānî? diyü muāheze, gâvbân daḥi ey rāhib benüm āḥ u enînüm seni ta'cîz kaşdıyla olmayup bil ki bu gâvları mazarrāt-ı sibā'dan hıfz u men' ve giyāḥ ü sebzesi bisyār olan mer'aları tettebbû' ve tecessüs itmede bir mertebe tekellûf ve sa'y ile zaḥmet-keşide vü bî-tāb ü tüvān olurum ki benden ḡayrı bir gâvbân benüm taḥammül eyledüğüm meşāk ve zaḥmetleri taḥammül ve nefsinî it'āb eylemez. Binā'en 'aleyh vakt-i zuhrda gelüp şavma'añ sāyesinde bir miḳdār āsāyiş ve taḥşîl-i kuvvet iderüm, didükde rāhib, ey gâvbân bâ'is nedür ki, ḡayruñ işlāḥında nefsüñi izrār ve it'āb idersüñ. Ḥālbuki nefsiñüñ saña ḡayriden akrab ve işlāḥ u şıyānetine eḥaḳḳ u evlādur didi. Gâvbân daḥi ey rāhib eger ben bu mertebeye hıfz u ḥimāyelerinde irtikāb-ı ta'b u meşakḳat itmesem müşāhede eyledüğün miḳdār karîr ve bisyār olurlar mı? Bu gâvlar baña teslîm ve sipāriş olunduğı vakitde endek-şümār ü lâḡar ü pistānları şîrden ḥālî ve intifā'ı mün'adim idi, didükde rāhib, ey gâvbân-ı kec-fehm, cevābuñ su'ālûme muṭābîḳ ve kelāmuñ maḳālûme muvāfiḳ degildür. Ben senden ḡayr içün nefsüñi it'āb ve ḡayr ve menfaatuñi ecnebîye işār itmeñe sebep nedür, diyü isti'lām ve sen gâvlara kemâl-i 'ināyetüñi mevfür ve bezl-i maḳdûr idüp semîn ve bisyār olduklarından cevāb-dāde olursüñ. İmdi sa'y-ı belîḡün ve ra'y-ı serîrûñ saña ne fā'ide virür, anı beyān eyle, didi. Gâvbân daḥi ey rāhib bu

gâvlardan ednâ mertebe fâ'ide-mend olduğum içlerinden biri bîmâr olsa zebh ve dil-hâh arar da lahmını ekl ve fuķarâya bezl ve mâst ve zübdünden murâdumca intifâ' ve tena'um idüp sâ'ir menâfî'inden daħi mâlikleri gibi hışşeyâbum ve 'alafzâra ve mergzânın her ķangısına murâd idersem gâvları o ĩarafa sevķ iderüm, kâ'in bu gâvlara mâliküm ve fi'l-hakîķa dest-i taşarrufumdadur, didükde râhib, ey gâvbân râhib ile senüñ gibi zu'm, ba'dehu ĩumķ u belâheti gezmeyenüñ daħi ma'lûmı oldu, didi. Gâvbân daħi hikâye-i râhib ne gûnedür naķl eyle, isti'mâ' idelüm, didi ve râhib naķl-i efsâneye âġâz idüp...ilħ.

Sultan Mahmûd-ı Evvel'in bidâyet-i cülûsunda Arapça'dan tercüme edilen Sûlvân-ı Mutâ⁴⁵ ünvânlı eserden naklolunan şu satırlar müddeâmızın sıdkını isbâta kâfidir zannederim. Filhakîķa şu parçada teşbih ve istiâre gibi tekellüfât-ı sînâyye yoktur. İfâde o zamana göre düz bir Türkçe'den ibarettir. Hâl böyle olmakla beraber mütercimün üslûb-ı ifâdesi bu şekl-i garibe iktirân etmiş. Ya maâzallah mütercim ifâdesinde bazı münşîlerimizi takliden iltizâm-ı tekellüfle teşbih, istiâre vesâire gibi sînâyî'-ı edebîyye vâdilerinde kalem oynatmış olaydı acabâ üslûbu nasıl bir şekle iktirân ederdi?

Sûlvân-ı Mutâ'nın mukaddimesinde fevkalâde câlib-i dikkat olması lâzım gelen bu fıkra görölüyor. Fıkraı okuyanlar gülmekten kendilerini alamasalar mâzûrdurlar. Bakınız mütercim ünvan-ı kitabın tazammun ettiġi mânâyı anlatmak istediġi esnâda, Türkçe yazmak kebîre-i edebîyesini irtikâbdan sıyânet-i nefis için nasıl kıvrım kıvrım kıvrıyor, kalemi nasıl müz'ic bir kayd ile takyîd ıztırârına mahkûm oluyor:

Sûlvâne-i hâmisede "zühd ve 'avâķıbını" beyân idüp kitâbına Sûlvân-ı Mutâ' fi'l-'Udvânî'l-İttibâ' ile nâm-dâde oldu ve sûlvâne "hırze" ya'nî "pîle"dür ki, zu'm-ı 'Arab'da bir kâseye vaz' ve âb-ı bârân şabb olunup 'âşık olan kimesne nûş eylese derd-i 'aşķ u ibtilâdan rehâyâb olur." Görölüyor ya sûlvâne hırze, "hırze" de "pîle" demek imiş! Zavallı adam bir türlü sûlvâne boncuk demektir, diyemiyor. Arabî bir kelimenin mânâsını diġer bir lafz-ı Arabî ile anlatmak istiyor. Anlattıġına kendi de kâni' olmadığı cihetle "hırze ya'nî pîledür" diyor. Güyâ bununla temin-i maksad ettiġine kâil oluyor. Heyhât! Şundan anlaşıyor ki, mütercimün izzet-i nefis-i münşiyânesi en mübrem bir ihtiyac, bir

⁴⁵ Sayfa altına sonradan şu not ilâve edilmiştir: "Sûlvân-ı Mutâ' fi Udvânî'l-İttibâ' müellifi ibn Zafer: Abdullah Muhammed b. Ebî Muhammed b. Muhammed b. Zafer es-Sakâlî el-Mulakkab bi-Hücceti'd-dîn (Mevzûât, 1/261)".

zaruret karşısında bile Türkçe bir kelime ile izah-ı maksada müsâade etmiyor. Doğrusu bir adamın kendi lisanını bu kadar hakir görmesine, en lüzumlu bir yerde o lisanın bir tek kelimesini yazmaktan bu derece ürkmesine hayretten, teessüften başka söyleyecek bir söz yoktur. Sûlvâne kelimesinin ne demek olduğunu anlatmak için "hırze, yani pîledir ki" diyen bir adamı yine o fıkradaki bir kâseye vaz' ve âb-ı bâran sabbolunup sûretindeki ifâdesinden dolayı muâhezeye kıyâm etmek kelimenin bütün mânâsıyla abestir.

İğlâk-ı beyan hususundaki avâmil-i mühimmeden biri de Arabî, Fârisî terkiplerin suistimâl derecesine vardırılmasıdır. Misâl-i âtî bu fikrimizi maa-ziyâde teyide kâfidir.

Reften-i Hâciyân be-Birke-i Hâc

Ol günden şofra ceres-i mihr-i münîr beş def'a azîmete gerden-i hicâz-ı eyyâm olduğda bi'l-cümle âmâdegân-ı râh-ı beyt-i Hudâ, düş-ı cemâle tahmîl-i eşkâl idüp mâyedârân-ı kuvvet-i mâliyye olanlar mesned-nişîn-i huzûr olmağ için vakf-ı zemzeme-i bî-infi'âl u meşrûta-ı rıkkat-i bi'l-ittişâl kafeş-i târ-ı Hicâz halvet-hâne-i sâlik-i râh-ı dirâz beyt-i çâr-fıkra-ı bahr-ı remel serîr-i pâye-i düş-ı celmel habâb-ı 'unmân-ı beyâbân ya'nî hâne-i pâder-hevâye-i taht-ı revânda küşe-nişîn-iistirâhat olup niceler daği dū şuffe-i müteķâbiline mahfede bādām-ı dū-mağz şüretin gösderüp bürketü'l-hac ta'bîr olunan ğayr-ı pür-pâkize hamîr kenârında ârâmgîr-i sâye-hıyâm oldılar. İki gün evvel fezâda itmâm-ı kuşûr-ı mehâm için ârâm olunmak mersûm-ı cerîde-i i'tiyâd olunduğuna binâ'en künbed-i firûze-fâm-ı gerdûna ğışâve-i 'anberîn ta'lîk olunduğı hem âyân-ı huccâcuñ pişgâh-ı hıyâmında işâde ta'bîr olunur birer sûtûn üzre kanâdil-ı bî-şümâr ile şüret-i 'ıkd-ı Şüreyyâ fûrûzân olup rehrevân-ı Beyt'ullâh'ıñ merâsim döküp ve nüzûlü muğâyir esfeller sâ'ire olmağın ekseriyâ hareketleri tabl-ı zerrîn-i âfitâb zebûr-ı zîr-i na'l-i zıvâl olduğ vakitlere teşâdüf itmekle hengâm-ı nüzûlleri daği kâfile-i şubhdan muķaddem vâķi' olmağın şeb-gerdân kem-gürûh-ı râh-ı delâlet-i nücûm ile rehberde-i menzil-i maķşûd olduğ gibi herkes sümût-ı hıyâmın isti'lâm için "el-'ârifü yekfiye'l-işârete" diyerek her işâretüñ naķşı nuķûş-ı sâ'ireden mümtâz olmak üzere tertîb olup ğüyâ şeb-revendede bir ma'mûre-i

'azîmü's-süvâruñ rü'ûs-ı şerefât-ı minârâtı kanâdîl ile tezyîn olunmış idi (Nâbî, Tuhfetü'l-Harameyn).

Tuhfetü'l-Harameyn'den nakledilen şu parçayı bilâ-lüzûm nakletmedik. Zâten eserin her sahîfesi bunun aynı, belki bundan daha muğlaktır.

Acabâ Nâbî ne için bu üslûbu ihtiyâr etmiş? Bunun tazammun ettiği mahzuru takdir etmemiş? Filhakîka şu parçada //262// eserin diğer yerlerinde kullandığı "mikzâf" kayık küreği dürûb sokak mânâsına olan "derbî"nin cem'i "beftere" tefe tâbir olunan nesc âleti vesâire gibi lügatlere tesâdüf edilmiyor. Bununla beraber eser yine Türkçe değildir. Acabâ Nâbî'nin nesirde bu vâdiyi ihtiyar etmesine sebep ne idi? Biz bu meseleyi "Edebiyat Hakkında Umumî Hususî Bazı Mülâhazât" bahsinde kendi nokta-i nazarımıza göre halletmiştik.⁴⁶ Burada tekrara lüzûm yoktur. Garibi şu ki, Nâbî kendisi o vâdiyi ihtiyar eylediği hâlde başkalarının kaleminden çıkan muğlak yazılardan yana yakıla şikâyetle kendisinde hak görüyor. Hâlbuki herkesten evvel kendisinin bu vartaya düşmemesi lâzım gelir idi.

Anlaşılan Nâbî Tuhfetü'l-Harameyn'in tahririnde ihtiyar etmiş olduğu üslûbun, bâdî-i iştikâ olan mahâzırdan selâmetine kâil imiş. Hulâsa-ı kelâm Nâbî olsun, başkaları olsun kudemâdan birçoğu nesir vâdisinde büsbütün pusulayı şaşarmışlar, ne yaptıklarını, ne yapacaklarını bilememişler. Hâlbuki bıraktıkları âsâr-ı manzûme, mensûr eserlerden çok sâde, çok berraktır.

Veysî, Nergisî gibi isimleri iğlâk-ı beyâna alem olan münşîlerin âsâr-ı manzûmeleri bu müddeâmızın sıdkına şâhid-i âdildir. Bu bahsi ileriye tâlîk edelim de sırası gelmiş iken Nâbî'nin erbâb-ı kalemden şikâyeti mutazammın olan şu manzûmesini okuyalım:

Şâyân-ter olmaz inşâ destâr-ı i'tibâra
Bî-berg ü bûy-ı teşbîh bî-nağş-ı isti'âre

Ma'nâ-yı tâze fikr it itme lügatle memlû!
Kim eyler i'tibârı berg-i nidâda yâre

⁴⁶ Bkz. s. 41-43.

Bî-tâze isti'are olmaz lügatle lezzet
 Âhû-yı gayb-ı ma'nâ düşmek gerek şikâre

Îrâş-ı kuvvet eyler tab'a kebâb-ı murgân
 İtme hayâli vakf-ı pür-enîn-i kenâra

Cins-i lügatle memlû şehir-i şimâh u kâmûs
 Olmaz metâ'-ı ma'nâ üftâde her diyâra

Dinsün mi şi'r ü inşâ öyle mu'akkadâta!? //264//
 Kim ola hall ü 'akdî muhtâc-ı istişâre

Endek ola me'âli nâ-gûş-zed makâlî
 Her satır ola mü'eddî kâmûsa iftikâra!!!

Yok farkı eylemekden endâhte yabâna
 Elfâz-ı müşkilâtın şerh eylemek kenâra

Müşkil lügatle olmaz hoş-reng şi'r ü inşâ
 İtmez çerâğ-ı mağşûş çeşm-i şebî enâre

Olmaz garîb elfâz ârâyiş-i me'ânî
 Ma'nâ gerek nühüfte ta'bîr-i âşikâre

Nâbî şafâsı yokdur elfâz-ı 'ukdedâruñ
 Engûr neşve virmez rind-i 'uşâre-h^vâre

Nâbî bu manzûmesinde müşkilât-ı beyânı yalnız elfâz-ı garîbeye hasrediyor. Teşbih, istiâre yapmak fikriyle dizilmiş elfâzın mûcib olduğu iğlâk ve ibhâm dan o kadar şikâyet etmiyor. Acabâ Tuhfetü'l-Harameyn sâhibi eserinden nakledilen yukarıki parçanın meselâ "iki gün evvel fezâda itmâm-ı kusûr-ı mehâm için ârâm olunmak" sözüyle başlayıp "kanâdîl ile tezyîn olunmuş idi" cümlesine kadar imtidâd eden fıkrasındaki "olunduğuna binâen, bulunduğu dem, olunur, olup, olmağın, olduğu, etmekle, olduğu gibi, olmak üzere, olunup, olunmuş idi" fiillerinin îrâdından mütehasıl ve geçirmeyip gibi yek-diğerine muttasıl olan satırlarında ibhâm ve iğlâkı istilzâm edecek birşey görmemiş mi? Görmemiş, çünkü görmüş olaydı yazmaması

lâzım gelir idi. O dâima lûgat-ı garîbeden müteşekkî. Sırası gelir ki:

Ey şi'r miyânında şatan lafz-ı garîbi
Dîvân-ı gâzel nüsha-i kâmûs degildür

gibi beyitlerle başkalarını muâhezeden hâlî kalmıyor. Hâlbuki bazı kere kendisi onlara taş çıkartıyor. Lûgat-ı garîbeden mütevellid müşkilât nihâyet lûgate mürâcaatla halledilebiliyor. Fakat, teşbihlerle istiârelerin münâsebetsizliğinden terkiplerin suistimâlinden dolayı üslûba ârız olan rekâketten münbais müşkilâtın çâre-i halli nedir?

Düşünmek, kafa paılatmak, her hâlde birinci mahzur ikinciden ehvendir.

Şâirlerle münşile; den bu sûretle şikâyet eden Nâbî, erbâb-ı nazmı istirâk-ı mânâ ile de ithâm ederek:

İntihâlât-ı hayâlât-ı 'Acemle Nâbiyâ
Şâhid-i eş'âr bir uğhûke şûret bağladı

İstirâk-ı isti'ârâtıyla şi'r-i Şevketüñ
Şimdi düzdân-ı me'ânî şân-ı şevket bağladı

kıtasını nazm ediyor. Sonra kendisi besbelli İranîlerden mânâ intihâl etmeyeceğim, yenilik göstereceğim diye gazellerinde öyle münâsebetsiz şeyler yapıyor ki, insan bunları gördükçe "Bilemem eyleyecek girye midir hande midir" mısraını tekrarda muztar kalıyor.

Esâtize-i edebden Fâik Reşad Bey merhûmın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye ünvanlı eserinde münderic ve şâirlerimize ait olan mütâlaâtı bahsimizin mütemmimi olmak üzere kısmen buraya nakledelim:

"Tehâlûf-i emzice, kanaat-i vicdân, hükm-i zamana ve âdete mütâbaat nakîzâtundan olarak sâirânlar ednâsı gibi şuarâ-yı Osmâniye'den birtakım, zâhiren ve bâtınan âdâb-ı şerîatla tahallîden ibaret olan, tasavvuf ve irfân ve hakikat semtini, birtakımı da meslek-i mecâzı, bir kısmı da tarîk-i fazîleti, bir kısmı râh-ı dalâleti, elhâsıl herbiri bir yol tutup ve kâlini de hâline uydurup kimi ilâhiyât, kimi garâmiyât,

kimi hevâiyât söylemiş ve bundan başka gazel gibi, kasîde gibi, tahmîs gibi ve tesdîs gibi, terkîb ve tercî'-bend gibi, kıta ve rubâî gibi aksâm-ı nazmda herkes kendi zevk ve tab'ına mülâyim gelen bir vâdiyi ihtiyar ile o makamlarda nağme-perdâz olmuştur. Vüs'at-i hayâl ve fikr-i cevvalê mâlik olan bazıları da ihtisâsât-ı kalbiye ve sânihât-ı fikriyelerini teblîğ için bu zeminlerden hiçbirini müsâid görmeyip mesnevî yolunu bilihtiyar, fakat yine âdete tabiat-ı mecbûriyetle ya hamse denilip mevzûları Yûsuf u Züleyhâ, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Vâmık u Azrâ gibi kasas-ı meşhûradan birini veya birkaçını veyahut meselâ, Hurşîd ü Cemşîd, Şâh u Gedâ, Şem' ü Pervâne, Hüsn ü Aşk yolunda sırf kendi mahsûl-i hayâlî bir efsâne yazmıştır. Bunların Hamse-i Türkî gibi mensûr olanları da vardır...

Maa-hâzâ mesâlik-i şuarânın taaddüd ve tenevvüü sözlerinin ekseriyeti itibarıyladır. Yoksa rind, lâubâlî-meşrep bir şâirin bazen tasavvuftan dem vurduğu gibi, sûfiyyeden bir şâirin rindâne, kalenderâne sözlerine tesâdüf olunur. Bunun içindir ki bir şâirin... mesleği hakkında sahîh ve hiç değilse sahîhe karîb bir hüküm verebilmek için -eserden müessire intikâl kâidesince- behemehâl bütün âsâr ve güftârı görülmek îcâb eder..."

DÎVÂN

Divan kelimesi Arabîde (dâlin fethi veya kesriyle) mazbûttur. Bu kelimenin aslı muhtelefün fihtir. Bazıları Arabî, bazıları Fârisî olduğuna kâildirler. Arabî olduğunu kabul edenler, kelimenin aslı "divvân"dır diyorlar. Târife kâil olanlar alâ hâlihi Arabîye nakledildiğini kabul ile bu kelimenin "tedvîn", "tedevvün" fiillerini de müştak kılıyorlar. Kelimenin "devâvîn" yahut "deyâvîn" sûretlerinde iki türlü cem'i olması da şu ihtilâf-ı nazardan münbaistir.

"Dîvân" kelimesi "dîv" lafzının cem'idir, diyenlerin isbât-ı müddeâ için istinâd ettikleri delile gelince, güyâ Nûşîrevân birgün kâtiblerin bulundukları mahale gelip hârikulâde bir sür'at ve intizam ile çalıştıklarını görünce hayretinden "în kâr dîvânest" yânî (bu kadar sür'at ve intizam tavk-ı beşerden hâriktir) "bu insan işi değil, şeytan işidir" demiş. Dîvân lafzı da bu sûretle aklâma mecâmî'-i kitaba alem olmuş. Bu rivâyetin sıdk u kizbi hakkında birşey denemez.

Arabîde dîvân demek, askerlerin ashâb-ı maaşın isimlerini, tâdâd-ı maaşlarını hâvî evrâk ve defâtirle bunların bulundukları mahal demektir. İslâmda ilk defa dîvân teşkîl eden Hz. Ömer (r.a.)'dir.

Üstâd-ı âzam Âsım Efendi, dîvân lafzının elfâz-ı tevârüdeden olduğuna kâildir. İsbât-ı müddeâ için isnâd ettikleri delil de bu kelimenin Nûşîrevân'dan evvel gelen şuarâ-yı câhilenin eserlerinde mevcûd olmasıdır.

Dâvâ istimâ edilen mahallerde muhızır-ı selâtîn ve ümerâyâ, âsâr-ı şuarâyı hâvî nüshalara dîvân ıtlâkı ictimâ'-ı melâbisesine mebnîdir.

HAMSELERİN MENŞEİYLE VECH-İ TESMİYESİ

Âsâr-ı edebiye miyânında pek mühim mevkileri olup ashâbı parmakla gösterilen hamselerin menşesine dâir bizim kitaplarda bir kayda tesâdüf edilemedi. Bu bâbda hatıra bir fikir lââyh oluyorsa da isâbetini temin edemem. Maa-zâlik pek de isâbetten bâîd olmayan bu tevcîhin bir fikir olmak üzere kaydında mahzur yoktur zannederim.

Hind Brahmanlarından olup Mîlâddan takriben yirmi asır evvel zuhur etmiş olan Vişnu-Samara (Vichnou Samara) isminde bir hakîm -ki bizce "Beydepâ" yahut "Peylepâ" nâmlarıyla mârûftur- hayvanata ait birtakım hikâyât-ı muhayyeleyi esas ittihâz ederek Pança-tantra (Pantcha-tantra) "kütüb" yahut "fusûl-i hamse" ünvanıyla ahlâktan, siyasetten bâhis bir eser telif ve Hind hükümdarlarından Dâbşelîm'e ithâf eylemişti.

Bu eser bazı kütüb-i hakîmenin cem'i için Nûşîrevân zamanında Hindistan'a gönderilen Burzûye⁴⁷ isminde bir tabib tarafından Pehlevî, Abbâsîlerden Ebû Câfer Mansûr'un zaman-ı hilâfetinde İbn Mukaffâ tarafından da Arabî lisanlarına tercüme edildiği gibi Hüseyin Vâiz tarafından da Filibeli Envâr-ı Süheylî ünvanıyla Fârisîye⁴⁸, en sonra da Vâsi' Alisi lakâbıyla meşhur olan fazlu'l-efâzıl Ali Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu tercümenin ismi "Hümâyûn-nâme"dir.

Hindistan'da telif edilmiş olan en meşhur, en eski bir eser-i edebînin -beşten ziyâde fusûlü ihtivâ etmesine rağmen- beş kitap ünvanıyla tevsîmi, onu taklîden yazılan bazı eserlerin beş kitaba hasrı erbâb-ı kalem arasında teâmül hükmüne girip bu teâmülün bilâhare üdebâ-yı İraniyece kabul olunması hamselerin menşei, sebep-i zuhuru olsa gerektir.

Vârid-i hatır olan bu tevcîh doğru ise "hamse" usûlünün menşei Hindistan olduğunda bu usûlün oradan İran'a, İran'dan bize intikâl ettiğinde şübheye mahal kalmaz.

⁴⁷ Sonradan sayfa altına şu not yazılmıştır: "Burzûye (Umrûye vezninde): Musa b. el-Hasan el-İnnemâfî nâm muhaddisin ismidir." Ayrıca burada "Zengîne tabiatın besiyeye konmuş kazlarıdır." notu vardır.

⁴⁸ "Hüseyin Vâiz tarafından da Filibeli Envâr-ı Süheylî ünvanıyla Fârisîye" ibaresi metinde "bilâhare Fârisîye" şeklindedir.

. VEZN-İ ARÛZÎ İLE ARAB, ACEM EDEBİYATINA DÂİR BİR İKİ SÖZ⁴⁹

Edebiyat-ı Fârisiye'nin Osmanlı edebiyatına pek büyük bir tesir icrâ ettiği, tesir değil, âdetâ edebiyatımızı kendi mahiyetine münkalib eylediği inkâr olunamaz. Fakat Arab lisanı Türkçe'mizin en mühim rûknü olduğundan lisanımız bittabî onun tesirine mahkûm olmaktan da kurtulamamıştır.

Büyük şâirlerimizin hemen kâffesi Arab lûgatına bi-hakkın vâkıf, Arab edebiyatıyla edebiyat-ı Fârisiye derecesinde mütevaggil idiler. Şu hâlde onların âsâr-ı Fârisiye kadar âsâr-ı Arabiyeden, bilhassa Mevlüdî'nin eserlerinden mülhem, müteessir olmadıkları nasıl iddiâ edilebilir?

Dersimize şiddet-i taallukundan dolayı gerek vezn-i arûzîye, gerek her iki lisanın edebiyatına dâir bir iki söz söylemek bizi sadeden tebâüdle ithâm ettirmez zannederim.

Osmanlıların vezn-i arûzî ile eşkâl-i nazmı İranîlerden aldıklarını yukarıda söylemiş idik. İranîlere gelince, onlar da bu vezni Arablardan almışlar, fakat zevklerine, lisanlarının istidâdına göre tâdil eylemişlerdir.

Vezn-i arûzî pek eskidir. Gerek Muallakât-ı Seb'a gerek onlardan evvel söylenmiş olan Arab şiirleri hep bu vezin üzere nazmedilmiştir.

Kavâid-i belâğatin tedvîni şöyle dursun, hattâ o gibi kavâidin mevcudiyetinden bile haberdar olmayan Arablar şiirlerini, hutbelerini mertebe-i kusvâ-yı belâğata is'âd etmişler, bu sûretle sanâyi'-i edebiye'nin kâffesi için makâm-ı istişhâdda ityân edilecek bedâyi'-i muhallede vücûda getirmeye muvaffak olmuşlardır. Halbuki onlar ne eserlerinin ihtivâ ettiği sanâyi'-i edebiye'nin isimlerini bilirler idi, ne de o sanâyi'in mevcut olduğunu.

İşte bunun gibi zevk-i selîme mukârin olan Arab selîkası da arûzu doğurmuş, fakat kimse bu nev-zâd-ı tabîatı bir isim tevsîm⁵⁰ etmemişti. Çocuk asırlarca isimsiz yaşadı. Çocuğun adını koyan, şahsiyet-i müstakillesini tâyin eden eimme-i nuhâttan "Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmedü'l-Ferâhîdî"dir. İlm-i arûz bu zâtın himmetiyle bir ilm-i müstakîl şekle ifrâğ edildi. Bâde zamanın bu ilme dâir birçok eserler telif olundu ki, tâdât-ı müfredâtı sadeden inhirâfı istilzâm eder.

Arab lisanı gâyet vâsi', gâyet âhenkdar bir lisan olduğundan fitraten şâir, dâimâ fesâhat ve belâgatleriyle müftehîr olan Arablar lisanlarındaki tevîd-i bedâyi'-i istidâdını akâmete mahkûm etmişlerdir.

⁴⁹ Bu bölüm, daha sonra makale olarak da yayımlanmıştır. Bkz.: Ferid Kam, "Vezn-i Arûzî İle Arab Acem Edebiyatına Dâir Bir İki Söz", *Mahfil*, 1 (Zilkâde 1338), 13-16.

⁵⁰ Galat-ı meşhûrdur. (F.Kam)

Cezîretü'l-Arab'ın rîkistân-ı tenhâyî itlâkına cedîr olan pâyânsız çölleriyle bu çöllerin âfâkını tezyîn eden parlak yıldızlardan, üzerlerine binip bâdiyeleri kat' ettikleri nâzik-endâm kısraklardan, iklimin şedâidine göğüs germek için yaratılmış acîbü's-şekl develerden, yegâne haşerâtına irtizâkları hükmünde bulunan hurma ağaçlarından ra'dîn sadâlarıyla vâdileri inleyen arslanlardan başka birşey görmemiş olan Arablar sâha-i nazmda cidden muazzam denebilecek âbideler bırakmışlardır.

Muhitin feyz-i bî-pâyânından istifâde sûretiyle muazzam eserler vücûda getirmek nisbeten daha kolaydır. Bedâyi'-i mümkin-i tabiatın tecellîzârı olan bir yerde her şâirin kalemi, her ressamın fırçası eser-i mahâret gösterebilir. Fakat hüner yokluk içinde varlık göstermek; mahdûd, maddûd anâsırın telifiyle bedâyi'-i sanat denebilecek eserler vücûda getirmektir. İşte Arabların zekâsı kendileri için bu muvaffakiyeti temin eylemiştir.

Arab Edebiyatının Devreleri

Şuarâ-yı Arab câhiliye, İslâm, muhaddaramîn, müvelledîn nâmlarıyla dört tabakaya ayrılır. Şuarâ-yı câhiliyeden olup devr-i İslâm'a yetişen şâirlere muhaddaramîn, daha sonra gelen şâirlere de müvelledîn derler.

Câhiliyenin en meşhur şâirleri Lebîd b. Rabîatü'l-Âmrî, Gatret b. Şeddâd, İmriü'l-Kays, Tarafe b. Abdü'l-Bekrî, Amr b. Kulsûm, Hâris b. Hillize el-Yeşkürî, Züheyr b. Sülmâ'dır.

Bunlara "Ashâb-ı Muallakât" denir ki, ba's-ı peygamberîye kadar Kâbe-i Muazzama'nın duvarında asılı duran yedi kasîdenin sâhibleri demektir.

Muallakât-ı Seb'a

Arabların Mekke'ye üç mavsıla mesâfede "Ukaz" denilen bir panayır mahalleri var idi. Arab kabîleleri her sene şevvâl ayında oraya gelirler, bir ay kadar ahz ü i'tâ ile vakit geçirirler idi. Fakat "Sûk-ı Ukâz" yalnız maddî emtianın bey' ü şîrâsına has bir ticaret mahalli olmayıp şuarâ-yı Arab tarafından vücûda getirilmiş âsâr-ı belîğanın da mahall-i teşhir ü takdiri idi.

Arab şâirleri nazmettikleri eş'ârı Ukaz panayırına getirirler, orada hakemlik vazifesini îfâ eden kim ise onun nazar-ı takdirine arz ederler idi.

Sûk-ı Ukaz'da bu vazifeyi îfâ edenlerden biri şuarâ-yı Arab'ın en meşhurlarından olan Nâbigatü'z-Zübyânî'dir. Nâbiga, Ukaz panayırında kendisi

ihzâr olunan kırmızı sahtiyandan mâmûl büyük bir sâye-bân altında oturur, şâirler tarafından nazar-ı takdirine arz edilen eserlerin tedkikiyle meşgûl olur idi.

Birinciliği ihrâz eden eser ipekten mâmûl bir nev'i kâğıda altın suyu ile yazılarak Kâbe-i Muazzama'nın duvarına tâlîk edilir idi.

İşte Muallakât-ı Seb'a denilen kasîdeler cidâr-ı Kâbe'ye asılan bu kasâid cümlesindendir, nâzımları da yukarıda isimleri geçen yedi şâirdir.

Şâir-i peygamberî Hazret-i Hassân (r.a.) muhaddaramînin en büyük şâiridir. Arab'ın en güzide şâirlerinden olup bazı kimseler tarafından Hazret-i Hassân'a bile tercih edilmek istenilen Tannâd da muhaddaramiyâtandır.

Mertebe-i kusvâ-yı belâgatte olan Furkân-ı Hakîm'in nüzûlü şuarâ-yı Arab'ı mebhût etmiş idi. Şâirler bir müddet sustular. Âsâr-ı garbiyeden bazılarında şuarânın bu muvakkat sükûtlarını ser-rişte-i târiz ittihâz edilerek, Hazret-i Peygamber şii, şâirleri sevmezdi, deniliyor ki, bühtân-ı sarîhtir. Nebiyy-i zîşân efendimiz hazretlerinin şii sevdiklerini, şâirlere bezl-i iltifât buyurdıklarını bilmeyen bir Müslim yoktur zannederim. Şuarânın ekseriyle Hazret-i Hassân, Ka'b b. Züheyr haklarında râygân buyurulan iltifât-ı Peygamberî herkesin mâlûmudur.

Hazret-i Peygamber'in sahâbiyât-ı idâdına almak şerefini ihrâz eden Hansâ (r.a.)'ya huzûr-ı bülendîlerinde şiiirlerini inşâd ettirip âsâr-ı belîgasının istimâından fevkalâde mahzûz olmaları, yalnız iddiâ-yı vâkûn butlânını müeyyed delâil-i mevsûkadan değil, kadınlarımızın tarîk-i mârifete sülûkunu muvâfık görmeyen enzâr-ı kâsıra erbâbının gözlerini açacak şevâhid-i mühimmedendir.

İslâm, Hulefâ, Mülûk Devirleri

Devr-i İslâm'da yetişen şâirlerin en meşhurları Cerîr, Ferezdâk, Antal idi. Antal Hristiyan idi. Hz. Ali'nin zaman-ı hilâfetinde şiiir ziyâde râğbete mazhar oldu. Mülûk-i Emeviye'den Yezîd, Abdülmelik, Hişâm da şiiire râğbet ettiler. Şuarâya câizeler verdiler.

Abbâsîler zamanında lisan-ı nazm yeni bir devreye dâhil olmadı. Ebu'l-Abbâs Abdullah ki, İbnü'l-Muaz künyesiyle meştehir, bu devrin en büyük şâiridir. Şuarâ-yı Arab'ın âsâr-ı ber-güzîdelerinden müteşekkil bir mecmûa-ı müntehabât olan "El-Hamâse" ünvanlı eserin sâhibi Ebû Temmâm ile Buhturî de Abbâsîler devrinin vücûdlarıyla bi-hakkın iftihâr edebileceği dühât-ı edebdendir.

Arab şâirlerinin en meşhurlarından biri de Mütenebbî'dir. Vüs'at-ı ihâtasıyla mâruf olan bu şâir-i hakîm, lisan-ı nazmın fikr-i hikmetle âheng-i imtizâcını göstermiştir.

Endülüs'e gelince bu kıtada da pek büyük şâirler yetişmiştir. İbn-i Hânî ile İbn-i Zeydün o cümledendir.

*Arab Romanları*⁵¹

Tekâmül-i edebiyeleriyle lisan-ı nazm ve nesirlerinde mühim inkılâbât vücûda getirmiş olan Arablar, roman vâdisini de ihmâl etmemişlerdir; secâyâ-yı milliyelerinin mir'at-ı in'ikâsı hükmünde bulunan birçok romanlar yazmışlardır.

Bu romanların en meşhurları Ebû Zeyd, Sırâtu'l-Mücâhidîn, Seyfû'n-Necât, Antere, Elfû'l-Leyleti ve'l-Leyle ünvanlı eserlerdir.

Nümûne olmak üzere bunlardan yalnız birinin, meselâ, Ebû Zeyd'in mevzuuna dâir bir iki söz söyleyelim:⁵²

Bu romanın kahramanı olan Ebû Zeyd, Benî Hilâl kabîlesi reisinin oğludur. Vâlidesi, Hadra şerîf-i Mekke'nin kızı zevcinin on birinci refîkası imiş. Kadın bir gece rüyâsında siyah bir kuşun diğer birtakım kuşların üzerine hücum ile onları perişan ettiğini görür. Rüyâda gördüğü bu kuş gibi cesur, kuvvetli bir oğlu olmasını temennî eder. Hattâ o kuş gibi siyah olmasında da bir beis görmez. Duâsı müstecâb olur. Temennîsi vechile bir siyah oğlu dünyaya gelir. Benî Hilâl emirinin kolsuz bacaksız bir oğlundan başka erkek evlâdı olmadığından nev-zâdın kudûmünden çok mesrûr olur; fakat çocuğun yüzünü görünce işin rengi değişir. Zevcesinin iffetinden şübheye düşer. Hadra'yı çocuğuyla beraber pederinin nezdine göndermek üzere yola çıkarır. Yolda birtakım süvârîlere tesâdüf ederler. Süvârîlerin reisi Hadra'yı alır, çocuğu tebennî eder; adını da Bereket koyar. Çocuk büyür; vâlidesinin temennîsi üzere gâyet kuvvetli, gâyet cesur olduktan başka hayret-efzâ denecek derecede akıl ve zekâ âsârı da gösterir. On bir yaşında kâffe-i ulûm ile kimyâ, nücûm ilimlerini tahsil eder.

Kendi kabîlesiyle kabâi'l-i sâire arasında vukûa gelen gazvelerde ibrâz ettiği şecâat herkesin hayretini, takdirini mûcib olur. Vâlidesi Hadra mâcerâyı çocuktan saklar. Yalnız bâdî-i felâketleri olan şahsın Benî Hilâl reisi olduğunu söyler. Çocuk bir fırsat bulur, kabîleye hücum eder. Babasını eliyle öldüreceği sırada vâlidesi ikisini birbirine bildirir. Benî Hilâl kabîlesi reisi çocuğunu der-âgûş, hukûk-ı sâbıkasını îade eder. Ebû Zeyd'in mâ-ba'd-i menâkıbı kahramanâne, sergüzeşt-cûyâne birtakım vakâyı'dan ibarettir.

Antere'nin sergüzeştine gelince, Avrupalılar bu eser için Şark'ın "İlyada"sı, "Odise"si diyorlar. Bu sergüzeşt ile kurûn-ı vasatî şövalye devrine ait şiirler,

⁵¹ Bu bölüm, daha sonra makale olarak da yayımlanmıştır. Bkz.: Ferid Kam, "Arab Romanları", *Mahfil*, 2 (Zilhicce 1338), 28-29.

⁵² Ebû Zeyd'in mevzûundan etmek fâideden hâlî değildir, zannederim. AET.

romanlar arasında büyük bir müşâbehet buluyorlar.

Meşhur Lamartin bu sergüzeştin bazı parçalarını alehusus Antere'nin menâkıb-ı vefâtını Şark Seyahat-nâmesi ünvanlı eserine derc etmiş, bu parça bütün lisanlarda yazılan bu gibi şiirlerin en güzelidir, demiştir.

Abbâsiye devletinin inkırâzından sonra Arab edebiyatı söndü. Muslihüddin Eyyûbî zamanında biraz parladıysa da devam edemedi.

Câhiliye Âsârından Birkaç Nümûne⁵³

Yukarıda bir nebze bahsettiğimiz Muallakât-ı Seb'a ki, câhiliye âsârının halelden masûn olarak bize kadar intikâl eden birer enmûzec-i bedîdir, ilcâ-yı saded hasebiyle onlardan birkaç beytinin nakli fâideden halî olmasa gerektir. Fakat evvelâ şurası bilinmeli ki, Arab edebiyatının asl-ı asîli hükmünde olarak âsâr-ı câhiliyeden birşey duyabilmek için o eserleri ilhâm eden muhitin, yani bedâat âleminin mahsusâtına bîgâne olmamak lâzım gelir. Zîrâ vezin kelimesiyle ifâde edilen mi'yâr-ı takdir, muhitin muhassılasıdır. Şu hâlde vicdân-ı zevkî denilen şey de târ u pûdu mahsûlât-ı muhayyileden olmak şartıyla tezgâh-ı hüsn ü hayâlde nesc edilmiş bir kumaş demektir. Bu kumaş ipliklerinin rengi nescinin tarz-ı hâliyle her yerde başka bir şekle, başka bir sûrete iktirân eder. Pek tabîî olan bu tefâvütten dolayı bir yerde zevki okşayan bir mahsûl-i sanat başka bir yerde onu rencide edebilir. İmriü'l-Kays'ın manzûmesinde geçen şu teşbih sıdk-ı müddeâyâ şâhiddir: Şâir neşîdesinin nihâyetinde yağmuru Yemen tâcirlerine, yağmurdan sonra açan çiçekleri de o tâcirler tarafından enzâr-ı râbete karşı teşhir edilen rengârenk emtiaya benzetiyor. Bâkî'nin:

Müştaş bûy-ı hulkına 'atâr-ı nev-bahâr

Muhtâc dest-i himmetine h'vâce-i hâzân

beytiyle diğer şâirlerin buna benzeyen beyitlerini bildiğimiz için İmriü'l-Kays'ın bu teşbihi bize o kadar yabancı gelmez. Lâkin şâirin ayakları çamura batmış olan yuhûşu ada soğanlarına benzetmesi biraz değil, gereği gibi garib görünür. Bu tâbirden birşey anlayabilmek mutlakâ bâdiyede doğmuş, hiç değilse müddet-i medîde bâdiyenin havâsını teneffüs etmiş olmak lâzımdır. Fakat nâzımın yağmurdan sonra kuşlara keskin şarab içirmesi bu sûretle onları sekrân öttürmesi hiç şübhe yok ki bizleri neşve-mend edecek terennümât-ı şâirânedendir.

İmriü'l-Kays bir gece mâşûkasının kabîlesine gidiyor, soyunup yatağına girmek üzere bulunan sevgilisini alıp kaçırıyor. Yolda giderken sekre-i harâmın tesiriyle tecâvûze benzer bir cüret gösteriyor. Bu cürete karşı ins ü vahşetle memzûc bir edâ

⁵³ Bu bölüm, daha sonra makale olarak da yayımlanmıştır. Bkz.: Ferid Kam, "Câhiliye Âsârından Birkaç Nümûne", *Mahfil*, 6 (Rebîülevvel 1339), 156-157.

ile mukâbeledede bulunan mâşûkasının hâlini de şöyle tasvir ediyor:

Tuşaddu vü tübdâ 'an esyeli ve tütteķā

Bināziretin min vahşin Vecretin muţfili

Meâli: Hem i'râz ediyor, hem de ruhsâr-ı mevzûnunu gösteriyor; o sırada Vecre'deki yavrulu ceylanların yavrularına atfettikleri nazar-ı müşfiki kendisine seyr ittihaz ediyor. İşte bu bir levhadır ki, emsâline nâdir tesâdüf edilir dense, hiç tesâdüf edilmez demek daha muvâfıktır.

Bir dâhî-i tasvirin fırçasından bilâ-tekellûf çıkıveren iki üç hat pek yüksek bir ilhâmın, pek derin bir teessürün safha-i irtisâmı olur. İşte İmrîü'l-Kays'ın hızâne-i dehâsından sudûr eden gâyet şûh, gâyet rakîk bir şîve-i garâmı tasvir eden şu üç beş kelime de o sâhir çizgiler kadar mânidardır.

Câhiliyenin o büyük şâiri geçirdiği müdhiş bir geceyi de şu beyitlerle tasvir ediyor:

Ve leylün ke-mevci'l-bahri erhâ sūdülehu

'Aleyye bi-envā'i'l-hümûmi leyebtelî

Fe-ķultü lehu lemmā temetķā bi-şulbihi

Ve erdefe i'câzen ve nâ'e bi-ķelkeli

Elâ eyyühe'l-leylü't-ķavilü elâ encelî

Bi-şubhin ve me'l-işbâhu minke bi-emseli

Fe-yâleke min leylin kâne nücûmehu

Bi-emrâsi kettânin ilâ şummin cenedeli⁵⁴

Beyitlerin meâli şudur: Emvâc-ı pey-der-peyi andıran öyle bir gece geçirdim ki, şedâide sabrımı tecrübe için üstâd zalâmını türlü türlü hücumuyla birlikte üzerime indirmiş idi.

Geçirdiğim o gece kükremiş deve gibi bülbüle, sağrıyla üzerime çullanıp beni göğsüyle de ezmeye başlayınca dedim ki: Ey uzun gece! Artık (bir sabah ile açıl) sabaha münkalib ol. Fakat öyle zannediyorum ki, senin sabahın da senden hayırlı olmayacak. O ne belâlı gece ki, sanki yıldızları kenevirden bükülmüş halatlarla yalçın

⁵⁴ Bu beyit İmrîü'l-Kays'ın Muallaka'sının 47. beytinin ilk ve 48. beytinin son mısraları alınarak yazılmıştır (Bkz. Muallakat Yedi Askı, Çev.: Şerafettin Yaltkaya, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İst. 1989, Arap harfli metin bölümü, s. 5).

kayalara bağlanmış da yerinden kımıldanmıyor!

Şâirin atı hakkındaki şu iki beyit de kudret-i musavvirânesini gösteren şevâhid-i belîgadandır:

Vekad aġtedā ve't-ṭayru fî ve kenānihā
Bi-münceredi ḳaydin illā ve'bide heykeli

Mikerrün miferrün muḳbilün müdbirün ma'an
Ke-celmüdin saḫrin ḥatuhe's-sîl min 'ali

Meâli: Hârikulâde sür'atiyle çöldeki vuhûşa ayak bağı olan beyaz tüylü, iri yapılı atıma binerek kuşlar henüz yuvalarında iken yola çıkarım. Atım kuvvetli bir selin yardan yuvarladığı bir kaya gibi ân-ı vâhidde ileri atılır, geri çekilir. Göğsünü gösterir, arkasını çevirir.

Antere b. Şeddâd'ın müntehâ-yı aşk ve hamâseti gösteren şu beyitleri de cidden bedâyi'den mâdûddur:

Ve leḳad zekertüki ve'rrimāhu nevāhilü
Minnî ve bîzu'l-hind teḳaṭṭuru min demi
Fevededtü teḳabbule's-süyûfi liennehā
Leme'at ke-bāriḳın tuġırruki'l-mübtesimi

Meâli: Seni öyle bir zamanda andım ki, mızraklar kanımı içmek için üzerime hücûm ediyor, yalın kılıçlardan kanım damlıyor idi. Hayatıma kasdeden o kılıçları öpmek istedim; çünkü senin tebessüm esnâsında görünen dişlerin gibi parlıyorlar idi.

Muallakât'ta hissî, hayâlî şiirlerden başka; vatanından ayrılan, düşmanı dost zanneden; nefsinı tekrîm etmeyen mükerrem olamaz; insanın yarısı lisanı, yarısı kalbidir, geriye kalan kısmı kan ile et yığınının ibarettir, gibi vecîze ıtlâkına cedîr olan güzel sözler de vardır.

Tarafe b. Abdü'l-Bekrî'nin Muallaka'sındaki:

Setübdî leke'l-eyyāmu mā künte cāhilen
Ve ye'tîke bi'l-aḫbārî men-lem tezevvedi⁵⁵

beyti emsâl sırasında geçmiştir.

⁵⁵ "Günler, yakında sana, bilmediklerini gösterir ve kendisine yol azığı vermiş olmadığını kimse sana haberler getirir." Bkz. Muallakat, s. 75, beyit 107).

İRAN EDEBİYATI⁵⁶

Yukarıda söylediğimiz vechile biz vezn-i arûzî ile eşkâl-i nazmı İranîlerden aldık. Nesirde de onları taklid ettik. Bundan dolayı lisanımız Fârisî lisanından heyûlâne muntabık bir sûrete iktirân etti. Fârisînin lisanımıza hâkim olan bu kısmı Acemlerin İslâm'ı kabûllerini müteâkib tedâvüle başlayan lisandır.

Rûdekî

Rûdekî isminde bir âmâ-yı mâder-zâd bu lisanın⁵⁷ ilk şâiri olmak üzere gösteriliyorsa da, İran tarih-i edebiyatı ondan evvel daha bazı şâirlerin mevcudiyetlerini haber veriyor. Maa-zâlik Rûdekî'ye İran edebiyatının en mühim rûknü, İran şiirinin vâzı'-ı meşhuru nazarıyla bakılabilir. Vücut-ı âleme lâmisesiyle istidlâl eden bu şâir, mûsikî âletlerinden "rûd" denilen bir sazı gâyet güzel çaldığı yahut Buhârâ muzâfâtından "Rûdek" karyesinde doğduğu için "Rûdekî" lakabıyla telkîb olunmuştur.

Rûdekî, Sâ mânîlerden Nasr b. Ahmed'in nüdemâsı idâdına iltihâk etmiş idi. Birçok âsâr-ı şiiriye bıraktıktan başka Hintlilerin "Kelîle ve Dimme" ünvanlı eserlerini de nazmen Fârisîye tercüme eylemiştir.

Dakîkî

Sâ mânîler devrinde yaşayan meşhur şâirlerden biri de Tuslu Dakîkî'dir. Bu şâir maktûl eski İran şahlarının tarihî, âfâkî menâkıbını hâvî bir şehname telifine başladıysa da ancak bin beyit kadar nazmedebildi. Firdevsî, Şehname'yi rüyâsında Dakîkî'den aldığı emir üzerine telif başladı, Dakîkî'nin nazmeylediği bin beyti eserine derç ettiğini söylüyor.

Şîrâz-ı Râzî

Horasan, Mâverâünnehir şâirleri nazımda Arabları taklide başladıklarından Fahrûd'd-Devle-i Deylemî zamanında zuhur eden Şîrâz-ı Râzî, o vâdiye sülûk ile Arab, Fârisî, Deylemî lisanları üzere manzûmeler yazdı.

⁵⁶ Bu bölüm, daha sonra makale olarak da yayımlanmıştır. Bkz.: Ferid Kam, "İran Edebiyatı", *Mahfil*, 9 (Receb 1339), 156-157; 13 (Zilkâde 1339), 5-6; 14 (Zilhicce 1339), 24.

⁵⁷ bu lisanın: Acem lisanında. AET.

Unsurî

Mahmud Gaznevî muhibb-i ilm ü mârifet bir pâdişah olduğundan zaman-ı hükûmetinde Gazne sarayı bir müessese-i irfân hâlini almış idi. Sultan Mahmud erîke-i saltanatının yanına bir de saltanat-ı edebiye tahtı vaz' ettirerek zamanının meşhur şâiri olan Unsurî'yi o tahta iclâs ve melikü's-şuarâ ünvanıyla tebcîl etti. Unsurî'nin maiyetinde yüzlerce şâir var idi. Bunlar tarafından pâdişahın müessir ve mefâhirini câmi' olmak üzere nazmedilen kasîdeler evvelâ Unsurî'nin nazar-ı tedkikinden geçer, ondan sonra Sultan Mahmud'a arz olunur idi. Sistanlı Ascedî ile Heratlı Ferruhî Gazne sarayında tesis eden bu saltanat-ı edebiyenin en müftehir erkânından idiler.

Firdevsî-i Tûsî

İran'ın en muazzam bir âbide-i mârifetini vücûda getiren Firdevsî-i Tûsî de o saraya intisâb etmiş, Sultan Mahmud'dan aldığı emre imtisâlen Şehnâme'yi nazma başlamış idi.

Sultan Mahmud'un Firdevsî'ye olan tevccühü hâsidlerin gamziyle zevâle yüz tuttuğundan Firdevsî Şehnâme'yi bitirip pâdişaha takdim ettiği zaman takdire bedel acı bir tahkir gördü. Gaznevî'nin câize olarak verdiği parayı bir günde, hem de pek hasîs mevâzı'da istihlâk eyleyerek Gazne'den çekildi. Epeyce bir zaman muhtelif mahallerde dolaştıktan sonra yegâne sermâye-i hayatı seksen şu kadar seneyi arkasına yüklenmiş, bu bâr-ı girânın altında beli bükülmüş olduğu hâlde vatanına avdet etti.

Mahmud-ı Gaznevî birgün bir münâsebetle Firdevsî'yi hatırlayıp hakkında revâ gördüğü kadr-i nâ-şinâsâne muâmeleden dolayı vîcdânında nedâmete şebîh bir hâl hissetti. Bazı hedâyâ irsâliyle şâir-i herem-dîdenin gönlünü almak istedi. Ne fâide ki bu hediyeleri götüren develer Tûs'un bir kapısından girerken Firdevsî'nin matiyeye-i vâ-pesîni şehrin öbür kapısından çıkıyordu.

Şehnâme nâzımı hakkında, "Söz âlem-i bâlâdan zemine inmiş idi, Firdevsî tekrar onu âlem-i bâlâyâ çıkardı." denmiştir. Bu söz Firdevsî hakkındaki medâyihiin hem en vecîzi, hem de en muhıkkıdır.

Zahîrüddin-i Feryâbî

İran'ın büyük şâirlerinden biri Zahîrüddin-i Fâryâbî'dir. Bu şâirin âsârındaki cezâlet ve metânet değme şâire nasib olmamıştır. Zahîr-i Fâryâbî hiciv vâdisinde de icâle-i kalem etmiştir.

Hakânî-i Şirvanî

Şirvan mülûkünden Hâkân-ı Kebîr Minûçîhr'e intisâbından dolayı "Hâkânî" lakâbıyla meşhur olan Fazlûddin İbrâhim b. Ali de şuarâ-yı İran'ın eâzımındandır. Nazımda tumturaka meyyâl olduğundan âsârı muakkaddır. Altıncı karn-ı hicrî evâhîrinde vefât etmiştir.

Nizâmî-i Gencevî

Penc Genc ünvanlı hamsenin sâhibi Nizâmî de büyük bir şâirdir. Medh-i ekâbir denilen vâdî-i müdâhineye sülûk etmeyip hakîmâne, kanâatkârâne bir hayat geçirmiştir.

Emir Husrev-i Dehlevî

Kemâlât-ı sadriye ve mâneviyesiyle müştahir olan Emir Hüsrev-i Dehlevî'ye gelince, hamsesiyle pek çok âsâr-ı manzûme ve mensûresi vardır. Şeyh Sâdî'nin Sen Piyer'e bilhassa Emir Husrev'le görüşmek üzere Hindistan'a gitmesi emirin ulüvv-i kadrini anlamaya kâfîdir.

Kemâlüddin-i Isfahanî

635 tarihinde Moğollar Isfahan'ı zabtettikleri esnâda şehîden vefât eden Kemâlüddin İsmâil de büyük şâirlerdendir. Eş'ârının metânet-i fevkalâdesinden dolayı Hallâku'l-Meânî ünvanıyla iştihâr etmiştir.

Sâdî-i Şîrâzî

Şeyh Muslihüddin Şîrâzî ki, çocukluğumuzda ismini hâfıza-i tekvîre nakşettiğimiz Şeyh Sâdî'dir. Nev'i zâtına münhasır bir hakîm-i kâmilidir. Nümûne-i selâset ve letâfet olan âsâr-ı ber-güzîdesi "*inne mine'l-beyânî li-sihren, inne mine's-şi'ri li-hikmetehü*" kavî-i güzîninin mâ-sadak-ı tamıdır. Ziyâ Paşa merhum Sâdî hakkında şu sözleri söylüyor:

Ammâ oku Sa'dî'yi ser-â-pâ

Bak nice kasîde-i dil-ârâ

Tedkîk eyle bütün beyânın

Tut vasfda öyle bir yalanın

Nazm etdiği nüsha-i mezîde

Hep mev'izâdır değil kasîde

Ol asra göre zihî cesâret

Dervîş ide şeyhlere nasîhat

İnsan budur işte bî-muhâbâ

Hakk söyleyip etmeye müdârâ

Vasf olamaz anın kemâli

Bir kavimde gelmedi misâli

İstitrâd

Sâdî'nin âsârı, ez-cümle Bûstân'ıyla Gülistân'ı, memleketimizde en çok okunan eserlerden iken kimse Şeyh'in vâdisini taklide özenmemiş. Şâirlerimiz müdâhane tarîkını daha elverişli bularak dâimâ o vâdide dolaşmışlar.

Yalnız Bâkî merhum 1003 (1594) tarihinde zamanın tâbiri vechi ile sinni yetmişe yetmiş, olacağını olmuş, peymâne-i âmâlî dolmuş bir pîr-i fânî iken Sultan Mahmud-ı Sâlis'e takdim ettiği cülûs kasîdesinin sonunda şu iki beyti yazacak kadar bir cesaret gösterebilmiştir:

Hemân oldur niyâzum senden ey Keyhüsrev-i şânî

Ki gûş-ı hûşa mengûş eyle dürr-i pend-i pîrânı

Sikendersûñ karînüñ feylesôfân-ı cihân olsun

Hakîmân-ı zamân hiçe şayamaz şahş-ı nâdânı

Bâkî yine o pâdişaha takdim ettiği diğer bir kasîdesinde zaruretinden bahseylediği sırada Sâdî'nin vâdî-i hikmetini -fakat cerre âlet etmemek sûretiyle- taklide özenmiştir:

Ağlamazdum zağm-ı hârından bu fânî gülşenüñ

Bir güle baksa eger ol gönçe-i handân eger

Cû' u zillet derdidür etfâli giryân eyleyen
Ağlamazdı tıfl-ı dil olsa elinde nân eger⁵⁸

Harc kim bî-dahl ola mevcûd olan nâ-bûd olur
Olsa mâlik fi'l-meşel maḥşûl-i baḥr dükkân eger

Lâ-cerem bir gün zemîn-i huşk olur deryâ-yı Nîl
Menba'ında bir niçe yıl yağmasa bârân eger⁵⁹

Şu iki beyit Şeyh Sâdî'nin:

Çü dahlet nîst harc âheste ter kon
Ki mîgüyend melâḥât sürûdî
Eger bârân be-kühsârân ne-bâred
Be-sâlî Dicle gûder ḥaşek rûdî

kıtasının hemen aynen tercümesidir. Bâkî kıtanın mazmûnunu Sâdî'den iktibas ettiğini söylemiyor. Bu sükûta intihâl denemez, çünkü buna tenezzül etmez; farz-ı muhâl olarak tenezzül edecek olsa bile kıtanın şöhreti intihâline mânidir. Şâir mâlûmu îlâm etmemek için ihtiyâr-ı sükût etmiş zannolunur. Her ne ise, kıtaya daha mûcib-i istifâde bir hizmet gördürmüş ya, ona bakalım!

Hâfız-ı Şirâzî

Hâfız-ı Şirâzî'ye gelince, İran'da yetişen "lirik" şâirlerin en büyüğüdür. Gâyet müstağnî, gâyet lâubâlî olduğundan El-Muzafferü'd-dîn Sultan Ahmed'in iltifat nâmıyla boynuna geçirmek istediği tavk-ı esârete teslim-i gerden etmemiştir. Tecerrüdden, istiğnâdan münbais hâlâtı öyle sâhirâne bir edâ ile tebliğ eder ki, o vâdideki sözlerini okuyanlar kâr u bâr-ı âlemden el çekmek, harâbâta vakf-ı hayat etmek isterler. Hâfız'ın meşreb-i kalenderânesi şâirlerimizin üzerinde büyük bir tesir icrâ eylemiştir. Maa-zâlik Divan'ında felsefî, ahlâkî, ictimâî pek mühim fikirlere, pek âlî hakikatlere tesâdüf olunur. Beşeriyete has olan nakâyısa târîz ettiği esnâda kalemini tahakkümden men' edemez.

Hâfız'ın gâyet revân, gâyet rûh-nevâz olan gazelleri ârifâne, mutasavvifâne fikirlerle meşhûndur. Bazı gazellerinin tevil ve tefsirinde mânâlı mânâsız birçok söz

⁵⁸ Bu iki beyit Mahfîl'de yoktur.

⁵⁹ Bu mısra Divan'da şöyledir: Menba'ından yağmasa bir nice dem bârân eger (Bâkî 32/13-8)

söyleyenler olmuştur. Tefeülâtan mütelezviz olan ukûl-ı zaîfe yahut sahîfe ashâbı Hâfız Divanı'na fal-nâme vazifesini de îfâ ettirirler⁶⁰. Zuhûr eden beyitlerin eser-i tesâdüf olarak, muzmerâta tevâfuku, Hâfız'a lisanu'l-gayb ünvanını tevcih ettirmiştir. Bu teveccühün isâbetiyle kâil olmak itikada bağlıdır.

Meşhur Göte'ye göre Hâfız, Şark'ın en mu'ciz, en büyük şâridir. Tarih-i vefâtı 791 (1388) yahut 94 (1391)'tür.

Örfî-i Şîrâzî

Nazımda vâdî-i mahsûs sâhibi olan İran şâirlerinden biri de, Örfî-i Şîrâzî'dir. Örfî, Ekber Şah zamanında Lahor'a gelip şahın fevkalâde iltifâtına mazhar olmuş idi. Saray-ı Yâhî'de sultanu's-şuarâ ünvanıyla fermân-revâ olan Feyzî-i Hindî sâika-i istirkâb ile zavallı Örfî'yi tesmîm ettirdi. Örfî tesmîm edildiği esnâda henüz otuz dört yaşını ikmâl etmiş idi. Nefî kasâidinde Örfî'yi taklid etmiştir.

‘Örfî-i Rûm idigüm cümle iderler teslîm
Görseler ger bu kaşîdem bülegâ-yı A'câm
Nefî

Sâib-i Tebrizî

Tebrizli Mîr Sâib Muhammed Ali, Nâbî, Râgıb gibi irsâl-i meselde, mazmûn-perdâzlıkta iltizâm-ı ifrât eden şâirlerimizin muktedâbihidir. Sâib, Safevîlerden Şâh Abbâs-ı Sâni'nin teveccühüne mazhar olmuş, 1807'de Isfahan'da vefât etmiştir.

İran'ın edebiyatımız üzerinde icrâ-yı tesir eden daha pek çok şâirleri vardır. Bizim yazdığımız isimler, bunların en meşhurlarıdır. Bu isimlere divanlarımızda çok tesâdüf edilir. Şâirlerimiz, gâh kendilerini bunlara tefarruklarını iddiâ, gâh vâdî-i belâgatte bu şâirlere tahaddî ederler.

⁶⁰ Bu kısım yayınlanırken Mahfil tarafından şu metin dipnot olarak ilâve edilmiştir: "Tefeül için Divan'ını açarken de:

Ey Hâfız-ı Şîrâzî
Ber-men nazar endâzî
Men tâlib-i yek fâlem
Tû keşf-i her-râzî

derler." Manzûmenin tercümesi şöyledir: Ey Şirazlı Hâfız, bana nazar et. Ben bir fal tâlibiyim, sen ise her sırrı keşfedensin.

EDEBİYAT-I SÛFİYE⁶¹

İran edebiyatının Osmanlı şâirleri üzerinde tesirât-ı fevkalâdesi görülen kısmı "edebiyat-ı sûfiye"dir.

Bu vâdide yazılmış olan âsâr-ı müstakilleden sarf-ı nazar, doğrudan doğruya tasavvufî alâkadar olmayan eserlerin bile kısm-ı âzamında tasavvuf şemmesi vardır. Bu gibi eserlere, erbâb-ı tasavvufa has olan zevk-ı vicdânîyeden mütehasıl bir meyl-i selîki neticesi demekten ise, muktezâ-yı zamana ittibâdan mütevellid fikr-i taklid mahsûlü demek daha muvâfık olur.

Tasavvufun vicdân-ı millîmiz üzerinde icrâ eylediği tesirin derecesi cümlelerin mâlûmudur. Devletimizin bidâyet-i teşekkülünden beri pâdişahlardan, erkân-ı devletten tutunuz da milletin âciz bir ferdine kadar mutlakâ herkes bir tarîka intisâb etmiş, bir mürşidin dest-i inâyetine sarılmış idi. Zevk-i tasavvufî bî-behre olmak, kudemâ indinde nakâyısdan mâdûd idi. Bundan dolayı tasavvufî behresi olsun, olmasın milletin hemen her ferdi, bunlar miyânında bilhassa şâirler kendilerini mezâk-ı sûfiyâneden vâyedâr gibi göstermek isterler; tasavvufa ait derin nükteler, ince fikirlerle eserlerini yükseltmeye çalışırlardı.

Birtakım şâirlerimiz tasavvuf vâdisinden başka sûretle de istifâde etmişlerdir. Meselâ bazı fikirler vardır ki, açıktan açığa söylenilmesi mahzurdan, tehlikeden sâlim değildir. Şâirler bu gibi efkâra bir tasavvuf kisvesi giydirerek hem istediklerini söylemişler, hem de tevilât-ı mümkinneyi siper ittihaz ederek kendilerini tehlikeden, muâhezeden kurtarmışlardır. Daha doğrusu taassub sahasında alamadıkları geniş nefesi, tasavvuf vâdisinde almışlar, rûhlarını tazyîk eden bâr-ı girânı bu sûretle bir dereceye kadar tahfîf eylemişlerdir.

Her yerde olduğu gibi bizde de tazyîk-ı vicdânîye karşı bir aksülâmel sûretinde zuhur eden bu vâdi sâha-i tasarrufâtının vüs'ati hasebiyle muhit-i tefekkürâtı tevsî, ahvâl-i vicdânîyece mühim tebeddülât husûlünü istilzâm etmiş, bunun netice-i tabiiyesi olmak üzere pek çok müntesib, pek çok tarafdâr peydâ eylemiştir. İşte tevili mümkün olan ahrârâne, lâubâliyâne fikirler hep tasavvufî alinan kuvvet ve cesaret sayesinde izhar edilebilmiştir.

"Edebiyat-ı sûfiye" mebde-i şüûn olan Vücûd-ı Mutlak'a incizâb ile onun müşâhedesine müstağrak, onda fânî olmaktan ibaret bulunan "Vahdet-i Vücûd" esâsına müsteniddir.

Vahdet-i Vücûd bir meslek-i mahsûs-ı mârifet olmak itibariyle felsefe ile erbâb-ı

⁶¹ Bu bölüm, daha sonra makale olarak da yayımlanmıştır. Bkz.: Ferid Kam, "Edebiyat-ı Sûfiye", *Mahfil*, 16 (Safer 1340), 65-66; 17 (Rebiülevvel 1340), 83-85.

tasavvuf arasında müşterektir. Fakat şu fark ile ki, felâsife bu mesleğin ihtivâ ettiği mebâdî-i âliye ve mesâil-i gâmızanın gavrına fikir ve nazar tarîkıyla temin-i vusûl etmek isterler. Sûfiyeye gelince, onlar alelekser fikir ve nazar sâhasından tebâüdle tezkiye-i nefis, tasfiye-i ahlâk neticesinde tecellî eden nûr-ı yakîni bedraka-i sülûk ittihâz eylediklerini, o sâyede maksad-ı aksâları olan tevhîd-i hakikî mertebesine vâsıl olduklarını söylerler. İstihdâf ettikleri gâyeteye vusûl için maddî, mânevî birçok mücâhedâtta bulunurlar. Mücâhedât-ı vâkıılarından mütehassıl müşâhedelerini âsâr-ı manzûme ve mensûrelerinde esâlîb-i muhtelifle ile teblîğ ederler. Sözleri zevk-i vicdânîden münbais, şühûd-ı hakikîye müsteniddir. Her kavlin kâilinde söylediği sözün sırrı zuhûr edip etmediğine, kâilin sözündeki mânâyâ sâhib olup olmadığına bakılır. Hâl ile kâl arasında azîm bir mesâfe görülür. Hâle mukârin olmayan kâlin indlerinde zerre kadar ehemmiyeti olmadığı gibi, kâle mukârin olmayan hâlin ise pek büyük bir kıymeti vardır. Mesleklerinin gerek cihet-i nazariyesi, gerek cihet-i ameliyesi mesâlik-i felsefiyeye benzemez. Fikir ve nazar tarîkıyla istihsâl edilen bidâa-ı ilm ve irfan, erbâb-ı tasavvufa göre ayn-ı cehl, mahz-ı hüsrândır. İşte sûfiye mesleğinin illet-i gâiyye itibariyle hulâsatü'l-hulâsası budur. Bu mesleğin menşe-i zuhûruyla, sûret-i intişârından âsâr-ı sûfiyenin tedkiki esnâsında bahsedilecektir.⁶²

Yazdıkları muazzam eserlerle edebiyat-ı sûfiyeyi büyük bir feyze, bir inkişâfa mukârin kılan üç mühim sîmâ gösterilebilir. Bunlardan biri "Hakîm Senâî" yahut "Gaznevî" lakabıyla müştahir olan "Ebu'l-Mecd Muhammed b. Âdem Senâî", diğeri "Ebû Tâlib Ferîdüddin Muhammed b. Attâr", üçüncüsü de "Hz. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî"dir.

Hakîm Senâî

Hakîm Senâî evâil-i hayatında Âl-i Sebük Tigin'den Behramşâh'ın medâyihini mutazammın kasîdeler nazmıyla iştigâl ederken Külhânî-i Lâyhâr isminde bir meczûbun sözlerinden müteessir olarak o mesleği terk etmiş, şâhın medhine dair nazmeylediği âteşin kasîdeleri aslına rücû ettirmiştir. Fakat boş durmamış; dehâsını hikmet, mârifet vâdilerine hasr ile muazzam muhalled eserler vücûda getirmiştir. Birçok âsârı vardır. Bunların en meşhuru "Hadîkâ" ünvanlı eser-i güzînidir. Hakîm-i Gaznevî,

Bâz küştem z'ânçi güftem z'ânki nîst

Der-sühan ma'nî vü der-ma'nî sühan

gibi lâ-yuad bedâyiin kâilidir.

Beytin mânâsı: Şimdiye kadar söylediğim sözlerden rücû' ettim. Zîrâ kalbe lâyh olan meânî-i dakîkayı teblîğe kâfi söz bulmak mümkün olmadığı gibi, o maksadla

⁶² Eserde tasavvufun menşei, gelişimi ile tasavvufî eselerin incelendiği bir bölüm yoktur.

söylenen sözlerde de mânâ yoktur.

Senâî Gazne'de vefat etmiştir (576/1180).

Hız. Mevlânâ gibi bir hakîm-i muallâ-şânın söylediği şu beyit "Ebü'l-Mecd" in nasıl bir vücûd-ı kâmil olduğunu takdir için kâfidir.

'Attar rûh bûd vü Senâ'î çeşm-i ü
Mâ ez pey-i Senâ'î vü 'Attar âmedîm⁶³

Şairlerimiz Senâî ile Lâyhâr arasında cereyân eden vak'aya telmihi mutazammın ebyât nazmederler:

Hevâ-yı 'aşka uyup kûy-ı yâra dek giderüz
Nesîm-i şubha refîküz bahâra dek giderüz

Pelâs-pâre-i rindî be-düş u kâse be-kef
Zekât-ı mey virilür bir diyâra dek giderüz

Tarîk-ı fâkâda hem-keşf olup Senâ'î'ye
Cenâb-ı Külhanî-i Lâyhâr'a dek giderüz

Nâilî-i Kadîm

Ferîdüddin-i Attâr⁶⁴

Ferîdüddin-i Attâr, Nişâbur köylerinden Kedken'de doğup ömrünün 29 senesini Nişâbur'da, 85 senesini Şâdbâh'ta geçirmiş, Cengiz fetreti esnâsında esâret sûretiyle eline düştüğü bir Moğol neferi tarafından şehid edilmiştir (586/1190).

Gençliğinde, pederinin şeyhi olan kibâr-ı sûfiyeden Kutbüddin Haydar'ın meclisine devam ile istifâze etmiş, şeyhin sohbetinden duyduğu neşve-i mârifetin tesiriyle kâr u bâr-ı âlemden el çekerek ibâdât ve mücâhedâta vakf-ı vücûd eylemiştir.

Edebiyat-ı sûfiyenin bu rûkn-i rekîni, dehâ derecesinde bir zekâyâ malik idi. Âsar-ı sûfiyenin kısm-ı âzamını mütâlâa sûretiyle, zamanındaki erbâb-ı mârifetin ilim ve fazlından istifâde ile Hudâ-dâd olan istidâdını tenmiye ettiği, alehusus pek halûk, pek edîb bir merd-i ilâhî olduğu cihetle herkesin hürmetine mazhar olmuş idi.

Şeyhin nezîh karîhasından, velûd kaleminden birçok kıymetdar eserler

⁶³ Attar rûh idi ve Senâî onun gözüydü; biz Attar ve Senâî'nin arkasından gittik.

⁶⁴ Metinde F. Kam'ın, "İhtar: Hazret-i Mevlânâ ile Ferîdüddin Attâr'a ait sahifeler Tasnif-i Anâsır bahsinin nihâyetine yazılmıştır." diye belirttiği bu iki şâir, Mahfil'deki sıraya uygun olarak yazıldı.

çıkıştır. Bunların memleketimizce en meşhur olanları "Mantıku't-Tayr" ile "Pend-nâme"dir. Kırk bin beyti ihtivâ eden Divan'ıyla âsâr-ı sâiresinin hâvî olduğu beyitlerin mecmûu yüz bini mütecâvizdir. Bazı eserleri ziyâa uğramıştır. Letâfet ve selâset-i fevkalâdelerinden dolayı eserlerine sehl-i mümtenî diyebiliriz. Söylediği sözler, müzekkî bir rûhtan, musaffâ bir kalbden tereşşuh eylediğinden kalb ve rûh üzerinde büyük bir tesir icrâ eder.

Mantıku't-Tayr okımağa başladı murg-ı çemen

Küşe-i gülzâr şimdi tabla-ı 'atârdur

Bâkî

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî

Neseben Hz. Sıddîk'a müntehî, gâyet asîl, gâyet kibar bir aileye mensûb olup Belh'te doğmuştur (604/1207). Peder-i âlîleri Bahâeddin Veled ki Sultanu'l-Ulemâ lakab-ı fâhiriyle müstehirdir. Zamanının en büyük âlimlerinden, en büyük şeyhlerinden olduğu cihetle birçok kimseler ilim ve fazlından, alelhusus berekât-ı enfâs-ı kudsiyesinden müstefîd olmak için kendisine intisâb etmişler idi. Hârzemşâhîlerden Celâlüddin Muhammed'in hocası Fahrüddin-i Râzî, Sultanu'l-Ulemâ'nın halktan bu derece hürmet görmesini çekemediğinden Celâlüddin Şâh'ın vehmine dokunacak bazı ilkâatta bulundu. Bunun neticesi de Bahâeddin Veled'in Belh'ten mufâratını istilzâm etti.

Cenâb-ı Mevlânâ'nın "Rûmî" lakabıyla iştihârı pek küçük iken pederiyle Konya'ya gelip orada tavattun etmesindendir.

Dehâ derecesinde bir zekâyâ mâlik olan Hz. Mevlânâ, zamanının en güzîde âlimlerinden tahsîl-i ulûm ederek fûnûn-ı mütedâvilenin hemen kâffesinde müşârun bilbenân olmuş idi. Şems-i Tebrizî ile mülâkî olduktan sonra kendisinde başka bir neşve hâsıl oldu. "Mesnevî" ünvanlı muazzam eseriyle âsâr-ı sâiresi o neşvenin, o lâhûtî cezbenin mahsûlüdür.

Cenâb-ı Mevlânâ başka bir istidâd ile mecbûl olduğundan, herkesin gördüğü, bildiği şeylerin zımnında, kimsenin göremediği, göremeyeceği şeyleri görmüş; en basit hakâyıktan pek âlî neticeler, pek dakîk nükteler istinbât eylemiştir.

Mesnevî-i Şerîf'in rûhunu anlamak için sathî bir mütâlâa kâfî değildir. Mesnevî pek vâsi' bir sâha-i mârifettir. Her beyti birçok mebâhise temas eder. O kitap âdetâ dinden müstahrec bir felsefe olup felsefe gibi tâlim ve taallûme muhtacdır.

Hz. Mevlânâ, Mesnevî'nin bazı yerlerinde hakîkiye mesleğinin ifrâtına gitmiştir. Kendisi de bunu bildiği için:

Beyt-i men beyt nîst iklîmest
Hezl-i men hezl nîst ta'îlimest⁶⁵

diyor.

Eslâf nazarında Mesnevî'nin mevkii pek yüksek olduğundan, tedrisi için "Dâru'l-Mesnevî" nâmıyla hususî ders-hâneler açmışlardı. Cenâb-ı Mevlânâ'nın tarih-i irtihâli 678 (1279)'dir.

⁶⁵ Benim beytim, evim bir ev değildir, ülkedir. Benim alayım alay değildir, öğretmedir.

ÂSÂR-I MANZÛMENİN ANÂSIRA İRCÂI

Âlem-i maddiyatı teşkil eden kâffe-i ecsâmın bir tahlîl-i kimyevî neticesinde anâsıra ircâi mümkün olduğu gibi, müstakil bir âlem-i hiss ü hayâl olan âsâr-ı manzûmenin de böyle bir tahlîl neticesinde anâsır-ı müşekkelesi hükmünde bulunan ecsâm-ı basîteye ircâi mümkündür.

Sunûf-ı mevâlid, birtakım ecsâm-ı basîtenin netice-i imtizâcâtı değil midir? Şu hâlde her şekline bir müvelled-i edebî ıtlâk edilebilmiş âsâr-ı manzûmemizin de aşağıda tâdât edeceğimiz anâsırın imtizâcâtından vücûda geldiğini söylemekte neden bir mahzur tasavvur edilebilsin?

Anâsır-ı gayr-i maddiyenin imtizâcâtı nasıl fizikî, kimyevî birtakım kânunlara tâbî ise, âsâr-ı edebîmizi teşkil eden anâsırın imtizâcâtı da kendilerine mahsus birtakım kavânîne tâbîdir. Bu kânunların heyet-i mecmûası her milletin rûhundan doğup zevk-i edebî tâbir-i umumîsi ile ifâde edilen selîka-ı hâssadır.

Âsâr-ı eslâfın anâsır-ı müşekkelesi dediğimiz zaman anâsır-ı maddiyedeki besâtet-i mutlakıyeyi murad etmiyoruz. Bizim unsur ıtlâk ettiğimiz şeylerin besâteti mutlak değil, nisbîdir. Zîrâ bu unsurlar anâsır-ı kâinâta nisbetle mürekkeb, âsâr-ı edebiyemize göre basittir.

Üdebâmız, efkâr u hissiyât-ı muhtelifelerini bu anâsırın telifiyle ifâde etmişler, bu sûretle zamanlarında mevzû ve müteber olan eşkâlin her nev'inden birçok eserler vücûda getirmeye muvaffak olmuşlardır.

Eslâf bu unsurların sûret-i muhtelifi ile telifini tekâmül-i edebîleri için kâfî gördüklerinden mesleklerine hâkim olan kânun-ı umumî fikir cihetiyle pek vâsi' tahavvülâta husûlî istilzâm etmekle beraber şekil ve sûret itibariyle yalnız bu anâsırın vaz'iyât-ı mihânikiyelerini tebdîlden başka birşey yapamamıştır.

Mânânın kesretinden, tenevvüünden dolayı fikir sâhasının mütemâdiyen ittisâi, fikrin mahiyet-i heyûlâniyesini bir şekl-i mahsusla iktirân ettiren anâsırın ise dâimâ bir dâire-i mahdûda dâhilinde cevelânı, fikir ile onun vâsıta-ı teblîği olan elfâz arasında tabîî bir nisbetsizlik tevlîd etmiştir. Filhakîka eslâf bu unsurların îânesiyle birçok efkâr ve hissiyatın teblîğine muvaffak olmuşlar ise de sânihât-ı şâirânelerini aynı plân mûcibince tertib, aynı elfâz ile teblîğ ettiklerinden dolayı vâdilerinde esaslı bir teceddüd göstermemişlerdir. İşte âsâr-ı eslâfı bize yeknesak gösteren, onlardan hakkıyla telezzüzümüze mânî olan esbâbdan biri, belki birincisi, esastan ziyâde şekle ait olan bu mahzur-ı mühimdir. Tekerrürün mânî-i teessür olmasına nazaran hadd-i zâtında gâyet güzel olan bir fikir, dâimâ aynı sûret, aynı vesâitle teblîğ edildiği takdirde güzelliğini kaybetmese bile rûh üzerinde hakkıyla icrâ-yı tesir eyleyemez.

Çünkü mahmil-i efkâr olan elfâz, tekerrür ede ede zihinlerde yer yapmış, iz bırakmış olduğundan dâimâ aynı izlerin üzerinden kayıp gider. Zihinde yeni bir tesir, yeni bir hareket husûle getirmez. Hattâ tekerrürden mütevellid ülfetten dolayı zihin bazı kere kendisine ilkâ edilmiş meânînin vücûdundan bile haberdar olmaz. Vesâitin tebeddülüne gelince, bu tebeddül zihinlere yeni bir yol açmak, yeni bir hareket husûle getirmek demektir.

Eslâf bu dakîkaya ehemmiyet vermemişler, kendilerini dar bir çenberin içinde habsettikten sonra seyr-i nâ-mütenâhî sevdâsına düşmüşler. Halbuki arzu ettikleri seyr-i nâ-mütenâhî, maalesef devr-i nâ-mütenâhîde karar kılmıştır.

Sûrete ait olan bu mahzurdan sarf-ı nazar edilecek olursa âsâr-ı eslâfta pek kıymetli fikirler, pek rakîk hisler, pek rengîn hayâller mevcûd olduğu görülür. Binâberîn onları mütâlaa, alehusus tedkik edenlerin bu mahzurdan mütevellid nakâyısı görmekle beraber, esasa ait mehâsinden de zâhil olmamaları iktizâ eder.

Bazı müşkil-pesendân, kudemâdan hangi şâirin eseri gözden geçirilecek olursa, gül ve müliden, lâle ve sünbülden, pîr-i mugandan, câm-ı Cem'den başka birşeye tesâdüf edilmediğini; sözler, fikirler birbirinin aynı olduğunu ser-rişte ittihaz ederek bunların kıymet-i mahsûsalarını inkâr etmek istiyorlar. Âsâr-ı eslâfa iki gözle bakılmış olsa idi böyle bir itirâza mahal kalmaz idi.

Eslâf, meslek-i edebiyelerine hâkim olan vesâit-i mādûde ile lââyık-ı efkâr u hissiyatı teblîğe muvaffak olduklarından, mûcib-i itirâz olan yukarıdaki mahzur, onlar için bir nakîse değil, belki bir kemâldir.

Eslâfın her fikri, her hissi aynı usûlü tâkib, aynı anâsırı telif sûretiyle teblîğlerinden münbais ve sırf şekle ait olan bu mahzur, efkâr ve hissiyatın kıymet-i zâtiyelerini takdire mânî olmamak lâzım gelir. Zîrâ bir fikir hangi şekil ve sûret tahtında tezâhür ederse etsin, bir kıymet-i mahsûsayı hâiz ise erbâb-ı insaf nezdinde dâimâ müteberdir. Hiçbir fikir, şekle ait nakâyısından dolayı kıymetini kaybetmez. Libasın, tuvaletin zevk-i asra uymaması Hudâ-dâd olan hüsnü imhâ edemez.

Şu hâle nazaran âsâr-ı eslâf ilmî bir sûrette tedkik edildiği zaman, yalnız şeklin değil, esasın da nazar-ı itibara alınması tedkikin şart-ı evvelidir. Zîrâ yalnız zevâhirle iktifâ ilmî bir menhec-i istibsâr olmayıp, âmiyâne bir nazar demektir. Âmiyâne bir nazarın ise hiçbir kıymet-i ilmiyesi yoktur.

Tasnif-i Anâsır

Âsâr-ı eslâfın anâsır-ı müşekkelesi ya mücmelen, yahut mufassalan tasnif edilir. Tasnif-i mücmel, meselâ: Esliha, eşcâr, ezhâr, hayvanat, ahcâr-ı semîne, âlât-ı mûsikiye, âlât-ı ayş u işret vesâire gibi, yalnız unsurların müfredâtını mutazammın

olan esmâya inhisâr eder. Tasnif-i mufassala gelince, bu isimlerin ihtivâ ettikleri kelimâtı yegân yegân gösterir.

Tasnif-i mufassalın, tasnif-i mücmele rüchânı der-kârdır. Çünkü âsâr-ı eslâfın hemen her sahifesinde bu kelimelere tesâdüf edildiği gibi, bunların çoğu bugün istimâlden sâkıt, lûgat-ı garîbe vü mehcûre idâdına dâhil olduğu cihetle, mânâlarını anlamak için lûgata mürâcaat zarûrîdir. Tasnif-i mufassal, âsâr-ı eslâf ile tevaggul edenleri evvel-be-evvel izâa-ı vakte müeddî olan bu külfetten vâreste kılan ikinci fâidesine gelince, bu tasnif, kudemâ tarafından lisan-ı nazm için kabûl edilmiş olan kelimâtın kısm-ı âzamını şevâhîde müsteniden bildirir. Bu fâide ise şübhesiz diğerinden daha mühimdir. Zîrâ eslâfımız tarafından lisan-ı nazma mâl edilmiş olan kelimelerin gerek hakikî, gerek mecâzî sûret-i istimâlleri bilinmedikçe âsâr-ı kadîmenin dekâyıkına vukûf müteassir, hattâ müteazzirdir. Onun için biz de tasnif-i mufassal usûlünü tercih eyleyerek bu tasnifin ihtivâ ettiği müfredâtı şevâhidiyle maan yazdık. Fakat "âsâr-ı eslâfın anâsıra ircaı" tâbirinden maksadımız, tasnif-i mücmel itibariyledir. Şu itibara göre bilhassa âsâr-ı manzûmemizin anâsır-ı müşekkelesini, müfredât-ı lûgaviyeyi câmi' olan tâbir-i umumîde aramak lâzım gelir.

AĞAÇLAR

Ar'ar: Ardiç ağacı.

'Ar'ar gibi ol kâmet-i dil-cûya ne dirsüñ
'Anber gibi ol zülf-i semen-bûya ne dirsüñ

Râgıb

Ban: Sorgun ağacı.

Nahl-i nâzım bilemem toğrısını kanğısı râst
Beñzedirler kaddüñ 'Acem 'ar'ara 'Urbân bâna
Sürûrî

Bîd, bîd-i mecnûn, bîd-i aşk, bîd-i giryân: Söğüt, salkım söğüt.

Olsa ger nâmiyede kuvvet-i kahr u gâzabı
Çâk iderdi dil-i pülâdı ser-i hançer-i bîd
Nef'î

Böyle bî-hâlet degildi gördüğün vâdî-i 'aşk
Anda mecnûn bîdler dîvâne cûlar var idi
Nedîm

Ne çeşmin itdi küşâde ne buldı mîve-i kâm
Meger ki tâlî'imüñ h'vâbgâhı bîd midir
Nâbî

Düşde görmez sâye-i serv ü güli Ferhâd u Kays
Olsa da sâye müyesser bîd-i Mecnûn'dur düşen
Nâbî

Bîd-i müşg: Sultanî söğüt.

O Mecnûn-ı belâ-girdâb-ı hicrânum ki derdüñle
Gelür âvâz-ı sevdâ müşg-i bîd-i ser-nigūnumdan
Hersekli Ârif Hikmet

Çenâr: Çınar. Yaprığı pençe şeklinde olduğundan kudemâ ne zaman bu kelimeyi kullansalar, el kelimesini de beraber getirerek mazmûn-perdazlık ederler.

Eşcâr-ı bağ hırka-ı tecrîde girdiler
Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan

Bâkî

Tâze cân buldı cihân erdi nebâtâta hayât
Ellerinde harekât eyleseler serv ü çenâr

Bâkî

Dest-bürd-i şarşarı âhır görüp şâh-ı çenâr
Didi el arkası yirde âferînler pehlevân

Bâkî⁶⁶

Pîr-i nâ-bâligüñ etvâr-ı heves-kânını gör
El çalar şâhların rakşına gülşende çenâr

Nâbî

Ayağı toñmadı mı havzıñ⁶⁷ evvelâ başdan
Yâ düşmedi mi çenâruñ eli çemende meger

Nedîm

Şahın-ı bağ oldu nâil-i tîmâr
Kaşd-i yed eyleyince şâh-ı çenâr

Nâbî

Yanmış derûnı muqâddem ki intizâr ile
Şâh-ı çenâr pençeleşir rûzgâr ile

Nâbî

Çenârı pâymâl eyler kedû-yı tîz-baht ammâ
Rehâ bulmaz çenârın pençesinden taraf-ı dâmânı

Nâbî

⁶⁶ Bu beyitten sonra yer alan Nâbî ve Nedîm'e ait olan iki beyit sonradan ilâve edilmiştir.

⁶⁷ havzın: cûyun Nedîm, s. 54.

El şunar şâhı çenâruñ gâhı
Çarhdan almağa sîb-i mâhı

Atâyî

Mihr-i giyâ, mihr-i giyâh: Yebrûhu's-sanem muharrefi olarak abdu's-selâm denilen nebat. Türkçesi "sevgi otu"dur. Bazılarına göre dâima güneşe teveccüh eden bir nev'i nebattır.

Güneşe mihr-i giyâ gibi hemîn
Lütfuna bakar anuñ ehl-i zemîn

Atâyî

Kerm: Asma.

Gül-bün: Gül ağacı.

Rûzgâr itdi hebâ berg-i hevâ vü hevesi
Gül-bün-i gülşen-i ikbâle dahî irmedin el

Nefî

Mugaylân: Arabistan'a mahsus dikenli bir ağaç. Doğrusu "emgaylân"dır.

Ne zarar hârdan âteş-revişân-ı aşka
Dime râh-ı Harem'e hâr-ı muğaylân yoludur

Nâbî

Muğaylân tâze güldür reh-neverd-i Ka'be-i 'aşka
Bürehne-pâlara şanma bu yolda hâr olur mâni'

Nahl: Hurma ağacı. Ale'l-ıtlak ağaç, kavak.

Sâye-veş dervîş-i bî-berg ü nevâdan dūr iden
Şaklasun ârâyîş-i tâbûta nahl-i kâmetin

Mantıkî

İdüp şarf âb-ı rûyuñ umma luţf ehl-i denâ'etden
Ne denlû âb virseñ nahl-i huşka mîvedâr olmaz

Fıtnat

Nahl-i gül dinürse kıadd-i hûbâna leţâfetle
Saña nahl-i tecellî dinilse lâıyıkdur bu kıâmetle

Nahl-i tecellî: Cenâb-ı Hakk'ın Tûr-ı Sînâ'da Hz. Musa'ya tecellî eylediğı ağaç.

Nâl: Kamış.

Firâkuñla vücûdum nâle döndi nâle itmekden
Elem yetmez mi gam yetmez mi gam tâ çend elem tâ key

*Nârven:*⁶⁸ Mutlak karaağaçla tefsir ederlerse de değildir. Karaağaç nev'inden mehzûn bir ağaçtır. Nârvân, nârven, gülânâr Fârisî ismidir ki gül-i pârsî dahi derler. Sad-berg tâbir olunan katmer güldür. Nârvûn de nâr-bûn demektir. Nar fidanı, nar ağacı mânâsına gelir.

Döksün seĥâb kıaddin añup kıatre kıatre kıan
İtsün nihâl-i nârveni nahl-i erguvân

Bâkî

Nây: Ney, kamış.

Güzer-i eşk-i revânum kıomadı dilde kıarâr
Cûybâr içre biten ney gibi her ân dıtrır

Bâkî

Ey dil bu demde sensüñ olan baña hem-nefes
Gel nây gibi inleyelüm bârî zâr zâr

Bâkî

⁶⁸ D 1'deki açıklama daha geniş olduğu için oradakini yazdık.

Nihâl: Yeni dikilmiş fidan.

O nihâl-i bâğ-ı işve saña da ider temâyül
A gönül ne âh idersün buña rûzgâr dirler

Sırmî

Nâle beñzer tenümüñ didi gören taşvîrin
Âferîn anı kâlemden çıkarar üstâda

Bâkî

Sanavber: Çam ağacı.

Nesîm-i revân-bahş-ı şubh-ı şafâdan
Şuhan gül-şeninde hırâmân şanavber

Bâkî

Serv:

Serv-kâmetler semen-ruhsârlar toprağıdur
Her çemen kim açılır her serv kim kâmet çeker

Fuzûlî

Kâmetüñ yâdına bir âh ideyin kim dūdı
Gülşen-i 'aşkuña bir serv-i hırâmân olsun

Bâkî/

N'ola kaddüñe kul oldıysa şimşâd
Dimem ben de olam ey serv âzâd

Bâkî

Tîr-i mû gibi birden bire urdı
Qarârum kalmadı ey serv-i âzâd

Bâkî

Servinin âzâd sıfatıyla tavsifine sebep tebeddül-i mevâsimden müteessir olmayıp her zaman ter ü taze durması, tarâvetini muhâfaza etmesidir.

Şimşâd: Şimşir ağacı.

Feryāduma ol kâmet-i şimşâd yetişmez
Beñzer ki anuñ gūşına feryâd yetişmez

Bâkî

Tâk: Üzüm kütüğü, asma.

Ol bâde-i neşât-efzâyuz ki bâğbân
İtmiş nişânde hum yerine tākimüz bizüm

Nâbî

Ne deñli olsa bir yere olur ziyâde dırâz
Ta'accüb-âver dest-i kerîm tāk oluram

Nâbî

Tohm-ı tevhîd virür gül-bün-i bâğ-ı 'ıyşum
Hûşe-i seb'a-ı şad-dâne biter tākümden

Şeyh Gâlib

Tûbâ: Cennette bir ağaç.

Dökülmüş zülf-i müşg-âsâ o kıdd-i dilsitân üzre
Döşenmiş sâye-i tûbâ behişt-i câvidân üzre

Bâkî

MEYVELER

Âlâ: Erik.

Mâ'ilem bir nev-nihâlûñ tâze şeft-âlûsına
Bâğ-ı dehrûñ bakmazam âlûsuna bâlûsına

Sünbülzâde Vehbî

Ayva:

Ayva göbekli sîb zeķandan egerçi yâr
‘İndimde sîbden benüm ayva gelür lezîz

Belîğ

Bâkî'nin şu beyitleri de, ayvadan yapılmış tatsız bir tevriyeyi mutazammındır:

Elinden ol ķadar düşmen yemişdür boz doğanı kim
Kızıl elmadan ayva ķopdı nâgeh işidüp anı

İller yiye şeft-âlûsını bâğ-ı cemâlûñ
Ey sîb zeķân Bâķî nice bir diye ayvâ

Bâdâm: Türkçede elifsiz olarak [bâdem] kullanılır.

Meger ki âlem-i bâlâda nev-bahâr oldu
Döker şükûfe-i bādāmı şahn-ı bâğa şimâl

Bih: Ayva.

Bir mihri ķoynına alup şafak
Gidüp ģumarı itdi def'-i arak

Atâyî

Elma:

Ol 'aşkından şararmışdur ayva gibi
Oynadur bu künbed-i mînâyı elma gibi

Dakâyıku'l-Hakâyık'tan

Bu kelimeyi bazı mahallerde "alma" diye telaffuz ettiklerinden şâirler bundan bilistifâde onu tevriyeli bir sûrette kullanırlar:

Almalı gâh el şunup o nahl-i 'işveye
Şeft-âlûsın nezâket ile sîb-i ğabğabuñ

Sünbülzâde Vehbî

Emrûd: Armut.

Hele nûş itsün emrûdî kadehden âb-ı rümmânı
Kızıl elmaya dek hükm eyler ol tuffâhî-i ğabğab

Engûr: Üzüm.

El yudum la'lüñ katında bâde-i engûrdan
Ğabğabuñ devrinde geçdüm sāgar-ı billûrdan

Rûhî-i Bağdâdî

Bâğbân mey içeli bildi üzüm kıymetini
Meded öldüm diyenüñ gözine şıkmaz koruk

Gûre: Koruk.

Çenâr-ı raṭbdan taḥşîl idüp tedric ile âteş
Nihâd-ı güreden tedbîr ile terkîb ider helvâ

Nâbî

Harbûze: Hem kavun, hem karpuz mânâsına gelir; karpuz lafzı bundan muharrefdir.

Büstânda firengî harbüzeler
Çarh-ı zâtü'l-bürûc ile hem-ser

Harbüze-i Bektâşî: Bektâşî kavunu denilen, üzeri çizgili kavun.

Bâğ-ı şan'atta bu tāk-i kâşî
Oldı bir harbüze-i Bektâşî

İtdüm ol tākı bu vechile hayāl
On iki terkli tāk-ı abdāl

İneb: Üzüm. Bu kelimeyi alekser terkiib olarak kullanırlar.

Çekdiler sîneye İncirli'de bintü'l-inebi
Darısı başına ey sürmeli zen-dôst çelevi

Kiras:

Gör leke-i midād u haţţ-ı dil-rübâsını
Seyr eyle bâğ-ı hüsnüñ elifli kirâsını

Rişteyle bağlayup lebin ol şüh didi kim
Mihmân-ı h'vân-ı vaşluma bu diş kirâsıdır

Bâkî

Piste: Fıstık.

Nâz ile piste-i temkîn şundı leblerüñ
Câmı alup elindeki bādâmı almadan

Nedîm

Rümmân: Nar.

Bâğ-ı hüsnüñ bir nazar kıl şüret-i i'câzına
Nahl-i sîm kâmeti yâkûtî rümmân gösterür

Şeyh Gâlib

Şeft-âlû:

Fırkatünde tañ mı şeft-âlû dilerse cân u dil
Mîve-i bî-vaqt iderler arzu bîmârlar katı

Zülfin oğşa rûyın öp bâğ-ı cemâlinde Faşîh
Gâh sünbül-çîn-i şevk⁶⁹ ol gâh şeft-âlû kopar

Turunc:

Güyyâ her turunc-ı müşgîn-büy
Misk ü anberle dolu zerrîn gûy

Atâyî

⁶⁹ Metinde "şevk" kelimesi yazılmamıştır (Bkz. Fasîh Divanı, Millî Kütüphane, MFA (D) 1056, 27^b).

ÇİÇEKLER

Abher: Nergis.

İletür hâk-ı derûñi zerre zerre gülşene
Kılmağ için tûtiyâ-yı dîde-i abher şabâ

Fuzûlî

Bahâr: Mânâ-yı meşhurundan başka alelîtlak çiçek mânâsına da gelir.

Bulsa ger nâmiye feyz-i kefi ihsânın olur
Direm-i râyic-i bî-sikke bahâr-ı bādām

Nefî

Benefşe: Mâruf çiçek, menekşe.

Var perde-i fikrinde arûsân-ı semen-büy
Kim her birinüñ oldı perestârı benefşe

Ahmed Paşa

Buhûr-ı Meryem: Meryem Ana eli denilen çiçek; kefi Meryem, pençe-i Meryem (Burhân)⁷⁰, kefi Âişe, şeceretü't-talk da derler. Hz. Meryem, Cenâb-ı İsâ'yı dünyaya getirdiği esnâda evcâ'-ı hamîl sâikasıyla bu çiçeğin ağacını tutmuş. Bundan dolayı çiçek de pençe sûretinde zuhur etmiş; vech-i tesmiye budur. Ebeler bu çiçeğin kurusunu çantalarında taşırlar. Vaz'-ı hamîl edeceklere, kadında evcâ başlar başlamaz çiçeği suya atarlar. Çiçek suda açıldıkça güyâ hâmilenin rahmi de açılır, çocuk sühûletle doğarmış.

Dem-i İsâ dirilür bûy-ı buhûr-ı Meryem
Açdı zanbağ yed-i beyzâyı kefi Mûsâ-vâr

Buhûr-ı Meryem "günlük" mânâsına da gelir.

Buhûr-ı Meryemi başdırdı dūd-ı nâle vü âhum
Görelen âteşin rûyunda hâl-i anberâsâyı

⁷⁰ Pençe-i Meryem (Burhân) ibaresi metne sonradan ilâve edilmiştir.

Filhakîka Hz. Meryem aleyhi's-selâm evcâ'-ı haml esnâsında bir ağaca dayanmış idi. Fakat bu ağaç buhûr-ı Meryem olmayıp kuru bir hurma ağacı idi. "Nahletü'l-mahâz".

Erguvân: Mâruf kırmızı çiçek.

Râyegân oldum şanırdı la'l-i yâkûtî velî
Şimdi nakd-i altun şayar tırmış nihâl-i ergavân
Bâkî

Edat-ı nisbetle câmeye, şaraba sıfat olur. Bâkî'nin şu gazelindeki mazmûnların esasî erguvanî câmedir:

Ergavânî câme giymiş ol gül-i gülzâr-ı cân
Bâğ-ı hüsn içre hemân olmuş nihâl-i ergavân

Ergavânî câmeñi görüp n'ola kan ağlasam
Yaraşur âb-ı revâna karşı zîrâ ergavân

Lâlezâr itmiş letâfet gülsitânın ser-te-ser
Ruhlarıñla ergavânî câmeñ ey nañl-i revân

Ergavânî câmeñ içre oldı cismüñ ey perî
Ergavânî cild ile gûyâ Kitâb-ı Gülsitân

Serv-kadsûñ serve âdet sebz-püş olmağ iken
Ergavânî câmeye girmek neden ey nev-civân

Kanına girmiş boyınca Bâkî-i dil-hastenüñ
Ergavânî câme giymiş şanmañ ol serv-i revân

Gonca: Çiçeklerin, alelhusus gülün açılmamış olanı.

Şahn-ı gülşende şeker-hand oldığı bî-câ degül
Gonca-i dil-besteye la'lin tebessüm öğredür

Esad-ı Bağdadî

Gül:

Bir gonca sevdüm eyledi ağıyar 'âlemi
Şekvâ-yı hâr iden de benüm gül diken de benüm
Vâlih-i Kadîm

Yek-rengdür lisân-ı haķîkatde Hüsn ü 'Aşk
Bāng-ı hezār şu'lesidür âteş-i gülüñ
Şeyh Gâlib

Gül, çiçek mânâsına da gelir. Gül-i bâdâm, bâdem çiçeği. Diğer bir mânâsı da ateş korudur. Külhan bu mânâ itibariyle vasf-ı terķibîdir, ateş odu; "han", "hân"dan muhaffestir.

*Gül-i ra'nâ:*⁷¹ Şol güle derler ki bir cânibi kızıl ve bir cânibi sarı olur.

İkisinden bir gül-i ra'nâ görünürdi göze
Lâle-rahsâruñla cem' olsa ruḥ-ı zerdüm benüm
Kemâl Paşa-zâde

Gül-nâr: Nar çiçeği. Kırmızı katmerli gül mânâsına da gelir.

Gülsitân-ı bezme sâķi gonca-i sırâb ise
Âteşin ruḥsârı sâķinüñ de bir gül-nârdur
Bâkî

*Gülâle:*⁷² Kıvrıcık saç, çiçek demeti.

Ruḥ-ı âliñ açılmış bir gül
Kâkülüñdür gülâle-i sünbül
Ferit Kam

İspergam, sipergam: Alelîtlak çiçek, yeşillik, bilhassa fesleğen mânâlarına gelir.

⁷¹ Bu madde D 2'den alındı.

⁷² Bu madde D 1'den alındı.

Karanfil:

Senüñ bî-dâduñla serde zahm-ı hününüm ki var
Küşe-i destârda rengin karanfildür baña

Bâkî

Elümde bir karanfil 'arz idüp dil-dâra zann itdüm
Ruḥ-ı rengin-i yâr âyinede 'aks-i karanfildür

Belîğ

Lâle:

'Aks-i gül olur zâhir mir'ât-ı çemen içre
Ol lâle-i şebnem-rîz oldukça hicâb-âlûd⁷³

Fehîm

Şehâb-ı lütfuñ âbın içen teşne-dillerden dirîğ itme
Bu deştüñ bağı yanmış lâle-i nu'mâniyuz cânâ

Bâkî

Lâlenin lâle-i kûhî, lâle-i berrî, lâle-i şakâyık, lâle-i dil-sûhte, lâle-i dil-sûz, lâle-i hıtâyî, lâle-i dû-rûy, lâle-i nûmân vesâire yüzü mütecâviz nev'i vardır. Kenarları gayet kırmızı, ortası siyah bir nevi vardır ki, buna âzergûn derler. Arabîsi şakâyıku'n-nûman (gelincik çiçeği)'dir. Tarihteki Lâle Deyri mâlûmdur. Lâlenin muhtelif nev'ine verilen isimleri hâvî birçok manzûmeler vardır. Kâlâyî merhumun şu manzûmesindeki işaretli terkipler lâle ismi imiş:

Şubḥ-dem dönse n'ola "mihir-i cemâl"e lâle
Oldı mazḥar 'aded-i ism-i celale lâle

"Âteş-i 'aşk" ile "dûd-ı dil"i olmuş zâhir
Âh-ı üftâde-veş itmezse de nâle lâle

⁷³ mir'ât-ı çemen : mir'ât-ı sahn M, şebnem-rîz : şebnem-hîz M (Bkz. Tahir Üzgör, Fehîm-i Kadîm Hayatı Sanatı Divanı ve metninin Bugünkü Türkçesi, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ank. 1991, 360/XLIII-2).

Dâğ-ı pür-dil yanar ol "şem'-i tecellâ"dur kim
Fitîli aldı düşüp 'aşkile hâle lâle

"Leb-i cānān"a bakup olsa dehen-beste n'ola
"Reşk-i ruhsâr"ı dönmede lâle lâle

Takılup "turre-i maḥbûb"a "dil-âviz"-âsâ
Oldı ol "mâh-ı münîr"e yine hâle lâle

"Şeh-bend" olsa n'ola "âşaf-ı gülşen"dür ol
Virdi "şâhâne" şeref câh-ı celâle lâle

"Kilk-i kudret" ile bir "feyz-i muşavver" görmüş
Çeşm-i Bihzâd olıcak "resm-i ḥayâl"e lâle

Açdı bir "kenz-i feraḥ" âşika "miftâḥ-ı bahâr"
"Rûy-ı maḥbûb"a bedel def'-i melâle lâle

Değişür "cevher-i yek-tâ" diyü dâ'im bulsa
"Naḳş-ı elmâs"ını yâkût-ı ḥayâle lâle

Bir gülistân yazıyor "ḥâme-i kudret" seyr it
Döndi tezhîbde "ser-levḥa-i âl"e lâle

Şâdmân ide Hudâ Hazret-i Şemsü'd-dîn'i
Ki virür "nûr-ı şeref" dönse hilâle lâle

"Mihir-i feyz" eyleye Hâk zât-ı "Refî'ü's-şân"ın
Der-i pâküñde girer bezm-i ricâle lâle

"Şark-ı şems" ile konmuş n'ola ber-"vefk-i merâm"
Dökicek ṭâlî'ine nokṭa-i jâle lâle

"İyd-ı gülşen"de olup "baḥt-ı sa'îd" ile hemân
Mihir-i zâtıyla irüp çok meh-i visâle lâle

"Dâd-ı Hakk" olsa n'ola "şevk-i dil"üm aña Refî'
 "Mücib-i feyz" olur erbâb-ı kemâle lâle

Lâle kelimesini teşkil eden hurûf ile lafza-i celâl harfleri müttehid olduğundan erbâb-ı şiir ü inşâ bu tesadüfî de nazar-ı dikkatten dîr tutmamışlardır: "Ve alelhusus zevk-bahşlığı ehâlî-i kalemden ferah-nümâ-yı rûha mahsus ve tesir-i sarf-i ism-i celâl ile hezârgûne zuhurundan nâşî herkesin cenâh-ı şehbâz-ı endişesi makam-ı fark u temyîzine pervâzdan kâsır ve mâkus olan lâle-i mînâ derûn-ı sâgar-nümânın hakâyık ve evsâfını fehm ve teşhiste beyne'l-akrân karîr olduğu cihetten...ilh" (Çelebizâde Âsım).

Nergis: Mâruf çiçek. Zerrîn kadeh de bu nev'idendir. Bu çiçek hakkında bir hurâfe vardır: Güyâ çiçeğin timsâl-i muşahhası olan Narsis yahut Nergis, Kefis -eski Yunanistan'da bir nehrin ismidir- ile Liriapu⁷⁴ ismindeki perinin mahsûl-i muhabbetleri olup cân-sûz, ârâm-rübâ bir hüsne mâlik bir delikanlı imiş.

Bütün kızlar Nergis'in aşkıyla divane olmuşlar. Mağrur delikanlı bunların [hiç] birine iltifat, muhabbetlerine muhabbetle mukabele etmemiş.

Nergis yalnız nev'-i beşeri değil, perileri de hüsni ü ânına meftun ettiğinden Eko -Sadâ- isminde bir peri onun aşkıyla helâk olduktan sonra taşta tahavvül etmiş; vücûdundan yalnız bir sadâ kalmış.

Nergis'in nahvetine tahammül edemeyen kızlar onu mâbudların seyfi intikamına havale; mâbudlar da Nergis'ten şu sûretle ahz-ı sâr etmişlerdir. Şöyle ki harikulâde hüsnüyle dünyayı yakan Nergis, birgün bir ırmaktan su içerken suda yüzünün aksini görmüş. Kendisine gönül veren kızların aşkından müdhiş bir aşk ile kendi hüsnüne meftun olup ne yapacağını şaşırmış. Nihayet aksini der-âgûş etmek üzere kendisini ırmağa atıp boğulmuş. Eko, Nergis'in aşkıyla taşta tahavvül ettiği gibi Nergis de, kendi ismiyle mâruf olan çiçeğe tahavvül etmiş! Birçok sanatkârlar Nergis'in ser-güzeşt-i acîbini esas ittihaz ederek gayet rengîn levhalar vücûda getirmişlerdir.

⁷⁴ Metinde ليريوپ şeklinde yazılan bu kelime sonradan sayfa kenarına Latin harfleriyle "Liriapu" şeklinde yazılmıştır.

Nergis-i çeşmüñ görüp mümkün midür cânâ senüñ
 Hün-ı dilden çün gül-i bâdâm rengin olmaya
 Bâkî

Nesteren, nesterîn: Ağustos gülü, yabanî gül.

Zülfüm düşer âteşlere vech-i hüsnümden
 Sünbüllerüm âşüfte olur nesterenümden
 Şeyh Câlîb

Açılmış gül gül olmuş şafha-i rûyî yâsemenlenmiş
 Letâfet kat kat olmuş 'ânzında nesterenlenmiş
 Bâkî

Her yaña mektûb uçurdu bâd-ı nev-rûzî yine
 Berg-i nesterîni kebûter gibi perrân eyledi
 Bâkî

Nîlûfer: Derelerde, ırmaklarda hâsıl olan mâruf çiçek.

O rütbe itdi bu keskin şoğuk zemîne eşer
 Miyân-ı cûyda gömgök kesildi nîlûfer
 Nedîm

İhâta itdi ten-i zerdimi sirişk-i keder
 Miyân-ı cûyda kaldım mişâl-i nîlûfer
 Ârif

Reyhan: Fesleğen.

Ebr-i barân ki yağar bâğ u gülistân üzre
 Kaşreler kim dökülür sünbül ü reyhân üzre
 Bâkî

Şu'arâdan müteşâ'irleri eyle temyîz
Aynla gayrı ısrîgan dikeninden reyhân

Sâbit

Sad-berg: Gül-nâr-ı hârî denilen katmerli gül.

Bak zülf-i pür-şikenc ile şad-berg-i rûyına
Gör hâl-i ehl-i derdi ki yüz biñ belâsı var

Şeyh Gâlib

Mazmûnu sade gibi görülen bu beyitte bazı nükteler vardır: Zülf-i pür-şikenc demek kıvrıncı çok olan saç demektir. İnsanın başında binlerce saç vardır. Şâir bin adedini saçtan, yüzü de sad kelimesinden çıkarıyor. Bunların ikisi bir yere gelince yüz bin olur. Yüz adedi mânâsına olan sad ile Türkçe'de yüz kelimesiyle ifade edilen rûy kelimesinin mânâsı arasında da münâsebet vardır. Yüz bin belâ terkindeki yüz lafzının vech ile münâsebeti ise muhtâc-ı beyan değildir. Şâir bu beyti nazmettiği esnâda bunların kâffesini düşünmüş. Beytin kıymeti, o zaman makbûl olan bu sanatlardan ileri geliyor. Bunların farkına varmayanların beyite âdî bir söz nazarıyla bakmaya hakları vardır.

Şad-berg gülidür ki bu rengin gazel-i Belîğ
Ârâyış-i hadîka-i şehir-i Edirne'dür

Belîğ'in şu beytinde hadîka ile sad-berg arasındaki münasebetten başka hiçbir nükte, bir sanat yoktur.

Semen:

Berg-i semenden olsa eger pîrehan saña
Bâr-ı girândur ey gül-i nâzik-beden saña

Rüşdî

Sünbül:

Yâd-ı ser-i zülfüñle gülzâr-ı dil ü cân
Sünbüller ider peydâ efkâr-ı perîşânum

Bâkî

Sûsen: Susam çiçeği.

İrkını kaç' eyledi cünd-i şitānuñ nev-bahār
Berg-i sūsen hıdmet-i şemşîr-i bürrān eyledi
Bâkî

Tâb-ı gamdan şu'le-i sūzân olur ağızda dil
Olmazsa medhūñle ger sūsen gibi raṭbū'l-lisân

Şâirler bu çiçeğin tûlânî yapraklarını dâima hançere, kılıca teşbih ederler.
Nefî'nin yukarıki beyti de bu teşbih ile alâkadardır.

Şakâyık-ı n-nûman, şakâyık-ı lâle-i kûhî: Gelincik.

Şakâyık alnı zemîn-bûsdan olup mecrûḥ
Benefşe kâmeti oldu tevâzu' ile dū-tâ
Fuzûlî

Hîve mülûkundan Nûman b. Münzir birgün esnâ-yı teferrücte birçok gelincik
çiçeği görmüş; çiçeklerin rengîn manzarası gayet hoşuna gittiğinden toplanmasını
men' etmiş; şakâyıkın Nûman'a nisbeti bundan dolayı imiş.

Bu deştüñ bağı yanmış lâle-i nu'māniyuz cānā
Bâkî

Şebbû:

Gerden-i billūruñ üzre gūyiyā bir şişede
Sünbül ü şebbū vü gül-i terdür o zülf ü ḥāl u ruh
Sâmî

Çeşm-i ḥ'âb-âlûde-i baht-ı siyāhumdur benüm
Bağ riyâz-ı ḥayretüñ berg-i gül ü şebbūsuna
Şeyh Gâlib

Yâsemen: Yâsemin, semen.

Bir kûşede rindâne çeküp bâde olup mest
Pîrâhenimüz berg-i gül ü yâsemen olsa

Sünbülzâde

Zanbak:

Zanbaķuñ goncesidür bâğa gümüş bâzû-bend
Za'ferânile yazılmış aña hatt-ı tûmâr

Bâkî

Zerrîn yahut zerrîn-kadeh: Mâruf çiçek.

Ezhâr-ı şâh-ı ergavân zerrîn kadehle gül-feşân
Câm-ı şabûhîdür hemân def'-i humâra şubh dem

Sünbülzâde

Âsâr-ı kudemâda daha bazı çiçek isimleri geçerse de, kesîrî'l-istimâl olanlar bizim yazdıklarımızdır.

HAYVANÂT

Âhû (Gâhû vezninde): Altı mânâsı vardır: Birisi mârûf cânverdir ki ceyrân tâbir olunur. Arabîde gazal denilir... Sâdis: İstiâre vechi üzere mahbûbun gözüne ve mahbûba dahi ıtlak olunur (Burhân-ı Kat'ı).

Şirler pençe-i kahrından olurken lerzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn itdi felek

Selîm-i Evvel

Âhû-yı Harem: Zaman-ı saâdetde bir gün bir kurt, bir âhûya hücum etti. Âhû Harem'e kaçtı, kurt dışarıya çekildi. Ebû Süfyân b. Harb ile Mahremete b Nevfel bunu görüp taaccüb ettiler.⁷⁵

Arslan:

Kolında şahid-i bahtı görünce ol şahı
Şikâra pençe uran arslana beñzetdüm

Bâkî

Müterâdifâtı: Esed, haydar, şîr, dırgâm, leys, dıygam, hüjîr. Şuarâ bu kelimeleri de kullanmışlardır.

Bebr, böbür: Kedi cinsinden, yırtıcı bir hayvan; böbürlenmek.

Şîr-i jiyâna pençe şalar gâh hışm u kîn
Bebr-i beyâna karşı turup vaqt-i kârzâr

Bâkî

Bebr beñzer rakîb-i kînegere
Ki ne kendi yiye ne hod yidire

Atâyî

⁷⁵ Âhû-yı Harem maddesi metne sonradan ilâve edilmiştir.

Bîdester: Kunduz.

Bîdesterüñ helâkine cân olur sebab
 Qatl-i samûr-zâra olur postı medâr

Ziyâ Paşa

Burak:

Virür Cibrîl'e hayret rif'at-i mi'râc-ı endişem
 Burâk-ı berq-tâz-ı 'akl-ı kül esb-i hurûnumdur
 Râgıb

Büz: Keçi.

Büzgâle: Keçi yavrusu.

Dime koyun gibi mazlûmdur mürâ'îye
 Başın şalarsa da ma'den-i büz-i Ahfeş

Nâbî

Hem ider ta'na taḥammül hem olur ser-cünbân
 Zâhide ḥar mı disem yâ büz-i Ahfeş mi disem

Antakyalı Münîf

Cemel: Deve.

Cemmâz, cemmâze: Serûi's-seyr olan erkek, dişi deve.

Âzürde-pây olursa cemmâzeñ eyleyem ferş
 Dîbâce-i cebînüm şevk ile reh-güzâra

Şeyhülislâm Âsım

Şadr-ı Cem-pâye ki cemmaze-keşân-ı eflâk
 Eylemiş kâ'id-î ikbâline teslîm-i zimâm

Nef'î

Dabû (Zabû): Sırtlan. Kalîlü'l-istimâldir.

Heft kıralıyla gelüp bânları
Gelmiş idi her tarafuñ hânları

Ser-be-ser a'dâ-yı eķālîm-i sebu'
Gürg ü seg 'hûk u har u sebu' u dabu'

Atâyî

Fil:

Üstühân ile hümâ gibi yûri horsend ol
Ne virürler bu şiken-hârelige fil gibi

Ganem: Koyun.

Her ganem bezl-i nûzl-i ni'metde
Bir tulum yağdur ganîmetde

Atâyî

Gâv: Öküz.

'Aceb mi yerde metbû' olsa herdûn
Ki gâva tâbi' olur çarh-ı gerdûn

Gazâl: Geyik. Henüz gezmeye başlamış olan âhû yavrusu.

Nice şahrâ-neverd-i vahşet olmaz Kays-ı bî-ârâm
Ki hâk-i râh-ı Leylâ sürmedür çeşm-i gazâlâna

Sünbülzâde Vehbî

Gûrmûş: Köstebek.

Gûsfend: Koyun.

Gürbe: Kedi.

Bir gürbe güzâr eyler ise bir tarafından
Ol sanma iner alçağa mânende-i mîzân

Nâbî

Gürg: Kurt.

Dendân-ı şîre loğma olur âhuvân-ı zâr
Bir gûsfendi tu'me kılar gürg-i cân-şikâr

Ziyâ Paşa

Hamel: Kuzu. On iki burcun biri.

Cihân pür bûy-ı müşg-i nâfe-i Çîn
Hamel burcında seyr eyler gazâle

Bâkî

Hargûş: Tavşan.

Gerçi hargûş uyurdu şahrâda
Gûş pür-çeşm idi râh-ı şayyâda

Atâyî

Hırs: Ayı.

Hizebr: Arslan.

Müşîr-i şîr-şalâbet hizebr-i merdüm-hû⁷⁶
Cihânsitân-ı kerem-pîşe kahramân-ı halîm

Nefî

⁷⁶ hizebr-i merdüm-hû: hüner bir merdüm-hû Nefî, 155/33-16.

Hûk: Domuz.

Didi eyâ şîrzime-i bî-nühâ
'Arz idiñüz her ne ise müdde'î

Birisi ol hûklaruñ ez-miyân
Birbirine kaçdı abâsın hemân

Nâbî-Tuhfe-i Dil-keş⁷⁷

Kaplan:

Süreyyâ şanma üstünde görünce şîr-i gerdûnı
Atıldı âsumâna kühsâr-ı kahrı kaplanı

Bâkî

Kebş: Koç.

Koç:

Ṭaleb itsem fedâ iderler cân
Koç yigit gibi olmağa kurbân

Atâyî

Mîş: Dişi koyun.

İtdi taqdîm mû-şikâf-ı kühen
Düm-i mîşi bürüdet-i nâ-dândan

Atâyî

Mûş: Fare.

Loğma-ı gasbdan⁷⁸ olmaz mı dehen-şüy-ı ferâğ
Gürbe ağzında gören dâr-ı fenânuñ mûşun

Nâbî

⁷⁷ Bu eser Nâbî'nin değil, Nâîf'nindir.

⁷⁸ gussadan: gasbdan Nâbî, 302/573-4.

Naḥçîr: Alelumum av hayvanları.

Halka-i çeşm-i ğazālāna olur halka-i dām
Şayd ider kendi bu naḥçîr-i kühen-şayyâdı

Râgıb

Pelenk: Kaplan

İnsân odur ki âyîne-veş kalbi şâf ola
Sîneñde neyler âdem iseñ kîne-i pelenk

Bâkî

Pîl: Fil.

Ger virse iktidârî za'ifâna takvîyet
Peşşe harîf-i hamle-i pîl-i demân olur

Nef'î

Pûzîne: Maymun.

Seyr-i Kâğıd-hâne'de bir kıptî-i şādî-resân
Dünki gün aldum diyü pûzînesin eylerdi yād

İtmeden faşlın tamām ben söyledüm târîḥ-i tām
Ayıcı çingâne almış bir şebek maymûn-bād

Sürûrî

Rûbâh, rûbeh: Tilki.

Gör i'tikād-ı fâsidîn itmez bu fikri kim
Rûbeh nice muḳâbil-i şîr-i jiyân olur

Nef'î

İder mest üftâdeyi şahnegîr
Eger rûbeh içse olur nerre-şîr

Atâyî

Ruh: Gergedan yahut büyük bir kuş.

Dil beydağın virür ü şeh-mağ olur ol kim
Şatranc-ı muhabbetde ruh-ı yâr ile oynar

Ahmet Paşa⁷⁹

Sa'leb: Tilki demektir. Kudemâ bu lügati sahleb mânâsında kullandıklarından bununla tevriye yaparlar.

Bu 'işretgehde sâkî herkese meşrebce lûtf eyle
Cenâb-ı rinde tavşan kanı mey şun zâhide sa'leb
Sâbit

Sevr: Öküz.

Taşırdı sevr gerdel bile her gâh
Felekler hırmeninden kehkeşân gâh

Şegâl: Çakal.

Şütür, üstür: Deve.

Reh-i gamda taḥammül üstür-i nâle ne hoşterdür
Ceres feryâd-ı imdâd eylemekden bâruñ altında
Nâbî

Zürâfa:

⁷⁹ Bu beyit tarafımızdan ilâve edildi (Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, Akçağ Yay., Ank. 1992, 144/54-3).

ATIN MUHTELİF İSİMLERİ

Aşkar: Al.

Kendi Rüstem şanasuñ aşkarı 'anķā-perdür
Zîr-i rânında o şarşar-tek-i seyyâre mesîr

Nef'î

Eblak: Alaca, bazılarına göre sekileri uyluklarına kadar olan at; alabacak.

Yegâne şeh-süvâr-ı eblaķ-ı devrân ki hemvâre
Olur ne semte gitse feth ü nuşret peyk ü rehvârı

Nef'î

Edhem: Yağız at.

Gece gündüz nitekim ola tedâhülde müdâm
Eşheb-i rûz ide edhem-i şâmı râcil

Nef'î

Esb.

O esb-i ahreciyle öyle bâzî itdi kim haķķā
Ki her bir hatvesi hayretde ķordu 'aql-ı insānı

Naşid İbrahim⁸⁰

Eşheb: Kır, süt kırı.

Feres:

Nâbî feres-i tab'ı sürsün bu yola yārān
Bir tâze zemîn buldum ma'mûre-i ma'nâda

Nâbî

⁸⁰ Bu beyit tarafımızdan ilâve edildi. "Ahrec" de demir kırı at demektir (Bkz. Divan Edebiyatı, s. 367).

Gülgûn: Ferhad'ın mâşûkası olan Şîrîn'in bindiği at (efsânesine bak⁸¹).

Hemîşe kâvis-i efsûs ile ciger-hûnam
Ġarîb Kûhkenem seng-i râh-ı Gülgûnam

Nâilî

Hayl: At.

Hink: Kır at.

Râm oldu senüñ emrüñe bu tevsen-i eyyâm
Kim şekl-i hilâl oldu felek hinkine tamğa

Ahmed Paşa

O hink-i lâ-mekân-peymâ ki âğâz etse cevläna
Sipihri hûy-feşân eyler hicâb-ı teng-meydânı

Sabrî Şâkir

Kümeýt: Doru at.

Sür sâkıyâ kümeýt-i sebük-seyr-i sâğarı
Gezdürmedür 'ilâcı şu inmiş ayağına

Erîn

Kürenk: Yanık al.

Kendi hürşid-i cihân-tâb-ı felekdür gûyâ
Zîr-i rânında o rehvar-ı sebük-pâya kürenk

Nefî

Kütel: Büyüklerin önünde çekilen yedek at. Arabîsi "cenîbe"dir.

Râyız-ı bahtuñ olup rahş-ı murâd üzre süvâr
Eşheb ü edhem-i rûz u şeb ola aña kütel

Nefî

⁸¹ Kitapta bu konuda bir efsâne anlatılmamıştır.

Nevend: Mutlak olarak at mânâsıdır. Seyri serî, eşkini açık ata da ıtlâk olunur.

Rahş: At; Zaloğlu Rüstem'in atı.

Ta'âlallah zihî rahş-ı şabâ-seyr-i Süleymânî
Ki aña şubh-ı nuşretdür şabâhu'l-hayr-ı pîşânı
Sabrî Şâkir

Neylesün râyız-ı endîşe nice zabt itsün
Rahş-ı tab'um gibi bir tevsen-i çâpük-pâyı
Nef'î

Rahî: Hayvan takımı; hayvan mânâsına da gelir.

Rehvâr: "Kürenk"e bak.

Semend: Kula at.

Zihî semend-i mülâyim ki hüsn-i reftârı
Unutdurur dil-i 'uşşâka cilve-i yâri
Nef'î

Şebdîz: Hüsrev-i Pervîz'in yağız atı.

Hüsrev-i kâmrân ki lâyıkdur
Âftâb olsa na'l-i Şebdîzi
Nef'î

Tekâver: Serîü's-seyr, yorga yürüyüşlü at.

Rikâbında kürsî gerek tâc-ı Kısra
Ola şol zamân kim süvâr-ı tekâver
Bâkî

Terki:

Kimi terkiye aşar bilsem o şayd-efken-i nâz
K'âhû-yı çeşmini hasret-keş-i fitrâk biliyor
Nâbî

Tevsen: Henüz terbiye edilmemiş, sert, serkeş, harûn at. Alelîtlâk tevsen hayvan mânâsına da gelir.⁸²

Serkeşlik itdi tevsen-i baht-ı sitîze-kâr
Düşdi zemîne sāye-i elţâf-ı Kirdgâr
Bâkî

Yekrân: Soy, necîb at.

Murg-ı nuşret şâhsâr-ı rāyetüñde hoş-nevâ
Esb-i devlet hayl-ı 'âlem-gîrinüñ yekrânıdur
Ahmed Paşa

Şahîfe-i sühânumda yazıldı şanma ki dâl
Düşürdi na'lin o vādide hāme yekrânı
Sabrî Şâkir

Kimdür olan bu 'arşada menzil-i hoş-hırām
Yekrân-ı ihtimāmı sebûk-tâz iderse de
Nâbî

⁸² Alelîtlâk... D 1.

ATA MÜTEALLİK EŞYA

Bergüstevân: Muhârebede hayvanlara giydirilen gömlek.

Vâdi-i medhûnde cevân etdiğiçün yaraşur
Atlas-ı çarh' olsa rahş-ı tab'uma bergüstevân
Nef'î

Cül: Çul.

Şanurlar eşheb-i rûz-ı hümayûn fâl-ı nuşretdür
Görenler gâhî üstünde cül-i dîbâ-yı zîbâyı
Nef'î

Düvâl: Üzengi kayışı, zahme.

İrişür mağribe ol sâyesi maşrıkdâ iken
Sehv ile rākibi ger eylese tahrîk-i düvâl
Nef'î

Fitrâk: Eyer terkisi.

Çok yanuñca şalınur şimdi ser-efkende gerek
Şeh-süvârum saña kim beste-i fitrâk degil
Bâkî

Gâşiye: Haşa.

O şeh-süvâr-ı sebük-rân-ı dehşet lâhûtuñ
Yanında Rûhu'l-Emîn oldı gâşiyedârı
Ziyâ Paşa

İkâl: Ayak bağı, köstek.

Kümeýt-i ma'nâ eyler sâha-i itlâkda cılve
Sevâd-ı lafzdan pâyında isterse 'ıkâl olsun
Nâbî

'Înân: Dizgin.

Serverâ tevsen-i eyyâm katı serkeşdür
Aña luţf eyler iken eyleme irhâ-yı 'inân
Bâkî

Kecîm: Bergüstevân, yancık.

Kecîm-i sîm-keş ü zer-rikâb ile tâ kim
İde tekâver-i çâlâk çarh-ı reftârı
Nef'î
Semend-i bahtı çeke zîr-i rân-ı devletine
Sa'âdetiyle süvâr ola Kahramân-vâr
Nef'î

*Kutâs*⁹³: Lügat-ı Rûmî'de gâv-ı bahrî ismidir, yani deniz öküzü ki kuyruğunu zînet için yedek atlarının boyunlarına asarlar. Âmme tahrif ile hotâz derler. Bir kavle kutâs bir nev'i öküzdür, Hıtâ dağlarında olur (Burhân-ı Kâtı').

Rüstem-i devrân Sultân Muştafâ Hân kim eger
Raşına rîş-i kutâs itse revâdır Zâller
Sâbit

Licâm: Gem.

Mih:

⁹³ Kutâs maddesiyle örneği metne sonradan ilâve edilmiştir.

Na'l:

Cihân-ı sür'âte gūyâ felekdür kâse-i sümme
Ser-i mîhî şevâbit na'l-i zerrîndür yeni ayı

Na'l-i bâzgûn: Tâkib edenleri şaşırtmak için hayvanın ayağına vurulan ters nal.

Esb-i cādū-yı fikreti sürdi
Pâyine na'l-i bâzgûn urdı

Atâyî

Gördi na'l-i bâzgûne ile el altından iş
Ters yüzli mühre beñzer rind-i 'âlem görmedüm

Sâbit⁹⁴

Pâlâheng, pâlheng: Dizgin, çılıbır.

Sipeh-endâz-ı saf-ârâ ki revâdur olsa
Âfitâb eşheb-i çâlâkine zer pâlâheng

Nef'î

Pârdüm, pâldûm: Kuskun.

Rikâb.

Rişme

Satl: Atı su verdikleri gerdel.

Sımt: Eğerde asılan kayıştır.⁹⁵

Licâmında sitâm olmak yaraşur çarhuñ ecrâmı
Semendüñ sîne-bendinde gül-i zer mäh-ı tâbânî

Nef'î

⁹⁴ Bu beyit metne sonradan ilâve edilmiştir.

⁹⁵ Sımt : D 1.

Sıtabl, ıstabl: Ahur.

Zihî rahş-ı muraşsa'-raht u zernîn-na'l ü sîmîn-ten
Ki kıymetde deger satl-ı şıtablı tâc-ı Dârâ'ya
Nef'î

Sirâm: At takımı. Hasseten altın, gümüş başlık.

Şikâl: Köstek.

Murâdı üzre hayâlinde seyr içün şeklin
Şikâl iderdi aña belki zûlf-i dildârı
Nef'î

Teng: Kolan.

Şaf-şikâf-ı sipeh-endâz kim olsa yaraşur
Kehkeşârı edhem-i çâpük-revine sîmîn teng
Nef'î

Zîn: Eyer.

İnicek bindügi rahş-ı ser-keş
Kaçdı şahrâya hemân âhû-veş

Göricek hâne-i zîni hâlî
'Askerüñ muştârib oldu hâlî

Atâyî

Zînpûş: Eyer örtüsü.

Dönerdi edhem-i şâm-ı mu'allâ kadr-i mi'râca
Eger kim aña zîn-pûş etseler bir miskî kemhâyı
Nef'î

KUŞLAR

Ankâ: Mevhum bir kuş. Ankâ lafzı boynu uzun mânâsına olan "a'nak" kelimesinin müennesidir. Çâr-pâ cinsinden olan hayvanlarla yılanın hem erkeğine, hem dişisine dâbbe, hayye denildiği gibi bu kuşun da erkeğiyle dişisine ankâ denir; bundan dolayı sıfatı olan "muğrib" kelimesi te'nîs edilmez.

Fârisîde ankâya "sîmurg", "sîreng" derler. Sîmurg kelimesi otuz mânâsına olan "sî" lafzıyla, kuş mânâsına olan "murg" lafzından mürekkebe olduğu gibi, "sîreng" kelimesi de "sî" ile bildiğimiz "renk" kelimesinden mürekkebirdir.

Ankâ hakkında birçok rivâyet vardır. Bunların en meşhuru naklettiğimiz şu iki rivâyettir:

Ashâbu'r-Res'in bulundukları mahalde Demc isminde bir dağ varmış, bu dağa ara sıra rengârenk tüylerle müzeyyen, yüzü insan yüzüne şebih, boynu gâyet uzun, kendisinde her hayvandan bir alâmet olan büyük bir kuş gelir, oradaki vuhûş ve tuyûru avlayıp garba doğru uçarmış, bundan dolayı Araplar bu kuşa (mimin zammıyla) "ankâ-yı muğrib" demişlerdir.

Bu kuş o havâlîde ne kadar hayvan varsa birer birer alıp götürürmüş, hayvan kalmayınca nöbet çocuklara gelmiş. Bunun üzerine Ashâbu'r-Res peygamberine şikâyet etmişler. Peygamberinin duâsıyla ankânın hem kendisi, hem de a'kâb ve ensâli sâika ile ihlâk edilmiş.

İkinci rivayete göre, güyâ Hz. Musa (A.S.) zamanında üzerinde her kuştan bir alâmet olmak üzere dişili, erkekli iki ankâ varmış. Bunlar Beytü'l-Mukaddes civarında vuhûş ve tuyûr ile tagaddî ederlermiş. Musa (A.S.)'ın irtihalinden sonra Arz-ı Necd'e geçip, vuhûş ve tuyûrdan başka çocukları da kaldırmaya başlamışlar. Ehl-i Necd, nebîlerine şikâyet etmişler; nebîleri duâ etmiş, kuşlar da sâika ile ihlâk edilmişler.

Ankâ hakkında birçok kitaplarda ez-cümle Taberî Tarihi'nde sahifeler dolusu efsâneler vardır. Şeh-nâme'nin Zâl, Rüstem, İsfendiyar efsânelerinde kezâ. Fazla mâlûmât almak isteyenler, bu kitaplarla emsâline müracaat edebilirler. Lisanımızda

ankâya bir de "zümrüd" kelimesi ilâve edilerek "zümrüd-i ankâ" denilir.

Sîmurg, ankâ kelimeleri Osmanlı şâirlerinde çok geçer. Ankâ-meşreb, ankâ-tabiat tâbirleri kanaat, istiğnâ erbâbından kinâyedir.

Bu mevhum kuşun makarnı Kaf dağı imiş. Bu kelimelere ait efsanelerde görüleceği vechile Sîmurg, Rüstem'in babası Zâl'in dâyesi, Rüstem'in cerrahıdır.

Cîfe-i dünyâ degül kerkes gibi maîlûbumuz
Bir bölük 'anğalaruz Kâf-ı kanâ'at beklerüz

Fuzûlî

Faşl-ı şitâda beyza-i sîmîn idi kûy-ı zemîn
Aldı kanadı altına sîmurg-ı zerrîn-bâl ü per

Bâkî

Kâf-ı bekâdayuz yine şayd-ı⁹⁶ fenâdayuz
'Ankâ gibi tutarsa da âfâkı nâmumuz

Şeyh Gâlib

'Ankâ-yı nâz-perver evc-i kanâ'atim
Tâvûs-ı hoş-hırâm hıyabân-ı nahvetim
'Ukkâb-ı per-fürûşken nesre hasretim
Bâz-ı şikârgîr çerâgâh-ı himmetim
Kâm-ı dü-kevn cünbüş-i bâl u perîm dedür

Ukâb kelimesi müşedded değildir, fakat şâirler zarûret-i vezinden dolayı teşdîd hatasını tecvîz ederler.

Bâşe: Atmaca.

Güncišk-i zârî bâşe-i berrân ider helâk
Eyler tezervi pençe-i kahrında bâzhvâr

Ziyâ Paşa

⁹⁶şayd-ı : ammâ AET (Bkz. Şeyh Galib, 631/133-2).

Bat: Kaz.

Baṭ-ı şahbā semender-meşreb olmuş
Ki oldı şu'le-i yākūta sırāb

Şeyh Gâlib

Şahñ-ı gülşeh mülk-i Bağdād oldı āb-ı cūy Şaṭ
Yāsemenler şu yüzünde seyr ider mānend-i baṭ
Bākî

Bâz: Doğan.

Amān-ı luṭfuñ ile şekl-i āşiyān itdi
Tezerve pençesini bâz-ı āhenîn-çengāl

Nev'î⁹⁷

Bebgâ: Papağan.

Bebgāları söz ü sāza hem-rāz

Şeyh Gâlib

Bûm: Baykuş.

Yā Rab sarāy-ı devletin it āşiyān-ı bûm
Ehl-i dilüñ derûnunu vîrān idenlerüñ

Nâbî

Cuğd, kûf kelimeleri de baykuş demektir.

Bûlbûl:

Bir mevsim-i bahārına geldik ki 'ālemüñ
Bûlbûl hamûş havz tehî gülsitān harāb

İzzet Mola

⁹⁷ Bu beyti biz ilâve ettik (bkz. Nev'î, s. 387).

Abdî'nin şu beyti bûlbûlün diğer isimlerini hâvîdir:

Kimi "bûlbûl" didi nāmına kimi "murğ-ı seher"
 "Andelîb"üñ adı gülşende "hezâr" oldu meger

Çakır: Yırtıcı bir kuştur. Arabîsi "sokr"dır. Bu beytin sanatı da bu kelimelerin sûret-i istimâlindeyir.

İdüp sâkiyâ bezmi pür-velvele
 Yine alıcı çağırurñ al al ele

O şehbâz-ı hûn-rîzi âmâde kıl
 Hemân murğ-ı 'ayşî ayağında bil

Atâî

Degrân:⁹⁸ Yırtıcı ve dessâs bir kuşun ismidir. Bu kuş hoş-âvâz ile Kur'an okurmuş. Bu sûretle saf ve müttekî görünürmüş. Etrafına mâsum kuşlar toplanırmış. Sonra birden bire deyrân ağzında Kur'an nağmeleri olduğu hâlde mâsum kuşların üzerine hücum eder, parçalar, yermiş.

Dürrâc: Turaç kuşu.

Fahte: Üveyik.

Mişâl-i fâhte bir yirde ârâm eylemez göñlüm
 Beni serder-hevâ-yı 'aşk iden serv-i revânumdur
 Râgıb

Hamâme: Güvercin.

Süzüldüğünce çağır-keyf çeşm-i şehbâzuñ
 Hamâme-beççe gibi dil şakır şakır ditrer
 Nedîm

⁹⁸ Bu madde D 2'den alındı.

Horos:

Suḥan-ı bî-hüdeden hoş gelür âvâz-ı horos
Bâri ma'nâsını bilmezse de hengâmı bilür

Nâbî

Huffâş: Yarasa.

Erbâb-ı kemâli çekemez nâkiş olanlar
Rencide olur dîde-i huffâş ziyâdan

Ziyâ [Paşa]

Hüdhüd: Murg-ı Süleyman, çavuş kuşu.

Ey nâme sen ol mâh-likâdan mı gelürsün
Ey hüdhüd-i ümmîd Sebâ'dan mı gelürsün

Nâbî

Gerçi Cem-i hüsne dilimüz hüdhüd-i peygâm
Mecnûn gibi lâne be-ser hâne be-düşuz

Şeyh Gâlib

*Hümâ:*⁹⁹ "Hümâ kuşudur ki, murg-ı mâruftur. Çin cezâyirine mahsustur. Gıdası üstühandır ve İsfendiyar'ın hemşiresi ismidir ki, Ercasb esir edip Rûyîndiz kalesine hapseyledi." (Burhân-ı Kat'ı). Boz renkli ve ayaksız bir kuşmuş. Dirisi ele girmezmiş. Hindistan'da Hıtâ ve Hoten ülkeleriyle Kıpçak çölünde bulunurmuş. Saksağana benzermiş. Buna devlet kuşu da derler. Bu kuş gayet yüksekten uçarmış. Uçtuğu esnâda gölgesi kimin başına düşse o adam pâdişâh olurmuş.

Ol şeh-i hüsnün gözi üzre bakanlar kaşına
Sâye-i perr-i hümâ düşmüş şanurlar başına

Bâkî

⁹⁹ "Boz reklı ... saksağana benzermiş." D 2'den alındı.

Zülf-i siyâh şâye-i perr-i hümâ imiş
İklîm-i hüsne anuñ içün pâdişâ imiş

Bâkî

Ol murgam kim hemîşe kâkül-i dilber mekânumdur
Hümâ-pervâz-ı 'aşkam evc-i fitne âşiyânumdur

Râgıb

Kaknus, kuknûs: Kuğu kuşu. Bu kelimenin iki türlü imlâsı, iki muhtelif sûret-i teleffuzu vardır. Kuknûs sûretinde yazılırsa birinci kâf mazmûm, ikinci sakın olarak telaffuz edilir. Kaknus sûretinde yazıldığı zaman baştaki kâf meftûh, sonraki sakın okunur. Bu kelimenin aslı "kiknos" kelime-i Yunanîsidir. Kiknosun Türkçesi "kuğu", Fransızcası "cygne"dir.

Kuğu, esâtir-nüvislerin muhayyilesinde mevcûd olup haricde vücûdu olmayan tuyûr-ı mevhûmeden değildir. Kudret-i fâtıranın berceste bir şiiri denecek kadar güzel yaratılmış olan hakikî bir kuştur. Sanatkârlar Venüs'ün arabasını gâh bir çift güvercine, gâh bir çift kuğuya çektirirler.¹⁰⁰

İlâhetü'l-cemâlin arabası için bu kuşların intihabı, güzelliklerinin en celî bürhânıdır. Kudemânın itikadına göre, kuğu kuşu öleceğine yakın gayet âhenkdar bir sûret ile nağme-perdâz olurmuş.

Dühâtın vefatlarına yakın vücûda getirdikleri son esere Fransızların "cant de cygne" demeleri kuğu hakkında rivâyet edilen bu efsânenen münbaistir.

İşte İran edebiyatından Türk edebiyatına intikal eden kaknus kelimesinin aslı budur. Bu mevhum kuş hakkındaki hurâfeye gelince güyâ kaknus, türlü renklerle mülevven, türlü nakışlarla müzeyyen bir kuş olup minkarında üç yüz altmış delik varmış. Yüksek dağların zirvesinde rüzgâra karşı oturduğu esnâda bu deliklerden türlü sesler çıkar, bu sesleri işiten diğer kuşlar, tâir-i mutribin etrafına toplanırlar imiş. Kaknus güzel nağmeleriyle şebeke-i ihtiyâline düşürdüğü bu kuşlardan birkaç

¹⁰⁰ Bu paragraftan sonra sayfa altında Ferit Kam'ın şu notu vardır: "Revâkıyye mesleğine sâlik olan feylesoflar esîre rûh-ı âlem nazarıyla bakarlar idi. Âleme de madde ile esîrin imtizâcından mütehasıl bir hayvan derlerdi. İtikadlarına göre hayvanât gibi dünya da teneffüs ederdi. Ola ki nefes almasa öldü."

tanisini avlayıp idâme-i hayat edermiş. Bin sene kadar yaşadığı mervî olan bu mahlûk-ı acîb, bu müddetin hıtâmında birçok çalı çırpı toplayıp üzerine oturur, hayata vedâından mütehassıl rikkat ve teessürden dolayı hazin hazin ötmeye başlar imiş. Nergis kendisine âşık olup sudaki aksine kavuşmak üzere kendisini dereye attığı gibi, kaknus da kendi nagamâtının tesiriyle vecde gelerek kanatlarını şiddetle yek-diğerine çarpar, kanatlarının tesâdüminden husûle gelen kıvılcımlar hem çalı çırpıyı, hem de zavallı kuşu yakıp kül edermiş. Fakat bu külden der-akab bir yumurta hâsıl olur, yumurtadan bir kaknus yavrusu çıkarmış.

Bazı rivâyâta göre güyâ mûsikî kaknusun minkarından tâbir-i diğerle mizmarından çıkan seslerden alınmış imiş. Şark esâtir-nüvislerinin kaknus hakkındaki hurâfelerinin hulâsası bundan ibarettir.

Gelelim bu hurâfenin esasına: Eski Mısırlilerin feniks "fhénix" denilen mevhum bir kuşları var idi ki, onun hakkında mervî olan hurâfelerle kaknusa isnad edilen şeyler arasında hemen bir fark yok gibidir. Hurâfelerin bu müşâbeheti kaknusun feniksten başka birşey olmadığını gösteriyor.

Mısırlilerin esâtirine göre, kartala müşâbih ve yeryüzünde bir taneden ibaret olan feniks, türlü renklerle mülevven olduğu gibi, tepesiyle beyaz kuyruğunun araları da rengârenk tüylerle müzeyyen imiş.

Feniks, ömrünün nihâyetine erdiğini hissedince güzel kokulu nebattan bir yuva yapıp içine girdikten sonra yuvaya ateş verir, yuva ile beraber kendisi de yanar imiş.

Muhrik âşiyânın külünden derhal başka bir feniks vücûda gelerek remâda münkalib olan selefine karşı son vazifeyi îfâ etmek üzere mirsâfiden yumurta şeklinde bir mahfaza yapar, külün bakiyyesini mirsâfî vesaire tahnit edip bu zarfın içine koyduktan sonra Mısır'da kâin Medînetü's-Şems (Héliopolis)'teki Şems Mâbedine götürür imiş.

Feniksin beş altı yüz sene yaşadığı mervîdir. Bazılarına göre bu mevhum kuş bekâ-yı rûhun yahut 1460 senede vukû bulan devr-i şîirînin remz-i muhayyeli imiş. Mısırlilerden mervî olan şu hurâfe ile kaknus hakkında tertip edilen efsâne arasındaki müşâbehet yukarıda söylediğimiz vechile iki kuşun bir yumurtadan çıktığında şübhe bırakmıyor.

Dimâğı duhân ile fânûs-veş
Yanar âteşe turma kaķnûş-veş

Atâî

Kaķnûs âşiyân-ı muhabbet degil midür
Kendi demiyle 'âşık-ı mużtar kebâb olur

Sâbit¹⁰¹

Kebk: Keklik.

Taklîd-i zâğ keb-k-i hırâmânı güldürür

Kebk-i derî: Sesi gâyet güzel bir keklik, dere kekliğı.

Şadâ-yı zeng-i şâhinden gelür keb-k-i derî rakşa
Zamân-ı 'adl ü inşâfı 'aceb devr-i dil-ârâdur

Nefî

Kebûter: Güvercin.

Âşâr-ı hatt-ı yâr gözümde uçar oldı
Bir nâme kebûterle bu nâlâna gelir mi

Şeyh Gâlib

Kerkes: Akbaba.

Cîfe-i dünyâ degil kerkes gibi maţlûbumuz
Bir bölük 'anķâlaruz Kaķ-ı kanâ'at beklerüz

Fuzûlî

'Uluvv-i câhile pākîze-sîret olamaz herkes
Bülend eylerse de pervâzı pā-der-lāşe-i kerkes

Sünbülzâde Vehbî

¹⁰¹ Bu beyit metne sonradan ilâve edilmiştir.

Kulâğ/Kelâğ: (Kafın zammı veyahut fethiyle) Kuzgun.

Ne gülden bahş olur sūziş ne bülbül den kıpar nālîş
Bu bâğuñ nağme-sâzı hep zağ u kelâğ ancak
Nev'î¹⁰²

Kumru:

Degil çeşm-i kebūd ol ebruvānuñ zîr-i tākında
İki āvāre kumrîdür ki gelmiş āşiyān tutmuş
Nedîm

Var ise ol dilber-i mekes-küşte seni yād ider
Kumrî-i dil şimdi yusufcuğ diyü feryād ider
Atâi

Küleng: Turna.

Gökde efgān iderek şanma geçer hayl-i küleng
Çekilür kūyına murğān-ı dil ü cān şaf şaf
Bâkî

Mâkiyân: Tavuk.

Ricāl üzre nisā tev'eme-i sâhib-nüfûz oldu
İder ta'lîm-i āvāze horosa mâkiyân şimdi
Ziyâ

Mâkiyân-ı Hind: Hind tavuğu.

Mâkiyân-ı Hind ider tāvûsa 'arz-ı reng-i nâz
İtdi sebz-âb-ı hayāl ol gûne hûd bünyânı sebz
Şeyh Gâlib

¹⁰² Bu beyti biz ilâve ettik (bkz. Nev'î, . 383).

Murg-âb: Ördek.

Murg-âb-ı emel düşmüş iken hufre-i dâma
Ser-pençe-i şâhin-i kazâ eyledi nahcîr

Nâbî

Nesr: Akbaba, nesr-i tâir bir burcun ismi, nesr-i vâki kezâ.

Olmasa Mecnûn-ı 'aşkı ol mehûñ ger âsumân
Nesr-i tâ'ir eylemezdi başı üzre âşiyân

Nef'î

Heyâ-hüy-ı 'asker çıkup göklere
Düşeyazdı çak nesr-i vâkı' yire

Atâî

Piristû: Kırlangıç.

Eyvân-ı şükûhında mekân tutsa olurdu
Kadriyle piristû-beçe 'ankâ-yı zamâne

Nef'î

Halka-ı çeşminde merdüm şanma olmuş lâne-sâz
Zir-i tāk-ı ebruvânında piristûlar yine

Nâbî

Ruh: Mevhum bir kuş. Aslı "hırbâ" olduğunu İbni Kemâl merhum Dekâyıku'l-Hakâyık'ta yazıyor. Güyâ bu kuş gergedanı pençesiyle kaldırıp götürür imiş. Ruh gergedan demektir. Burhân-ı Kat'ı'da "Ruh için anka gibi mevcûdü'l-ism mādûmü'l-cism bir cânver adıdır. Fil ve gergedanı kapıp beççelerine tu'me için âşiyânesine götürür, derler. Bu cânveri tuyûr cinsinden ve Türkistan ile Çin arasında bir bâdiyede olur, derler" diye muharrerdir.

Sîmurg: Ankâ-yı muğrib denilen mevhum kuş.

İşidüp gulğul-i şıyt u şadâ-yı zeng-i şehbâzuñ
 'Azîmet itdi küh-ı Kâf'a sîmurg ihtirâzından
 Nef'î

Şâhbâz: Doğan irisi..

Dâm eyledüm niyâz ile ol şivekârımı
 Şehbâz-ı dest-i himmetem aldum şikârımı
 Nâbî

Şahin:

Çeşm-i bîmârı süzülmiş 'acabâ haste midür
 Yoksa şâhîn gibi şayd olmak içün beste midür
 Sünbülzâde Vehbî

Şikâr itmek nedür ma'nâ hümâsın
 Bulunsa tab'-ı şâhî gibi şâhîn

Şeb-pere: Yarasa.

Şeb-pere kadrini mihrûñ ne bilür ey Nâbî
 Olma dilgîri hılâfındaki bed-ahlâkuñ

Şütür-murg:

Tâvus:

Destân-serây-ı medhîni şâh-ı tarabda nağme-sâz
 Tâvûs-ı bâm-ı devleti bâm-ı felekde cılveger
 Bâkî

Tezerv: Süglün.

Behişt-i âteş-i 'aşka ider pervâz-ı reng-â-reng
Tezerv-i şu'le-i âh-ı derûn tâvûsdan kalmaz

Şeyh Gâlib

Tihû: Çil kuşu.

O süglün gibi şūhuñ cünbüşünden bî-karâr olmuş
Meger tihûda bî-hûde şanurdum nâle vü zârı

Sünbülzâde Vehbî

Tûfî:

Tûfî gibi hoş-nükteler öğretti dehānuñ¹⁰³
Bâkî gibi üstād-ı sūhan-pervere cānā

Ukâb: Tavşancıl.

'Ukâb-ı mürdenüñ peri de bādzen olur
Ehl-i hevāya mevt ile terk-i hevā muḥāl

Sâbit

'Usfûr: Serçe.

Ne kişver kim aña Hıfzî nigezbân ola ol yirde
İder perverde şāhın beyza-i güncişk ü 'uşfûrı

Verkâ: Gök renkli güvercin, câmi güvercini.

Nef'î vādî-i kaşâ'idde sūhan-perdāzdur
Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi

¹⁰³ Metinde zebānuñ Bâkî, 102/1-8.

Meşnevî semtinde geçmişdür 'Aṭā'î cümlesin
Hāletî evc-i rubā'ide uçar verḳā gibi

Nedîm

Zâğ: Karga.

Hazān-ālūdedür reşk-i bahārān gördüğün yirler
Maḳarr-ı zāğdur şimdi gülistān gördüğün yirler

Hakîm Giray

Zağan: Çaylak.

Bî-cünḫa mâkiyān-beçeyi çāk ider zağan
Bî-sāyika dû-pāre ider mûşı mûş-h^vār

Ziyâ Paşa

HEVÂM VE HAŞERÂT VESÂİRE

Ankebut: Örümcek.

Ger 'ankebûta himmeti yâr olsa perdesi
Keştî-i çâpük-i felege bâdbân olur

Nefî

Bukalemun: Canfes denilen kumaş. Canfes kelimesi cân-fezâ muharrefidir. Kaya keleri, küçük bir hayvan; ziyâyâ mâruz olduğu zaman canfes gibi dâima tebdîl-i renk ettiğinden ona da bukalemun denilmiştir.

Şad-reng ile tâ va'delerün cilve-nümündür
Hayretle kumâş-ı nighüm bûkalemündür

Şeyh Gâlib

Âlüfte kesim meşrebi gibi mütelevvin
Bâlâsına bir bûkalemün câme düşürdük

Sâbit¹⁰⁴

Bu hayvanın bir ismi de "harbâ" dır.

Harbâ ko dolaşsun serine mihr-i münîrûn
Biz şem'a-i bezmüz per-i pervâne bizümdür

Nâbî

Cerâd: Çeğirge demek olan "cerâde"nin cem'idir. Lisanımızda müfred makamında kullanılır.

Dûd: Kurt.

Efî: Engerek yılanı.

Alan tiryâk-ı vaşluñ bûyını zûlf-i mu'anberden
Çekinmez zaḥm-ı tîğ-i gamzeden efî vü hançerden

Şeyh Gâlib

¹⁰⁴ Bu beyit metne sonradan ilâve edilmiştir.

Bî-pîç ü tâb-ı gam olamaz tab'-ı pür-hüner
Ef'î olur mı hiç der-i gencîneden cüdâ

Şeyh Gâlib

Her ebrû-yı ham katlûne bir hançer-i hûn-rîz
Her zülf-i siyeh kaşduña bir ef'î yilandur

Fuzûlî

Ejder, ejderhâ, ejdehâ: İran efsanelerini dolduran bu hayvan, diğer milletlerin "dragon" dedikleri canavardır. Dragon vücûdu sert tüyler yahut kabuklarla mestûr azîmü'l-cüsse bir hayvan olup başı arslan başına, kuyruğu yılan kuyruğuna benzermiş. Korkunç gözleri ateş gibi parlayan; ağzından dâima ateş püsküren bu müdhiş hayvanın dişleri gâyet keskin, pençesi gayet kuvvetli imiş. Dragonun iki kanadı olduğundan istediği zaman kuş gibi havada uçar imiş. İran kahramanları ejderlerle uğraştıkları gibi milel-i sâirenin efsanevî kahramanları da dragonlarla uğraşmışlardır. Hulâsa "dragon" hakkında mervî olan efsaneler ne ise "ejder"e dâir tertip edilen masallar da odur.

Araplar buna "tinnînü" derler. Mustazırî'ta tinnînü //198// şöyle târif ediliyor: Rengi gâyet siyah; gözleri kırmızı, parlak; ağzı, karnı geniş; hurma cesâmetinde bir yilandır.

Şikâr-âmûz-ı 'ankâ şaydgîr-i kâf-ı devlet kim
Kapar sîmurg-ı rahşî bulsa ejderhâ-yı perrânı
Sabrî

İtâ'at eylemeden kaldı vâlî-i 'akla
Kabardı ejder-i nefs-i harûn nefes-be-nefes
Sâbit¹⁰⁵

Erkam: Siyahlı beyazlı yılan.

'Adli ger istese işlâh-ı mazarrât-ı cihân
Nûş-dârû-yı şifâ-sâz ola niş-i erkam

Nef'î

¹⁰⁵ Bu beyit metne sonradan ilâve edilmiştir.

Dir gören reşha-i hāmem ne temāşādur bu
Çeşme-i āb u hayāt ola dehān-ı erķam

Nef'î

Evren: Ejder. Bu kelime Türkçe'dir.

Uçup perrende evren gibi taşvîr-i şikâr eyler
Fezâda nerre-şîri kûhta derrende kaplanı

Sabrî

Göñlümdeki hayâlin göstermemek olur mı
Evren pulı değil mi dāğ-ı derûn-ı sâde

Sâbit¹⁰⁶

Harçeng: Yengeç. Seretan burcu.

Olur şuda zıllı burûc-ı semâ
Velî Hût u Harçengi cûnbüş-nümâ

Atâî

Hayye:

Burnunda çıyân u mûş u 'akreb
Ağzında zehirli hayye vü dâb

Şeyh Gâlib

Hunfesâ: Osurgan böceği.

Boklu zarâfetler idüp dâ'imâ
Koçudur idi nitekim hunfesâ

Atâî

¹⁰⁶ Bu beyit mente sonradan ilâve edilmiştir.

Kejdüm: Akreb.

Zülf zann eyleme gūyā ki Hākīm-i Muṭlaq
Tıynet-i müşk ile cān virdigi kejdümdür bu
Şeyh Gâlib

Keşef: Kaplubağa.

Esrār keşf itmek için şūfî Bâkiyā
Başın murakka'ına çeker nitekim keşef
Bâkî

Kirm: Kurt; kirm-i pîle, kirm-i kej: İpek böceği.

Zihî şāni' ki eyler berg-i dut u kirm-i bed-būdan
Libās-ı iftiḥār-ı şehriyārān atlas u dībā
Nâbî

Kirm-i şebṭâb: Ateş böceği.

Yanmada şu'le-i dīdāra muḳallid çokdur
Kirm-i şeb-tābı da pervāne kıyās eylesin
Şeyh Gâlib

Mâr: Yılan.

Fıkr-i zülfüñ dilde tāb-ı sūz-ı 'aşkuñ sīnede
Nârdur kül-ḥanda gūyā mârdur gencīnede
Nef'î

Mekes: Sinek.

Bî-cürm iken ğidā-yı 'anākib olur mekes
Ma'şūm iken kebūteri şāhīn ider şikār
Ziyâ Paşa

Ni'met huşûle geldügi sâ'atde Nâbiyâ
Râhat mı var müdâfa'asından mekeslerüñ
Nâbî

Melah: Çekirge.

Mûr: Karınca.

Za'fîmuz haţţ-ı leb-i cânân-veş 'unvândur bize
Mûruz ammâ iltifât iden Süleymân'dur bize
Şeyh Gâlib

Nahl: Arı.

Bahtı virse takviyet nahlüñ müseddes-hânesi
Ma'den-i elmâs olurdu sîne-i hârâ gibi
Nedîm

Neheng: Timsah.

Muhabbet içre giriftâr-ı hicrân olan 'âşık
Deñizlere düşüben tu'me-i neheng oldu
Bâkî

Nemle: Karınca.

Kemîne nemleyi pâmâle itmedük niyyet
Bu 'arşagâhda ammâ ki pâymâl olduk

Pervâne:

Gice pervânelerle bezmi germ-â-germ idi şem'üñ
Seher bakdum ne şem'-i meclis-ârâ var ne pervâne

Peşşe: Sivrisinek. Arabîsi "be'ûda"dır.

Bir kerre tîgûñ üzre konan peşşe-i za'îf
Dehre peyâm-ı satvet-i Cengiziyân virür

Nedîm

Semender: (Kalender vezninde) Bir cânverdir. Ateşte mütekevvîn olur. Büyücek fare cüssesinde olur. Ateşten çıktıkta helâk olur derler ve bir kavle ahyânen taşra çıkıp gezer. Ol esnâda sayd ederler ve derisinden mendil, takye misilli nesneler düzerler; kirlendikte ateşe atarlar, sabunla gaslolunmuş gibi pak ve pakize olur. Ve bir rivayette keler şeklinde olur. Derisinden çetr düzerler ve tüyünden câmeler dokuyup eyyâm-ı sâdede giyerler. Harâret-i hava kat'â tesir eylemez. Ve inde'l-ba'z kuş sûretindedir.

Semendel ve semendûr ve semendûk ve semendûl ve semendûn lafızları da semender mânâsınadır. İşbu semender aslında "sâm-enderden"dir. Ateş içre hâsıl demektir. Sâm ateş mânâsınadır (Burhân-ı Kat'ı).

Âsım Efendi merhum Kâmus Tercümesi'nde: "Mütercim der ki, ekserî lügaviyyûn "kaknus" ile "semender"i bir cânver olmak üzere beyan eylediler" dedikten sonra Burhân-ı Kat'ı'daki hurâfâtı tekrar ediyor. Kâmus müterciminin semender hakkındaki izâhatı kısmen hakikat, kısmen hurâfedir. Semenderin hakikatine gelince, kurbağa cinsinden olan bu hayvana Yunanîler σαλαμανδρα [salamandra], Fransızlar salamandr derler. Kudemâ semender hakkında birtakım itikad-ı garîbeye zâhib olmuşlar idi. Güyâ semender semi gayet mühlik, ateşten gayr-i müteessir, hatta ateşi söndürmek hassasını hâiz bir hayvan imiş. Halbuki semender zehirli bir hayvan değildir. Yalnız ateşe atılacak olursa lüzûcetli bir madde ifrâz eyleyerek birkaç dakika ateşin tesirine mukavemet eder, sonra yanıp gider. Semenderin ateşte yanmadığına dâir olan hurâfe bu mukavemetin mübalâğaya müstenid bir şeklinden başka birşey değildir.

Semender yalnız bizim şâirlerin âsârında değil, şuarâ-yı Garb'ın eserlerinde de "remz-i garam: emblème de l'amour" olmak üzere tesadüf edilir.

Şu'le-i 'aşkı hevâ-yı dildür efzûn eyleyen
Bâd-zen bâl-i semenderdür bu âteş-ḥânedede

Nedîm

Gül âteş gül-bün âteş gülşen-âteş cûybâr âteş
Semender-ṭıynetân-ı 'aşka besdür lâlezâr âteş

Şeyh Gâlib

Haylî dem pûşide olduñ ben gibi bir âteşe
Ey 'abâ-pûşum semendersüñ ki sūzân olmaduñ

Nâcî

Sûsmâr: Keler.

Meger sūsmâr oldu ma'cûn-fürûş
Ki andan alır zehri hep ḳahve-nüş

Atâî

Şâh-ı mârân:

İdüp 'aksini mâr-ı mâhî maḳar
Anı ḳal'a-ı şâh-ı mârân ider

Atâî

Güyyâ zevḳ u şafâ dahmesine ḳıldı ṭılısm
Şâh-ı mârânı 'aceb ol cesed-i nūrânî

Nedîm

Timsah:

Reh dūr idi rehzeni çoğ idi
Mâr u timsâḥ u evreni çoğ idi

*Yılan:*¹⁰⁷ Yılanın ayağını gören bey olurmuş.

Göreyin haṭṭuñ şehā lüṭf it taḳılsun zülfe dek
Didi yılan ayağıdur anı gören ola bek

Bâkî

Zünbûr: Anı.

Zî-rûḥ olaydı gonca-i nûr
Nûş-ı lebine olurdu zünbûr

Şeyh Gâlib

¹⁰⁷ "Hüma"dan bahsedilirken "Nitekim yılanın ayağını gören de bey olurmuş!" şeklinde yazılmış olan bu maddeyi, buraya almayı daha uygun gördük.

MÜSKİRÂT

Afyon:

Ögme şarâbı zemm idüp afyônı sâkiyâ
Açdurma ehl-i keyfe kütünüñ kapağını

Fennî

Arak: Rakı.

Jâle-i şâf-ı 'arak katma mey-i nâba şakın
Mümtezic şanma gözüm âteşi sîmâba şakın

Şeyh Gâlib

Bâde:

Gâh sâkîsi gehî sâğarı geh bâdesi yok
Görmedüm meclis-i maşşûdı tamâm âmâde

Nâbî

Ŧıtsa câm-ı bâde-i gülgünü verd-i ter gibi
Sâ'id-i sâkî olur şâh-ı gül-i ahmer gibi

Bâkî

*Beng:*¹⁰⁸ Ban otundan yapılan uyuşturucu bir nesnedir. Kullananlara bengî denir. Bu kelime Arabî'ye benc şeklinde geçmiştir.

Āferinler şarâb-ı gül-renge
La'net olsun bozaya vü benge

Melîhî

Yeter olduk gubâr-ı gamla bengî
Getir sâkî şarâb-ı lâle rengi

Hayâlî

¹⁰⁸ D 2'den alındı.

Berş: Afyon şurubu.

Ne belâdur hele berş ü afyôn
Ki ider âdemi süst ü mecnûn

Sünbülzâde

Duhân:

Zâhid mezâk-ı tecrübe-i ehl-i keyfde
Hoşdur meyûn 'atîki duhânuñ yenicesi

Rahmî

Duht-ı rez, duhter-i rez: Bintü'l-ineb. Rez asma ve üzüm mânâsına gelir.¹⁰⁹
Bâde.

Bir nâzenîñ fitne tevellüd ider müdâm
Meclisde duht-ı rezle o bût hem dem olmasın
Nedîm

Zann itme duhter-i rezi rind ile gizlidür
Anuñla şeyh efendi de babalı kızlıdur
Nedîm

Esrar:

Dirler esrâr ile olupseñ yâr
Zevk-i bengile vâkıf-ı esrâr

Fuzûlî

Bâkî'nin şu beyti de tevriyelidir:

Şorma 'aşk abdâlinuñ râzın helâk eyler seni
Bunlaruñ esrârı ey zâhid katı kattâl olur
Bâkî

¹⁰⁹ Bintü'l-ineb ve açıklaması D 1'den alındı.

Gül-efsûn:

Yumulinca gözi ağıyâr uyumaz sūd nedür
Tutalum yâri gül-efsûn ile der-hvâb iderüz

Sâbit¹¹⁰

Hamr: Şarap.

Huşber: Muharriif, mudîl-i akl ü his bir madde. Dârû ile beraber kullanılır.

Sûz-ı 'aşkuñla dimāgum ol kadar âşüfte kim
Mey degil âsûde kılmaz dârû-yı huşber bile

Bâkî

Mey:

Mey-i revân: Saf şarap.¹¹¹

Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi
Zannım budur ki sen de peşimânsıñ ey gönül

Nedîm

Kanı sâkiyâ ol mey-i nâbdâr
Dile şal o kibrîit-i ahmerle nâr

Atâyî

Müdâm: Şarap. Bu kelime de alelekser tevriyeli olarak kullanılır.

Âbgîne içinde mey gibidür
Leb-i la'lüñ hayâli dilde müdâm

Bâkî

¹¹⁰ Bu madde metne sonradan ilâve edilmiştir.

¹¹¹ Mey-i revân: Saf şarap. D 2'den alındı.

Mül: Şarap.

Eylemiş gūyā ki Hāk icād cism-i nāzikin
Eyleyüp āmihte güle reng-i mūli

Nedīm

Müselles: Üçte biri kalıncaya kadar kaynatılan şarap.

Şāf iken kalb kederden her ān
Aña üç nesne virürdi halecān

Bir zamān dağdağadan olmadı şāf
Bu müsellesle o cām-ı şeffāf

Atâyî

*Nebîz:*¹¹² Hurma ve üzümün şirasına ve bâdesine denir.

Hāzır u cem' hizmetinde çü cām
'Arağ u bûze vü nebîz tamām

Fuzûlî¹¹³

Nûş-dârû:

Şubh-dem gül-şeker-i lebleri yâdıyla yesin
Nûş-dârûya döner ta'mı da berş-i berrāş

Sâbit¹¹⁴

Rahîk: Hâlis şarap.

Ne keyfiyyet ne hâlet ne eşer var
Rahîk-i feyz-i maзмünunda bilmem

Nef'î

¹¹² D 2'den alındı.

¹¹³ Bu örnek tarafımızdan ilâve edildi (Bkz. A. Sırrı Levend, Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Yay., İst.1984, s. 329).

¹¹⁴ Bu madde metne sonradan ilâve edilmiştir. Beytin ilk mısraı yazılmamıştır (Bkz. Bosnalı Alaceddin Sabit, Divan (Haz.: Turgut Karacan), Sivas 1991, 434/168-4).

Sabûh: Mahmurluğu izâle ile teşdîd-i neşve için sabahleyin içilen şarap.

Mey-i düşîne bizi itdi humâr-âlûde
Sâkiyâ tâzelesin keyfimüzi câm-ı şabûh

Sünbülzâde

Şahbâ: Kırmızı şarap.

Hâne tenhâ elde şahbâ yâr nerm ü kelle germ
Âh ey şabr u taḥammül ba'd ez-în yâ hû sizi
Nedîm

Şarap:

Benüm gibi hele bir mey-perest görmedi hiç
Olalı meykede-i dehrde şarâb şarâb

Râgıb

Şarabın hûn-ı kebûter, dîde-i horos gibi daha birçok isimleri vardır.¹¹⁵

Hûn-ı kebûter ile pür olup yine kü'ûs
Devr-i piyâle göstere mi dîde-i horûs

Bâkî

Leb-i mey-keşde dest-i sâkiyândan nukle-bâzîler
Sirâyet eylemiş peymâneye hûn-ı kebûterden¹¹⁶

Bâkî

Ko zebḥ itsün nigāhuñ eñsesinden kumrî-i cânı
Kebûter kanını nûş eylesün 'ayş u şarablarla

Sâbit¹¹⁷

¹¹⁵ Bu açıklamayla Tönbaku maddesine kadar olan beyitler, İşret Edevâtı bölümünün arasına yazılmıştır.

¹¹⁶ Bu beyit Divan'da yoktur.

¹¹⁷ Bu beyit metne sonradan ilâve edilmiştir.

Tönbâkû:

Gâh şemşîr-i sitem gâh azâb-ı âteş
Küşte-i kavm-i naşârâ gibidür tönbâkû

Nâbî

Ukâr: Kırmızı şarap.

Şun cām-ı 'uḳân
Def' eyle ḥumârı¹¹⁸

¹¹⁸ Bu şiir Şâhidî'nin bir müstezadının ziyâdesinden alınmıştır (Bkz. A. Sırrı Levend, Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Yay., İst.1984, s. 308).

İŞRET EDEVÂTI

Ayağ: Ayaklı şarap kadehi.

Çekmezem sāgar-ı bezm-i keremüñden elümi
Bir ayağ şuna meger sāķi-i şahbâ-yı ecel
Nef'î

Gel ey dil terk-i rindî eyle bu deyr-i köhenden geç
Ayağ-ı meyden el çek ârzû-yı encümenden geç
Nevres

Câm: Kadeh.

Bir eliñde gül bir elde cām geldiñ sāķiyâ
Kağısın alsam güli yâhûd ki cāmı yâ seni
Nedîm

Cür'a: Kadehin içinde kalan bakiyye, son yudum.

Şurâhî hem-nişînüñ hem-demüñ cām
Niçün ben cür'a gibi atılam dūr

Bâkî

Dost-kâm, dost-kâmî, dost-kân, dost-kânî: Bu kelimeler büyük kadeh mânâsınadır. Meclis-i meyde kendi içeceği bâdeyi başkasına içirmek, birinin aşkına bâde içmek.

Leb-â-leb cām dil-hûn olsa tañ mı bezm-i firâkatde
Güzeller 'aşkına nûş itmek içün dōst-kânîdür
Bâkî

Gül-efsûn:

Yumulınca gözi ağıyâr uyumaz sūd nedür
Tutalum yâri gül-efsûn ile der-hvâb iderüz
Sâbit

Habâb: Şarap ile mâyiât-ı sâirenin üzerinde hâsıl olan hava kabarcığı.

‘Ânzun âb-ı nâbdur gūyâ
Zekānuñ bir habâbdur gūyâ

Bâkî

Hum: Küp.

Böyle cūş itmeyicek ma’nî-i şâf ey Nâbî
Atmasın hum-ı devât-ı şu‘arâ ser-pūşın

Hum-ı husrevânî: Büyük küp.

Ben ol Cemşid-i tarab-hâne-i feyzem ki müdām
Husrevânî hum ile nūş iderüm şahbâyı

Nef’î

Lebrîzdür neşât ile kim hâk-i Cem henüz
Mey-hâne kûşesinde hum-ı Husrevânîdür

Sünbülzâde Vehbî

Piyâle husrev-i mülk-i gama tâc-ı Kevyânîdür
Hum-ı mey pâdişâh-ı ‘aşka genc-i husrevânîdür

Bâkî

İbrik:

İbrîk-i zerden sâkiyâ la’l-i müzâbı kıl revân
Altun olur işün hemân kibrît-i ahmer andadur

Bâkî

Kadeh:

Görmesek şâgar-ı şahbâyı açılmaz gözümüz¹¹⁹
Gül gibi elde kadeh olmasa gülmez yüzümüz

¹¹⁹ Bu mısra eksik olup "şâgar-ı" kelimesi tarafımızdan ilâve edildi.

Kâse:

Ser-nigündür kâse-i gerdün içinde bâde yok
Neşve-i ser-şâr anıñçün mahbes-i dünyâde yok
Sünbülzâde Vehbî

Kulkul: Sürâhîden kadehe şarap konuğu esnada hâsıl olan ses.

Geh kulkul-ı mey göñlüm açar gâh dem-i mey
Mağşûd benüm pâdişehüm kesb-i şafâdur
Bâkî

Nukl: Meze.

Nüş iderken la'lini gelmez baña düşnâm telh
Lezzet-i nukl ile olmaz bâde-i gül-fâm telh
Sünbülzâde Vehbî

Peymâne: Kadeh.

Bir şeker handeyle bezm-i şevke câm itdiñ beni
Nim şun peymâneyi sâkî tamâm itdiñ beni
Nedîm

Piyâle: Kadeh.

Bezm-i çemende jâle ile tıldı lâleler
İşret zamânı geldi pür olsun piyâleler
Nedîm

Rıtl: Büyük kadeh.

Sâkî meded mey şun bize
Rıtl-ı pey-â-pey şun bize

Nefî

Sâgar: Kadeh.

Bir nîm-neş'e şay bu cihânın bahânını
Bir sâgar-ı keşideye tut lâlezârını

Nedîm

Dem bu demdür behey idrâksiz endîşeyi ko
Kevşeri havzı ile şâgar-ı şahbâya degiş¹²⁰

Nef'î

Sebû: Testi.

Ol mey ki neşvesinde ola bûy-ı imtinân
Seng-i kazâ tokunması yegdûr sebûsına

Nâbî

Sürâhî:

Şurâhî hem-nişînüñ hem-demüñ câm
Niçün ben cür'a gibi atılam dūr

Bâkî

¹²⁰ sâgar-ı sahâya : bâde-i gül-fâma M (Bkz. Nef'î, 310/59-2).

MÛSİKÎ ÂLÂTI

Barbar: Kaz göğsü. Lavtaya şebih bir nev'i saz.

Çaldum taş a ben şişe-i nāmūs ile nengi
Mutrib kerem et sen daħi çal berbat-ı çengi
Sāmî¹²¹

Bozuk: Alelekser tevriyeli bir sûrette kullanılır.

Zen her ne kadar ki tîğ-zendür
Sâz-ı emeli bozuk düzendür
Şeyh Gâlib

Çarpâre:

Sinemi deldi bugün bir âfet-i çâr-pâreli
Al yanaklı gülgülü kerrâkeli mor hâreli
Nedîm

Çegâne: Bir nev'i saz, alelekser çeng ile beraber kullanılır.

Virir başka hâlet dil-i âşıkâna
Bu dil-keş havâda bu çeng ü çegâne
Nedîm

Çeng: Bu da bir nev'i eski saz.

Derd ü gam bezmine kaddüm gibi bir çeng olmaz
Nâylar nâlelerüm sâzına âheng olmaz
Bâkî

Dâire:

Âsmânda bırakıp Zühre elinden çengini
Def gibi kızdı yüzi dâ'ireden çekdi eli¹²²
Nedîm

¹²¹ Bu beyit tarafımızdan ilâve edildi (Bkz.: Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, İst. 1973, s. 72).

¹²² Metinde "el çekdi" Nedim, 330/CXLV-5

Çenber-i dâ'ire meclis-i 'ayş u 'işret
Bezm-i 'ayşî tarab-âgâz u meserret-encâm

Nef'î

Def:

Görüp çarhuñ bu zulmüñ derd ile def sîne döğmez mi
Kadeh kan ağlamaz mı çeng ü ney feryâda gelmez mi

Nef'î

Dil ki tutmaya gamuñ çengine def gibi yüzün
Ney gibi her-dem işi nâle vü efgân yaraşur

Ahmed Paşa

Kânûn: Kudemâ bu kelime ile ekser tevriye sanatı yaparlar.

Şer'a uymaz n'idelüm nâle vü zâr eyler ise
Gerçi kânûna uyar zemzeme-i mûsikâr

Bâkî

Ehl-i 'aşkuñ nâlesin ney kâmetin çeng eyledüñ
Pâdişehsüñ itdigüñ şimden girü¹²³ kânûn olur

Bâkî

Kânûn-ı 'aşka uymaz edebdür yasağımız
Bîrûn-ı perde nâleye yokdur mesâğımız

Râgıb

Olalı nazm-ı kânûn umûr-ı devlet
Tutdı âvâze-i 'adli o kadar dünyâyı

Nef'î

Rakş ider nağme-i kânûn-ı belâgatle felek
Destine muṭrib-i endişem olunca mızrâb

Nef'î

¹²³ Melinde "şimden girü" yazılmamıştır. Bâkî, 190/142-5.

Keman: Mâlum, sîne-keman: Kemanın biraz büyüğü.

Bağ tır-i gamzeniñ bile şimdi şafâ ile
Âmed şod u tereddüdi sîne-kemânedir

[Şeyh Gâlib]

Kerrenây: Sesi çok bir borudur; mehterler çalar.

Sûr-ı İsrâfil'i andurdi şadâ-yı kerre-nây
Ditredi yer gök mehâbetden yıkıldı hâş u 'âm

Ganizâde Nâdirî¹²⁴

Kudûm:

Dergâh-ı Mevlevî ki 'aceb 'aşk-hânedir
Nây u kudûm-i velvele-sâzı şehânedir

Şeyh Gâlib

Kûs: Büyük davul. Muhârebede fîl vesâire gibi cesîm hayvanlar üzerine konup
çalınır idi.

Âbir çalındı kûs-ı rahîl itdüh irtihâl
Evvel konağıñ oldu cinân büstânları

Bâkî

Hum-ı kûs pîl üzre itdi figân
Yahûd gürlledi ra'ddan âsmân

Hum-ı kûsuñ gürlüyüp sinesi
Rümmân oldu a'dâ-yı pür-kînesi

Mûsikâr: Sıra ile dizilmiş kamıştan mâmûl bir âlet olup ağızla çalınır; tahrîf ile
muskal derler.

Ten-i zârumda pehlûm üstühânı sayılır bir bir
Beni seyr itmeyen ahhâb mûşîkârı görsünler

Bâkî

¹²⁴ "Kerrenây"ın örneği metne sonradan ilâve edilmiştir.

Nây, ney.

Nâyüñ ki çıkar zemzeme sūrâhlarından
Bülbüller öter şanki gülüñ şâhlarından

Nâilî

Şâh, girift, mansûr, nısfıyye nâyın büyüklük küçüklük itibariyle muhtelif nev'ileridir. Şuarâ bu kelimeler ile bazı sanatlar yaparlar.

Sırr-ı dili güvâh-ı dölâbdan idüp su'âl
Hakk itdi hakk-ı da'vî-i Mansûr-ı şâh-ı ney

Şeyh Gâlib

Nâleyi nâya girift eylerdüm ammâ neyleyüm
Bir boğazı iplidür parmak hesâbın gösterir

Nefîr: Mehterlere mahsus bir nev'i boru.

Şûr idi güyâ nefîr-i mehterân bir nefh ile
Eyledi düşmenleri üftâde-i hâk ile fenâ

Sâmî¹²⁵

Nakâre:

Çalındı bâm-ı felekde nakâre-i devlet
Pür itdi debdebe-i müjde gûş-ı eyyâmı

Nefî

Naşîbi 'arsa-i 'âlemde sîne dögmekdür
Uşûl ile geçinen kimsenüñ naqqâre gibi

Nâbî

Rübâb:

Esbâb-ı tarab seyl-i mey-i nâb ile gitdi
Âvâzı boğuldi giderek çeng ü rübâbuñ

Bâkî

¹²⁵ Bu örnek tarafımızdan ilhava edilmiştir (İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ank. ?, s. 387).

Santur:

Şad mîh-i tîr-i hicr ile bu sîne-i harâb
Meşk-i figâna tahta-i şantûrdur baña

Şeyh Gâlib

Şantûr nakd-i nâleyi bir bir ider edâ
Gencîne-i hezâr kîlîd-i terânedir

Şeyh Gâlib

Setâr, çârtâr, şeştâr: Üç, dört, altı telli saz.

Sûrnâ:

Rûbâb u ûd u mûsikâr u tanbûr
Girift ü sûrnây u tabl u santûr¹²⁶

Tabl: Davul.

Çalındı kûslar tabl u naķare şaldı âvâze
Düğün bayram ider gûyâ guzâta ceng meydânı
Bâkî

Tanbur:

Muṭribâ bir nağme-i ser-şâr ister kim göñül
Tâ leb-i havza dökülsün sîne-i ṭanbûrdan
Sünbülzâde Vehbî

Ud:

Muṭrib alsun eline 'ûdı yanınca biz de
Yanalum yakılalum bir dem-i dil-sûz idelüm
Nefî

Şeyh Gâlib'in şu gazeli mûsikî âlâtından bâzılarının ismini hâvîdir:¹²⁷

Dergâh-ı Mevlevî 'aceb 'aşk-ḥânedir
Nây u kudûm-i velvele-sâzı şehânedir

¹²⁶ Bu beyit tarafımızdan ilâve edilmiştir (Bkz. Divan Edebiyatı, s. 242).

¹²⁷ Bu açıklama ile Şeyh Gâlib'in şiiri sonradan ilâve edilmiştir.

Besler büzürg ü kûçegin etfâl-i nağmeniñ
Güyâ ki çeng pîr-i gürûh-ı terânedir

Bak tîr-i gamzeniñ bile şimdi şafâyile
Âmed şod ü tereddüdi sîne-kemânedir

Düşmüş muhabbete güler oynar esîr iken
Etfâl-i eşk mâ'il-i çeng ü çegânedir

Mevc-i şafâ-yı nağmeyi bir bir açar çözer
Şan mûsikâr şâne-i zülf-i terânedir

Açmış cem'-i perdeyi muṭlak yegâhdan
Tanbûra şor ki vahdeti merd-i yegânedir

Pâ-mânçe-i niyâza ṭurur bir ayağ ile
Elhak rebâb rind-i nümâyân-nişânedir

Deryûze zâr itdiğüyçün şâh-ı 'aşkıdan
Def defter-i şafâda resîde-nişânedir

Sanṭûr naḳd-i nâleyi bir bir ider edâ
Gencîne-i hezâr kilîd-i terânedir

Neydir var ise çûb-ı şelâyîn murğ-zâr
Zîrâ ki dâğ-ı sîneleri dâne dânedir

Ferş-i zemîn-i lutfuna düş Gâlib ol şehiñ
Kânûn-ı cûd-ı ehl-i kerem bi-bahânedir

Viridi haber celâcil-i def bahş-ı pîrden
Güş eylemem 'âtıyye-i hâtem fesânedir

KIYMETLİ TAŞLAR (AHCÂR-I SEMÎNE)

Akik:

Nedür ol reng-i 'akîki bu Süheyli kadehün
Sâkiyâ cevheri yok ise Yemen'den mi gelür

Sünbülzâde Vehbî

Cefâ-yı zahm-ı çarhı çekmeyen şöhretle kâm almaz
'Akîk-i şâf-cevher şerhadâr olmazsa nâm almaz

Rahmî

Dürr: İnci. Bu kelimenin müfredi "dürre"dir.

Çarha ta'lîk eylesem vaşf-ı dürr-i dendânuñı
Müşterî-i nazm-ı pâküm hûşe-i Pervîn olur

Râgıb

Düvâl, düvâle: Diğer mânâlarından başka zümrüd-i âbdâr mânâsına da gelirmiş, fakat nâdirü'l-istimâldir.

Hûn-ı sirişk-i derd ile dîdemde toplanup
Güyâ nigîn-i la'l idi çıkdı düvâleden

Belîğ

Anlaşılan Belîğ merhum yeşil gözlü imiş.

Elmas:

Şibh-i şûrî ma'nevî hâşıyyete olmaz karîn
Ma'den-i şun'uñ degil billür ile elmâsı bir

Sâmî

Fîrûze: Pîrûze.

Pîrûze-i felek ki cihānuñ nigīnidür
Kevn ü fesād-ı naqş-ı zamān vezīnidür

Râşid

Gören der rûy-ı âteş-tâbını mâ'î libās içre
Nümâyân ma'den-i fîrûze de la'l-i Bedahşân içre

Âgâh

İncû:

Kullan silkinde çok incû gibi
Nice vezirler var Aristo gibi

Atâyî

Kehrübâ, kâhrübâ.

Tiğini sîneye çekmedi o mehûñ cezbe-i cān
Eyledüm kâh-rübâ reşk ile mıkñatısı

Fehîm-i Atik

La'l:

Eş'ârum içre vaşf-ı leb-i yâr gūyiyâ
Âb-ı zülâl içinde yatur la'l-pâredür

Bâkî

Lü'lü:

Ağzuñ içre diş midür yâ gonca içre jâle mi
Kevkeb-i durrî midür ya lü'lü'-i lâle midür

Bâkî

Mercan:

Ruḥuñla 'aḳs-i dendānuñ düşelden baḥr-ı 'Ummān'a
Delindi bağı incūnuñ 'aceb reng oldu mercāna

Mervârîd: İnci, bu kelimenin aslı Lâtince'dir.

Görüp bu silk-i mervârîd pür-tâbı hicâbdan
'Acebdür ḥāke şalmazsa felek 'ıḳd-ı Süreyyā'yı
Nef'î

Sadeḫ:

Ey dürr-i pāk aḡzuña nisbet senüñ şadeḫ
Deryā sevāḫilinde yatur pâre-i ḥazef

Bâkî

Yâkut:

Merḥabā ey cām-ı mînā-yı mey-i yâḳût-reng
Devri gelsün senden öḡrensün sipihr-i bî- direng
Nef'î

Yeşim: Bir nev'i sert, makbul taş. Bundan kâse, fincan, enfiye kutusu vesâire yapılır.

Oldı yâḳût-ı aşfer aḡter
Kâse-i yeşimde nişāne güher

Atâî

Zeberced: Zümrüd nev'inden kıymetli bir taş; türlü renkleri vardır.

Zümrüd:

Dīvān ider vâḳt-i seḫer nevrüz-ı sulṭānî meḡer
Devrān ufukdan gösderür taḡt-ı zümürüd tâc-ı zer
Bâkî

Nefs-i ejdarhâst bâ şad zür u fenn
Rûy-ı şeyh ü-râ zümürd dide kon

Mesnevî-i Şerîf¹²⁸

Kudemânın itikadına göre, zürüd, yılanın kuvve-i bâsırasını izâle edermiş.

Mestāneyiz geşt idelüm her şûkı
Pür-şıyt u şadā eyleyelüm 'ayyûkı
Ey hem-dem-i gam be-kürî-i ef'î gam
Meydāna getür zümürd-i meshûkı

Nâbî

Nigāh-ı raġbet itmez haţţ-ı sebz-çāra keç-ţab'ān
Temāşā-yı zümürde sāzkār-ı çeşm-i mār olmaz

Çelebizâde Âsım

Ne sūda olsa düşmen tekellüfle mülāyim-ter
Ġubār-ı sūde-i seng-i zümürd kuhl-i mār olmaz

Abdî

Ķapar çeşmin görince zāhid-i ef'î-nigeh gūyā
Zümürd ma'denindendür meger kim cevher-i mīnā

Sünbülzâde Vehbî¹²⁹

¹²⁸ Bu beyit metne sonradan ilâve edilmiştir. Anlamı: Nefis, yüzlerce zorluk ve fendir. Şeyhin yüzü onun için gözü kör eden bir zümrüttür.

¹²⁹ Çelebizâde Âsım, Abdî ve Sünbülzâde Vehbî'nin beyitleri metne sonradan ilâve edilmiştir.

ZÎNETE MÜTEALLİK EŞYA (HULLİYÂT)

Engüşter: Yüzük.

Âlemi teshîr için hâtem ne lâzım tab'uma
Ben Süleymân-ı hayâlem n'eyleyem engüşteri
Nefî

Fass: Yüzük kaşı.

Ben de fu'âd-ı 'aşr idüm faşş-ı nigîn-i şadr idüm
Nakş-ı hümayûn-satr idüm gösterdi çarh rûy-ı 'abes
Sâmî

Gûş-vâre: Küpe.

'îzâr-ı sâdesi üzre şan ol ruh-ı rengîn
Görünen âyîne de la'l-i gûş-vâresidür
Bâkî

Halhal: Arabistan'da kadınların ayaklarına taktıkları altın, gümüş halka.

Zere çün eyledi tâlî' iqbâl¹³⁰
Bilezik oldı aña hem halhâl

Hamdullah Hamdî

Hâtem: Mühür, yüzük.

Qaldı nakş-ı hâtem-i la'lüñ dil-i gam-pîşede
Gonca-i terdür ko açılun derûn-ı şîşede
Râgıb

¹³⁰ Metinde "Zere çün tâlî' eyledi iqbâl" şeklindedir.

İkd: Gerdanlık.

Şaklayam gevherlerüm ğayn teşekkür vaktine
Tâ kaşidem ola 'ıkd-ı lü'lü'-i lâlâ gibi

Nedîm

Kemer:

Çenber olursa n'ola dâ'ire-i cāna kemer
Bestedür nakş-ı miyân-hāne-i cānāna kemer

Nâbî

Küşād-ı dahme-i maşşūd nā-müyesserdür
İde mu'āhededen kaş-ı yed meger ki kemer

Nâbî

Kılâde: Gerdanlık.

'Arūs-ı dehre şenāñı benem kılâde kılan
Güher edā-yı girān-māye rişte ince hayāl

Bâkî

Mengûş: Küpe.

Miyānuñ rişte-i cān mı gümüş āyine mi sineñ
Benāgūşuñla mengūşuñ gül ile jāledür gūyā

Bâkî

Miyân-bend: Kuşak.

Miyân-bendini seyr eyledük o serv-ķaddüñ
Ne belli belki der-āgūşı da müyesser ola

Nigîn: Yüzük kaşı.

Defter-i devletine mihver-i eflāk kalem
Hâtem-i kadrine bu künbed-i firûze nigîn

Bâkî

Sezâ-yı nâm-ı sultânî kulüb-i pâk-i gevherdür
Beyâbânda yatan her seng-i bî-kıymet nigîn olmaz

Nâbî

Keçlikleri âyîn-i tevâzûdur iden râst
Sür rûy-ı siyâhuñ yire hem-reng-i nigîn ol

Nâbî

Sâmî Paşa merhumun yukarıda geçen nazmında olduğu gibi bu kelimeyi yüzük halkası mânâsına da kullanmışlar. Belîğ'in şu beytinde de o mânâ vardır.

İştihârı ne 'aceb bulsa benümle maḥlaş
Düşeli destüme nâm aldı nigînümdeki faş

Belîğ

Sivâr: Bilezik.

Nigîn-i baht u sivâr-ı sa'âdet elde degil
Ayakda koydı zamâne nite ki ḥalḥâl

Bâkî

REVÂYIH-I TAYYİBE

Anber: Abîr.

Güzer itse girândan sonra bâğ u râğ-ı firdevse
'Abîr-efşân ü 'anber-pâş olurdu ceyb-i havrâya

Nef'î

Gâliye, gâliyâ: Güzel kokulu bir terhib. Üç şeyden mürekkebirdir: Biri misk, biri anber, biri dahi bân (sorgun ağacı) ve bu üç eczâdan terhib edip de gâliye isimiyle müsemînâ kılan Süleyman bin Abdülmelik'tir. Gâliye-sâ, anber-sâ; sâyiden: Ezmek. Misk ve anber ezildiği vakit gâyet güzel koku verir. Zülfe, kâküle, gîsûya müşk-sâ, gâliye-sâ ve anber-sâ derler. Bunlara ziyâde koku isnâd etmek içindir. Misk kokulu, anber kokulu demek olur. Bunlardaki "sâ" teşbih için değildir.¹³¹

Şemîm-i sünbül-i hulkıyla hem-dem olsa ger bir dem
Yeter sermâye yüz bin yıl nesîm-i gâliyâ-sâye

Nef'î

Gâze: Düzgün.

Hüsnünün naksma şâhid yetişür nisvânun
Rûy u mûyında olan gâliye vü gâzeleri

Nâbî

Gülâb:

Urınca şâne gîsû-yı hayâl-i yâre müjgânun
Gülâb-efşân olur bâd-ı rahîle çeşm-i giryânun

Nef'î

¹³¹ "Üç şeyden... teşbih için değildir." D 2'den alındı.

Gülgüne: Kadınların yüzlerine sürdükleri allık.

Gülgüne-i ruhsâra hevesdir dil-i pür-hûn
Oldukda kebâb âteş-i hicrâna hamûşuz

Şeyh Gâlib

Kuhl: Sürme.

Dürd-i meyi çek ki çeşm-i 'akla
Her kühl-ı cilâ-resân çekilmez

Sabrî

Kurs u tenzû: Öd gibi yakıldığı zaman şâmı ta'tîr eden iki madde.

Bûy-ı 'itr-ı zülf ü hâlin kâkül-i müşgînde
Mecz idüp 'anber-fürûşân kurs u tenzû koymuş ad
Vâsıf

Misk: Nâfe-i âf, nâfe-i âhû-yı müşk mânâsınadır, yani misk âhûsunun göbeği. Zîrâ âf misk âhûsuna denir. Hıtâ ve Hoten diyârına mahsusdur. Misk bu hayvanın etrâf sürmesinde ictimâ'-ı demden hâsıl olur. Ba'de'l-kemâl hakke sebebiyle bâzı mevâzıa sürünüp tarh olan misk göbekini düşürür (Burhân-ı Kâtı').

Misk (misc): Bu hayvanın küçük bir karaca yahut köpek kadar olup başında boynuzu yoktur. Bu diğer hayvanların kâffesinden tefrîk eden şeyi, köpekten takriben iki üç boy-kutrunda bir nev'i kesedir. Bu kese bir mâyi' daha doğrusu râyihası ve salâbeti zebâda benzemeyen yağlı bir madde hâsıl olur.¹³² Fârisîsi müşg.

Hatt-ı müşg-fâmunla ey gonce-i ter
Şekerdür o lebler mümessek mükerrer¹³³

Bâkî

Nâfe: Misk âhûsu denilen hayvanın göbekinden istihsâl olunan madde.

¹³² Misk hakkındaki bu açıklama metne sonradan ilâve edilmiştir.

¹³³ "mükerrer" Metinde "muanber" (Bkz. Bâkî, 12/3-1).

Dönerdi gül kefi 'attâra lâle nâfe-i müşge
 Sabâ bir şemmesiyle uğrasa ger kûh u sahrâya
 Nefî

Sürme:

Ne lâıykdur ki çeşm-i yâr ola minnet-keş-i sürme
 O şûhun hıdmet-i çeşminde çeşm-i sürme rûşendür
 Nâbî

Üd:

Micmer-i zerrîn-i mihri çarh gerdân eyledi
 'Üd u 'anber kıymetin bûy-ı gül erzân eyledi
 Bâkî

Vesme: Bir nebât olup kadınlar kaynatıp suyuyla kaşlarını boyarlar.

Midâdı vesme-i hûbân-ı Keşmîr
 Sutûrı turra-ı hûbân-ı Deylem
 Nefî

Zebâd: Bu nâm ile mârûf kediye şebih bir hayvandan istihsâl olunan kokulu madde.

Nûkhet-i hulkı mu'attar eylese ger 'âlemi
 Hâk ile yeksân olurdu kıymet-i müşg-i zebâd
 Nefî

ESLİHA VE ÂLÂT-I HARBİYYE

Barut:

‘Âşıkuñ ‘aşk ile ahvâlini bilmezseñ eger
Pîş-i âteşde’ olan hâlini gör barutuñ

Nâbî

Cevşen: Zırh. Zırh ile cevşen arasında fark vardır. "Zırh" yalnız halkalardan yapılmıştır. Bu halkaların aralarında ufak ufak mâdenî parçalar olursa ona "cevşen" denir. Müzede nümûneleri vardır.

Cünne: Kalkan, siper.

Deşne: Hançer.

Hün-ı ‘uşşâk ile virmiş deşne-i çeşmine zâğ
Vâsıf

Dır’: Zırh.

Eylemez nâ-merdi dır’ u miğfer şâhib-hüner
Tîğ-veş merdûñ gerekdür cevherinde cevşeni
Râgıb

Dûrbâş: Vezirlerin, vâliîlerin önünde giden çavuşların ellerindeki ucu eğri değnek. "Dûrbâş" açıl, uzak ol demektir. Çavuşlar hem bu sözü tekrar ederler, hem de halkı dağıtıp yol açmak için ellerindeki "dûrbâş"ı sallarlar idi. Bu tâbir bilâhere değneğe alem olmuştur.

Meh Kâhramân-ı çarhuñ elinde ne hoş döner
Geh şarım-ı sefidine geh dûrbâşına

Nâbî

Gaddâre: Araplar'ın cenbiyesine benzer bir silâh.

Topuzla göñlüm aldı bir civân-ı sîm-ğaddâre
Sâbit

Biñ ser-i düşmen fedâ bir peyk-i mevzûn kaddiniñ
Düş-ı ikbâlindeki ğaddâre-i bürrânına
Nedîm¹³⁴

Tiĝe ğaddâre kim dūçâr oldu
Çâk olup şekl-i Zûlfeķâr oldu
Atâyî

Hadenk: Kayın ağacı, bu ağaçtan yapılan ok.

Dimezem degmez baña ğamzeñ hadengi yâdiger
Degme kaydı çekmezem 'âlemde âzâdeyem
Fuzûlî

Hançer:

Hançerüñ sînemi delerse eger
Şöyle bir hayr ider ki câna deger
Bâkî

Kavs: Yay.

Ķabza-ı kudretine kavs-i kemân-ı Rüstem
Nâvek-i re'yine per şehper-i Cibrîl-i Emîn
Bâkî

¹³⁴ Sâbit ile Nedîm'e ait olan örnekler metne sonradan ilâve edilmiştir.

Kemân: Yay.

Kemân-ı cevriñi çekmek ümîdin itme göñül
Kemân-ı sahtdur ol gördüğün kepâde degil
Nâbî

Kepâde: Tâlim yayı; kirişi gâyet gevşek olur.

Ne semte çekse giderdüm tereddüd itmezdüm
Elinde câzibe-i vuşlatuñ kepâde idüm
Nâbî

Kılıç:

Kılıç gibi esiyor¹³⁵ şarşar-ı zemistânî
Nihâl giyse n'ola yahdan âhenîn miğfer
Nedîm

Kırâb: Kılıç kını.

Yâd eylesün hünerlerüñi kanlar ağlasun
Tigün boyunca qaraya batsun kırâbdan
Bâkî

Kûpâl (Rûmâl vezninde): Gürz ve demir çomaktır, selefte cenk âletidir ve kalın boyun cîd-i galîz mânâsınadır.

Urup tîğ ü kûpâli ol şeh-levend
İp oldı eşirrâ mişâli kemend

Zafemâme-i Sâbit¹³⁶

Mızrak.

¹³⁵ esiyor: Nedîm, 55/11-12; csc bu: Metin.

¹³⁶ Kûpâl maddesiyle örneği metne sonradan ilâve edilmiştir.

Nîze: Mızrak.

Dikdi na'l-i sîneye çeşmüñ sinân-ı gamzesin
Nîzesini halkadan gūyâ geçürdi Kâhramân

Niyâm: Kılıç kını.

Kosun şimden girü tîgin niyâma husrev-i hâver
Ki âb-ı tâb-ı şemşîri virür dehre tesellâyı
Nef'î

Peykân: Okun ucundaki "temren", ok temreni. Ağaçtan yapılan okların ucuna çelikten sivri bir parça takarlardı ki buna Acemler "peykân", Türkler "temren" derlerdi. Kesici demirlerin hepsine olduğu gibi, temrenlere de su verilirdi.¹³⁷

Ne haţâ eyledüñ ey tîr-i kec-endâz-ı felek
Merdüm-i dîde-i a'yâna dokundu peykânı
Bâkî

Pinyâl: Meç.

Fitne-ârâ bir kuloğluyu amân gördüm bu gün
Âb u tâbı gamzeye pinyâlden evvel verir
Belîğ

Pinyâli piyâle zann iderler
Pergâleyi kâle zann iderler

Şeyh Gâlib

Rumh: Mızrak, kargı.

Hevâ-yı ebr-i tîgiyle bahâr-ı ma'reke şādâb
Nesîc-i hâme-i rumhıyla zırh-ı şafderi mu'lem
Nef'î

¹³⁷ "Ağaçtan... su verilirdi." D 2'den alındı.

Sârim: Keskin.

İder çāk dīv-i zulām-ı gamı
Çeküp şu'leden şārım-ı zırgamı

Atâyî

Sehm: Ok.

Ṭāḡ-ı eyvân-ı celâlũñde olalı bârgâh
Kim erişmez aña sehm-i fikr-i erbâb-ı yakîn
Nef'î

Seyf:

İner seyf âyeti gibi ser-i a'dāya şemşîri
Ḥadîş-i tîḡ-i pulâdın nice şerḥ ide Kirmânî
Bâkî

Sinân: Mızrak.

Ḥayâl-ı tîḡini gözden geçirse ger düşmen
Dönerdi rumḥ-ı bürîd-i sinâna müjgânı
Nef'î

Siper: Kalkan.

Çarḡ oklarını atdı yine gülşene sehâb
Altun göbekli bir siper-i la'l tutdı hâr
Bâkî

Şast, şest: Tîr-endâzların baş parmaklarına geçirdikleri yüksük, zihgîr. Balık oltası mânâsına gelir.

Ol mâhı şestine düşürürdi dil-i za'îf
Bir çäre eyleseydi şakanḡur balığı

Sünbülzâde Vehbî¹³⁸

Şemşîr: Kılıç.

Elinde Hazret-i Dāvūd'un āhendür ki mûm oldu
 Ziyâ-bahş olsa âfâka n'ola şemşîr-i bürrânı
 Bâkî

Şemşîr-i Hindî: Çelikten yapılmış gâyet makbûl kılıç; Arapların "seyf-i Hindî" dedikleri.

Ser-i haşmı şemşîr-i Hindî-zülâl
 Dü-nîm eyledi hindüvâne mişâl
 Atâyî

Şeşper:

Bir avuç güher saçardı 'âleme gūyâ kefüñ
 Şaldığınca düşmene gâhî muraşşa' şeşperi
 Nefî

Teber: Balta. Seyyâh dervişlerin taşıdıkları balta. Eski zamanlarda peykler taşırlar idi (Sarây-ı Hümâyûn teberdârânı).

Peyk-i zamâne zer teberin dūşına alup
 İrgürdi h'âce hıdmetine 'ıdden peyâm
 Bâkî

Tîğ: Kılıç. Başka mânâları da vardır.

Tîgüñ 'adem diyârına rûşen-ţarîkdür
 A'dâ-yı dîni ţurma kılıçdan geçür hemân
 Bâkî

Bâkî şu beytinde "kılıçtan" yerine "o yoldan" demiş olaydı daha güzel olurdu, zannederim.¹³⁹

¹³⁹ Bu açıklama Atâyî'nin beytinden sonra yazılmıştır.

'Amelden alup ya'n  tab' -ı ed b
Dil olmuşdı m nend-i t g-i ha b

At y 

T r: Ok.

B l -y  ara  ksa dai p ym l olur
Perv z iden   tür-i per   yekr n ile

R şid

Top:

Mevc-i pey-der-peyd r ol bahra¹⁴⁰ sip h-ı şaf-be-şaf
Bir neheng olsa n'ola her op-ı ejder-peykeri

Nef' 

Tüfenk:

S 'id nde almad  t g   t fenge itid r
Var ise neberdi hüsn-i gerdn-i h b na at

R g b

Z rh: G h sakin, g h müteharrik (zırn ) kullanılır.

'Aş  ile meyd na b -perv  girer miyd m eger
H k -i d g-ı mel metden zırn -p ş olmasam

N b 

¹⁴⁰ metinde "mevc-i" (Bkz. Nef' , 91/14-14).

ESÂTİR

Her kavmin dinî, târihî menşesine ait hey'et-i umûmiyesi itibâriyle âdetâ tabiatın fevkinde birtakım vekâyîi hâkî olan rivâyetlere masal, efsâne, esâtîr, hurâfât denir.

Hurâfât-ı akvâm, şâirlerle rüesâ-yı mezâhib tarafından gelişi güzel tertip edilmiş muhayyelât cümlesinden olmayıp doğrudan doğruya milletlerin rûhundan doğmuş şeylerdir.

Edebiyat, hurâfât ile başladığından milletlerin tekâmül-i edebiyelerinde hurâfâtın pek mühim bir rolü vardır. Bir kavmin hurâfâtı akvâm arasındaki münâsebet-i dâimeden dolayı diğer bir kavme geçip onun tabiatına, istidâdına, zevkine göre birtakım tâdilâta uğramış, hattâ bu hurâfelerden bâzıları bir menbâdan tereşşühüne imkân görülemeyecek derecede aslından tebâüd eylemiştir. Fakat tahlîlî bir nazar bu tebeddüle rağmen onların menşelerini tâyinde müşkilâta teşâdüf etmez.

İnsanlar devr-i tufûliyetlerinde dâimâ âsârını müşâhade eylemekte oldukları kuvâ-yı tabîiyye, hâdisât-ı semâviyye hakkında mâlûmât-ı sahîhaya mâlik, fikren hakâyık-ı mücerredeyi tasavvura muktedir olmadıklarından gerek bu kuvvetlerle bu hâdiseleri, gerek hâlât-ı rûhiye ve vicdâniye, hakâyık-ı ahlâkiye hattâ sıfât-ı ilâhiyeyi maddî, müşahhas sûretler tahtında temsil eylemişlerdir. İşte akvâm-ı kadîmenin ra'dın tarrâka-ı müdhişesinde bir mâbûdun sayha-i celâlini duymaları, fecrin ibtisâm-ı rengîninde diğer bir şeyin tecellî-i cemâlini görmeleri hâdisât-ı sâireyi de mâhiyetlerine muvâfık sûretler tahtında temsil ile onlara perestîş etmeleri bundan ileri gelmiştir.

Esâtîr için fitrat-ı beşeriyede kâmin bir ihtiyaç neticesidir denebilir. İnsanlar maddeten muhtaç oldukları, fakat doğrudan doğruya âlem-i tabiatla bulamadıkları şeyleri kuvve-i aklıyyelerinin îânesiyle îcâd tarîkına sülûk ettikleri gibi, mânen muhtaç oldukları, lâkin sâha-ı hakîkatte vücûdundan eser göremedikleri şeylere de muhayyilelerinin yardımıyla vücûd vermişler, rûhlarından nebeân eden mübrem bir ihtiyacı bu sûretle tatmin sevdâsına düşmüşlerdir.

İnsanın rûhunda hüküm-fermâ olan hâlâtı, uykuda iken mâhiyetlerine mülâyim suver-i misâliyyeye ifrâğ etmesine rüyâ denir.

Hâlât-ı vicdâniyenin iktizâsına göre başlayıp tedâî-i efkâr kânunu mûçibince dâire-i tasarrufunu tevsî' eden rüyâda irâde hâkim değildir. Bu böyle olduğu gibi insanlar rûhlarında bilkuvve mevcûd olan ve suver-i müşahhasa tahtında temsili, rûhun ihtiyâcât-ı mübrimesi cümlesinden bulunan birtakım hâlâtı da -irâdeleri hâkim olmak şartıyla- mâhiyetlerine mülâyim sûretlere iktirân ettirerek onlara ait menâkıb-ı muhayyileyi efsâne hâlinde tedvîn eylemişlerdir. Binâen aleyh hurâfe için "insanların hâl-i yakazada ihtiyâc-ı fıtrî sâikasıyla¹⁴¹ gördükleri daha doğrusu görmek istedikleri rüyâlardır" denmiş olsa hakîkatten inhirâf edilmiş olmaz.

Beşeriyet, bidâyeten tabiat aynasında yalnız kendisini gördüğü cihetle suver-i tahayyülâtını kendi sûretine göre temsil etmiş, fakat mürûr-ı zaman ile bu tahayyülâtı mahlûkât-ı sâireye de teşmil eylemiştir.¹⁴²

Hurâfelerin diğer bir menşei de insanın gâye-i tekemmül nazarıyla baktığı şeyleri kendisinde bulamamasıdır. Bu noksan vicdân-ı beşerde bir sâik-i kavî tesirini icrâ ettiğinden, insan da kudret-i fâtıranın kendisine vermiş olduğu vesâit-i tekemmülü hayâlî bir semâhatla başkalarına vermek, bu sûretle cebr-i mâfât etmek istemiştir.

Meselâ kendisi hayât-ı ebediyeye mazhar olamamış, kuş gibi havâda uçamamış, yıldırım gibi bir ân-ı gayr-ı münkasımda uzak mesâfeler kat' edecek kudreti hâiz olarak yaratılmamıştır. Fakat o feyze mazhar, o kudreti hâiz birtakım ilâhlarla perilerin onlardan istiâne ile bu gibi havârika¹⁴³ mevcûdiyetlerini tahayyül ederek o noksanların imkân-ı vücûduyla mütesellî olmuştur.

Velhâsıl efsânelerin menşei hakkında daha birçok rivâyetler vardır. Fakat bunların biri kat'iyet ifâde etmiyor.

Efsânelerin tasnifi hakkında bir kâide-i sâbite vaz'ı da mümkün değildir.

Her milletin hurâfelerine dâir birçok eserler telif edildiği hâlde bizim hurâfelerimizden bâhis, müstakil bir eser vücûda getirilmemiştir. Bu pek mühim bir noksandır. Âsâr-ı eslâfta birtakım tasrîhât ve telmîhâta tesâdüf edilir ki, müstenid

¹⁴¹ "ihtiyâc-ı fıtrî sâikasıyla" ibâresi metnin kenarına sonradan ilâve edilmiştir.

¹⁴² Önce "eylemişlerdir" yazılıp sonradan "eylemiştir" şeklinde düzeltilmiştir.

¹⁴³ "onlardan istiâne ile bu gibi havârika" ibâresi sayfa kenarına sonradan ilâve edilmiştir.

oldukları hurâfeler bilinmedikçe bunlardan birşey anlaşılmaz. Hâlbuki üdebâ-yı kadîme birçok hislerini, birçok fikirlerini o hurâfelere istinâd ettiklerinden onlar hakkında mâlûmât-ı kâffeye istihsâli mertebe-i vücûbdadır. Öyle ise biz de tencîme ait hurâfâttan başlayıp hurâfât-ı sâire hakkında biraz mâlûmât verelim.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Yazar, hurâfelerden bahsedeceğini söylüyorsa da, eser ilm-i tencîm ile ilgili hurâfâtla bitmektedir.

İLM-İ TENCİM

İlm-i Tencîmin Menşeiyle Bu İlme Ait Hurâfâtın Edebiyatımıza Sûret-i İntikâli

Yıldızların evzâ' ve harekâtından istinbât-ı ahkâm ilmi ki, buna ilm-i tencîm (astrologie) denir. Keldânîler'den evvel ekâlîm-i Bâbil'de sâkin olan Nebâtîler tarafından tedvîn edilmiş Nebâtîler'den -bu mezâhib erbâbı yıldızlara taparlar idi- Sâbiyye mezhebine sâlik olan Keldânîler'le Âsûrîler'e, onlardan da İran'a, Hind'e, Mısır'a, Roma'ya, Yunanistan'a intikâl eylemiştir.

Gerek hayata ait şüûn-ı müstakilleden, gerek nâil-i saâdet olmak için izhâr-ı muktefî olan vesâil-i felekiyeden bahseden bu ilim, dünyanın her tarafında fevkalâde rağbete mazhar olduğundan erbâbı da bittabî tekessür etmeye, her yerde hürmet ve iltifât görmeye başlamış idi. En mühim teşebbüsâttan tutunuz da en âdî, en ehemmiyetsiz husûsâta kadar herşey için vakt-i muhtâr tâyin ettirmek maksadıyla hükümdârândan âhâd-i nâsa kadar herkes müneccimlere mürâcaat eder, onların hisâbât-ı rasadiyeye müstenid tavsiyelerine tevfiîk-i hareket eylerdi. Yeni doğan çocukların hîn-i tevellüdlerindeki vaz'ıyyât-ı kevâkibe göre tanzim edilen zâyirçelerine pek büyük bir ehemmiyet verilir, ashâbının ser-nüvişt-i ezelisini hâvî olan bu hâtifî nüshalara âlem-i gaybdan istinsâh edilmiş kat'ıyyü'l-müfâd bir hüccet nazarıyla bakıyorlardı. Roma, Bizans imparatorlarının saraylarında meşgaleleri âlem-i bâlâdan işrâk-ı basara münhasır birtakım müneccimler var idi.

Hulefâ-yı Abbâsiye'den Mansûr, erbâb-ı tencîmin kâvliyle âmil olurdu. Me'mûn Halîfe Bağdad mahallâtından Şemmâsiye'de bir rasat-hâne tesis ettirerek heyette, tencîmde mâhir birçok kimselere tedkîkât-ı rasadiye icrâ ettirmiş idi. Fahrü'd-Devle de Ebû Sehl-i Kûfî'yi sarayının bahçesinde bir rasat-hâne inşâsına memur eylemiş idi. Ondan sonra gelen mülûk-ı İslâmiye'nin hemen kâffesi bu fenne rağbet eylediklerinden hükümdar sarayları dâimâ müneccimlerin hâtifî terânelerine mâkes olmaktan hâlî kalmamış idi. İlm-i heyetle ilm-i tencîm yek-diğerinin lâzımı¹⁴⁵ olup tencîmden istinbât edilen ahkâmın sıhhati tedkîkât-ı rasadiyenin sıhhatine

¹⁴⁵ Bu cümle metinde "O zamanlar iktizâsınca ilm-i heyetle ilm-i tencîm yek-diğerinin lâzım-ı gayr-ı mufârıkı" şeklinde başlarken yukarıdaki gibi değiştirilmiştir.

vâbeste bulunduğundan selâtın ve ashâbının tencîme olan meyli beyne'l-İslâm ilm-i heyetin de terakkîsine fevkalâde yardım etmiş, birçok heyet-şinâsın ve Semerkand'daki meşhur rasat-hâneyi müessis olan Uluğ Bey gibi büyük bir racül-i mârifetin yetişmesine sebep olmuştur. Sultan Murad-ı Sâlis nücûma olan meylinden dolayı 987/1579 târihinde Takıyüddîn râsıda Tophâne civârında bir rasat-hâne tesis ettirdiyse de Şeyhü'l-İslâm Ahmed Şemseddîn Efendi'nin ihtâr ve ısrârı üzerine rasat-hâne bir gece içinde hâk ile yeksân edilmiş idi.¹⁴⁶

Filhakîka bu rasat-hânenin tesisinden maksad ilm-i heyete ait tedkîkât icrâsıyla bu ilmin terakkîsine hizmetten ziyâde heyet-şinâs-ı şehîr Kepler'in dediği gibi, akıllı bir anadan doğmuş olan deli kızın saçmalarından istinbât-ı ahkâmdan ibâret olduğuna şübhe yok ise de, rasat-hâne Şeyhü'l-İslâm'ın tîşe-i taassubuyla yıkılmamış olsa idi, her hâlde fen nokta-ı nazarından netâyic-i nâfia husûle gelebilir, hiç değilse âleme karşı bizim de şöyle böyle bir rasat-hânemiz daha o zaman tesis etmiş olur idi.

Tencîm, öteden beri hayatın bütün safahâtına hâkim olduğu gibi ilm-i tıbbî da hayta-i şümûlüne almış idi. Etibbâ-yı kadîmeden Bokrat ile Calinus'un bu ilimde yed-i tûlâları olduğu mervîdir. Hattâ Bokrat diyor ki: İlm-i tencîme âşinâ olmayan tabîbe itimâd câiz değildir, zîrâ edviye itâsı vakt-i muhtârı bilmeye, vakt-i muhtârı bilmek de tencîme âşinâ olmaya mütevâfıktır!

Bu itikâd-ı bâtil ezmine-i müteahhireye kadar devam etmiş, tencîme tıbbın cüz'-i mütemmimi nazarıyla bakılmış olduğundan tabîb olmak için bu ilme intisab şart-ı lâ-büd hükmünde idi.

Bu ibtilâ yalnız İslâm hükümdarlara has olmayıp Avrupa hükümdarlarında da var idi. Fransa krallarından Beşinci Şarl'ın tencîme fevkalâde merâkı olduğundan Paris'te bu ilme mahsûs bir mekteb tesis etmiş idi. On Birinci Lui dâimâ müneccimlere mürâcaat eder, onların reyîyle âmil olur idi. Katerin de Medicis (Kathérine de Médicis)in de nücûma fevkalâde itikâdı olduğundan ilm-i tıb ve nücûmda mahâretiyle müştehir Nostradamus'u sarayına celb ile çocuklarının zâyirçelerini tanzim ettirip kendisine birçok ihsanlar, hediyeler vermiş idi.

On Birinci Lui ile müneccimi Galotî'nin hikâyesi meşhûrdur. Lui, Peron'dan

¹⁴⁶ Sayfa altına sonradan, "sebeb-i hedm yazılacak" şeklinde bir not yazılmışsa da, yıkım sebebi yazılmamıştır.

meyûsen avdetinde Galoti'yi idâma karar vermiş idi. Galoti sarayda mevkûf imiş, Lui, müneccimmin mevkûf olduğu mahale gidip: "Ey müneccimbaşı, siz dâimâ ahvâl-i müstakbeleden haber veriyorsunuz, acabâ ne zaman öleceğinizi de biliyor musunuz?" diye sormuş. Galoti bu sözün tazammun ettiği mânâ-yı müdhişe intikâl ile: "Zât-ı haşmet-meâbınızın vefâtından üç gün evvel!" diye cevap vermiş. Bu sûretle kendisini cezâ-yı idâmdan kurtardıktan mâadâ, kralı, tûl-i ömrüne duâcı etmiştir. Çünkü Galoti vefât ederse üç gün sonra da Lui taklayı atacak idi!

Yukarıda söylediğimiz vechile milletlerin hayatı, efkâr ve hissiyatı üzerinde pek mühim bir tesir icrâ etmiş olan tencîm, ecrâm-ı mâlûme ile onların timsâl-i müşahhasları hükmünde bulunan mâbûdlar hakkında birçok menâkıb-ı muhayyelenin tedvînini istilzâm etmiş, bu menâkıb da şuarâ-yı kadîmenin velûd, vâsi' karîhalarında tevîd-i heyecânı mûcib birtakım eşkâle iktirân eylemiştir.

Milel-i sâire gibi İranîler de bittabî bu tesirden âzâde kalamadıklarından tencîme müteallık hurâfâtın menşe-i asliyyesi olan kevâkib-i seb'a evvelâ İran, onu müteâkib Osmanlı edebiyatının âfâk-ı mütehayyelâtından doğmaya, sâha-i beyânı tenvîr ve tezyîn etmeye başlamıştır. Bundan dolayı biz de seb'a-ı seyyârede vücûdî tahayyül ve vukûât-ı kevniyye üzerinde tesiri iddiâ olunan havâs ve keyfiyyât ile bunların en yakın menbai hükmünde bulunan Roma-Yunan esâtîri hakkında biraz mâlûmât vermeyi muvâfık gördük.

İstitrad

Öteden beri Devlet-i Âliye'de resmî bir hizmet olan "müneccimbaşılık" da o devirlerin bakâyâ-yı âsârındandır. Müneccimbaşılarla maiyyetlerindeki diğer müneccimlerin vazîfeleri evkât-ı şer'iyyenin tâyini için her sene takvim yapmaktan, yeni doğan şehzâdegân-ı hazerâtla evlâd-ı ekâbirin zâyirçelerini tanzim etmekten; berren ve bahran seyr ü sefer, tarh-ı esâs, tenzîl-i sefâin, akd-ı nikâh, kasd u hacâmat, taklîm-i ızfâr, şûrb-i mehl, duhûl-i hamâm vesâire gibi husûsât-ı mühimme veya ibâdiyye için vakt-i namaz tâyininden ibarettir.

Müneccimler ser-etibbâ-yı hâssanın maiyyetine memur edilir. Çünkü eski hakîmler ilm-i nücûma fenn-i tıbbın lâzım-ı gayr-ı mufârıkı nazarıyla baktıklarından tertîb-i devâ husûsunda dâimâ vakt-i muhtâr ararlar idi. Bu münâsebetle Âkif Paşa merhum tarafından heyet ıstılâhâtını hâvî olmak üzere hekîmbaşı efendiye

gönderilmiş olan tavsiye-nâme vârid-i hâtır oldu. Paşanın bu tezkiresi hem fûnûn-ı muhtelif ıstılâhını câmi' olmak üzere kaleme alınan âsârdan bir nümûne olduğu, hem de bahsimizde cihet-i taallukundan dolayı muhtâc-ı îzâh olan heyet ıstılâhından bâzılarını hâvî bulunduğu cihetle buraya aynen nakledilerek ihtivâ eylediği tâbirât-ı fenniye de îzâh olunmuştur.

Sûret-i Tezkere

Bu esnâda bir muktezâ-yı edvâr-ı felekiyye Müneccimbaşı İbrahim Bey'in *derece-itâli'*-i zindeğisi *kâtî'a-i intihâya* tesâdüfle *mirrîh*-i ecel köhne *takvîm*-i ömrün çâk çâk ederek kevkeb-i rûh-ı revânı *mağrib*-i ukbâya *ric'at* etmiş olmakla, habâb-ı umk-ı mâdâretehül'-eflâk efendimin *sipîhr*-i devlet ü ikbâllerin *kırân-ı sa'deyn*-i ömr ü âfiyetle müzeyyen eyleye, âmîn. Mümâ ileyhin *gurûb-ı necm*-i hayâtı bâzı *mehâsîn*-i âmâl-i dâmânının *tulû'-ı Süreyyâ*-yı emniyyesi müstehti' olmasıyla zümreden yâni felek-zedegân-ı nücûm ve kehânet ve *sitâre-i sühtegân* ne kadar nâkıs ve felâketten Aksaraylı Mehmed Efendi bendeleri gerçi fi'lüyyü'l-kevâkib bi'l-mükevkeb-i şâhid dakîkasınca min haysül'-i'tikâd lâ uhıbbül'-eflîn medlûl-i münîfiyle âmil olsa dahi min ciheti'l-amel "ve'l-müdebbirâtı emren¹⁴⁷" mânâ-yı şerîfinden dahi gayr-ı gâfil olarak, her ne kadar yıldızı düşkün bir bî-çâre ise de *tedvîr*-i âtifet veliyyü'n-niâmîleriyle baht-ı hâbîdesi bîdâr ve ahter-i matlabı nümûdâr olmak ve şâye-i devletlerinde bir gün görmek arzûsuyla müneccim-i sânilik hizmetine talebkâr olamadık. Vesâtet-i niyâz-ı âcizânemi *ihtiyâr* ve fenn-i mezkûrede rûsûh ve mahâretini izhâr etmiş ve gâlibâ çok kimse ile yıldızı barışmadığından küskün müneccimlik şöhretiyle *tâli'*-i vâjgûnesi *ufk*-ı merâma vâsıl olamamış ise de, felek-i fertûtun *evzâ'*-ı nâ-mazbûtundan haylice haberdâr ve havâs-ı hamse-i bâtinesi mâned-i *hamse-i müttehîre ric'at* ve *istikâmet*-i ye's ü ümîd ile devvâr olduğuna *suturlâb*-ı ahvâl ü âsârını bilenler dahi şehâdet etmiş olmakla *mirsad*-ı ilm ü irfân ve medâr-ı fazl ü şkân olan nezd-i hikmet pûyend-i veliyyü'n-niâmîlerinden dahi zâyırçe-i hâl ü kâlınden ahkâm-ı liyâkati ve akrân u emsâline teferruk ve rüchâniyyeti zâhir olmakla ve *seyyâre*-i emeli *sâbit* olmak üzere fark-ı müstmendânesi *neyyir*-i hayr-ı inâyet-i aliyyeleri lem'a-nisâr buyurulur ise mutlakâ efendimin lutf ü ihsân-ı bî-iştibâhından ve olmadığı hâlde kendi bed-baht sipâhından bilerek alâ-kile't-takdîreyn ünvân-ı hayriye-i veliyyü'n-niâmîlerine sebt-i *tekâdim*-i leyl ü nehâr edeceği muhât-ı ilm-i âlem-ârâları buyruldukda..."

¹⁴⁷ Bir de işi tedbir edenlere ki (Kur'ân-ı Kerim 79/5).

Tezkerenin İhtivâ Ettiği Heyet Istılâhâtından Başlıcalarının İzâhı:

Aks: Bir kevkebin hâl-i ric'atte iken evvelce geçmiş olduğu burca avdeti.

Hamse-i müttehire: Şems ile Kamer müstesnâ olduğu hâlde diğer beş seyyâreye verilen isimdir.

İcmâ': Güneş ile Ay'ın bir vechede bulunmalarıdır.

İhtirâk: Kamer müstesnâ olmak üzere diğer yıldızların Güneş'le bir derecede bulunmalarıdır.¹⁴⁸

İstikâmet: Bir yıldızın hareketi şarktan garba, ric'at da garbdan şarka doğru iken bu hareketin aks-i sûrete münkalib olması demektir.

İstikbâl: Şems ve Kamer arasında 180 derece bulunmasıdır.

Kırân-ı Kevâkib: İki yıldızın aynı burcun aynı derecesinde bulunması demektir. Müneccimlerin itikâdınca Müşterî, sa'd-ı ekber; Zühre, sa'd-ı asgar olduğundan bu yıldızların kırânına, kırân-ı sa'deyn denir. İran-ı kadîm müneccimlerine göre kırân-ı ahterân daima büyük hâdiselerin vürûduna alâmet addolunurdu. Ve onların zu'munca tûfan, Hz. İsa ve Hz. Musa'nın vürûdu ve emsâli büyük hâdiseler hep kırân-ı ahterânı müteâkib vukûa gelmiştir.¹⁴⁹

Bu meclis-i pür-meymenetüñ virdügi feyzi

Bahş eyleyemez âdeme sa'deyn kırânı

Nedîm

Pâdişahlara sâhib-kırân denmesi, zaman-ı saltanatlarında kırân-ı sa'deyn vukû bulmuş yâhut öyle farzedilmiş olmasından ileri gelmiştir. Zamanında kırân-ı sa'deyn vukû bulan pâdişahın dörtlü kılıç taktığı hakkında bir rivâyet vardır.

Nedîm, meâbide-i hümayûn resmini musavvir bir levha-i garrâ olan kasîde-i

¹⁴⁸ İhtirâk, İctimâ, Teslîs, İstikbâl, aks, Mukâbele, Tahvîl maddeleri D 2'den alındı.

¹⁴⁹ "İran-ı kadîm... vukûa gelmiştir." D 2'den alındı.

mâlûmesinde taht-ı âlînin sol tarafında dört şehzâde bulunmasını o rivâyete istinâden zarîfâne tâlîl ediyor:

Kuruldu taht-ı 'âli-baht tarz-ı dil-pesend üzre
Döşendi pîşgâha ol muraşşa' ferş-i hâkânî

Hezârân zîb ü zînet şad hezârân ferr ü şevketle
Cülûs itdi çıkup dehrüñ şehenşâh-ı cihân-bânı

Yesârında turup şehzâdegân 'izz ü sa'âdetle
Sipîhr-i heştümüñ her biri oldu mihr-i tâbânı

Dinür şâhib-kırânüñ çârdur yanında şemşîri
Görüp şehzâdegânı anladum bu râz-ı pinhânı

Diğer bir rivâyete göre kırân, bir nev'i sikke olduğundan sâhib-kırân, sâhib-sikke demek imiş.

Mukâbele: Kevâkib-i seyyârenin gerek Şems, gerek Kamer, gerek birbirleriyle aralarında 180 derece bulunmasıdır.

Sitâre-i sühtegân tâbiri ihtirâk-ı kevâkibe telmihi mutazammındır.

Tahvîl: Bir kevkebin müstakîm iken bir burçtan diğer burca intikâlidir.

Teslîs: Şems ile Kamer'den mâadâ seyyâreden birinin diğeriyle aralarında 120 derece [açı] bulunmasıdır.

Müneccimlerin Seb'a-ı Seyyâre Hakkındaki Hurâfî İtikâdları

Ay, Kamer, Mâh

Müneccimlerin itikâdına göre Kamer'in tabiatı bârid ve ratbdır. Za'f, acz, cehl, acele, nemîde, ahabâr, delâil, hareket, savt Kamer'in mahsûsâtındandır. Tâlii Kamer olanlar bu evsâfın ya hepsi yâhut bâzısıyla muttasıf olurlar. Bu yıldız pazartesi

günüyle cuma gecesine hâkimdir. Yedinci iklîm, beyaz renk Kamer'e mensûbdur. Hasîs mâdenleri altına tahvîl için uğraşan kâfcılar, (yâni mâhûd kimyâcılar, bu yalancı kimyâgerlere ehl-i kâf, kâfî, kâfer denir.

Gürûh-ı ehl-i kâfa mâ-ḥaşal iksîr-i kâfidür
Gubâr-ı âsitân u ḥâk-i pâ-y-i kimyâ-sâyî

Sünbülzâde Vehbî)

gümüşe Kamer derler. Kamer'in dostu Şems'tir, düşmanı yoktur.

*Menâzil-i Kamer*¹⁵⁰

Buî'n: Üç küçük yıldızdır ki menâzil-i Kamer'dendir.

Hen'a: Cevzâ'nın menkib-i emîrinde yani sol omuzunda beş parlak yıldızdır, menâzil-i Kamer'dendir.

İklîl: Menâzil-i Kamer'den bir yıldızdır.

Neâyim: Menâzil-i Kamer'den dört münevver yıldızdır.

Sarfe: Menâzil-i Kamer'den münevver bir yıldızdır; kalbü'l-esed de derler.

Simâk: Kavâkibden iki yıldızdır ki biri menâzil-i Kamer'dendir. Birine simâku'l-azl, simâku'r-râmiḥ derler.

Âsâr-ı edebiyede görülen peyk-i felek, kâsîd-ı felek tâbirleri Kamer'den kinâyedir.

Sîm ü zer 'arz eyleyen Şems ü Kamer mi yalıñuz
Cevher-i eş'âruma yılduz kadar var müşteri

Sünbülzâde Vehbî

Ruḥsâr-ı zerdi ḥâke bulaşmış benüm gibi
Beñzer ayağı toprağına sürdi mâh rû

Bâkî

¹⁵⁰ Bu madde D 1'den alındı.

Sen meh-i bedrûñ fûrûguñ virmek olmaz 'âleme
İttifâkı bir yirde cem' olsa ger meh-pâreler

Bâkî

Fuzûlî,

Hevâ 'arâ'is-i gülzâra oldu çehre-küşâ
Bahâr gülşene giydürdi hülle-i haðrâ

beytiyle başlayan manzûmesinde eski kimyâ tâbirlerini de ihmâl etmemiştir.

Gül âteş üzre kılur 'ıkd-i Zühre-i şebnem
Tedârük-i Kamer ü Şems ider şabâh u mesâ

Bu kimyâ sebebinden 'aceb midür olsa
Elinde dâne-i erzen meşâbesinde tılâ

Kimyâcılar *altına Şems, gümüşe Kamer, kalaya Zühre* dedikleri gibi, sâir mâdenleri de seyyârâtta birinin ismiyle tesmiye etmişlerdir. Bu isimler bilinmemiş olsa, yukarıdaki beyitlerin deli saçmasından farkı kalmaz idi.

Kamer'e isnâd edilen hâssalardan biri de keten, kamış, kuru ot gibi şeyleri çürütmek hâssasıdır. Şâirlerimizin bu hâssaya telmihi mutazammın birçok sözleri vardır:

Ol mehûñ ser-tâ be-pâ nûr-ı mücessemdür teni
Târ-ı kettân-ı nigehten olmuyor pîrâheni

Râgıb

Dil-i Vehbî olur fersûde görse sîne-i yârî
Kettân-ı nâ-tüvâna dürdan te'sîr ider mehtâb

Sünbülzâde Vehbî

Âsâr-ı eslâfta bir de *Devr-i Kamer* tâbiri görülüyor.

Gerdün-ı dūna 'ākıl iseñ itme i'timād
 Dönsün piyāle Devr-i Kāmer'den budur murād
 Bâkî

Bu göz ü kaş u gamze vü hāl ü haṭ ile yār
 Āşüb-ı dehr ü fitne-i Devr-i Kāmer geçer¹⁵¹
 Bâkî

Vābeste ise 'ayş u ṭarab ḥükm-i nücūma
 Mehtāb iderüz yār ile çün Devr-i Kāmer'dür
 Gâlib

Āḥir baña kaşd itdi doğup resm-i 'aşkı
 Endişemi ol mäh ile Devr-i Kāmer itdüm
 Gâlib

'Anberîn ṭurralar ki ol 'arız-ı ter devrinde
 Fitnelerdir ki zuhūr itdi Kāmer devrinde
 Nazîm¹⁵²

Bu Devr-i Kāmer'le Eski Yunanîler'in Devr-i Kāmer (cycle lunaire)leri arasında bir münâsebet olduğu vârid-i hâtır ise de, hakikat bu merkezde değildir. Onların Devr-i Kāmer dedikleri hâdiseye gelince:

Şems ve Kāmer, on dokuz senede bir kere arza nisbeten semânın aynı noktasına gelir. Karalarla bedirlerde on dokuz sene evvelki Rûmî ayların günleri ile birleşir.

Heyet-şinâs-ı şehîr Meton tarafından kable'l-mîlâd 432 târihinde keşfedilmiş olan bu hâdiseye eski Yunanîler fevkalâde ehemmiyet verirler. Devr-i Kāmer senelerini mâbedlerinde mermer levhalar üzerine altın suyuyla yazarlar idi.

Şâirlerimizin Devr-i Kāmer'den maksadları, Kāmer'in bir ay zarfında on iki burca mükerreren intikâlinden mütehassıl devirde değildir. Filhakika kudemâ bundan

¹⁵¹ Bu beytin birinci mısraı eksiktir (Bkz. Bâkî, 138/61-4).

¹⁵² Bu beyit D 2'dedir.

da birtakım ahkâm çıkarırlar idi. Melhamelerdeki türrehâtın bir kısmı da bu bend-i ahkâma dâirdir:

Şamerüñ olsa mevzi'i Mîzân
Sûd-mend ola kâr-ı cevheriyân

Şarab u 'ayş u şohbet-i ahibbâ
İsti'mâ'-ı şadâ-yı çeng ü rübâb

Şat'-ı nâhun takayyüd-i ma'cûn
İde lutf u şafâ-yı rûhı füzûn

Câme-i nev-nikâh u bey' u sefer
Bir buçuk günde olsa hep bunlar

Hübdur lîk şöñradan ammâ
İtme bir kâra ibtidâ aşlâ

Melhame-i Cevrî

Âsâr-ı eslâfta görülen Devr-i Kamer, âtîdeki itikâdın mahsûlûdür:

Kudemâya göre her biri kevâkib-i seb'adan birine ait ve biner seneden ibâret olmak üzere yedi devir vardır. Bu devirlerin ibtidâsı Zühâl'den itibâr edilmiştir ki, buna *Devr-i Âdem* de denir. Kudemâ Zühâl, Âdem lafızlarının ebced hesâbıyla adeden müttehid olmalarına garib bir tesâdüf nazarıyla bakarlar idi. Mirrîh, Müşterî, Şems, Zühre, Utarid devirleri geçmiştir. Hâlen içinde bulunduğumuz devir Devr-i Kamer yâhut Devr-i Muhammedî'dir.

Çün başdı sipihr-i evvele pâ
Oldı iki pâre bedr-i ra'nâ

Tâ halka 'ayân ola mücerred
Kim devr-i kamer mi devr-i Ahmed

Şeyh Gâlib¹⁵³

¹⁵³ Şeyh Gâlib'in bu şiiri sayfa kenarına sonradan yazılmıştır.

Diğer bir riyâyete göre bu devirlerin herbiri yedi bin, edvâr-ı kevâkibin mecmûuda kırk dokuz bin sene olduğundan Devr-i Kamer'in nihâyetinde kıyâmet kopacak imiş. Âsâr-ı eslâfta Devr-i Kamer tâbiri alelekser fitne ile birlikte îrâd edilir. Fitne-i Devr-i Kamer, fitne-i âhir-zamanın müterâdifidir.

Şeref-i Şems-i kerem sâ'at-i nev-rûz-ı himem
Pertev-i nûr-ı harem âyet-i naşr u te'yîd

Atâî

Şeref-i Şems'de yazıldığıyçün hatt-ı ruhuñ
Nüşa-i mihr ü muhabbet didiler nâmesine

Sa'yî¹⁵⁴

Rüyunda la'li üzre hatt-ı müşgbâr-ı yâr
Şîrinlik yazar şeref-i âfitâbda

Bâkî

gibi beyitlerde görülen *şeref-i Şems*, *şeref-i Kamer*, *şeref-i Utarid* tâbirleri de tencîm istilâhındandır.

Her seyyârenin bir şerefi, her şerefın de ulûm-ı garîbe erbâbı indinde bir hâssası vardır. *Tılsım* kelimesinin îzâhında denildiği vechile *ehl-i havâs* denilen üfürükçüler nüsha, vefk, tılsım gibi şeylerden bâzılarını şeref-i Şems yâhut şeref-i Kamer'in ân-ı vukûunda tahrîr ve imâl ederler.

Seyyârât-ı seb'aya isnâd olunan şereflerin aslı hakkında muhtelif rivâyetler olup biri de şudur:

Cenâb-ı Hak avâlimi halk ettiği esnâda mebd-e-i harekâtını bir burca tahsîs etmiş. Güyâ Zühâl, Mîzân'ın yirmi yedinci; Müşteri, Seretân'ın on beşinci; Mirrîh, Cedî'nin yirmi sekizinci; Güneş, Hamel'in on dokuzuncu; Zühre, Hût'un yirmi yedinci; Utarid, Sünbüle'nin on beşinci; Kamer de Sevr'in üçüncü derecesinde imiş. Binâberîn her seyyârenin mebd-e-i hareketine rücûu onun zaman-ı şerefi oluyor demektir.

¹⁵⁴ Bu beyit sayfa altına sonradan ilâve edilmiştir.

Diğer bir rivâyete göre bidâyet-i hilkatte kevâkib-i seb'anın merkezleri kendi evc-i tedvîrlerinde, evc-i tedvîrleri de nokta-ı Hamel'de olduğundan hepsinin mebd-i hareketi Hamel burcu imiş. Daha birçok rivâyetler vardır. Maksudımız o rivâyetleri nakletmek değil, şeref-i Kamer, şeref-i Şems tâbirlerinin aslını bilmektir.

Bâkî, yukarıki beytinde sevdiğinin yüzünü burc-ı şerefe intikâl hâlinde olan Güneş'e teşbîh ediyor. Hatt-ı müşkbârına da o esnâda şirinlik nüshası yazdırıyor. (Beytin tazammun ettiği mânâdan mütevellid mesûliyet kâiline râcîdir).

Diyana [Kamer]

Yunan-Roma esâtîrinde Apollon Şems'in mümessili olduğu gibi Diyana da Kamer'in mümessilidir. Yunanîler Diyana'ya Artemis derler. Hurâfe-nüvisler, bu nâm ile beş altı kadar ilâhe olduğunu söylüyorlar. Bunlardan biri Jüpiter'in kızı Apollon'un hemşîresidir. Alelekser âsâr-ı şüriyyede ismi geçen de budur.

Yunanîler, Diyana'yı sırtında bir tirkeş, elinde birçok ok olduğu hâlde tasvîr, şâirler de bu ilâheyi *kavvâse-i zerrîn-tîr* lakabıyla telkîb ederler.

Diyana, birâderi Apollon gibi, dehşetli, korkunç¹⁵⁵ bir ilâhe olup ara sıra erkekleri mühlik nazarlarla dūçâr eder, kadınları ser-tûz oklarına hedef ittihâz eylerdi. Bu sûretle ricâl ü nisâyı pençe-i kahrında zebûn eylediği hâlde çocuklarla genç kızları sever, onlara karşı dâimâ âsâr-ı şefkat gösterir idi.

İnsanlara karşı gösterdiği muâmelât-ı mütefâviteden dolayı Diyana'ya muhtelif nâmlar verilir idi. Gâh tahrîbkâr, gâh şefkat-perver bir ilâhe nazarıyla bakılır idi.

Diyana, genç hayvanları alelhusûs onların şikârî kısmını da sevdiğinden kendisine *ilâhetü's-sayd* nazarıyla da bakılır idi. Gitar çalmasını bildiği hâlde bâzı kere Delf'e gider graslarla müzlerin yek-âvâz olarak tegannî eyledikleri elhânı idâre ederdi. Ve defne ağacı Apollon'a nisbet edildiği gibi hemşîresi Diyana'ya da nisbet edilir. Diyana ilâhetü's-sayd olduğu için tirkeş, mızrak, kebk, köpek gibi ava müteallık şeylerle birlikte tasvîr edilir. Kamer'i temsîl eylediği cihetle bâzı kere alnında yâhut başının arka tarafında bir hilâl resmi bulunur.

¹⁵⁵ Metinde önce "mahv, müdhîş" kelimeleri yazılmış olup sonradan çizilerek "dehşetli, korkunç" şeklinde değiştirilmiştir.

Güneş, Mihr, Âfitâb, Hûr, Hûrşîd, Şems, Apollon

Neyyîr-i âzâmın mizâcî hâr ve yâbis, kendisi müzekker-i nehârî, tâlî sa'd-ı evsattır. Kuvvet ü şiddet, kahr u istitâlet, gazab u rağbet, hiss-i hayâ vü rikkat Şems'in cümle-i evsâfındandır. Güneş, pazar günüyle perşembe gecesine hâkimdir.

Dördüncü iklîm ile sarı renk güneşe mensûbdur. Kimyâgerler altına şems derler. Kamer ile Müşteri Şems'in dostları, Zühre ile Zühal düşmanlarıdır.

Bu çarh çenberinde tutup devr uşûlini
Deffâf-ı mihr kılmış idi çehresin nihân

Bâkî

Cemâlûñ âfitâbından alır nûr
Meh-i tâbâna döndi cām-ı billûr

Şems'ten kinâye, fûnûn-ı sanâyiinin hâmîsi olan Apollon'un bir ismi de Fepos'tur. Kamer'in mümessili olan Diyana ile ikiz doğarak babaları Jüpiter, anaları Leton'dur.

Ezmine-i kadîmede Apollon nâmına birçok mâbedler inşâ edilmiş idi. Bunlardan Parnas dağının cenûb-ı garbîsinde kâin Delf şehrindeki mâbedle, Kiklad adalarından Velos cezîresinde bu nâm ile mâruf olan mâbed Apollon nâmına inşâ edilmiş mâbedlerin en meşhurlarıdır.

Apollon'un vâlidesi Leton'a Jünon'un tavsiyesiyle bir yılan musallat olduğundan Apollon beşikten çıkar çıkmaz bu yılanı okla öldürdü. Apollon'un pederi Jüpiter (Müşteri), hafîdi Eskolap'ı sâika ile helâk ettiğinden Apollon bundan müteessir oldu; sâika-i teessürle yıldırım îmâl eden Kiklopları öldürdü. Fakat bu cinâyete cüretinden dolayı semâdan tard edildi. Bir müddet Teselya hükümdarı Horas'ın koyunlarına çobanlık etti. Sonra kendisi gibi semâdan tard edilmiş olan Ninon ile birlikte Truva hükümdârı Laomedon'un hizmetine girip Truva surunu inşâ etti. Daha bâzı yerlerde serseriyâne dolaştıktan sonra nihâyet Jüpiter'in affına mazhar olup onun tarafından semâyâ dâvet, Güneş'in arabasını çekmeye memur edildi.

Apollon, birçok perilerle insanlara âşık olmuştu. Bunların en meşhuru Dafne'dir. Bu kadın Apollon'un muhabbetine ehemmiyet vermediğinden Apollon tarafından *defne* ağacına tahvîl edildi.

Apollon kâkülleri uzun, mütemevvic, başı nûrânî bir hâle ile muhât olup elinde gâh bir yay, gâh bir lir tutar güzel bir delikanlı sûretinde temsîl edilir idi. Apollon müzlerin arabasını idâre eder, onlarla Parnas, Pend, Elikon dağlarının tepelerinde ikâmet eyler idi. Bu ilâh-ı muhayyel abûs çehresinden tâûn, ölüm saçılan bir ilâh-ı muntakim sûretinde temsîl edilir idi. Bu temsilde harâret ve ziyâ-yı Şems'in fart-ı şiddetinden mütehassıl hâlete işâret vardır.

Mirrîh, Mars

Bir tîğ-ı zer-feşân ile girmişdi 'arşaya

Şemşîr-bâz-ı ma'reke-i şahın-ı âsumân

Bâkî

Kuşanur tîğüñi Mirrîh-i silâhdâruñdur

Boynına lâzım olan hîdmeti eyler tetmîm

Sünbülzâde Vehbî

Bakup destüñdeki şemşîre bîm-i cân ile Behrâm

Dolaşsun ayağı dāmāna rāh-ı kehkeşân üzre

Nedîm

Mirrîh semâ-yı hâmişê hâkim, harbe müvekkel olan Mirrîh naḥs-ı asgar, müzekker-i leyîdir. Tabiatı ifrât derecesinde hâr ve yâbistir. Neşât ve şecâat, hiddet, inâd ve riyâset bu necm-i senâhatin evsâfı cümlesindendir. Beşinci iklîm ile kırmızı renk ona mensûbdur. Kimyâgerler Mirrîh ile *bakır* mânâsı murad ederler.

Behrâm, Behrâm-ı felek, tîğzen-i âsumân vesâire gibi tâbirler bu yıldızdan kinâyedir. Sâbiîler'in Mameres; Yunanîler'in Ares; Romalıların Mars nâmını verdikleri bu ilâh-ı muhayyel *harb ilâhı*dır. Romalıların Mars hakkındaki efsâneleri mahdûddur. Tertip edilen esâtîr Yunanîler'in mahsûl-i hayâlidir.

Mars'ın velâdeti hakkında iki rivâyet vardır. Birincisine göre, Mars, Jüpiter'le

Jüpiter'in hem hemşîresi hem zevcesi olan Junon'un mahsûl-i izdivâclarıdır. İkinci rivâyete göre Junon, Jüpiter'den intikam almak için Mars'ı onunla görüşmeksizin dünyaya getirmiştir. Ahz-ı sârı mûcib olan vak'a şudur:

Jüpiter'in ilk zevcesi olan Metis, zevcinden gebe kalmış, kadın birgün zevcine hâmil olduğu çocuğun kız olduğu, onu doğurduktan sonra bir erkek çocuk daha doğuracağını, bu çocuğun semâya hâkim olacağını söylemiş Jüpiter, zevcesinin bu kehânetinden münfail olmuş, kendisi için bir tehlike demek olan bu hâdisenin vukûuna meydan vermemek maksadıyla Metis'i yutmuş. Aradan biraz vakit geçtikten sonra ilâh-ı âzama şiddetli bir baş ağrısı ârız olmuş; ağrının şiddetine tahammül edemediğinden Promete'ye alnını yardımış. Alnından sabîhü'l-veche, tepeden tırnağa kadar müsallah bir cengâver kız, yâni Mizua zuhûr etmiş.

Bu hâdise Junon'un gayret-i nisviyyesine dokunduğundan o da Jüpiter'le münâsebette bulunmaksızın Mars'ı doğurmuş.

Mars'a bidâyetten kudret-i ilâhiyenin timsâl-i müşahhası nazarıyla bakılır idi. Osirus ile ondan sonra gelen şâirler Mars'a harb ve cidâl ilâhı nazarıyla baktılar. Mars, Trakya'daki dağlarda ikâmet eder, ikâmetgâhından ancak ilâhların meclislerinde hazır bulunmak yâhut kan ile istihmâm etmek için müfâratat eyler idi.

Foibos (Havf), Deimos (Dehşet) isimlerindeki iki oğluyla Eris (Şikak) ismindeki hemşîresi muhârebelerde dâimâ Mars'ın refâkatinde bulunurlar idi.

Venüs, Mars'ı sever idi. Venüs'ün zevci Doliken birgün Mars'ı zevcesinin ağûşunda buldu. Doliken ile Mars'ın aralarındaki adâvetin sebebi budur.

Yunanistan'ın birçok yerlerinde Mars'a perestîş edildiği gibi; onun nâmına beygir, boğa, teke vesâire kurban edilir idi. Kurt, atmaca, horoz bu ilâha nisbet olunur. Mars, Trakya ile Skita'da yarısına kadar aşınmış, paslı bir kılıç sûretinde temsîl [edilir], nâmına bâzı kere insanlar kurban edilirdi. Romulus ile Remos'un babaları Mars olduğu için Romalılar bu ilâhı çok severler. Ona memleketlerinin hârisi, hâmîsi nazarıyla bakarlar idi. Bu muhabbet sâikasıyla Roma'daki manevra meydanıyla aylardan birine Mars'ın ismini vermişler idi (Bizim Mart ayının aslı da budur). Kurt, kalkan, mızrak, esliha takımı Mars'ın alâmet-i mahsûsasıdır.

Müşteri, Bircîs, Jüpiter

Bu yıldız, eflâk-i selâse-i ulviyyenin vusta-ı tesâdüf eden felek-i sâdise hâkimdir. Müşterinin tabiatı itidâl üzre hâr ve râtıbdır.¹⁵⁶ Kendisi sa'd-ı ekber, müzekker-i nehârîdir.

Din, ilim, hilm, hayâ, tevâzû, kerem, akıl, afâfet, talâkat, belâgat cümle-i evsâfindandır. Pazartesi gecesiyle perşembe günü Bircîs'in taht-ı hükmündedir.

Kimyâgerler *tunç* mâdenini Müşteri kelimesiyle ifâde ederler. Mâî renk bu yıldıza nisbet edilir. Âsâr-ı manzûmedeki hatîb-i felek vesâire gibi tâbirler Müşteri'den kinâyedir. Altıncı iklîm ona mensûbdur. Mirrîh ile Kamer dostları, Zühre ile Utarid düşmanlarıdır.

Tedbîr-i mu'zamat-ı umûr-ı cihân için
Yakmışdı şem'-i fikreti Bircîs-i nüktedân

Bâkî

Zamân-ı mes'adet-'unvân-ı Es'ad-zâde'dür şimdi
Sipihr-i kâmrânîde zamân-ı sa'd-ı ekberdür

Sünbülzâde Vehbî

Latinler'in Jüpiter, Yunanîler'in Zeus nâmını verdikleri bu ilâhın adedi muhtelefü'n-fihîr. Bâzıları üç Jüpiter vücûduna kâil olmuşlar, bâzıları ilâh-ı âzamın kâffe-i evsâfına birer ilâh-ı müşahhas nazarıyla bakarak adedini üç yüze kadar çıkarmışlardır.

Yunanîler Satürn ile Rea evlâdı kendi öz hemşîresi Junon'un zevci olan Jüpiter'e ilâhların en büyüğü nazarıyla bakarlar idi. Jüpiter, pederinden intikâl eden mîrâs-ı kâinâtı baba bir kardeşleri Penton ile Plüton'un aralarında taksim ederek denizleri Penton'a, cehennemleri Plüton'a verdi, arz ve semâyı da kendi //327// hisse-i irsiyyesi olmak üzere alıkoydu. Jüpiter pederinin en büyük evlâdı olduğu için ilâhların ekberi, insanların ilâh-ı mutâfı, pederi idi. Muttasîf olduğu akıl ve hikmetten, kuvvet ve kudretten dolayı kâinâta hâkim, kâinâtta vukûa gelen ahvâlin kâffesini muhît ve müdrîk idi.

¹⁵⁶ râtıbdır: yâbistir AET.

İlâhu'l-hayr olan Jüpiter, devletlerin müessisi; âlemdeki intizâmın, hürriyetin hâmîsi, fukarâ ve zuafânın melcei idi. İyilere mükâfât, fenâlara mucâzât eder, ahvâl-i müstakbeleyi bilir idi.

Jüpiter'in makarrı, zirvesi semâvâta müntehâ olan Olimp dağıdır. Ra'd u berk bu ilâh-ı âzamın silâhı olup en küçük bir işâreti kâinâtı mütezazelzil, kendisine mutî' ve münkâd etmek için kâfî idi.

Jüpiter'in pederi Satürn (Zühal) dünyâya ne kadar çocuğu gelirse hepsini dişleriyle parça parça edip yemek vahşetiyle mecbûl olduğundan vâlidesi sevgili Jüpiter'ini babasının dendân-ı ihtirâsından kurtarmak için vaz'-ı hamli müteâkib bir yere sakladı. Onun yerine bir taş kundaqlayıp âkilül-evlâd pederinin âğûş-ı iştihâsına verdi.

Jüpiter, pederinin taalluk-ı nazarından vâreste kalan bir yerde sinn-i bülûğa vâsıl oldu. Babasına müteriz eden Titan'ı Kikloplar'ın îml eyledikleri sâikalarla helâk etti. Lâkin pederine karşı muhâfaza-i sadâkat ve itâatta sebât etmedi. Pederini erîke-i ulûhiyyetinden indirdi. Müteâkıbeten Herkül'ün muâvenetiyle devleri de tepeledi.

Jüpiter'in gerek ilâhlarla, gerek insanlarla olan muâşakası hakkında tertip edilen nâ-mütenâhî hurâfeler şâirler, sanatkârlar için bitmez tükenmez bir menba'-ı tahayyülât olmuştur. Olimp oyunları ile diğer birtakım oyunlar, şehriyînler hep bu ilâhın nâmına, şerefine olarak ihdâs edilmiştir. Kartal, meşe ağacı, ulu dağların tepeleri Jüpiter'e nisbet olunur.

Bu ilâh için keçi, boğa, inek vesâire kurban edilir idi. Kartal, asâ, yıldırım, tefeyyüz, bereket Jüpiter'in alâmetlerindendir. Jüpiter nâmına inşa edilen mâbedlerin en meşhuru Olimp mâbedidir.

Fidyas'ın hayret-efzâ bir mahâretle vücûda getirdiği Jüpiter heykeli bu mâbedi tezyîn eden bir bedîa-ı sanat idi. İlâh-ı âzamın menâkıb-ı muhayyelesi içinden çıkılamayacak derecede çok ve karışıktır.

Utarid(Mercure)

Semâ-yı sâniye hâkim, hünsâ-yı leyli ve nehârî olan Utarid'in tabiatı itidâl üzere bârid ve yâbistir. Kevâkib-i sâirenin tabiatlarıyla imtizâc ettiğinden *mümtezic*, *münâfık* sıfatlarıyla tavsîf edilmiştir:

Göricek sa'd sa'd ile döner kâr
Göricek naḥs naḥs ile olur yâr

Şeyhî

Edeb ve kıyâset, fehm ü firâset, nutk u belâgat, nakş u kitâbet, hisâb u isâbet, zekâ vü dikkat, rıfk u rikkat, hüner ü sanat, hîle vü hiyânet bu yıldızın mahsûsâtındandır. Tâlii Utarid olanlar bu evsâfın mecmûu yahut bâzısıyla muttasıf olurlar.

Pazar gecesiyle, çarşamba gününe hâkimdir. İkinci iklîm, analiz-i elvân Utarid'e mansûbdur. Kimyâcılar *civaya* Utarid derler.

Âsâr-ı şiiiriyedeki *tîr-i felek*, *debîr-i felek*, *münşî-i çarḥ* gibi tâbirler ile bu seyyâre murad olunur.

Dest urmuş idi kilik-i şihâba debîr-i çarḥ
Tuğra-nüvis-hükm-i Hudâ-vend-i ins ü cân

Bâkî

Görüp iki benânuñ arasında ḥâmeñi olsun
'Utarid şermle dem-beste *burc-ı tev'emân* üzere

Nedîm

[Burc-ı tev'emân]: Burc-ı Cevzâ demektir.

Necm-i baḥtuñda budur lâmia-i is'adı
Ne zamân kilik-i 'Utarid çıkarsa takvîm

Sünbülzâde Vehbî

Sîneden kâğıd-ı tesvîdî debîr-i çarhuñ
Anda nakş-ı emeli gah bozar gâh yazar

Sünbülzâde Vehbî

Eski Yunanîler'in Erimes: Hermes; Romalılar'ın Merkür nâmını verdikleri bu ilâh-ı muhayyel esâsen ticâret ilâhıdır.

Tâcirler metâlarına revâc vermek için alekser kizb ve hîle vâdilerine sülûk eylediklerinden şuarâ Utarid'e kizb ve hîlenin de hâmîsi nazarıyla bakmışlardır. Merkür'ün babası ilâh-ı âzam olan Jüpiter: Müşteri, anası Atlas'ın kızı Maya¹⁵⁷ dır.

Bu ilâh-ı ayyâr, dünyâyâ gelir gelmez Apollon'un öküzleriyle terkeşini, Penton'un üç dişli yabasını, Mars: Mirrîh'in kılıcını, Venüs: Zühre'nin kemerini, bunlara mümâsil daha birtakım şeyleri çalmış idi.

Yalanı söylemek, ona bir şekl-i hakikat vermek için talâkata ihtiyaç vardır. Utarid fevkalâde fesâhat-ı beyâna mâlik olduğundan herkesi dâm-ı ihtiyâline düşürmek için dâimâ bu vâsıtaya mürâcaat eder, budan dolayı kendisine *fesâhat ve belâgarilâhı* nazarıyla da bakılır idi.¹⁵⁸

Hurâfî rivâyetlere göre *filût, lir* denilen mûsikî âletlerini Merkür icâd etmiştir.

Merkür, Jüpiter ile insanlar arasında vâsita-ı muhâbere olduğundan kendisine *kâsıd-ı felek* ünvânı da tevcih edilmiş idi. İran esâtîrinde kâsıd-ı felek Kamer'dir. Kinâyedir.¹⁵⁹

Merkür'ün vazîfesi bunlardan ibâret değildi. O,¹⁶⁰ yolların, yolcuların da nâzırı, muhafızı idi. Yolcular hakkında mihmân-nüvâzlık âsârı göstermeyenleri te'dîb eder idi. Halkın yolculara karşı îfâsıyla mükellef olduğu mihmân-perverlik vazîfesinde tekâsül etmemesi için büyük caddelerle evlerin kapıları önüne Utarid'in heykelleri ikâme edilir idi.

Kâsıd-ı feleğin diğer bir vazîfe-i mühimmesi daha var idi ki, o da, hâlet-i nez'e

¹⁵⁷ Mayıs ayının aslı bu kelimedir. (F. Kam)

¹⁵⁸ Bizim şâirler dâimâ Utarid'i bu sûrette göstermişler, evsâf-ı sâiresinden bahsetmemişlerdir. (F.Kam) [Bu dipnot sonradan yazılmıştır.]

¹⁵⁹ "Kinâyedir." metne sonradan ilâve edilmiştir.

¹⁶⁰ Metinde "Kâsıd-ı felek" yazılmış olup sonradan üstü çizilerek "O," şeklinde değiştirilmiştir.

gelmiş olan kimselerin gözlerini kapamak, rûhlarını alıp zulümât-ı cahîme götürmek; orada cezâ-yı mukannenî çekip pâk, musaffâ bir hâle geldikten sonra bu rûhları tekrar âlem-i nûra îsâl eylemek idi.

Yazının, riyâzet-i bedeniyenin, ilm-i heyetin, evzân ü ekyâlin bunlara mümâsil daha birtakım şeylerin îcâdını da Merkür'e isnâd ederler. Esâtîr-nüvîsler bu kadar muhtelif vezâîfin ilâh-ı vâhidde ictimâna imkân görmediklerinden arz ve semâya, cehenneme mensûb diğer üç Merkür'ün daha vücûduna kâil oluyorlar; hattâ bunlardan bâzıları denizlere hâkim olan diğer bir Merkür'ün de mevcûdiyetinden bahsediyorlar.

Bunların hepsinin babaları Jüpiter olduğu hâlde anaları başkadır. Fakat esâtîrde ismi geçen Merkür, Müşteri ile hâsıl olan Merkür'dür. Yunanistan'ın muhtelif yerlerinde Utarid nâmına birçok mâbedler inşâ edilmiştir. Heykel-tıraşlar Merkür'ü //308// omuzlarının üzerine hafif bir manto atmış olan güzel bir delikanlı sûretinde temsîl, ayaklarıyla omuzlarına birer kanat ilâve ederler. Heykellerden bâzılarında serpûş vardır.

Merkür'ün heyeti iktizâ-yı hâle göre tebdîl edilir. Meselâ bir ilâh-ı mübâriz sûretinde temsîl edildiği zaman başına serpûş giydirilmez; ayaklarına, omuzlarına kanat takılmaz. Fesâhat ve belâgat ilâhı sûretinde gösterilecek olursa sağ elini yukarıya doğru kaldırmış olduğu hâlde temsîl edilir. Ticârete müvekkel ilâh sûretinde temsîl edildiği zaman, eline bir kese verilir.¹⁶¹

Zühre, Nâhid, Venüs

Şâsaa-ı hüsn ü ânyıla felek-i sâlisi tezyîn eden Zühre-i Zührî'nin tabiatı îtidâl üzre bârid ve ratb; kendisi sa'd-ı asgar, müennes-i leylîdir. Zühre'ye nazar, kalbe ilkâ-yı sürûr eder. Ays u işret, tehabbüb ü rikkat, tehannüt ü ferah, lehv ü lu'b, tegannî vü cimâ, tehennî vü hüsn-i hulk bu yıldızın mahsûsâtındandır. Tâlii Zühre olanlar bu evsâf ile muttasîf olurlar. Salı gecesiyle cuma gününe hâkimdir. Beşinci iklim ile yeşil renk bu yıldız mensûbdur. Kimyâgerler ıstılâhâtında kalayın adı

¹⁶¹ Trismégiste: Üç kere büyük, Mercure İdrîs ile Osiris arasındaki müşâhebet-i lafız da gösteriyor ki bu kelime İdris'ten başka bir şey değildir. Mısırlılar'ın avam takımı İdris'in rûhu[nu], Öziris denilen öküze hulûl ettirip ona taparlardı.

Burhân-ı Kâti' Tercümesi'nin Hürmüz, Hermes maddesine bakıla. Burada üç Hürmüz hakkında mâlûmât vardır. Bu beyânât üç Utarid'in mevcûdiyetlerini de göstermektedir. Yunanîler Utarid'e Hürmüz derler idi [Bu not F. Kam tarafından sonradan yazılmıştır].

Zühredir. Utarid'le Zühal bu yıldızın dostları; Şems, Kamer, Mirrîh de düşmanlarıdır.

Bezm-i felekde urmuş idi Zühre sâza çeng
 'Ayş u şafâda hurrem u handân u şâdmân
 Bâkî

Târ-ı tanbûrî iken rişte-i cân-ı zu'afâ
 Ehl-i dil beste-i âvâze-i Nâhîd olmaz
 Gâlib

Hüsn, aşk, şöhrat ilâhesi olan Zühre'ye Romalılar Venüs, Yunanîler Afrodite derler. Yunan esâtîrine göre Venüs, Uranüs (Semâ) ile Temera (Gündüz)'nin diğer bir rivâyete nazaran ilâh-ı âzam olan Jüpiter (Müşteri) ile Diyone'nin mahsûl-i muhabbetleridir.

Îlâhetü'l-cemâl hakkında başka bir rivâyet daha vardır. Güyâ Satürn (Zühal) pederini katlettiği esnâda cerîhasından seyelân eden kanın birkaç damlası denizde bir köpüğün üstüne düşmüş. Bu sûretle vukûa gelen ilkâh netîcesinde Afrodite yâhut Anadiyomen vücûda gelmiştir. Bu kelimenin ikisi de Zühre'nin lakabıdır.

Dördüncü bir rivâyete göre denize semâdan hâssa-ı nâriyyeyi hâiz bir madde düşmüş, bundan da Venüs vücûda gelmiştir.

Venüs, dünyaya gelir gelmez Oras (Horas) denilen periler kendini alıp Olimp'e götürmüşler. Oradaki ilâhların kâffesi Venüs'e âşık olmuşlar; onunla izdivâc sevdâsına düşmüşler. Bu ilâhlardan Doliken, Jüpiter'in devlere karşı kullandığı savâiki îtmâl ettiği cihetle ilâh-ı âzam bu hizmetine mükâfeten Venüs'ü ona tezvîc etmiş. Hâlbuki Venüs ne kadar güzel ise Doliken de o kadar çirkin imiş.

Kadınlar arasında bir itikâd vardır: Onlar güzel kadınlar çirkin erkeğe, çirkin kadınlar da güzel erkeğe düşer derler. İhtimâl ki bu itikâd Venüs'ün tâlî-i izdivâcı hakkındaki bu hurâfeden muntakildir. Venüs'ün bir oğlu, Jüpiter'den müteaddid kızları var idi. Kızlarına gras derler ki hüsn perileri demektir. Îlâhetü'l-cemâl Merkür'le, Baküs'le de münâsebette bulunmuş; Merkür'den Emeafrodite isminde gayet güzel bir oğlu, Baküs'ten de Ermen, Perhayap isimlerinde diğer iki oğlu olmuş

idi. Ermen, anası gibi gâyet dilber, gâyet câzibeli idi. Bu mahbûbe-i hezâr-âşinânın ilâhlardan, insanlardan daha pek çok âşıkları var idi. Peryayem ailesine mensûb ve Truva prenslerinden olan Enciz de bu cümleden idi.

Musavvirler ilâhetü'l-cemâlin bindiği arabayı gâh bir çift güvercine, gâh bir çift kuğu kuşuna çekdirirler. Venüs'ün hüsnü ressâmlar, heykel-tıraşlar için lâ-yefnâ bir ilhâm-ı bedâyi' hazînesi olduğundan onun nâmına pek çok şâheserler vücûda getirmişlerdir. Venüs dö Medisi, Venüs dö Saylo bu cümledendir. Venüs'ün sevgilisi olan Adonis birgün Lübnan ormanlarında avlanırken kendisinin rakîbi olan Mars: Mirrîh, bir yaban domuzu sûretine girerek Adonis'i vahîm sûrette cerîhadâr etmiş, Adonis'in cerîhasından seyelân eden kandan *gül* hâsıl olmuş idi. Bundan dolayı gülü Venüs'e nisbet ederler.

Güyâ Venüs denizden çıktığı esnâda *mersin* yaprağıyla tesettür ettiğinden mersin ağacı da ona nisbet olunur.

Kütüb-i İslâmiyeden bâzılarında Zühre'ye dâir bir hurâfe vardır. Ulemâ-yı İslâmiyye, İsrâiliyyâtan olan bu efsânenin aslı faslı olmadığını beyân etmişlerdir. Hurâfe şudur:

İnsanların meâsî ile meşhûn olan defter-i âmâli mele-i âlâya ref' edildikçe güyâ melekler Cenâb-ı Hak'tan hicâb ederek demişler ki: "Yâ Rabbi, sen insanları bu kadar lutfuna, bu kadar ihsânına mazhar buyurduğun hâlde onlar niye irtikâb-ı meâsîden çekinmiyorlar; niçin bu küstahlara bu kadar müsâade ediyorsun? Neden onları bir azâb-ı şedîd ile tâzîb edip şerlerine nihâyet vermiyorsun?" Meleklerin bu sözü üzerine Cenâb-ı Hak da: "Ben insanlara nefsânî, şehvânî kuvvetler verdim; eğer o kuvvêtleri size de vermiş olsaydım, onlar gibi, belki onlardan beter olurdunuz" buyurmuş.

Melekler tekrar: "Hâşâ, öyle de olsaydı, biz senin emrinden zerre kadar inhirâf etmezdik" demişler.

Bu sözleri üzerine Vâcib-i Taâlâ Hazretleri: Pek âlâ mâdem ki öyledir, içinizden kime itimâdınız var ise söyleyiniz; imtihan için yeryüzüne gönderelim, bakalım netîce ne olur buyurmuş. Melekler bu emr-i ilâhîye imtisâlen içlerinden Hârût ve Mârût isminde iki melek intihâb etmişler. Bunlar gündüz yeryüzüne inip

icrâ-yı hükûmet ederler, akşam üstü ism-i âzam kuvvetiyle tekrar semâya çıkarlar imiş. Birgün Zühre nâmında gâyet güzel bir kadın bu meleklerin nezdine gelip zevcinden şikâyet etmiş. Zühre'nin şâşaa-i ânı meleklerin gözlerini kamaştırmış. Melekler onunla hem-bezm olmak istemişler. Zühre de dâvâsını kendi lehine faslettikleri takdirde arzularını yerine getireceğini söylemiş. Dâvâyı Zühre'nin lehine fasletmişler. Lâkin Zühre sözünde durmamış: "Eğer şarap içerseniz sizi nâil-i visâl ederim ve illâ felâ" demiş. Melekler sâika-i aşk ile şarabı da içmişler. Tarrâr kadın bu sefer de kahbelik ederek demiş ki: "Hayır! Hayır! Putlara da secde etmelisiniz." Zavallı melekler Zühre'nin bu teklîfini kabûl ile düşe kalka putlara da secde ettikleri hâlde yine nâil-i emel olamamışlar. Çünkü Zühre meleklerin her akşam okuyup semâya çıktıkları ism-i âzam kendisine tâlim edilmedikçe visâl mümkün olmayacağını söylemiş. Melekler dayanamamışlar, Zühre'ye ism-i âzamı öğretmişler. Yalnız insanları değil, melekleri bile baştan çıkaran fenâ kadın, ism-i âzamı öğrenince okuyup semâya çıkmış. Cenâb-ı Hak da Zühre'yi yıldıza tahvîl ile semâda alıkoymuş. Târize cüret eden melekler mahcûb olmuşlar. Cenâb-ı Hak'tan kusurlarının affını dilemişler.

Hârût ve Mârût'a gelince, Cenâb-ı Hak onları azâb-ı dünyevî ile ikâb-ı uhrevî arasında tahyîr etmiş; melekler azâb-ı dünyevîye râzı olmuşlar. Bunun üzerine kıyâmete kadar o hâlde kalmak üzere Bâbil'de bir kuyuya baş aşağı asılmışlar.

İşte Zühre'ye ait efsâne bu olduğu gibi, şiirlerimizde kesretle tesâdüf edilen *Çâh-ı Bâbil* de Hârût ile Mârût'un baş aşağı asıldıkları kuyudur.

Nice isterse sihri öğredür Hârût'a endişem
Ben öğretdüm cihâna tarz-ı şüh u şîr-i hem-vârı

Nedîm'in şu beyti, Hârût ile Mârût'un *Çâh-ı Bâbil*'de tepe aşağı asılmış oldukları hakkındaki efsâneye müstenid bir teşbihi mutazammındır:

Hidivâ bir sözüm var anı dağı söyleyem bârî
Çü Hârût eylemişken ser-nigün kilki benân üzre
Nedîm

Zühal, Keyvân, Satürn (Saturne)

Yedinci göge sürdi rehvarını
Zühal ferş-pây itdi ruhsârını

Mübârek kudümüyle buldı şafâ
Ana sa'd-ı zengî dinilse sezâ

Hamse-i Atâî

Semâ-yı sâbia hâkim, nahs-ı ekber lakâbıyla meşhur olan Keyvân'ın tabiatı ifrât derecede bârid ve yâbis, kendisi müzekker-i nehârîdir. Humk, cehl, cübn, necl, hıkd, kizb, levn, gam, kesel, gabâvet, zarar bu yıldızın mahsûsâtındandır. Nahs-ı ekbere nazar, kalbe îrâs-ı gam ve keder eder. İklîm-i seb'a¹⁶² Zühal'e mensûbdur. Zühal çarşamba gecesiyle cumartesi gününe hâkimdir. Kimyâ-yı bâtil mensûbları *kurşuna* Zühal derler. Siyah renk Zühal'in levn-i hâsıdır. Zühre ile Utarid dostları, Şems ile Kamer düşmanlarıdır.

Bâlâ-yı çerh-i heftüme Keyvân-ı köhne-sâl
Oturmuş idi niteki Hindû-yı pîl-bân¹⁶³

Bâkî

¹⁶² İklîm-i seb'a: İklîm-i evvel AET.

¹⁶³ Bâkî'nin bu beytinde Zühal'in tabiatına muvâfık nükteler vardır. Evvelâ Zühal'in medârı olan felek-i sâbi' diğer feleklerin fevkinde olduğu için eflâk-i sâirenin en yükseğidir. Fil de hayvanların en yükseğidir. Binâberin sâirin felek-i Zühal'i file, onda sâir olan Keyvân'ı Hindû-yı pîl-bâna teşbihi bu alâkadan dolayı pek muvâfık düşmüştür. Sâniyen siyah renk Zühal'e mensûb, Zühal iklîm-i evvel [iklîm-i seb'a?] dâhilinde kâin Hindistan'a hâkim, Hindistan ehlinin rengi de siyaha karîb esmerdir. Bu alâkadan dolayı Keyvân'ın Hindû'ya teşbihindeki isâbet beyândan müstağnîdir. Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ındaki,

Çün irdi sipihr-i heftümüne
Bahş itdi sa'âdet 'âlemine

Keyvân şeffî' idüp Bilâl'i
Böyle diyüp itdi rûymâli

Besdür baña bu şeb 'özü-ğvâhi
Bâlâ-ter-i reng kıl siyâhi

Beyitleri de Hazret-i Bilâl'in renginden dolayıdır. (F. Kam)

Felek 'imâret-i câh ü celâlinüñ ferşi
Zühâl serâçe-i ikbâlinüñ nigejbânı

Nefî

Oldı nûrıyla şekl-i nokta-ı hâl
Hindü-yı âyîne-nümâ-yı Zühâl

Atâî

Zühâl'in mümessili olan Satürn yâhut Yunanîler'in kavilleri vechile Horunus (Uranüs), semâ ile arzın oğludur. Satürn[nün] vâlidesi çocukları Titanlar'ın Uranüs tarafından habsedildiklerinden münfail olup Satürn'ü dâimâ babasının aleyhine tahrîk eder, bu da Satürn üzerinde icrâ-yı tesirden hâlf kalmaz idi.

Nihâyet Satürn birgün babası Uranüs'ü orakla iki biçerek birâderlerini habsten kurtardıktan sonra Olimp'e gitti. Orada hemşîresi Rea ile izdivâc edip icrâ-yı saltanata başladı.

Çocuklarından birinin Satürn'ü mâbûdiyyetten iskât edeceği kendisine bildirildiğinden Satürn; Seres, Vesta, Junon, Plüton isimlerindeki çocuklarını birer birer midesine indirdi. Bunlardan yalnız Jüpiter vâlidesinin tevessül ettiği bir tedbir ile babasının midesini ziyâretten kurtuldu.

Jüpiter sinni bülûğa vâsıl olmuş idi. Birgün Metis'e mürâcaat etti. Metis, Satürn'e kuvetli bir ilâç içirerek evvelce yutmuş olduğu diğer çocukları da kusturdu. Bu sûretle babalarının karnından tekrar dünyaya gelen kardeşleriyle birleşip babasıyla on sene muhârebe ettikten sonra hem babasına, hem babasını müdâfaa eden Titanlar'a galebe çaldı. Babasını mevkiinden iskât [edip], Titanlar'ı tartar (cehennem)da habsetti. Satürn nasılsa İtalya'ya firâr ile oğlunun taarruzundan yakayı kurtardı.

İtalya kralı Yanos, ilâh-ı menkûbu hüsn-i kabûl ile umûr-ı irâdede onu kendisine şerîk ittihâz etti. Satürn, hükümdârın bu hüsn-i kabûlü üzerine hizmet-i memlekete hasr-ı sa'yi ile İtalya'da fevkalâde denebilecek umrân ve refâhiyyet âsârı vücûda getirdi. Satürn'ün zamân-ı irâdesi İtalya için bir devre-i saâdet oldu. Kendisine İtalya'da zirâatın hâmîsi, müvekkili nazarıyla bakıldığı gibi, Yunanîler'in ilâh-ı menkûba vermiş oldukları Horunus isminden dolayı ilâhü'z-zaman nazarıyla

da bakılır idi.

Romalılar Satürn'e fevkalâde hürmet ve muhabbet ettiklerinden onun şerefine *Satürnal* nâmıyla gâyet parlak şehrâyînler icrâ ederlerdi.

Sanatkârlar, Satürn'ü yarı beline kadar göğsü açık yalnız arkasıyla başının ön tarafı mestûr bir ihtiyar sûretinde temsîl ederler. Elinde gâh Romalılar'ın üzüm kestikleri ucu eğri bağcı bıçağı, gâh bir orak bulundurlar idi. Sonraları tasvîrine timsah, kum saati vesâire gibi şeyler de ilâve edildi. Satürn'ün yanındaki müdevver cisim onun nâmıyla mevsûm nahs ile meşhur olan Zühal yıldızıdır.

Şeyhî merhum Hüsrev ü Şîrîn'in nihâyetinde seb'a-ı seyyâreye dâir işbu sözleri söylüyor:

Yedi çarh üzre hâkim yedi seyyâr
Olurlar ol on iki burca devvâr

Yedisinüñ elinde yedi iklîm//336//
Bulara itdi Mâlik mülki teslîm

Yedinci gökde Keyvân pertevîdür
Kim anuñ Cedi delviyle evidür

Egerçi pîr-i hâkimdür sipihre
Nuḥûset andan ire cümle dehre

Şeşümde Müşteri'nüñdür siyâdet
Cihân bâzârına saçar sa'âdet

'Ulûm u faẓl iledür çarḥa kâzî
Anınçün oldı Kavs u Hût'a râzî

Beşinci gökde ârâm itdi Behrâm
Ḥamel'dür 'Akrab ile emrine râm

'Aceb mi olsa adı naḥs-ı asḡar
Ki Ḥūt'ı devr-i seffāk u dil-āver

Olur dördüncide ol çeşme-i nūr
Güneş kim mülk-i dehri kıldı ma'mūr

Şalar her tañ sipāh-ı zenge şemşir
Çü şehdūr merḡadi oldu anuñ şir¹⁶⁴

¹⁶⁴ Bu beytin ikini mısraı yazılmamıştır. Ayrıca bu şiirden sonra sayfa kenarına sonradan şunlar yazılmıştır: "Klâsik üslûbun tahlîli ... romantik edebiyatın en hurde safahât-ı fer'iyyesini gösterir. Yâni biri hayâli yedi renge ayırırsa diğeri on yedi renge ayırır. İşte kırk kuyu."

SONUÇ

Ferit Kam bu eseri, eski Türk edebiyatında kullanılan mazmunları tanıtmak amacıyla hazırlamıştır. Divan şairlerinin eserlerinde kullandıkları kelimeleri, bu kelimeler etrafında oluşan hayal dünyası ve efsaneleri örnekleriyle tanıtmıştır. Kendisinin de belirttiği gibi, bu kitap divan şiirimizin kelime dünyasını tanıtan ilk kitaplarımızdan, sözlüklerimizdendir. Bu yönüyle orijinal bir eserdir.

Edebî eserler toplumun aynasıdır. Bu nedenle şairler de içerisinde yaşadıkları toplumun inanç ve değer yargılarına eserlerinde yer verirler. Bunu da eserlerinde kullandıkları kelime ve söz sanatlarıyla yaparlar. Ferit Kam, eserinde ilgili kelimeleri açıklarken, özellikle ilm-i tencim bölümünde, o kelime ve kavramlarla ilgili şairlerin inançlarını, onların efsanelerini tek tek anlatıyor. Şairlerin yaşadıkları dönemin kültür hayatını tanıtıyor. Divan şiirine ait bir manzumede hangi kavram ve inançların bulunduğunu, bunların neye dayandığını belirtiyor. Bu efsaneler, inançlar etrafında ortaya konulan eserlerin nasıl anlaşılıp yorumlanması gerektiğine dair bir yol göstermeye çalışıyor.

Ferit Kam divan şairlerinin kullandıkları kelimeleri "bitkiler, hayvanlar, içkiler, süs eşyası, musikî âletleri, savaş araçları ve yıldızlarla ilgili efsaneler"¹⁶⁵ olmak üzere yedi grupta topluyor. Bitkiler grubu 21 ağaç, 16 meyve ve 25 çiçek isminden oluşuyor. Hayvanlar grubu 40 adet hayvanla birlikte at, atın 22 değişik ismi, at takımıyla ilgili 26 parça eşya; 44 kuş, 31 böcek ve haşere isminden meydana geliyor. İçkiler grubunda 24 içki ve 19 kadeh çeşidinden bahsediliyor. Süslenme bölümünde 16 kıymetli taş, 12 takı ve 13 koku ismine yer veriliyor. Musikî bölümünde 23 adet çalgı hakkında bilgi veriliyor. Savaş âletleri grubunda 26 savaş aracından bahsediliyor. Eskiler hayatı bezm ve rezm olarak ikiye ayrınırlardı. Buna göre içkiler, süslenme ve musikî âletleri gruplarını hayatın bezm, savaş âletleri grubunu da rezm bölümü olarak kabul edebiliriz.

¹⁶⁵ Eserin orijinalinde bu bölümler "ağaçlar, meyveler, çiçekler, içkiler, işret edevâtı, mûsikî âletleri, kıymetli taşlar, zinete müteallık eşya, güzel kokular, hayvanat, atın muhtelif isimleri, at takımları, silâhlar, savaş araçları, hevâm ve haşerât, kuşlar, esâtir ve ilm-i tencim" şeklinde sıralanmıştır. Biz konu bütünlüğü olması nedeniyle bu sıralamayı, "İçindekiler" bölümünde gösterdiğimiz şekilde "bitkiler, hayvanlar, içkiler, süs eşyası, musikî âletleri, savaş araçları ve yıldızlarla ilgili efsaneler" olmak üzere yeniden düzenledik.

Ferit Kam, son bölümde 7 yıldız ve bu yıldızlarla ilgili efsaneler hakkında bilgiler veriyor. Eski eserler incelenirken bu kelime kadrosunun göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtiyor. Eserleri tahlil ederken bu kelimeler ve onlarla ilgili anlatılan bilgilere ihtiyacımız olduğunu belirtiyor. Meselâ Fuzûlî'nin,

Gül âteş üzre kılur ıkd-i Zühre-i şebnem
Tedârük-i Kamer ü Şems ider sabâh u mesâ

beytini açıklarken, eski şairlerin altına Şems, gümüşe Kamer, kalaya Zühre gibi isimler verdiklerini söylüyor. Bunlar bilinmedikçe bu tür manzumelerin çözülemeyeceğini, onların birer muamma olarak kalacağını belirtiyor. Bu örnekte görüldüğü gibi, Ferit Kam'ın eseri, eski edebiyat metinlerini şerh ederken hangi kelimenin nasıl anlaşılması gerektiğini örneklerle gösteriyor.

Ferit Kam, eski metinlerin şerh ederken o devirde kullanılan kelime ve efsanelerin bilinmesi gerektiğini söylüyor. Kitapta yer alan kelimelerle ilgili inanışları belirtiyor. Kitap, bu açıdan eski metinlerin şerhinde başvurulması gereken önemli bir kaynak eser ve sözlük niteliğindedir.

Ferit Kam'ın kitabı, bu alandaki eserlerin ilk örneği olduğu için daha sonra yazılan eski edebiyatla ilgili sözlük türündeki eserlere kaynak ve model olmuştur. Ferit Kam'ın öğrencisi Ağâh Sırrı Levend'in *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*¹⁶⁶ adıyla yazmış olduğu kitap, model olarak Ferit Kam'ın eserine dayanır. Kitapta tanıtılan kavramlar ve kültür hayatı bu modele bazı ilâveler yapılmak suretiyle ele alınmıştır. A. S. Levend'in kitabındaki "ilm-i tencim" (s. 197-217), "bâde" (s. 323-335), "câm" (s. 336-342), "silâhlar" (s. 355-366), "at ve at takımı" (s. 367-376) bölümlerinde verilen bilgiler, Ferit Kam'ın kitabıyla büyük benzerlik gösterir. Ferit Kam'ın eserindeki maddeler Arap alfabesine göre, A. S. Levend'in eserinde ise Latin alfabesine göre sıralanmıştır. A. S. Levend'in eserindeki bilgiler F. Kam'ın eserinden sadeleştirilerek alınmış gibidir. Örnek beyitlerin birkaçı dışında hepsi iki eserde de ortaktır.

Ahmet Tâlat Onay'ın *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*¹⁶⁷ isimli eseri de, F.

¹⁶⁶ 4. baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, 662 s.

¹⁶⁷ Haz. Cemâl Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992, LXVI+500 s.

Kam'inki gibi, eski şiirin mazmunlarını örneklerle açıklamaktadır. Eserde mazmunlar F. Kam ve A. S. Levend'den farklı olarak çeşitli gruplar hâlinde değil de sözlük şeklinde tek bir grupta ele alınmıştır. A. T. Onay, eserini hazırlarken zaman zaman Ferit Kam'la mektuplaşmış ve bazı maddelerle beyitlerin nasıl anlaşılması gerektiğini sormuştur. Ondan aldığı bu bilgileri de dipnotlarla belirtmiştir.¹⁶⁸

Eser, eski metinler için temel bir sözlük olmanın yanında, ortaya konulan tasnif açısından da çok önemlidir. Ferit Kam'ın eski metinlerdeki kelimelere dair burada yaptığı tasnif, araştırmacılar tarafından model alınmıştır. Divan şiiri ve şairinin dünyası bu tasnife göre incelenmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda da bugün kullanılan "sistematiik divan tahlili" metodu meydana gelmiştir. Onun bu tasnif sistemini, öğrencilerinden Ali Nihat Tarlan¹⁶⁹, Şeyhî Divanı üzerinde bazı değişikliklerle denemiştir.¹⁷⁰ Bu tasnif daha sonra Mehmet Çavuşoğlu tarafından Necati Bey Divanı'nın Tahlili¹⁷¹ isimli eserinde genişletilmiştir. Aynı metod Harun Tolasa¹⁷², Cemâl Kurnaz¹⁷³, Nejat Sefercioğlu¹⁷⁴ ile Mustafa Tatcı¹⁷⁵ ve bazı araştırmacılar tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla bugünkü sistematiik divan tahlili yöntemini, Ferit Kam başlatmıştır.

Ferit Kam, eserinde pek çok divandan aldığı örneklerle divan şairinin dünyasını bize tanıtmaya çalışmıştır. Diğer sistematiik tahlillerde ise bir şairin şiir dünyası incelenmiştir. Ferit Kam'ın daha genel olarak yaptığı bu çalışma, bugün özelleştirilerek tek bir şair üzerinde motif incelemesi yapmak suretinde kullanılmaktadır.

¹⁶⁸ Meselâ bkz. s. 20, 48, 64, 90, 141, 327, 329, 348, 395, 413, 418, 434, 435.

¹⁶⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun verdiği bilgiye göre Ali Nihat Tarlan, Ferit Kam'ın en iyi öğrencilerinden birisiydi. Bu konuda şöyle demektedir: "Şerh-i Mütûn derslerini yapan Prof. Ömer Ferid, muhtelif klasik şairlerden seçtiği parçaları, Dârülfünûn'un taş basması matbaasında pek mahdud nüshalar hâlinde tab ettirirdi. Prof. Ali Nihad, o tarihte değerli Şerh-i Mütûncumuzun en yetişkin talebesi sıfatıyla bu parçaların seçme ve basmasında kendisine yardım ederdi." (Bkz.: Z. F. Fındıkoğlu, "Prof. Ömer Ferid ve Galib Dede'nin Mehtab Kasidesi", *Cumhuriyet* (15 Ağustos 1944). Z. F. Fındıkoğlu da Ferit Kam'ın değerli öğrencilerinden birisiydi. F. Kam'ın müsvedde olarak yazdığı bazı şiirleri temize çekerti. (Bkz.: Ruhi Naci Sağdıç, "Üstad Hakîm Ferid Bey", *Yeni Sabah* (12.1.1941).

¹⁷⁰ Metin Akkuş, "Metin Şerhi Geleneği - Tarlan Mektebinden Halûk İpekten'e", *Yedi İklim*, 32 (Kasım 1992), 67-68.

¹⁷¹ Mehmed Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İst. 1971, VI+296 s.

¹⁷² Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ank. 1973, XV+601 s.

¹⁷³ Cemâl Kurnaz, *Hayalî Bey Divanı Tahlili*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank. 1987, 773 s.; Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İst. 1996, 800 s.

¹⁷⁴ Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1990, XV+448 s.

¹⁷⁵ Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divanı I İnceleme*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 1990, XXVII+500 s.

Sonuç olarak divan Şiirimizde kullanılan mazm nlar, ilk defa Ferit Kam tarafından bir eserde toplanmıştır. Ferit Kam, toplamış olduğu kelime ve mazm nları kendi içerisinde "bitkiler, hayvanlar, içkiler, süs eşyası, musik   letleri, savaş araçları ve yıldızlarla ilgili inanışlar" olmak üzere yedi bölüm h linde gruplandırmıştır. Her grup içerisinde yer alan maddeleri, alfabetik sırayla bir sözlük şeklinde ilk defa sistemli bir şekilde örnekleriyle birlikte tanıtılmıştır. Onun bu eserinde yaptđđ tasnif denemesi, "sistematik divan tahlili" metodunun modelini oluşturmuştur. Ferit Kam'ın eseri, bu nedenlerle kendi alanında ilk ve orijinal bir eser, özellikle eski Şiirimizin mazm nları ve metin şerhi alanında, vazgeçilmez temel bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

A- Kitaplar

Bolay, S. Hayri, *Ferîd Kam*, Ank. 1988.

Levend, Agâh Sırrı, *Profesör Ferid Kam Hayatı ve Eserleri*, İst. 1946.

B- Tezler

Altınok, Mehmet, *Prof. Ferid Kam Hayatı Eserleri ve Vahdet-i Vücut Adlı Eseri Hakkında Araştırma*, Ank. Ün. İlâhiyat Fak. (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Ank. 1986, XIII+80 s.

Durhat, Hamit, *Prof. Ferid Kam'ın Hayatı Eserleri ve Görüşleri*, Ank. Ün. İlâhiyat Fak. (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Ank. 1981, 79 s.

Özdemir, İbrahim, *Prof. Ferid Kam'ın Yayımlanmamış Va'z-Makaleleri ve Değerlendirmesi*, Ank. Ün. İlâhiyat Fak. (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Ank. 1985, 193 s. [Ferit Kam'ın bu yazıları Cerîde-i İlmiye'de yayımlanmıştır.]

Öztin, İlhan, *Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahliîlî İntikadî Mütâlaât*, İstanbul Ün. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü (Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul, 1982, II+50 s.

Urhal, Ömer, *Ömer Ferit Kam'ın Vahdet-i Vücut Adlı Eseri*, Ank. Ün. (Yayımlanmamış Lisans Tezi) Ank. 1988, 29 s.

C- Makaleler

"Acı Bir Ölüm: Profesör Ferit Kam Dün Vefat Etti", *Ulus* (23.5.1944).

Arslan, Ali, *Dârülfünundan Üniversiteye*, Kitabevi, Ekim 1995, s. 350.

Akozan, Sıdkı, "Büyük Kaybımız Karşısında: Üstad Ferit Kam", *Tasvir-i Efkâr*, (18.6.1944).

"Aramızda Yetişenler", *Resimli Şark*, 40 (Nisan 1934).

Aynî, Mehmet Ali, "Profesör Ömer Ferit Kam", *Tasvir* (25.5.1944).

Aynî, Mehmet Ali, "Vahdet-i Vücut (Tanıtma)", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 1 (1916), 113-114.

"Büyük Bir İlim Adamımızı Kaybettik: Profesör Ferid Kam Ankara'da Vefat Etti", *Cumhuriyet* (24 Mayıs 1944).

"Cemiyet Hayatı", *Ulus* (1.7.1944).

Coşkun, N. Safa, "Profesör Ferid Kam'ın Ölümü", *Son Posta* (29.5.1944).

Çınar, Murat, "Ferit Kam", *Yeni Asır* (27 Mayıs 1944).

"Elim Bir Ziya': Profesör Ferit Kam Vefat Etti", *Tasvir* (25 Mayıs 1944).

Ersoy, Mehmet Âkif (Haz. Cemâl Kurnaz ve diğerleri), "Gece", Safahat, İstanbul 1996, s. 491-492.

Esatlı, Mustafa Ragıp, "Edebî Hayatımızda Eski Bir Devir Daha Kapanmıştır", *Akşam* (18 Temmuz 1944).

Eşref Edip, "Dinî, Felsefî Musahabeler Muharriri Merhum Ferid Bey", *Türk-İslâm Ansiklopedisi*, C. II, Sayı: 53-54, s. 5-6.

Eşref Edip, "Vefatı Münasebetiyle Ferit Bey Hakkında Birkaç Söz", *Tasvir-i Efkar* (2.6.1944).

"Ferit Kam'ın Cenaze Töreni", *Ulus* (24.5.1944).

Fındıkoğlu, Ziyaeddin, "Millî Değerlerimiz Hakkında Yapılan Yeni Araştırmalar", *Cumhuriyet* (13 Kasım 1946).

Fındıkoğlu, Ziyaeddin, "Profesör Ömer Ferid ve Galip Dede'nin Mehtab Kasidesi", *Cumhuriyet* (15 Ağustos 1944).

Gezgin, Hakkı Süha, "Büyük Bir Kaybımız", *Vakit* (25 Mayıs 1944).

Gönç, Reşit Halid, "Ömer Ferit Kam", *Vakit* (24 Mayıs 1944).

Gövsâ, İbrahim Alaeddin, "Ferid Bey (Ömer Ferid)", *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, İst. 1933-1936.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemâl, "Ferid Bey", *Son Asır Türk Şairleri*, 3. bs., İst. 1988, C. I, s. 399-402.

İskit, Server, "Kam, Ömer Ferid" *Aylık Ansiklopedi*, 1 (Mayıs 1944).

İz, Mahir, "Ferid Bey'in Kıtaları", *Yılların İzi*, 2. bs., İst. 1990, s. 193-207.

İz, Mahir, "Müderres Ömer Ferit Kam", *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*, 2 (İstanbul 1964), 201-212.

İz, Mahir, "Ömer Ferid Kam", *Yılların İzi*, 2. bs., İst. 1990, s. 147-166.

"Kam (Ferit)", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, Milliyet Yay., C. 12, s. 6247.

Korgan, Şükrü, "Profesör Ferit Kam", *Varlık*, Sayı 266-267 (1944).

Kuntay, Mithat Cemâl, "Ferit (Bey)", *Son Posta* (24.06.1944).

Kuntay, Mithat Cemâl, "Profesör Ferit Kam", *Son Posta* (21.10.1944).

Kürkçüoğlu, Kemâl Edip, "Müderres Ferit Kam" *Tasvir* (Ocak 1944).

Levend, Agâh Sırrı, "Ferid Kam", *Yeni Asır* (27.5.1944).

- "Merhum Ferit Kam Ailesinin Teşekkürü", *Cumhuriyet* (26.5.1944).
- Mithat Cemâl (Kuntay), "Fatih Yangını", *Mehmet Akif*, Ank. 1990, s. 97-99.
- Olgun, Tahir, "Agâh Sırrı Levend'e", *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar* (Haz. Cemâl Kurnaz), Ank. 1995, s.153-164.
- Onan, Necmettin Halil, "Ferid Kam'ın Ölümü Dolayısıyla", *DTCF Dergisi*, C. II, 5 (Temmuz-Ağustos 1944).
- Orhon, Orhan Seyfî, "Ferit Kam", *Çınaraltı*, 131 (10 Kasım 1944).
- Orhon, Orhan Seyfî, "Şair, Müderris, Darülfünun Acem Edebiyatı Tarihi Müderrisi Ferid Beyle Mülâkât", *Edebiyat Gazetesi* (21 Temmuz 1932).
- Ortaç, Yusuf Ziya, "Büyük Bir Kayıp", *Akbaba*, 13 (01 Haziran 1944).
- Özdamar, Mustafa, *Mahir İz Hoca*, İst. 1994, s. 267-69.
- Peyami Safa (Server Bedi), "Bozandan Bozana, Bey ve Bay", *Tasvir*, (18 Mayıs 1944).
- Peyami Safa, "Ferit Bey'in Ölümü", *Tasvir* (25.5.1944).
- "Profesör Ferit Kam Öldü", *Ülkü*, 66 (16 Haziran 1944).
- Sağdıç, Ruhi Naci, "Üstad Hakîm Ferid Bey 1", *Yeni Sabah* (12.1.1944).
- Sağdıç, Ruhi Naci, "Üstad Hakîm Ferid Bey 2", *Yeni Sabah* (13.1.1944).
- Sağdıç, Ruhi Naci, "Üstad Hakîm Ferid Bey 3", *Yeni Sabah* (14.01.1944).
- Talu, Ercüment Ekrem, "Benim Görüşümle Profesör Ferit Kam İçin", *Yeni Sabah* (25.5.1944).
- "Taziye Mektubu", *Karikatiir* (1.5.1944).
- Tevetoğlu, Fethi, "Kam, Ömer Ferid", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXI, s. 171.
- Us, Hakkı Tarık, "Elli Yıldan Evvel Yazı Yazanlar: Ömer Ferit Kam", *Edebiyat* (12 Şubat 1943).
- Uşaklıgil, Halid Ziya, "Divan Edebiyatı", *Son Posta* (3 Aralık 1942).
- Uzluk, Feridun Nafiz, "Bir Sertifika", *Tıp Tarihi Arkivi*, C. VI, 21-22 (1943).
- "Üstad Ferid Kam", *Ulus* (25.5.1944).
- "Üstad Ferit Kam", *Ulus* (29 Mayıs 1944).
- Yörükân, Yusuf Ziya, "Büyüklerimizden Kayıplar", *Kutlu Bilge* (1 Ocak 1944).

DİZİN

A

a'dâ-yı dîn 180
a'dâ-yı ekâlîm-i sebu' 115
a'dâ-yı pür-kîne 161
a'kâb 128
a'nak 128
a'sâr-ı edebiye 44
âb 96, 106
âb u tâb 178
âb-ı bâran 65
âb-ı bârân 64
âb-ı cûy-ı Şat 130
âb-ı hoş-güvâr 62
âb-ı nâb 156
âb-ı revân 104
âb-ı rummân 100
âb-ı rûy 96
âb-ı tâb 178
âb-ı zülâl 166
abâ 117
abâ-pûş 147
Abbâsîler 71, 74
Abbâsiye devleti 76
Abdî 131, 168
Abdu'r-Rahmân Câmî 59
abdu's-selâm 95
Abdul'-Vâsi' 59
Abdûlmelik 74
âbgîne 151
abher 103
abîr 172
abîr-efşân 172
âbide 73
âbide-i mârifet 80
abûs çehre 198
Acem 44, 93
Acem mukallidi 47
Acem mukallidliği 47
Acemler 47, 79, 178
acz 190
ad 72, 137, 173, 211
ada soğanı 76
âdâb-ı şerîat 68
adam 40, 64, 65, 132
âdât 43
adâvet 199
adem diyârı 180
âdem 118, 150, 189, 194
âdet 68, 69, 104
adl 142
Adonis 206
af 197, 207
âf 173
afâfet 200
âfâk 73, 129, 180

âfâk-ı mütehayyelât 187
âfâkî 36, 79
âfât 62
âferîn 94, 97, 149
âfet-i çâr-pâre 159
âfitâb 122, 126, 197
âfiyet 188
Afrodit 205
Afyon 149, 150
Afyon şurubu 150
Âgâh 166
ağaç 73, 93, 96
ağız 111, 117, 131, 142, 143, 161, 166, 167
ağrı 199
ağustos gülü 109
âğûş 199
âğûş-ı iştihâ 201
ağyâr 105, 155
âh 97, 153
âh u enîn 63
âh-ı üftâde 106
âhâd-ı nâs 185
ahbâb 161
ahbâr 190
ahcâr-ı semîne 91
âhen 180
âheng-i imtizâc 74
âhenîn miğfer 177
âhenk 54, 159
âhenkdar 72, 133
ahkâm 185, 194
ahkâm-ı liyâkat 188
ahlâk 43, 49, 50, 51, 71
ahlâk-ı hasene 41
ahlâkî 49, 50, 51, 83
ahlâksızlık 49
Ahmed Paşa 103, 121, 123, 160
ahrârâne 85
ahsen 59
ahter 58, 167
ahter-i matlab 188
âhû 67, 113, 127
âhû yavrusu 115
Âhû-yı Harem 113
âhû-yı çeşm 123
ahur 127
âhuvân-ı zâr 116
ahvâl 175, 200
ahvâl-i 'aşk 55
ahvâl-i akliye 43
ahvâl-i ictimâiye 42, 43
ahvâl-i müstakbele 187, 201

ahvâl-i vicdâniye 85
ahz-ı sâr 108, 199
aile 88
aile muhâberâtı 42
akademi edebiyatı 42
akâmet 72
akbaba 135, 137
akd-ı nikâh 187
akıl 75, 200
âkıl 193
akıllı 186
akîk 165
akîk-i sâf-cevher 165
Âkif Paşa 48, 187
âkilül-evlâd 201
akl 50
akl-ı insan 120
akl-ı küll 114
aklâm 70
akrân 188
akreb 143, 144, 210
aksâm-ı nazm 69
Aksaraylı Mehmed Efendi 188
akşam 207
akşam üstü 207
akvâl 41
akvâm 43, 182
akvâm-ı kadîme 182
Âl-i Sebük Tigin 86
alâ kile't-takdireyn 188
alabacak 120
alaf 62
alafzâr 62, 64
alâmet 128, 189, 201
âlât-ı ayş u işret 91
âlât-ı mûsikiye 91
Aleksandır 44
alem 66, 70, 175
âlem 56, 59, 76, 79, 105, 130, 169, 174, 176, 180, 186, 192, 201
âlem-i bâlâ 80, 99, 101, 185
âlem-i gayb 185
âlem-i his 90
âlem-i maddiyat 90
âlem-i nûr 204
âlem-i tabiat 182
âlet 161
aleyh 209
alın 111, 196, 199
Ali (r.a.) 58
Ali Efendi 71
Ali Şîr Nevâyî 56, 58, 60
âlim 42, 88
allık 173

- alma 100
 altın 62, 127, 156, 169, 179, 191, 192, 197
 altın suyu 74, 193
 âlû 99
 âlûfte 141
 âmâde 149
 âmâl-i süfliye 50
 amd 52
 amel 181
 âmil 186, 188
 âmiyâne 91
 Amr 39
 Amr b. Kulsûm 73
 ân-ı gayr-ı münkasım 183
 ana 186, 197, 203, 206
 Anadiyomen 205
 analiz-i elvân 202
 anâsır 73, 90, 91, 92
 anâsır-ı gayr-ı maddiye 90
 anâsır-ı kâinât 90
 anâsır-ı maddiye 90
 anâsır-ı mülşekkele 38, 90, 91, 92
 anber 93, 102, 172, 174
 anber-fürûşân 173
 anber-pâş 172
 anber-sâ 172
 anberin 65
 anberin turra 193
 Andelîb 131
 ankâ 128, 129, 135, 137
 ankâ-meşreb 129
 ankâ-per 120
 ankâ-tabiat 129
 ankâ-yı muğrib 128, 138
 ankâ-yı nâz-perver 129
 ankâ-yı zamâne 137
 ankebût 141
 ansiklopedi 42
 Antakyalı Münîf 114
 Antal 74
 Antere 75, 76
 Antere b. Şeddâd 78
 Apollon 196, 197, 198, 203
 ar'ar 93
 arâ'is-i gülzâr 192
 Arab 44, 62, 64, 72, 73, 74, 79
 Arab edebiyatı 72, 76
 Arab Romanları 75
 araba 133, 197, 198, 206
 Arabî 44, 45, 61, 62, 64, 65, 70, 71, 106, 113, 121, 131, 146, 149
 Arabistan 95, 169
 Arablâr 72, 73, 75, 79
 arak 149, 152
 ârâm 131, 210
 ârâm-rübâ 108
 Arapça 64
 Araplar 53, 128, 142, 176, 180
 ârâyiş-i tâbût 95
 ardıç ağacı 93
 Ares 198
 arı 145, 148
 âriz 109, 156
 âriz-ı ter 193
 ârî 46, 53, 60
 Ârif 109
 ârifâne 83
 ârifler 56
 Aristo 166
 Armut 100
 arsa 123, 198
 arsa-ı 'âlem 162
 arsagâh 145
 arslan 73, 113, 116, 142
 Artemis 196
 Arto 42, 43
 arûs-ı dehr 170
 arûsân-ı semen-bûy 103
 arûz 41, 72
 arz 41, 193, 200, 204, 209
 Arz-ı Necd 128
 arz-ı reng-i hâz 136
 ârzû-yı encümen 155
 asâ 201
 âsaf-ı gülşen 107
 âsâr 37, 41, 42, 44, 54, 69, 75, 76, 80, 81, 82, 85, 86, 88, 146, 182, 188, 203, 209
 asâr-ı fikriye 43
 âsâr-ı Arabiye 72
 âsâr-ı atfika-i edebiye 36
 âsâr-ı belîğa 73, 74
 âsâr-ı ber-güzîde 74, 81
 âsâr-ı câhiliye 76
 âsâr-ı ciddiye 45
 âsâr-ı edebiye 42, 43, 44, 47, 48, 71, 90
 âsâr-ı eslâf 37, 38, 39, 40, 45, 47, 90, 91, 92, 183, 192, 194, 195
 âsâr-ı Fârisiye 72
 âsâr-ı ferdiye 43
 âsâr-ı fikriye 42, 43, 48
 âsâr-ı garbiye 37, 74
 âsâr-ı hatt-ı yâr 135
 âsâr-ı kadîme 36, 92
 âsâr-ı kadîme-i edebiye 38, 39
 âsâr-ı manzûme 47, 66, 81, 86, 90, 92, 200
 âsâr-ı mensûre 47
 âsâr-ı sanat 48, 49
 âsâr-ı sülfiye 86, 87
 âsâr-ı şefkat 196
 âsâr-ı şiiiriyeye 79, 196, 202
 âsâr-ı şuarâ 70
 Ashâb-ı Muallakât 73
 ashâb-ı 'aşk 55
 ashâb-ı maas 70
 ashâb-ı sûret 56
 Ashâbu'r-Res 128
 Âsim Efendi 70, 146
 asır 42, 43, 44, 54, 71, 72, 82
 asîl 88
 asker 70, 127
 asma 95, 98, 150
 âsmân 137, 159, 163
 asr 48
 astrologie 185
 âsûde 151
 âsumân 117
 Âsûriler 185
 âşık 64, 107, 134, 145, 175, 198, 205, 206
 âşık-ı muztar 135
 âşıkâne 59
 âşiyân 133, 134, 136, 137
 âşiyân ı bûm 130
 âşiyân-ı muhabbet 135
 âşiyâne 137
 aşk 55, 57, 100, 107, 108, 155, 175, 181, 205
 aşk abdâlî 150
 aşk-hâne 161, 163
 aşkar 120
 âşûb-ı dehr 193
 âşûfte 109, 151
 at 78, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126
 at takımı 127
 Atâyî 95, 99, 102, 113, 115, 116, 117, 118, 126, 127, 131, 135, 136, 137, 140, 143, 147, 151, 152, 166, 167, 176, 179, 180, 181, 195, 209
 ateş 100, 105, 109, 134, 135, 142, 146, 147, 149, 175, 192
 ateş böceği 144
 ateş kuru 105
 âteş-hâne 147
 âteş-i 'aşk 106
 âteş-i gül 105
 âteş-i hicrân 173
 âteş-i iştîyâk 55
 âteş-revişân-ı aşk 95
 âteşin 86, 103, 105
 atlas 144, 203
 atlas-ı çarh 124
 atmaca 129, 199
 attâr 76, 87

av 196
 av hayvanları 118
 âvâre 136
 avânız-ı sûriye 53, 54
 âvâz 162
 âvâz-ı horos 132
 âvâz-ı sevdâ 93
 âvâze 59, 163
 âvâze-i 'adl 160
 avlanmak 206
 Avrupa 41, 42, 43, 44, 186
 Avrupalılar 44, 75
 avuç 180
 ay 189, 190, 193, 199
 ayağ 155, 164
 ayağ-ı mey 155
 ayağı toprağı 191
 ayağına su inmek 121
 ayak 76, 94, 126, 131, 155, 169, 171, 198, 204
 ayak bağı 78, 125
 ayaksız 132
 âyât 52
 âyât-ı kelâm 58
 âyet 52
 âyet-i kerîme 52
 âyet-i nasr u te'yîd 195
 ayı 116
 âyîn-i tevâzû 171
 âyîne 56, 106, 118, 169, 170
 ayna 183
 ayş 194
 ayş u işret 204
 ayş u safâ 205
 ayş u tarab 151, 153, 193
 ayva 99, 100
 ayva göbek 99
 ayvâ 99
 ayyûk 168
 azâb-ı âteş 154
 azâb-ı dünyevî 207
 azâb-ı rûhânî 63
 azâb-ı şedîd 206
 âzâd 97
 âzâde 176, 187
 âzergûn 106
 âzürde-pâ 114

B

ba's-ı peygamberî 73
 bâb 62, 71
 baba 75, 129, 197, 199, 200, 201, 203, 204, 209
 Bâbil 207
 bacaksız 75
 bâd-ı hazân 94
 bâd-ı nev-rûz 109
 bâd-ı rahîl 172

bâd-zen 139, 147
 bâdâm 99, 101
 bâdbân 141
 bâde 112, 149, 150, 152, 155, 157
 bâde-i engûr 100
 bâde-i gül-fâm 149
 bâde-i gül-fâm 157
 bâde-i neşât-efzâ 98
 bâdem 99
 bâdem çiçeği 105
 bâdiye 73, 76, 137
 bâğ 109, 112
 bâğ u râğ-ı firdevs 172
 bâğ-ı 'iys 98
 bâğ-ı cemâl 99, 102
 bâğ-ı dehr 99
 bâğ-ı hüsn 101, 104
 bâğ-ı san'at 101
 bâğbân 98, 100
 bağcı bıçağı 210
 Bağdad 185
 bağır 106, 111, 167
 Bahâeddin Veleddin 88
 bahâr 87, 103, 158, 192
 bahâr-ı 'âlem-i hüsn 56
 bahâr-ı bâdâm 103
 bahâr-ı ma'reke 178
 bahçe 185
 bahr 181
 bahr-ı 'Ummân 167
 bahr-ı remel 65
 bahs 66, 68, 188
 bahş-ı pîr 164
 baht 145
 baht-ı hâbîde 188
 baht-ı sa'îd 107
 baht-ı siyâh 111
 bakâyâ-yı âsar 187
 bakır 198
 Bâkî 76, 82, 83, 88, 94, 96, 97, 98, 99, 101, 104, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 132, 133, 136, 138, 139, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 169, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 200, 202, 205, 208
 bakiyye 134, 155
 Bakûs 205
 bâl u per 129
 bâl-i semender 147
 bâlâ 141

bâlâ-yı çarh 181
 bâlâ-yı çerh-i heftûm 208
 balık oltası 179
 balta 180
 bâm-ı felek 138, 162
 ban otu 149
 bân 93, 115, 172
 bâng-ı hezâr 105
 bâr 119
 bâr-ı girân 80, 85, 110
 bârân 83
 bârgâh 179
 bârid 190, 202, 204, 208
 barut 175
 bast 52
 baş 110, 132, 137, 142, 144, 196, 198, 210
 baş ağrısı 199
 baş aşağı 207
 baş parmak 179
 bâşe 129
 bâşe-i berrân 129
 başlık 127
 bat 130
 bat-ı sahbâ 130
 bâtin 68
 baykuş 130
 bayram 163
 bâz 129
 bâz-ı şikârgîr 129
 bâzâr 210
 bâzî 120
 bâzû-bend 112
 bebgâ 130
 bebr 113
 bebr-i beyân 113
 beççe 137
 bed-ahlâk 138
 bed-baht 188
 bedâyi', 73, 78, 86
 bedâyi'-i eshâr 55
 bedâyi'-i muhallede 72
 bedâyi'-i sanat 73
 bedâyi'-i tabiat 36
 bedî' 41
 bedîa-ı sanat 201
 bedir 193
 bedr-ı ra'nâ 194
 bedraka-i sülûk 86
 beftere 66
 beg 148
 behcet 56
 behîşt-i âteş-i 'aşk 139
 behîşt-i câvidân 98
 Behrâm 198, 210
 Behrâm-ı felek 198
 Behramşâh 86
 bekâ-yı rûh 134
 Bektâşî kavunu 101

- bel 40, 80, 210
 belâ 77, 93, 110, 150
 belâgat 62, 72, 74, 200, 202
 Belh 88
 Belîğ 99, 106, 110, 165, 171, 178
 benâgûş 170
 benân 202, 207
 benc 149
 hend-i ahkâm 194
 bende 188
 benefşe 103, 111
 beng 149
 bengî 149
 Benî Hilâl 75
 bennâ 56
 berbat 159
 berbat-ı çeng 159
 berceste 133
 berekât-ı enfâs-ı kudsiye 88
 bereket 75, 201
 berg 66
 berg-i dut 144
 berg-i gül 111, 112
 berg-i hevâ 95
 berg-i nesterîn 109
 berg-i nidâ 66
 berg-i semen 110
 berg-i sâsen 111
 bergüştivân 124, 125
 berk 114, 201
 berş 150
 berş-i berrâş 152
 beste 138, 170
 beste-i âvâze-i Nâhîd 205
 beste-i fitrâk 124
 beşeriyet 83, 183
 beşik 197
 Beşinci Şarl 186
 beûda 146
 bey 148
 bey', 194
 beyâbân 171
 beyân 41, 53, 55, 81, 146
 beyân-ı mütlâlâa 37
 beyaz renk 191
 beydak 119
 Beydepâ 71
 beygir 199
 beyit 54, 55, 56, 57, 59, 60, 65, 68, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 99, 110, 111, 131, 150, 171, 192, 195, 196, 207
 beyne'l-İslâm 186
 Beytulâh 65
 Beytül'l-Mukaddes 128
 beyza-ı güncişk 139
 heyza-ı sîmîn 129
 bezl-i nüzli-i ni'met 115
 bezm 131, 145, 155, 159
 bezm-i 'ayş 160
 bezm-i çemen 157
 bezm-i felek 205
 bezm-i firkat 155
 bezm-i ricâl 107
 bezm-i şevk 157
 hî-berg 95
 bî-cürm 144
 bî-çâre 188
 bî-karâr 139
 bî-pervâ 181
 bî-pîç ü tâb-ı gam 142
 bî-tâb ü tüvân 63
 bîd 93
 bîd-i aşk 93
 bîd-i giryân 93
 bîd-i mecnûn 93
 bîd-i müşg 93
 bîdâr 188
 bîdester 114
 bîm-i cân 198
 bîmâr 102
 bidâyet-i hilkat 196
 bilezik 169, 171
 billûr 165
 bin 110
 bintül'l-ineb 101, 150
 birâder 196, 209
 Bircîs 200
 Bircîs-i nûkte-dân 200
 birûn-ı perde 160
 bizâa-ı ilm 86
 Bizans imparatorları 185
 boğa 199, 201
 boğaz 162
 Boirac 49, 50
 Bokrat 186
 boncuk 64
 boru 162
 Bosue 54
 boy 104
 boynuz 173
 boyun 83, 125, 128, 177, 198
 boz doğan 99
 boza 149
 bozuk 159
 bozuk düzen 159
 böbür 113
 Brahman 71
 Buhârâ 79
 Buhturî 74
 Buhûr-ı Meryem 103, 104
 bukaletûn 141
 Burâk 114
 burc 116, 137, 189, 190, 193, 195, 210
 burc-ı cevzâ 202
 burc-ı şeref 196
 burc-ı tev'emân 202
 Burhân-ı Kat'î 113, 125, 132, 137, 146, 173
 burûc-ı semâ 143
 burun 143
 Burzûye 71
 bûstân 82, 101, 161
 Buûn 191
 bûy 56, 141
 bûy-ı 'itr-ı zülf 173
 bûy-ı buhûr-ı Meryem 103
 bûy-ı gül 174
 bûy-ı hulk 76
 bûy-ı imtinân 158
 bûy-ı müşg-i nâfe-i Çîn 116
 bûy-ı teşbîh 66
 bûze 152
 bülbül 56, 130, 131, 162
 bülbül-ı suhandân 56
 bûlegâ-yı A'câm 84
 bülend 135
 bünyân 136
 bürehne-pâ 95
 bürhân 133
 bürketül'l-hac 65
 bürûdet-i nâ-dân 117
 biit 150
 büyük kadeh 157
 blüz 114
 blüz-i Ahfeş 114
 bûzgâle 114
 C
 cadde 203
 câh-ı celâle 107
 Câhiliye 73, 76, 77
 câize 74, 80
 Calinus 186
 câm 57, 101, 152, 155, 157, 158
 câm-ı 'ukâr 154
 câm-ı bâde-i gülğün 149
 câm-ı billûr 197
 câm-ı Cem 91
 câm-ı mînâ-yı mey-i yâkût-, 167
 câm-ı sabûh 153
 câm-ı sabûhî 112
 câm-ı şeffâf 152
 câme 104, 141, 146
 câme-i nev 194
 câmi güvercini 139
 cân 56, 94, 102, 110, 114, 117, 144, 176
 cân-fezâ 141
 cân-sûz 108

cânân 139, 170
 canavar 142
 canfes 141
 cant de cygne 133
 câzibe-i vuslat 177
 câzibeli 206
 cedî 195, 210
 cefâ-yı zahm-ı çarh 165
 cehennem 200, 204
 cehl 190, 208
 celâcil-i del 164
 celâl 209
 Celâluddin Muhammed 88
 celb 186
 cem', 70, 71
 cem'iyet-i beşeriye 42
 Cem-i hüsn 132
 cemâat 58, 59
 cemâl 56, 197
 cemel 65
 cemîl 56
 cemiyet-i beşeriye 42
 cemmâze 114
 cemmaze-keşân-ı eflâk 114
 Cemşid 156
 Cenâb-ı Hak 195
 cenbiye 176
 ceng meydânı 163
 cengâver 199
 Cengiz fetreti 87
 cenîbe 121
 cenk âleti 177
 cennet 98
 cenûb-ı garbî 197
 cerâde 141
 ceres 65, 119
 cereyan 51
 cerîde 65
 cerîha 205, 206
 cerîhadâr 206
 cerr 82
 cerrah 129
 cesaret 85
 cesur 75
 cevâb 63
 cevâb-dâde 63
 cevap 187
 cevher 58, 165, 175
 cevher-i eş'âr 191
 cevher-i minâ 168
 cevîz 61
 cevlân 121, 124
 cevr-i habîb 55
 cevşen 175
 cevzâ 191
 ceyb-i havrâ 172
 ceylan 77
 ceyrân 113
 cezâ-yı idâm 187

cezâ-yı mukannen 204
 cezbe 88
 cezbe-i cân 166
 Cezîretü'l-Arab 73
 cîd-i galîz 177
 cîfe-i dünyâ 129, 135
 Cibrîl 114
 ciger-hûn 121
 cihân 94, 116, 158, 166, 207, 210
 cihan-ı tahrir 48
 cihân-ı mârifet 45
 cihân-ı sür'ât 126
 cihânsitân-ı kerem-pîşe 116
 cild 104
 cilve 125
 cilve-i yâr 122
 cilve-nümûn 141
 cilveger 138
 cimâ 204
 cinân 161
 cinas oyuncakları 45
 cinâyât-ı maddiye 51
 cinâyât-ı mâneviye 51
 cinâyet 51, 197
 cism 50, 104
 cism-i nâzik 152
 civa 202
 civân-ı sîm 176
 cû 93
 cû' 83
 cûd 164
 cuğd 130
 cuma gecesi 191
 cuma günü 204
 cumartesi günü 208
 cûş 156
 cûybâr 96, 147
 cûbn 208
 cûdâ 142
 cûl-i dîbâ-yı zîbâ 124
 cûlûs 64, 82, 190
 cümle 45, 67
 cûnbûş 139
 cûnbûş-nümâ 143
 cûnd-i şitâ 111
 cûr'a 155, 158
 cycle lunaire 193
 cygne 133

Ç

Çâh-ı Bâbil 207
 çakal 119
 çakır 131
 çakır-keyf 131
 çalı çırpı 134
 çam ağacı 97
 çamur 76

çanta 103
 çâr 190
 çâr-pâ 128
 çâr-pâre 159
 çâre 179
 çarh 95, 126, 127, 160, 165, 169, 174, 179, 197, 210
 çarh-ı gerdûn 115
 çarh-ı ref'târ 125
 çarh-ı zâtü'l-bürûc 101
 çark 40
 çarşamba gecesi 208
 çarşamba günü 202
 çâr'târ 163
 çavuş 175
 çavuş kuşu 132
 çaylak 140
 çegâne 159, 164
 çehre 197
 çehre-küşâ 192
 çekirge 141, 145
 çelebi 101
 Çelebizâde Âsım 108, 168
 çelik 178, 180
 çemen 94, 97
 çenâr 94, 95
 çenâr-ı ratbe 100
 çenber 91, 170, 197
 çenber-i dâ'ire 160
 çeng 159, 160, 162, 163, 205
 çerâgâh-ı himmet 129
 çerâğ 67
 çeşm 87, 93, 168, 178
 çeşm-i 'akl 173
 çeşm-i bîmâr 138
 çeşm-i Bihzâd 107
 çeşm-i gazâlân 115
 çeşm-i giryân 172
 çeşm-i hâb-âlûde 111
 çeşm-i kebûd 136
 çeşm-i sürme 174
 çeşm-i şehbâz 131
 çeşm-i yâr 174
 çeşme-i âb u hayât 143
 çeşme-i nûr 211
 çetr 146
 çılbr 126
 çınar 94
 çiyân 143
 çiçek 76, 103, 104, 105, 108, 109, 111, 112
 çiçek demeti 105
 çil kuşu 139
 Çin 137
 Çin cezâyiri 132
 çirkin 48, 51, 205
 çirkinlik 48, 49
 çizgi 77
 çobanlık 197

çocuk 72, 75, 103, 128, 185,
186, 196, 199, 201, 209
çocukluk 81
çöl 73, 78
çul 124
çüb-ı şelâyîn 164

D

da'vî 59, 60
dab 143
dâbbe 128
Dâbşelm 71
dabu' 115
Dâd-ı Hak 108
Dafne 198
dağ 125, 128, 133, 198, 199
dâğ-ı derûn 143
dâğ-ı pür-dil 107
dâğ-ı sîne 164
dağdağa 152
dâhî-i tasvir 77
dahme 147
dâire 159
dâire-i cân 170
dâire-i edebiyat 42
dâire-i mahdûda 90
Dakâyıku'l-Hakâyık 100
dakika 91
Dakîkî 79
dâl 123
dâm 138
dâm-ı ihtiyâl 203
dâmân 198
damla 205
dâne-i erzen 192
dâr-ı fenâ 117
darısı başına 101
dârû 151
Dârû'l-Mesnevî 89
dârû-yı huşber 151
dâstân-ı dil-sitân 55
dâvâ 57, 70, 207
dâvâ-yı şâiriyyet 60
dâvet 197
Dâvûd-180
davul 161, 163
dâye 129
debdebe-i müjde 162
debîr-i çarh 202, 203
debîr-i felek 202
def 56, 159, 160, 164
def-i arak 99
def-i humâr 112
def-i melâl 107
defâtür 70
deffâf-ı mihr 197
defne ağacı 196, 198
defter 58

defter-i âmâl 206
defter-i devlet 171
defter-i safâ 164
degrân 131
değnek 175
dehâ 86, 87, 88
dehâ-ı şâirâne 58
dehân 139
dehân-ı erkam 143
dehen-beste 107
dehen-şûy-ı ferâğ 117
dehr 146, 153, 178, 190, 210
dehşetli 196
Deimos (Dehşet), 199
dekâyık 37, 92
Dekâyıku'l-Hakâyık 137
delâil 190
delâil-i mârifet 45
Delf 196, 197
deli kız 186
deli saçması 192
delik 133
delikanlı 108, 198, 204
delv 210
dem 96, 135, 149, 163
dem-beste 202
dem-i İsâ 103
dem-i mey 157
Deme 128
demir 178
demir çomak 177
dendân 167
dendân-ı ihtirâs 201
dendân-ı şîr 116
dendâne 112
deniz 145, 200, 204, 205, 206
deniz öküzü 125
der-âgûş 170
der-hâb 155
der-i gencîne 142
der-i pâk 107
derd 59, 83, 93, 159, 160
derd-i aşk 64
dere 109, 134
dere kekliği 135
derece 189, 190
derece-i medeniyet 43
derece-i tâlî-i zindegî 188
derende 62
Dergâh-ı Mevlevî 161, 163
deri 146
derrende 143
ders 36, 37, 38, 72
ders-hâne 89
derûn 94, 130
derûn-ı sâgar-nümâ 108
derûn-ı şîşe 169
dervîş 82, 95
deryâ 167

deryûze 164
dessâs 131
dest 98, 160, 171, 198, 202
dest-i himmet 76
dest-i inâyet 85
dest-i sâkiyân 151, 153
destân-serây-ı medh 138
destâr 66
deşne 175
deşne-i çeşm 175
deş 106, 111
dev 201, 205
deve 73, 77, 80, 114, 119
devlet 85, 201
devlet kuşu 132
Devlet-i Âliye 187
devr usûli 197
Devr-i Âdem 194
Devr-i Ahmed 194
Devr-i İslâm 73, 74
Devr-i Kamer 192, 193, 194,
195
Devr-i Muhammedî 194
devr-i dil-ârâ 135
devr-i nâ-mütenâhî 91
devr-i piyâle 151, 153
devr-i seffâk 211
devr-i şîrî 134
devre-i saâdet 209
devvâr 188
Deylemî 79
deyr-i köhen 155
dir' 175
dîrgâm 113
diygam 113
dîbâ 144
dîbâce-i meh-cebîn 114
dîdâr-ı Hak 56
dîde 103, 165, 168
dîde-i horos 151, 153
dîde-i huffâş 132
dîv 70
dîv-i zulâm 179
dîvân 58, 70, 167
dîvân-ı gazel 68
dîvâne 93
Dicle 83
diken 95
dikkat 202
dil 56, 96, 102, 110, 111,
119, 131, 132, 144, 151,
155, 160, 169, 181
dil-âver 211
dil-âviz 107
dil-dâr 106
dil-haste 104
dil-hûn 155
dil-i âşıkân 159
dil-i pûlâd 93

- dil-i pür-hûn 173
 dil-i uşşâk 122
 dil-i Vehbî 192
 dil-i zaîf 179
 dil-keş 159
 dil-sûz 163
 dilber 57, 206
 dilber-i mekes-küşte 136
 dilgîr 138
 dilsiz 46
 dimâğ 50, 135, 151
 din 50, 88, 182, 200
 direm-i râyic 103
 diri 132
 diş 78, 142, 166, 201, 203
 diş kirâsı 101
 dişi 114, 128
 divan 83, 84, 88
 divane 108
 Diyana 196, 197
 diyâr 67, 87, 173
 Diyone 205
 dizgin 125, 126
 doğan 130
 doğan irisi 138
 Doliken 199, 205
 domuz 117
 doru at 121
 dost 78, 191, 197, 200, 205, 208
 dost-kâm 155
 dost-kâmî 155
 dost-kân 155
 dost-kânî 155
 dörtlî kılıç 189
 dragon 142
 dû-tâ 111
 duâ 75, 128, 187
 dûçâr 176, 196
 dūd 97
 dūd-ı dil 106
 dūd-ı nâle vü âh 103
 duhân 135, 150
 duhât 133
 duhter-i rez 150
 duhterez 150
 duhûl-i hamâm 187
 dūr 147, 155, 158, 192
 dūrbâş 175
 dūş 87, 132, 180
 dūş-ı ikbâl 176
 duvar 73, 74
 düğün 163
 dühât-ı edeb 74
 dükkân 83
 düm-i mîş 117
 dünya 40, 75, 103, 108, 160, 185, 199, 201, 203, 205, 209
- dür 165, 167
 dürd-i mey 173
 dürr-i pend-i pîrân 82
 dürrâc 131
 dürrre 165
 düstûr 42, 49, 50
 düş 93
 düşman 78, 191, 197, 200, 205, 208
 düşmen 99, 162, 179, 180
 düşnâm 157
 düvâl 124
 düvâl düvâle 165
 düvâle 165
 düzdân-ı me'ânî 68
 düzgün 172
- E**
- ebced hesâb 194
 ebe 103
 ebedî 50
 ebr-i barân 109
 ebrû-yı ham 142
 ebruvân 136
 Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmedü'l-Ferâhîdî 72
 Ebû Câfer Mansûr 71
 Ebû Sehl-i Kûfî 185
 Ebû Süfyan b. Harb 113
 Ebû Tâlib Ferîdüddin Muhammed b. Attâr 86
 Ebû Temmâm 74
 Ebû Zeyd 75
 Ebu'l-Abbâs Abdullah 74
 Ebu'l-Mecd Muhammed b. Âdem Senâî 86
 Ebü'l-Mecd 87
 ebyât 87
 ebyât-ı ma'nevî 55
 ecnâs-ı muhtelif 40
 ecnebî 63
 ecrâm-ı mâlûme 187
 ecsâm 90
 ecsâm-ı basîte 90
 eczâ 172
 edâ 54, 58, 59, 62, 76, 83
 edâ-yı cân-sûz 58
 edâ-yı girân-mâye 170
 edat-ı nisbet 104
 edeb 41, 160, 202
 edeb-şikenâne 46
 edebiyat 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 54, 66, 72, 84, 182
 Edebiyat-ı Sûfiye 85, 86, 87
 edebiyat-ı Fârisiye 72
 edebiyat-ı milliye 45
- edebiyat-ı milliye müzesi 36
 edevât 47
 Edhem 120
 edhem-i çâptuk-rev 127
 edhem-i rûz 121
 edhem-i şâm 120
 edhem-i şâm-ı mu'allâ 127
 edîb 44, 87
 Edirne 110
 edvâr 37
 edvâr-ı felekiyye 188
 edvâr-ı kevâkib 195
 edviye 186
 ef'âl 41
 ef'î 141, 142, 168
 efendi 188
 efgân 136, 160
 efkâr 85, 90, 91, 187
 efkâr-ı muhtelif 36
 efkâr-ı perîşân 110
 eflâk-ı selâse-i ulviyye 200
 efrâd-ı cemiyet 51
 efsâne 128, 129, 133, 134, 142, 182, 183, 198, 206, 207
 efsânevî 142
 efsun 46
 efzûn 147
 ehâlî-i kalem 108
 ehl'ullâh-ı vahdet-âyîn 57
 ehl-i aşk 160
 ehl-i denâ'et 96
 ehl-i dil 57, 130, 205
 ehl-i havâs 195
 ehl-i hevâ 139
 ehl-i kâf 191
 ehl-i keyf 149, 150
 Ehl-i Necd 128
 ehl-i yakîn 59
 ehl-i zemîn 95
 ehlullah 59
 ejdehâ 142
 ejder 142, 143
 ejder-i nefis-i harûn 142
 ejderhâ 142
 ejderhâ-yı pîrân 142
 ekâlîm-i Bâbil 185
 Ekber Şah 84
 Eko - Sadâ 108
 Ekrem 48
 ekyâl 204
 el 75, 83, 94, 95, 99, 100, 101, 106, 131, 153, 155, 156, 159, 163, 171, 175, 177, 180, 192, 196, 198, 204, 210
 el çekmek 83, 87, 155, 159
 el yumak 100
 el-'ârifü yekfiye'l-işârete 65

- El-Hamâse 74
 elem 96
 elfâz 46, 55, 57, 61, 62, 67, 90, 91
 elfâz-ı 'ukdedâr 67
 elfâz-ı garîbe 67
 elfâz-ı mehcûre 45
 elfâz-ı müşkilât 67
 elfâz-ı tevâride 70
 Elfû'l-Leyleti ve'l-Leyle 75
 elhân 42, 196
 elif 99
 elifli kirâs 101
 Elikon 198
 eline düşmek 87
 elma 100
 elmâs 165
 Emeafrodit 205
 Emîn 121
 Emir Husrev-i Dihlevî 59, 81
 Emir Hüsrev 81
 emir 75, 79, 80, 81
 emr 121, 206, 210
 emr-i ilâhî 206
 emrûd 100
 emrûdî kadeh 100
 emsâl 57
 emvâc 77
 encâm 126, 160
 endîşe 149, 193, 207
 Endülüs 75
 enfiye kutusu 167
 enfûsi 36
 engerek yılan 141
 engûr 67, 100
 engüşter 169
 enîn 67
 ensâl 128
 ense 151
 Enverî 59
 enzâr-ı ibret 44
 erbâb 129
 erbâb-ı hakikat 60
 erbâb-ı hüsn 55
 erbâb-ı insaf 91
 erbâb-ı kalem 44, 46, 47, 61, 62, 66, 71
 erbâb-ı kemâl 108, 132
 erbâb-ı ma'nâ 56
 erbâb-ı mârifet 87
 erbâb-ı nazm 68
 erbâb-ı şîir 108
 erbâb-ı tasavvuf 57, 85, 86
 erbâb-ı tencim 185
 Ercasb 132
 ırğavân 104
 ırğavânî 104
 ırğavânî câme 104
 erîke-i saltanat 80
 erîke-i ulûhiyyet 201
 Erimes 203
 Eris (Şikak), 199
 erkam 142
 erkân-ı devlet 85
 erkek 114, 128, 196, 199, 205
 erkek evlâd 75
 Ermen 205, 206
 erzân 174
 Es'ad-zâde 200
 Esad-ı Bağdadî 104
 esâlîb 62
 esâlîb-i muhtelif 86
 esâret 87
 esâtîr 182, 198, 204
 esâtîr-nüvis 204
 esâtîr 134
 esâtîr-nüvis 133, 134
 esâtîze-i edeb 68
 esâtîze-i sanat 48, 50
 esb 120
 esb-i ahrec 120
 esb-i câdû-yı fikret 126
 esb-i devlet 123
 esb-i hurûn 114
 esbâb-ı hüsn 55
 esbâb-ı tarab 162
 esed 113
 eser 36, 37, 39, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 56, 58, 60, 61, 64, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 82, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 109, 133, 146, 182, 183
 eser-i edebî 71
 eser-i güzîn 86
 eser-i mahâret 73
 eser-i muhalled 54
 esir 59, 132, 163
 Eski Mısırlılar 134
 Eskolap 197
 eslâf 36, 40, 41, 44, 45, 46, 61, 89, 90, 91, 92
 esliha 91
 esliha takımı 199
 esmâ 92
 esnâ 205
 esrâr 56, 58, 144, 150
 esrâr-ı hakikat 60
 esrâr-ı hüsn 56
 esrâr-ı ilâhî 58, 60
 eş'âr 57, 68, 73, 81, 166
 eş'âr-ı sûfiyâne 57
 eşcâr 91
 eşcâr-ı bağ 94
 eşheb 121
 eşheb-i çâlâk 126
 eşheb-i rûz 120
 eşheb-i rûz-ı hümâyûn 124
 eşirrâ 177
 eşk-i revân 96
 eşkâl-i nazm 47, 72, 79
 eşkin 122
 et 78
 etfâl 83
 etfâl-i eşk 164
 etfâl-i nağme 164
 etiubbâ-yı kadîme 186
 etvâr-ı heves-kâr 94
 ev 203, 210
 evân 62
 evc-i fîtne 133
 evc-i kanâ'at 129
 evc-i rubâ'î 140
 evc-i tedvîr 196
 evcâ 103
 evcâ-ı haml 103, 104
 evkât-ı şer'iyye 187
 evlâd 200
 evlâd-ı ekâbir 187
 evliyâ 59
 evrâk 70
 evren 143, 147
 evsâf 56, 108, 190, 197, 198, 200, 202, 204
 evsâf-ı hûbân 57
 evzâ-ı nâ-mazbût 188
 evzân 204
 eyer 126, 127
 eyer örtüsü 127
 eyer terkisi 124
 eyvân-ı şükûh 137
 eyyâm-ı sâde 146
 ezhân 62
 ezhâr 91
 ezhâr-ı şâh-ı ırğavân 112
 ezmine-i kadîme 197
 irik 99
F
 Fahrû'd-Devle 185
 Fahrû'd-Devle-i Deylemi 79
 Fahrûddin-i Râzî 88
 fâhte 131
 Fâik Reşad Bey 68
 fâl-ı nusret 124
 fal-nâme 84
 fânî 43, 82, 85
 fânûs 135
 fare 117, 146
 Fârisî 44, 45, 58, 61, 62, 65, 70, 71, 79, 96, 128, 173
 fark-ı müstîmendâne 188
 fas 171
 Fasih 102
 fasl-ı şitâ 129

fass 169
 fass-ı nigîn-i sadr 169
 fazl 87, 88, 210
 Fazluddîn İbrâhîm b. Ali 81
 fecr 182
 fedâ 117, 176
 Fehîm 106
 Fehîm-i Atik 166
 fehm 202
 felâket 188
 felâsife 86
 felek 59, 113, 119, 121, 126,
 160, 167, 209
 felek-i fertût 188
 felek-i sâdis 200
 felek-i sâlis 204
 felek-zedegân-ı nücûm 188
 felsefe 39, 42, 85, 88
 felsefî 83
 fen 38, 41, 62, 168, 185, 186,
 188
 fenâ 48, 162, 207
 fenâlar 201
 Fenelon 54
 feniks 134
 fenn-i mehâsin 49, 53
 fenn-i tıb 187
 Fennî 149
 Fepos 197
 fer 190
 ferah 204
 ferah-nümâ-yı rûh 108
 feres 120
 feres-i tab', 120
 Ferezdâk 74
 Ferhad 93, 121
 ferhenk 45, 61
 Ferîduddîn-i Attâr 58, 87
 Ferit Kam 105
 fermân-revâ 84
 fersûde 192
 ferş 114, 209
 ferş-i hâkânî 190
 ferş-i zemîn-i lutf 164
 ferş-pây 208
 feryâd 63, 98, 136, 160
 feryâd-ı imdâd 119
 fesâd-ı nakş-ı zamân 166
 fesâhat 72
 fesâhat ve belâgat 203
 fesâhat ve belâgat ilâhî 204
 fesâhat-ı beyân 203
 fsâne 164
 fesleğen 105, 109
 feth 120
 feylesof 42
 feylesofân-ı cihân 82
 feyz 45, 58, 86, 152, 183, 189
 feyz-i bî-pâyân 73

feyz-i kef-i ihsân 103
 feyz-i musavver 107
 Feyzî-i Hindî 84
 fezâ 65, 67, 143
 fıkra 54, 64, 65, 67
 fırça 48, 73, 77
 fıstık 101
 Fitnat 96
 fıtrat-ı beşeriye 182
 fidan 97
 Fidyas 201
 figân 63, 161
 fil 161
 fiil 54, 67, 70
 fikir 36, 37, 39, 40, 42, 44,
 45, 47, 50, 54, 66, 67,
 69, 71, 83, 85, 86, 90,
 91, 118, 182, 184
 fikr-i hikmet 74
 fikr-i sakîm 45
 fikr-i taklid 85
 fikr-i zülf 144
 fil 115, 118, 137, 161
 Filibeli Envâr-ı Süheylî 71
 fincan 167
 firâk 96
 firâr 209
 firâset 202
 firâş-ı ihtizâ 48
 Firdevsî 79, 80
 Firdevsî-i Tûsî 80
 firengî 101
 firkat 102
 fitil 107
 fitne 150, 193, 195
 fitne-ârâ 178
 fitne-i âhir-zaman 195
 fitne-i Devr-i Kamer 193, 195
 fitrâk 124
 fizikî 90
 Foibos (Havf), 199
 Fransa 42, 44, 54, 186
 Fransa İhtilâl-i Kebîri 42
 Fransızca 54, 133
 Fransızlar 133, 146
 fu'âd-ı 'asr 169
 fukarâ 64, 201
 Furkân-ı Hakîm 74
 fusûl 71
 fusûl-i hamse 71
 Fuzûlî 97, 103, 129, 135,
 142, 150, 152, 176, 192
 fülût 203
 fûnûn 42, 44, 46
 fûnûn-ı muhtelif 38, 188
 fûnûn-ı mütedâvile 88
 fûnûn-ı sanâyi 197
 fûrûğ 192
 fûzûn 194

G

gabâvet 208
 gabgab 100
 gaddâre 176
 gaddâre-i bürrân 176
 gâfil 188
 galebe 209
 gâliyâ 172
 gâliye 172
 gâliye-sâ 172
 Galoti 186, 187
 gam 96, 159, 160, 168, 169,
 179, 208
 gam-ı 'aşk 55
 gamze 141, 176, 178, 193
 ganem 115
 ganîmet 115
 Ganizâde Nâdirî 161
 garâmiyât 68
 garb 128, 189
 garîb-i kûhken 121
 Garp 53
 gâşiye 124
 gâşiyedâr 124
 Gatret b. Şeddâd 73
 gâv 62, 63, 64, 115
 gâv-ı bahrî 125
 gâv-bân 62, 63, 64
 gavvâs-ı bahr-ı yakîn 58
 gayb-ı ma'nâ 67
 gayret-i nisviyye 199
 gazab 93, 197
 gazal 113
 gazâle 116
 gâze 172
 gazel 68, 69, 83, 104, 110,
 139, 163
 Gazne 80, 87
 Gaznevî 80, 86
 gazve 75
 gebe 199
 gece 75, 76, 77, 120, 186
 gecelik entârî 46
 gelincik 111
 gelincik çiçeği 106
 gem 125
 genc-i Husrevânî 156
 gencîne 144
 gencîne-i hezâr 163, 164
 genç kızlar 196
 gençlik 87
 gerdan 174
 gerdanlık 170
 gerdel 119, 126
 gerdan-ı billûr 111
 gerdûn 65
 gerdûn-ı dîn 193

gergedan 119, 137
 germ 153
 germ-â-germ 145
 gevher 58, 170
 geyik 115
 gıda 132
 gıdâ-yı 'anâkib 144
 gılâf 40
 gîsû 172
 gîsû-yı hayâl-i yâr 172
 gice 145
 girân 172
 girdâb 93
 girift 162, 163
 giriftâr-ı hicrân 145
 girih-küşâ 59
 girişme 55
 giryân 83
 girye 68
 gitar 196
 giyâh 62, 63
 gonca 104, 105, 166
 gonca-i dil-beste 104
 gonca-i nûr 148
 gonca-i sırâb 105
 gonca-i ter 169
 gonce 112
 gonce-i handân 82
 gonce-i ter 173
 göbek 173, 179
 göğ 208
 göğüs 73, 77, 78, 210
 gök 60, 136, 137, 139, 161, 210
 gölge 132
 gömgök kesilmek 109
 gömlek 124
 gönül 80, 97, 108, 131, 143, 151, 163, 176, 177
 Göthe 84
 göz 74, 91, 100, 105, 113, 132, 135, 142, 149, 155, 156, 165, 179, 193, 204, 207
 gras 205
 graslar 196
 gubâr-ı âsitân 191
 gubâr-ı gam 149
 gubâr-ı sûde-i seng 168
 gulgul-i sıyt 138
 gûre 100
 gurûb-ı necm-i hayât 188
 gûsfend 115, 116
 gûş 82, 98
 gûş-ı eyyâm 162
 gûy 102
 guzât 163
 güftâr 55, 69

güher 167, 170, 180
 gül 56, 82, 91, 93, 95, 104, 105, 106, 109, 110, 112, 147, 152, 155, 156, 162, 170, 174, 192, 206
 gül-bün 95, 98, 147
 gül-çehre 58
 gül-efsûn 151, 155
 gül-i bādâm 105
 gül-i bādâm 109
 gül-i gülzâr-ı cân 104
 gül-i nâzik-beden 110
 gül-i pârsî 96
 gül-i ra'nâ 105
 gül-i ter 111
 gül-i zer 126, 127
 gül-nâr 105
 gül-nâr-ı hârî 110
 gül-şeker 152
 gülâb 172
 gülâb-efşân 172
 gülâle-i sünbül 105
 gülgûn 121
 gülgüne 173
 gülgüne-i ruhsâr 173
 gülgülf kerrâke 159
 Gülistân 82, 107, 109, 140
 gülistân-ı nazm 55
 gülnâr 96
 gülsitân 104, 130
 gülsitân-ı bezm 105
 gülşen 82, 94, 97, 103, 131, 147, 179, 192
 gülşen-i 'aşk 97
 gülşen-i ikbâl 95
 gülzâr 110
 gümüş 62, 112, 127, 169, 170, 191, 192
 günciş-k-i zâr 129
 gündüz 120, 206
 güneş 95, 189, 195, 196, 197, 211
 günlük 103
 gürbe 116, 117
 gürg 115
 gürg-i cân-şikâr 116
 gürrûh 58
 gürrûh-ı ehl-i kâf 191
 gürz 177
 güvâh-ı dölâb 162
 güvercin 131, 133, 135, 139, 206
 güzel 48, 49, 51, 76, 78, 90, 133, 135, 155, 180, 198, 204, 205, 207
 güzel koku 134, 172
 güzellik 48, 49, 90, 133

H

habâb 156
 habâb-ı 'ummân-ı beyâbân 65
 habâb-ı umk-ı mādâretehü'l-eflâk 188
 habdân 62
 hâbgâh 93
 habs 209
 Hâce Kemâl 59
 Hâce Şemsü'd-Dîn Muham-medü'l-Hâfız 59
 hâce 180
 hâce-i hazân 76
 hâcer-i nûrânî 147
 Hâcû-yı Kirmânî 59
 hadeng 176
 hadîka 86, 110
 hadîs 58
 hadîs-i tığ-i pulâd 179
 hâdisât 36
 hâdisât-ı semâviyye 182
 hâdisê 182, 189, 193, 199
 Hadrâ 75
 Hâfız 83, 84
 Hâfız Divanı 84
 Hâfız-ı Şîrâzî 57
 Hâfız-ı Şîrâzî 83
 hâfıza-i tekvîr 81
 hafîd 197
 Hak 56, 82, 96, 107, 152, 162, 206, 207
 hâk 167, 191
 hâk ile yeksân 174, 186
 hak-bîn 57
 hâk-i Cem 156
 hâk-i der 103
 hâk-i pâ-yı kimyâ-sâyî 191
 hâk-i râh-ı Leylâ 115
 Hâkân-ı Kebîr Minûçîhr 81
 Hâkânî 81
 Hâkânî-i Şîrvânî 80
 Hâkânî-i Şîrvânî 59
 hakâyık 59, 88, 108
 hakâyık-ı ahlâkiye 182
 hakâyık-ı felsefiye 42
 hakâyık-ı fenniye 42
 hakâyık-ı mücerrede 182
 hakemlik 73
 hakikat 58, 59, 68, 193, 203
 hakikat esrârî 59
 hakikat tarîkı 59
 hakîkiye mesleği 88
 Hakîm Giray 140
 Hakîm Senâî 86
 hakîm 71, 187
 Hakîm-i Gaznevî 86
 Hakîm-i Mutlak 144
 hakîm-i kâmil 81

- hakîm-i muallâ-şân 87
 hakîmâne 81
 hakikat 60, 83, 146
 hakikî 92, 133
 hâkim 90, 91, 186, 191, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 208, 210
 hakk-ı da'vî 162
 hakk-ı itirâz 38
 hakk-ı redd 38
 hakke 173
 hâl 39, 55, 68, 80, 107, 111, 173, 193
 hâl ehli 59
 hâl-i anber 103
 hâl-i ehl-i derd 110
 hâl-i yakaza 183
 halat 78
 hâlât 36, 83, 182, 183
 hâlât-ı rûhiye 182
 hâlât-ı vicdâniye 183
 hâle 107, 198
 halecân 152
 hâlet 152, 159, 198
 hâlet-i nez', 203
 Hâletî 140
 halhâl 169, 171
 Hâlik-ı zü'l-celâl 57
 halîta-ı lügaviye 46, 47, 61
 halk 42, 46, 58, 88, 175, 194, 195, 203
 halka 169, 175, 178
 halka-ı çeşm 137
 halka-i çeşm-i gazâlân 118
 halka-i dâğ-ı melâmet 181
 halka-i dâm 118
 Hallâku'l-Meânî 81
 halûk 87
 halvet-hâne-i sâlik-i râh-ı dırâz 65
 hamâme-beççe 131
 hamâset 78
 Hamdullah Hamdî 169
 hâme 123, 202
 hâme-i kudret 107
 Hamel burcu 116, 196
 hamel 195, 210
 hâmi 197, 199, 201, 203
 Hâmid 48
 hâmil 199
 hâmile 103
 hamle 118
 hamr 151
 hamse 69, 71, 81
 Hamse-i Atâî 208
 Hamse-i Türkî 69
 hamse-i müttehîre 188
 hamûş 130, 173
 han 105
 hân 105, 115
 hançer 40, 51, 111, 141, 175, 176
 hançer-i hûn-rîz 142
 handân 205
 hande 68, 157
 hâne 132, 153
 hâne-i peder 65
 hâne-i zîn 127
 Hansâ 74
 har 114, 115
 hâr 95, 179, 197, 198, 200
 hâr-ı mugaylân 95
 harâb 130
 harâbât 83
 harâret 59, 198
 harâret-i hava 146
 harb 198
 harb ilâhî 198
 harb ve cidâl 199
 harbâ 141
 harbûze 100, 101
 Harbûze-i Bektâşî 101
 harc 83
 harçeng 143
 hâre 159
 hareket 190
 harem 113
 harf 108
 hargûş 116
 harîf 118
 Hâris b. Hillize el-Yeşkürî 73
 hâris 199
 harûn 123
 Hârût 206, 207
 Hârzemşâhîler 88
 hâs u 'âm 161
 hasîs mâden 191
 hâsid 80
 hasr-ı sâî 209
 hasret 129
 hasret-keş-i fitrâk 123
 hâssa 192, 195
 hâssa-ı nâriyye 205
 haste 138
 haşa 124
 haşerât 73
 hat 77, 148, 193
 hata 129
 hatâ 47, 57, 178
 hâtem 169
 hâtem-i kadr 171
 hâtîrât 42
 hatîb-i felek 200
 hâtîfî 185
 hâtîfî terâne 185
 hatt 41, 48, 55
 hatt-ı dil-rübâ 101
 hatt-ı leb-i cânân 145
 hatt-ı müşg-fâm 173
 hatt-ı müşgbâr 195
 hatt-ı müşkbâr 196
 hatt-ı ruh 195
 hatt-ı tûmâr 112
 hatve 120
 hava kabarcığı 156
 havâ 76, 142, 159, 183
 havâs 187
 havâs-ı hamse-i bâtine 188
 havz 94, 130, 149
 hayâ 200
 hayâl 44, 56, 67, 69, 76, 90, 91, 101, 127, 143, 151, 170
 hayâl-ı tîğ 179
 hayâlî 78, 149, 183
 hayat 50, 51, 78, 81, 94, 134, 185, 186, 187
 hayat-ı ebediye 50
 hayat-ı edebiyat 54
 hayat-ı hayvaniye 39
 hayat-ı hususiye 42
 hayat-ı insaniye 39, 42
 hayat-ı mâneviye 51
 hayat-ı nebâtât 39
 hayat-ı Rabbâniye 39
 hayât-ı ebediye 183
 haydar 113
 hayırlı 77
 hayl-ı 'âlem-gîr 123
 hayl-i küleng 136
 hayr 41, 50, 51, 63, 106, 176
 hayret 114, 120, 141
 hayret-efzâ 201
 hayvan 48, 113, 122, 123, 124, 126, 128, 141, 142, 146, 161, 173, 174, 196
 hayvan takımı 122
 hayvanat 71, 91
 hayvanât 39
 hayye 128, 143
 hazân-âlûde 140
 hazâyin 58
 hazîne 206
 hazin hazin 134
 Hazret-i Hassân 74
 Hazret-i Peygamber 74
 hebâ 95
 hedâyâ 80
 hedef 196
 hediye 80, 186
 Heft kiralı 115
 hekîmân-ı zamân 82
 hekîmbaşî efendi 187
 helâk 108, 114, 129, 146, 150, 197, 201
 Héliopolis 134
 helvâ 100

hem dem 150
 hem-bezm 207
 hem-dem 155, 158, 172
 hem-dem-i gam 168
 hem-nefes 96
 hem-nişîn 155, 158
 hem-râz 130
 hemse 71
 hemşire 196, 199, 200, 209
 hemşire 132
 hen'a 191
 hengâm 132
 Heratlı Ferruhî 80
 Herkül 201
 Hermes 203
 Hersekli Ârif Hikmet 93
 hevâ 192
 hevâ-yı aşk 87
 hevâ-yı dil 147
 hevâ-yı ebr-i üğ 178
 hevâiyât 69
 heves 95, 173
 heyâ-hûy-ı 'asker 137
 heyet 185
 heyet ıstılâhât 187
 heyet ıstılâhı 188
 heyet-şinâs 186
 heyet-şinâs-ı şehîr 186, 193
 heykel 203, 204
 heykel-tıraş 206
 heykel-tıraşlar 204
 hezâr 131
 hezârân 190
 hezârgûne 108
 hezeyân-ı mahmûm 46
 hezl 89
 hıdmet 180
 hıdmet-i çeşm 174
 Hıfzî 139
 hıkd 208
 hilâfet 138
 hınk 121
 hınk-i lâ-mekân-peymâ 121
 hırâmân 97
 hırbâ 137
 hırka-ı tecrîd 94
 hırmen 119
 hırze 64, 65
 hışm 113, 116
 Hıtâ 125, 132, 173
 hıtâm 134
 hıyabân-ı nahvet 129
 hızáne-i dehâ 77
 hîle 202, 203
 hîn-i tevellüd 185
 Hıve 111
 hicâb 121, 167, 206
 hicâb-âlûd 106
 hicâz 65

hiciv 80
 hicrân 93
 hicviyat 42
 hiddet 198
 hidîv 207
 hidmet 152
 hikâyât-ı muhayyele 71
 hikâye 57, 186
 Hikâye-i Gâvbân bâ-Râhib 62
 hikâye-i râhib 64
 hikmet 86, 200
 hilâfet 71, 74
 hilâl 107, 121, 196
 hilm 200
 himmet 141
 Hind 71, 185
 Hind tavuğu 136
 Hindistan 71, 81, 132
 Hindû-yı âyîne 209
 Hindû-yı pîl-bân 208
 hindüvâne 180
 Hintliler 79
 his 36, 91, 151, 184
 hisâb 202
 hisâbât-ı rasadiye 185
 hiss-i hayâ 197
 hisse-i irsiyye 200
 hissî 78
 hissiyât 90, 91, 187
 hissiyât-ı milliye 43
 hissiyât-ı ulviye 54
 Hişâm 74
 hiyânet 202
 hizebr 116
 hizmet-i memleket 209
 hoca 88
 Horas 197
 Horasan 79
 horos 132, 136
 horoz 199
 Horunus (Uranüs), 209
 Horunus 209
 hoş-âvâz 131
 hoş-nevâ 123
 hoş-nükte 139
 hoş-reng 67
 hotâz 125
 Hoten 132, 173
 Hristiyan 74
 hûb 194
 hûbân-ı Keşmîr 174
 huccâc 65
 Hudâ 57, 65, 107
 Hudâ-dâd 87, 91
 hudûd-ı zevkiyye 36
 huffâş 132
 hufre-i dâm 137
 hük 115, 117
 hukemâ 52

hulâsa-i itikad 39
 hulefâ-yı Abbâsiye 185
 hulle-i hadrâ 192
 hum 98, 156
 hum-ı devât 156
 hum-ı husrevânî 156
 hum-ı husrevânî 156
 hum-ı kûs 161
 hum-ı mey 156
 humar 99
 humâr 154
 humâr-âlûde 153
 humk 208
 hummâ-yı garîb 46
 hûn-ı 'uşşâk 175
 hûn-ı dil 109
 hûn-ı kebûter 151, 153
 hûn-ı sirîşk-i derd 165
 hunfesâ 143
 hûr 197
 hurâfât 146, 182, 184, 187
 hurâfât-ı akvâm 182
 hurâfe 108, 133, 134, 146,
 182, 183, 184, 201, 205,
 206
 hurâfe-nüvis 196
 hurâfî 203
 hurma 73, 104, 142, 152
 hurrem 205
 Hurşîd ü Cemşîd 69
 hürşîd 197
 hurşîd-i cihân 121
 hurûf 108
 hurûf-ı müteharrike 52
 husrev-i hâver 178
 husrev-i kâmrân 122
 husrev-i mülk-i gam 156
 husrevânî hum 156
 huşber 151
 hûşe 98
 hûşe-i Pervîn 165
 hût 143, 195, 210, 211
 hutbe 72
 hûy-feşân 121
 hüccet 185
 hücum 131
 hücum 75, 77, 78, 113
 hüdhüd-i peygâm 132
 hüdhüd-i ümmîd 132
 hüjîr 113
 hükemâ 53
 hükm 42, 43, 61, 71, 73, 75,
 76, 90, 100, 186, 187
 hükm-i nücum 193
 hükûmet 42, 80
 hüküm 39, 69
 hükümdar 71, 185, 186
 hükümdâr 209
 hükümdârân 185

hümâ 115, 132
 hümâ-pervâz-ı 'aşk 133
 Hümâyûn-nâme 71
 hümûm 77
 hüner 177, 202
 hünsâ-yı leylî 202
 hürmet 87, 88, 185, 210
 hürriyet 201
 Hüseyin Vâiz 71
 Hüsn ü Aşk 69, 105
 hüsn 51, 56, 91, 108, 172, 205, 206
 hüsn ü ân 108
 hüsn-i ezeli 57
 hüsn-i gerdan-i hûbâ 181
 hüsn-i hayr 50
 hüsn-i hûbân 56
 hüsn-i hulk 204
 hüsn-i ifâde 62
 hüsn-i kabûl 209
 hüsn-i muâmele 41
 hüsn-i refât 122
 hüsn-i sûrî 57
 hüsn-i tekrîm 46
 Hüsrev ü Şîrîn 69, 210
 Hüsrev-i Pervîz 122
 Hz. Ali 74
 Hz. Ömer 70

I-İ-J

iglâk-ı beyan 65
 ikâl 125
 ikd-ı lû'lû-i lâla 170
 ikd-ı Süreyyâ 65, 167
 ikd-i Zühre 192
 ırk 111
 ırmak 108, 109
 İsfahan 81, 84
 ısırgan diken 110
 islâh-ı mazarrât-ı cihân 142
 istilâhât-ı sülfiyye 57
 ışk 59
 ışk gürûhu 59
 ıyd-ı gülşen 107
 îd 180
 îrâs-ı gam 208
 i'tikâd-ı fâsîdîn 118
 i'timâd 193
 ibâdât 87
 ibâdiyye 187
 ibârât 56
 ibâret 58
 ibdâ'-ı hüsn 49, 50
 ibhâm 67
 İbn Haldûn 61
 İbn Mukaffâ 71
 İbn-i Hânî 75
 İbn-i Zeydûn 75

İbni Kemâl 137
 İbnü'l-Muaz 74
 ibrik-i zer 156
 ibrik 156
 ibtilâ-yı garîb 47
 icâle-i kalem 80
 icmâ' 189
 icrâ-yı hükûmet 207
 icrâ-yı saltanat 209
 ictihâd 37
 ictihâd-ı mâkûs 47
 ictimâ'-ı dem 173
 ictimâ' 83
 idâm 187
 idâme-i hayat 134
 ifâde 46, 64, 65
 iffet 50, 75
 iflâs-ı fikriye 45
 iglâk 67
 iglâk-ı beyân 62, 66
 ihdâs 201
 ihlâk 128
 ihsan 186
 ihsân 63, 206
 ihûrâk-ı kevâkib 190
 ihtirâz 138
 ihtisâsât-ı kalbiye 69
 ihtiyâc-ı fitrî 183
 ihtiyar 210
 ihtiyâr 188
 ikâb-ı uhrevî 207
 ikâmetgâh 199
 ikbâl 114, 169, 188
 ikiz 197
 iklim 89, 197, 198, 200, 202, 204, 210
 iklim-i hüsn 133
 iklim-i seb'a 208
 iklim 73
 iksîr-i kâfî 191
 iktibas 83
 iktidâr 118, 181
 ilâç 121, 209
 ilâh 183, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206
 ilâh-ı ayyâr 203
 ilâh-ı âzam 199, 200, 201, 203, 205
 ilâh-ı menkûb 209
 ilâh-ı muhayyel 198
 ilâh-ı muhayyel 198, 203
 ilâh-ı mutâf 200
 ilâh-ı mübâriz 204
 ilâh-ı müntakim 198
 ilâh-ı müşahhas 200
 ilâh-ı vâhid 204
 ilâhe 196
 ilâhetü'l-cemâl 133, 205, 206
 ilâhetü's-sayd 196

ilâhiyât 68
 ilâhu'l-hayr 201
 ilâhü'z-zaman 209
 ilhâm 76, 77
 ilhâm-ı bedâ'î', 206
 ilhâmât-ı şâirâne 54
 ilim 75, 87, 88, 185, 186, 200
 ilkâ-yı sürûr 204
 ilkâât 88
 ilkâh 205
 ilm 72, 80, 185, 186
 ilm-i arûz 72
 ilm-i heyet 185, 186, 204
 ilm-i nücûm 187
 ilm-i tencîm 185, 186
 ilm-i tıb 186
 ilmî 91
 iltifat 108
 iltifât 145, 185
 İlyada 75
 imâm 59
 imâret-i câh 209
 imlâ 59, 133
 İmri'ül-Kays 73, 76, 77
 imtihan 206
 imtizâc 202
 inâd 198
 inân 125
 inci 165, 167
 İncirli 101
 incû 166, 167
 inek 201
 inkılâb 48
 inkılâb-ı edebî 48
 inkılâb-ı edebiye 44
 ins 76
 ins ü cân 202
 insâf 135
 insan 39, 42, 50, 51, 63, 68, 78, 82, 110, 118, 128, 182, 183, 196, 198, 199, 200, 201, 203, 206, 207
 insaniyet 51
 inşâ 41, 66, 67, 108
 intihâl 68, 83
 intihâlât-ı hayâlât-ı 'Acem 68
 intikâd-ı edebî 42
 intikam 199
 intizâm 201
 intizâr 94
 ip 162, 177
 ipek 74
 ipek böceği 144
 iplik 76
 irâde 183
 İran 47, 71, 79, 80, 83, 84, 142, 185, 187
 İran Edebiyatı 79, 85, 133

- İran esâtîri 203
 İran-ı kadîm 189
 İranîler 68, 72, 79, 187
 irfân 48, 68, 86, 188
 irhâ-yı inân 125
 irsâl-i mesel 84
 irtihâl 128, 161
 irtikâb-ı maâsî 206
 irtizâk 73
 İsâ 103, 189
 isâbet 202
 İsfendiyar 128, 132
 isim 56, 66, 70, 71, 72, 74, 79, 81, 84, 86, 92, 96, 106, 108, 112, 125, 128, 131, 132, 137, 141, 151, 163, 172, 189, 192, 196, 197, 199, 204, 205, 206, 209
 İskender 82
 İslâm 61, 70, 73, 79, 186
 ism-i âzam 207
 ism-i celâl 106, 108
 ismet 50
 ispergam 105
 İsrâiliyyât 206
 istiârât 56
 istiâre 64, 66, 67, 68, 113
 istidâd-ı tehassüs 54
 istiğnâ 55, 83, 129
 istihmâm 199
 istikâmet 188
 istikbâl 189
 istinbât-ı ahkâm 185, 186
 istinsâh 185
 istirâk-ı isti'ârât 68
 istirâk-ı mânâ 68
 istitâlet 197
 istitrâd 187
 iş 126, 156, 160
 işrâk-ı basar 185
 işret 157
 işrethgeç 119
 iştihâr 171
 iştikak 41
 işve 55
 işve-i ârâm 58
 itâat 142, 201
 İtalya 209
 İtalya kralı 209
 İtalyanlar 44
 itikad 84, 133, 168, 186, 189, 190, 194, 205
 itikad-ı bâtil 186
 itikad-ı garîbe 45, 146
 itikadât-ı dîniye 43
 itimâd 206
 ittifâk 192
 iyiler 201
 iz 91
 izâr-ı sâde 169-
 izdivâc 205, 209
 izhâr-ı hüner 45
 izz ü sa'âdet 190
 İzzet Mola 130
 jâle 149, 157, 166, 170
 Junon 197, 199, 200, 209
 Jüpiter 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 209
 Jüpiter heykeli 201
K
 Ka'b b. Züheyr 74
 Kâbe 74
 Kâbe-i Muazzama 73, 74
 kabîle 73, 75, 76
 kabil-i telif 47
 kable'l-mîlâd 193
 kabuk 142
 kabz 52
 kabza-ı kudret 176
 kad 56, 93, 96, 97, 176
 kadd-i dilsitân 98
 kadd-i hûbân 96
 kadeh 155, 156, 157, 158, 160, 165
 kadın 74, 75, 103, 169, 173, 174, 196, 198, 199, 205, 207
 kadr-i mârifet 47
 kadr-i mi'râc 127
 Kaf Dağı 129
 kâf 133
 Kâf-ı bekâ 129
 Kâf-ı kanâ'at 129, 135
 kâfîcılar 191
 kâfer 191
 kafes 65
 kâfî 191
 kafiye 41, 52, 53, 54, 61
 kâğıd 74
 kâğıd-ı tesvîd 203
 kâh-rübâ 166
 kahbelik 207
 kahr 93, 197
 kahraman 75, 142
 Kahramân 125, 178
 Kahramân-ı çarh 175
 kahramân-ı halîm 116
 kahramânâne 75
 kahve-nûş 147
 kâil 52, 86, 196
 kâinât 36, 200, 201
 kaknus 133, 134, 135, 146
 kâkül 105, 172, 198
 kâkül-i dilber 133
 kâkül-i müşğîn 173
 kâl 68
 kal'a-ı şâh-ı mârân 147
 kalay 192, 204
 Kâlâyî 106
 kalb 78, 86, 88, 118, 152, 204, 208
 kalbü'l-esed 191
 kale 132
 kalem 61, 64, 66, 73, 83, 87, 97, 171, 188
 kalenderâne 69
 kalkan 175, 179, 199
 kallâvî 40
 kâm 165
 kâm-ı düğün-i cünbüş 129
 kamer 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 203, 205, 208
 kamer devri 193
 kamer, 192
 kâmet 96, 97, 101, 111, 160
 kâmet-i dil-cû 93
 kâmet-i şimşâd 98
 kamış 96, 161, 192
 Kâmus 41, 45, 61, 67
 Kâmus mütercimi 146
 Kâmus Tercümesi 146
 kan 78, 96, 151, 199, 205, 206
 kan ağlamak 104, 160, 177
 kanâatkârâne 81
 kanad 129
 kanâdîl 65, 66, 67
 kanat 134, 142, 204
 kanına girmek 104
 kânun 40, 49, 90, 160, 183
 kânun-ı aşk 160
 kânun-ı adâlet 51
 kânun-ı ahlâk 51
 kânun-ı ittisâl 40
 kânun-ı umumî 90
 kânun-ı cûd-ı ehl-i kerem 164
 kapak 149
 kapı 80, 203
 kaplan 117, 118, 143
 kaplubağa 144
 kâr 194, 202
 kâr u bâr-ı âlem 83, 87
 kâr-ı cevher-bân 194
 kara 193
 karaağaç 96
 karaca 173
 karanfil 106
 karâr 96, 97
 karaya batmak 177
 kardeş 200, 209
 karga 140
 kargı 178

- karın 142, 209
 karınca 145
 karn-ı hicrî 81
 karpuz 100
 kartal 134, 201
 karye 63, 79
 karye ehli 62
 karz-ı şiir 41
 kasâid 74, 84
 kasas-ı meşhûra 69
 kasd 52
 kasd u hacâmat 187
 kasd-i yed 94
 kâse 64, 65, 87, 157, 167
 kâse-i gerdûn 157
 kâse-i süm 126
 kâse-i yeşim 167
 kâsîd-i felek 191, 203
 kâsîd-i felek 203
 kasîde 69, 73, 74, 80, 81, 82, 84, 86, 170, 189
 kasr-ı yed 170
 kaş 132, 174, 193
 kat-ı nâhun 194
 Katerin de Medicis (Kathérine de Médicis) 186
 kâtî'a-ı intihâ 188
 kâtîb 70
 Kâtîbî-i Nişâbürrî 59
 katl 142, 205
 katl-i hayat 51
 katl-i samûr-zâr 114
 katmer gül 96
 katmerli gül 105, 110
 katre 96, 109
 kattâl 150
 kavâfil-i güzestegân 36
 kavâid 38, 43
 kavâid-i belâgat 72
 kavâid-i sanat 50
 kavak 95
 kavânîn 42, 90
 kavânîn-i hüsn 50
 kavim 82
 kavis-i efsûs 121
 kavî 52, 86
 kavm 58, 182
 kavs 176, 210
 kavs-i kemân-ı Rüstem 176
 kavun 100, 101
 kavvâse-i zerrîn-ûr 196
 kaya 78
 kaya keleri 141
 kayık küreği 66
 kayın ağacı 176
 kayış 126
 Kays 93
 Kays-ı bî-ârâm 115
 kaz 130
 kaz göğsü 159
 kazâyâ-yı şiiriye 52
 kâzî 210
 kebâb 135, 173
 kebâb-ı murgân 67
 kebîre-i edebiye 64
 kebk 196
 kebk-i derî 135
 kebk-i hîrâmân 135
 kebûter 109, 135, 144
 kebûter kanı 153
 kecîm-i sîm-keş 125
 keş-tab'ân 168
 keçi 114, 201
 keçi yavrusu 114
 keçlik 171
 keder 152, 208
 kedi 113, 116, 174
 Kedken 87
 kedû-yı tîz-baht 94
 keş 87, 180
 keş-i 'attâr 174
 keş-i Âişe 103
 keş-i Meryem 103
 keş-i Mûsâ 103
 Ketis 108
 kehânet 188, 199
 kehkeşân 119, 127
 kehrûbâ (kâhrubâ) 166
 kejdüm 144
 keklik 135
 kelâm 52, 56, 59, 62, 63, 66
 kelâm-ı manzûm 53
 kelâm-ı mevzûn 52
 kelâm-ı muhayyel 52, 53
 kelâm-ı muhayyel-i mevzûn 52
 kelâm-ı sinâ'at 62
 kelâm-ı tahyîlî 52
 kelâm-ı tasdikîy 52
 Keldânîler 185
 keler 146, 147
 Kelfî ve Dimme 79
 kelim 149
 kelimât 62, 92
 kelime 41, 45, 47, 57, 61, 62, 64, 65, 70, 76, 77, 92, 94, 100, 101, 108, 110, 113, 128, 129, 131, 133, 141, 143, 151, 155, 160, 162, 165, 167, 171, 195, 200, 205
 kelle 153
 Kemâl Bey 48
 Kemâl Paşa-zâde 105
 kemâl 82, 91
 Kemâl-i İsfahânî 59
 kemâlât-ı sadriye 81
 Kemâlüddin İsmâil 81
 Kemâlüddin-i İsfahânî 81
 keman 161
 kemân-ı cevîr 177
 kemân-ı saht 177
 kemend 177
 kemer 170, 203
 kemhâ 127
 kemîne 145
 kenevir 77
 kenz-i ferah 107
 kepâde 177
 Kepler 186
 kerâmet evci 58
 kerem 155, 200
 kerkes 129, 135
 kesb-i safâ 157
 kese 173, 204
 kesel 208
 kesret 90
 keşef 144
 keşf 87, 144
 keşşâf 56
 keştî-i çâpûk-i felek 141
 keten 192
 kettân 77
 kettân-ı nâ-tuvân 192
 kevâkib 191, 202
 kevâkib-i seb'a 187, 194, 196
 kevâkib-i seyyâre 190
 kevkeb 189, 190
 kevkeb-i dürrî 166
 kevkeb-i rûh-ı revân 188
 kevn 166
 Kevser 149
 keyf 153
 keyfiyyât 187
 keyfiyyet 152
 Keyhusrev 82
 keyvân 208, 210
 keyvân-ı köhne-sâl 208
 Kıbrıs komandaryası 57
 kılâde 170
 kılıç 78, 111, 177, 180, 199, 203
 kılıç kını 177, 178
 Kıpçak çölü 132
 kıptî-i şâdî-resân 118
 kır at 121
 kırâb 177
 kırân 189, 190
 kırân-ı ahterân 189
 kırân-ı kevâkib 189
 kırân-ı sa'deyn 188, 189
 kırlangıç 137
 kırmızı renk 198
 kısarak 73
 kıta 56, 68, 69, 75, 83
 kıvılcım 134
 kıvrıcık 110

- kıvırcık saç 105
 kıyâmet 195, 207
 kıyas 52
 kıyâs 144
 kıyâset 202
 kıymet 91
 kıymet-i ilmiye 91
 kıymet-i müşg-i zebâd 174
 kız 75, 108, 150, 196, 199, 203, 205
 Kızıl elma 99, 100
 kîn 113
 kînc-i pelenk 118
 kibar 88
 kibâr-ı sülfiye 87
 kibrit-i ahmer 59, 151, 156
 Kiklad adaları 197
 Kikloplar 197, 201
 kiknos 133
 kilid-i terâne 163, 164
 kilik 207
 kilik-i 'Utarid 202
 kilik-i kudret 107
 kilik-i şihâb 202
 kimyâ 75, 192
 kimyâ tâbirleri 192
 kimyâ-yı bâtil 208
 kimyâcılar 191, 192, 202
 kimyâger 59, 191, 197
 kimyâgerler 198, 200
 kimyâgerler istilâhâtı 204
 kimyevî 90
 kinâye 129, 191, 197, 198, 200, 203
 kiriş 177
 kirm-i bed-bû 144
 kirm-i kej 144
 kirm-i pile 144
 kirm-i şeb-tâb 144
 kirm-i şebtâb 144
 Kirmânî 179
 kişver 139
 kitab 71
 kitâb 64
 Kitâb-ı Gülsmân 104
 kitâbet 202
 kitap 39, 61, 71, 88, 128
 kizb 203, 208
 koç 117
 koç yigit 117
 koku 172
 kokulu madde 174
 kol 113
 kolan 127
 kolsuz 75
 konak 161
 Konya 88
 korkunç 142, 196
 koruk 100
 koyun 99, 114, 115, 117, 197
 köpek 173, 196
 köpük 205
 köse 116
 köstebek 115
 köstek 125, 127
 kral 186, 187
 kudemâ 41, 44, 46, 66, 85, 91, 92, 94, 119, 133, 146, 160, 168, 193, 194
 kudret-i fâtıra 36, 133, 183
 kudret-i ilâhiye 199
 kudret-i musavvirâne 78
 kudret-i şairâne 45
 kudûm 159, 161, 163, 208
 küf 130
 kuğu 133, 206
 kûh 174
 kûh-ı Kâf 138
 kuhl 173
 kuhl-ı mâr 168
 kühl-ı cilâ-resân 173
 kühsâr-ı kahr 117
 kuknûs 133
 kul 97, 166
 kula at 122
 kulâğ/kelâğ 136
 kulkul 157
 kulkul-ı mey 157
 kuloğlu 178
 kulûb-i pâk-i gevher 171
 kum saati 210
 kumaş 76, 141
 kumâş-ı nigeş 141
 kumrî 136
 kumrî-i cân 151, 153
 kumrî-i dil 136
 kumru 136
 kunduz 114
 kûpâ 177
 Kur'an-ı Kerim 52, 53, 131
 kurbağa 146
 kurban 117, 199, 201
 kurs u tenzûl 173
 kurşun 208
 kurt 113, 116, 141, 144, 199
 kuru ot 192
 kurûn-ı vasatî 75
 kûs 161, 163
 kûs-ı rahîl 161
 kuskun 126
 kusur 207
 kusûr 48
 kuş 58, 75, 76, 78, 119, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 142, 146, 183
 kuşak 170
 küşe 112
 küşe-i destâr 106
 küşe-i gülzâr 88
 Kutbüddin Haydar 87
 kutu 149
 kuvâ-yı tabîiyye 182
 kuvve-i aklîyye 182
 kuvve-i bâsıra 168
 kûy 136
 kûy-ı yâr 87
 kûy-ı zemîn 129
 kuyruk 125, 134, 142
 kuyu 207
 kuzgun 136
 kuzu 116
 kühsâr 83
 kül 134
 kül-han 144
 küleng 136
 külhan 105
 Külhânî-i Lâyhâr 86, 87
 kümeýt 121
 kümeýt-i ma'nâ 125
 künbed-i firûze 171
 künbed-i firûze-fâm 65
 künbed-i mînâ 100
 künûz-ı hakâyık 55
 künye 74
 küp 156
 küpe 169, 170
 kürenk 121, 122
 kürk 40
 kürre-i nây 162
 kürsî 122
 kürsî-i hitâbet 42
 küstah 206
 küşâd-ı dahme-i maksûd 170
 küşâde 93
 küşte-i kavm-i nasârâ 154
 kütel 121
 küttüb 71
 küttüb-i edebiye 52
 küttüb-i hakîme 71
 küttüb-i İslâmiye 206
 küûs 151, 153

L
 lâ uhıbbü'l-eñlîn 188
 la'l 100, 157, 166, 195
 la'l-i Bedahşân 166
 la'l-i gûş-vâre 169
 la'l-i müzâb 156
 la'l-i yâkûfî 104
 la'l-pâre 166
 la'lîn 104
 la'net 149
 lafız 41, 146, 194
 lâfız 59
 lafz 56, 70, 100, 110, 128
 lafz-ı Arabî 64

lafz-ı garîb 68
lafza-i celâl 108
lahm 64
Lahor 84
lâhûrî şal 40
lâhût 124
lâhûtî 88
lakab 71, 79, 81, 86, 88, 196, 205, 208
Lâle Devri 106
lâle 91, 106, 107, 108, 157, 174
lâle-i berri 106
lâle-i dil-sûhte 106
lâle-i dil-sûz 106
lâle-i dû-rûy 106
lâle-i hitâyî 106
lâle-i kühî 106
lâle-i mînâ 108
lâle-i nu'mâniyuz 111
lâle-i nûmân 106
lâle-i şakâyık 106
lâle-i şebnem 106
lâle-rahsâr 105
lâlezâr 104, 147, 158
Lamartin 76
lâmia-i is'âd 202
lâne 132
lâne-sâz 137
Laomedon 197
Latîfî 55, 57
Lâtince 167
Latinler 200
lâubâlî 83
lâubâlî-meşrep 69
lâubâliyyâne 85
lavta 159
Lâyhâr 87
leb 101, 152, 173
leb-â-leb 155
leb-i cânân 107
leb-i havz 163
leb-i la'l 151
leb-i mey-keş 151
Lebid b. Rabiâtü'l-Âmrî 73
lebrîz 156
leh 207
lehv ü lu'b 204
leke-i midâd 101
lcm'a-nisâr 188
lerzân 113
letâfet 81, 88, 96, 104, 109
letâyîl 59
Leton 197
levha 77, 108
levha-i garrâ 189
levm 208
leyl 77
Leylâ vü Mecnûn 69

leys 113
lezzet-i nukl 157
lezzet-i sem', 52
libâs 40, 51, 56, 91
libâs-ı iftühâr-ı şehr-yârân 144
libâs-ı resmî 46
licâm 126, 127
lir 198, 203
Liriapu 108
lirik 83
lisân 44, 45, 46, 47, 61, 64, 71, 72, 76, 78, 79, 128, 141
lisân 62, 63
lisan-ı nazm 74, 75, 92
lisan-ı nesr 61
lisan-ı takrir 46
lisân-ı edeb 46
lisân-ı erbâb-ı tarîkat 56
lisân-ı hakîkat 105
lisân-ı tahrir 46, 62
lisânu'l-gayb 84
lisânu's-şuarâ 55
lokma 116
lokma-ı gasb 117
lu'be-i bî-sûd 45
lutf 95, 96, 119, 125, 148, 194, 206
lutf ü ihsân-ı bî-iştibâh 188
lû'lü 166
lû'lü-i lâle 166
Lübnan ormanları 206
lûgat 38, 41, 44, 45, 61, 62, 66, 67, 68, 92, 119
lûgat oyunları 45
lûgât 72
lûgat-ı garîb 68
lûgat-ı garîbe 68, 92
lûgat-ı Rûmî 125
lûgaviyyûn 146
lüzûcet 146

M

ma'cûn-fürûş 147
ma'den 168
ma'den-i elmâs 145
ma'den-i fîrûze 166
ma'den-i sun', 165
ma'mûr 211
ma'mûre-i ma'nâ 120
ma'nâ 55, 56, 59, 62, 67
ma'nâ hü mâ 138
ma'nâ-yı tâze 66
ma'nevî 165
ma'nî 55, 60
ma'nî-i sâf 156
ma'rifet 58
ma'sûm 144
ma'sûk 56, 57
maârif 46, 59
maâsî 206
mâbed 193, 197, 201, 204
mâbûd 108, 182, 187
mâbûdiyyet 209
mâccerâ 75
maddî 51, 86, 182
maddî cinâyet 50, 51
mâden 192
mâdenî parçalar 175
mâdeniyât 39
mâdih 57
mağlûb-ı hü zâl 47
mağlûbiyet 57
mağrib 124
mağrib-i ukbâ 188
mağrur 108
mâh 179, 190, 191, 193
mâh-ı münîr 107
mâh-ı tâbân 127
mâh-ı tâbânî 126
mâh-likâ 132
mahâfil-i irlân-ı millet 45
mahâfil-i küberâ 46
mahâret 188, 201
mahâsin 46
mahâzır 47
mahbes-i dünyâ 157
mahbûb 56, 57, 113
mahbûbe-i hezâr-âşinân 206
Mahbûbü'l-Kulûb 58
mahcûb 207
mahfaza 134
mahlas 171
mahlûk-ı acîb 134
mahlûkât 183
mahmil-i efkâr 91
Mahmud-ı Gaznevî 80
mahmurluk 153
Mahremete b Nevfel 113
mahsûl-i hayâl 69, 198
mahsûl-i izdivâc 199
mahsûl-i muhabbet 108, 205
mahsûl-i sanat 76
mahsûlât-ı muhayyile 76
mahsûll-i bahr 83
mahzur 85, 90, 91
mâî libâs 166
mâî renk 200
makâl 63, 67
makam 69
makam-ı fark 108
makâmât-ı tevhidü'l-vâsilin 55
makarr-ı zâğ 140
mâkiyân 136
mâkiyân-beçe 140
mâkiyân-ı Hind 136
mâlik 83, 108, 210

- mâlûm 83
 mâlûmât 184
 Mameres 198
 mânâ 46, 47, 52, 53, 57, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 90
 mânâ-yı hakîkî 58
 mânâ-yı ledünniye 57
 mânevî 51, 86
 mânevî cinâyet 50
 manevra 199
 mansûr 162, 185
 mantıkîyyûn 52
 mantıkî 95
 Mantiku't-Tayr 88
 manto 204
 manzar 111
 manzûm 43, 44
 manzûme 66, 67, 76, 79, 106, 192
 mâr 144, 147
 mâr-ı mâhî 147
 maraz-ı elîm 46
 mârifet 80, 86, 88
 mârifet-i nâ-mütenâhî 60
 Mars 198, 199, 203, 206
 mart 199
 Mârût 206, 207
 masal 142, 182
 mâst 64
 mâsum 131
 maşrik 124
 mâşûka 76, 121
 matlûb 129, 135
 Mâverâünnehir 79
 Maya 203
 mâyiât 156
 maymun 118
 mâzî 40, 43
 mâzî-i insaniyet 41
 mazmûm 133
 mazmûn 83, 104, 152
 mazmûn-perdâzlık 47, 84, 94
 Me'mûn Halîfe 185
 meâbide-i hümayûn resmi 189
 meâl 67, 77, 78
 meânî 41, 58, 59, 62, 67, 91
 meânî ehli 59
 meânî-i dakîka 87
 meânî-i vâride 37
 mebdî-i âliye 86
 mebdî-i harekât 195
 mebdî-i hareket 195, 196
 mecâmî'-i kitab 70
 mecânîn-i ceberût 46
 mecâz 57, 58, 59, 60
 mecâz tarfî 59
 mecâzî 56, 92
 mecbûl 201
 meclis 87, 150, 199
 meclis-i 'ayş u 'işret 160
 meclis-i maksûd 149
 meclis-i mey 155
 meclis-i pür-meymenet 189
 mecmûa-ı müntehabât 74
 Mecnûn 93, 132, 150
 Mecnûn-ı 'aşk 137
 mecrûh 111
 meczûb 86
 meç 178
 medâr-ı 'fazl ü îkân 188
 medâyh 86
 medâyh-ı şâhân 57
 medâyh 57, 80
 meddâh 56
 medh 56, 86, 111
 medh-i ekâbir 81
 Medînetü's-Şems 134
 meftûh 133
 meftun 108
 meh 137, 166, 175, 192
 meh-i bedr 192
 meh-i tâbân 197
 meh-i visâl 107
 meh-pâre 192
 mehâbet 161
 mehâsîn 36, 41, 61, 91
 mehâsîn-i âmâl-i dâmân 188
 mehtâb 192, 193
 mehter 162
 mekân 133, 137
 mekârim 41
 mekes/144, 145
 Mekke 73
 mekteb 186
 mektûb 109
 melah 145
 melâhât 83
 melce 201
 mele-i âlâ 206
 melek 206, 207
 meleke-i tahrir 47
 Melhame-i Cevrî 194
 melhameler 194
 Melîhî 149
 melikü's-şuarâ 80
 memdûh 63
 memleket 82, 88, 199
 menâkıb 75, 79, 187
 menâkıb-ı muhayyele 187, 201
 menâkıb-ı muhayyile 183
 menâkıb-ı vefât 76
 Menâzil-i Kamer 191
 menba', 83
 menba'-ı tahayyülât 201
 mendil 146
 menekşe 103
 mengûş 82, 170
 menkib-i emîr 191
 mensûr 43, 44, 54, 66, 69, 81, 86
 menzil-i hoş-hıram 123
 menzil-i maksûd 65
 mer'â 62, 63
 mercân 167
 merd 175
 merd-i ilâhî 87
 merd-i yegâne 164
 merdüm 137
 merdüm-i dîde-i a'yân 178
 mergzâr 64
 merhum 137, 146, 171, 187, 210
 merkad 211
 Merkür 203, 204, 205
 mermer levha 193
 mersad-ı ilm 188
 mersin ağacı 206
 mersin yaprağı 206
 mersûm 65
 mervârîd 167
 Meryem 103, 104
 Meryem Ana eli 103
 mesâ 192
 mesâil-i felsefiye 38
 mesâil-i gâmız 86
 mesâlik-i felsefiye 86
 mesâlik-i şuarâ 69
 meserret 160
 meslek 55, 58, 60, 69, 86, 90
 meslek-i edebiye 91
 meslek-i mahsûs-ı mârifet 85
 meslek-i mecâz 68
 meslek-i mutavassıt 60
 mesnevî 69, 88, 89
 Mesnevî-i Ma'nevî 58
 Mesnevî-i Şerîf 88, 168
 mest 112, 118
 mestâne 168
 mestûr 210
 meşâyih 59
 meşe ağacı 201
 meşk-i figân 163
 meşreb 55, 58, 119, 141
 meşreb-i kalenderâne 83
 metâ 203
 metbû', 115
 Metis 199, 209
 Meton 193
 metrûkât-ı kalemiye 43
 mev'îza 82
 mevâiz 42
 mevâkı'-ı harbiye 42
 mevâlid 40
 mevc-i pey-der-pey 181
 mevc-i safâ-yı nağme 164
 mevcûd 183

- mevcûdiyet-i edebiye 38
 mevcûdü'l-ism mâdûmü'l-cism 137
 mevcû'l-bahr 77
 mevhum 128, 129, 133, 134, 137, 138
 mevkûf 187
 Mevlânâ 87, 88, 89
 Mevlânâ Celâl 59

 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî 86, 88
 Mevlânâ Celâlî'd-Dîn 58
 Mevlevî-i Rûmî 58
 Mevlûdî 72
 mevsim-i bahâr 130
 mevt 139
 mevzi' 194
 mevzû 48, 49, 54, 57, 69, 75, 90
 mevzûât-ı ulviye 50
 Mevzûatü'l-Ulûm 52, 53
 mevzûn 52, 53, 54, 96
 mey 56, 57, 100, 119, 150, 151, 156, 157, 158
 mey-hâne 57
 mey-hâne kûşesi 156
 mey-i dûşîne 153
 mey-i nâb 149
 mey-i nâbdâr 151
 mey-i revân 151
 mey-perest 153
 meydân 121, 181, 199
 meykede 153
 meyve 99
 mezâhib 185
 mezâk 150
 mezâk-ı sûfiyâne 58, 85
 mezâyâ-yı belâgat 46
 mezâyâ-yı beyân 61
 meze 157
 mezheb 57, 185
 mîknâtis 166
 Mısır 134, 185
 Mısra 68
 Mısrîler 134
 mızrâb 160
 mızrak 78, 177, 178, 179, 196, 199
 mîh 125
 Mîlâd 71
 mîrâs-ı kâinât 200
 mîş 117
 mîve-i bî-vakt 102
 mîve-i kâm 93
 mîvedâr 96
 mîzân 116, 194, 195
 micmer-i zerrîn-i mîhr 174
 midâdî vesme 174

 mide 209
 miftâh-ı bahâr 107
 miğfer 175
 mihmân-ı hân-ı vasl 101
 mihmân-nüvâzlık 203
 mihmân-perverlik 203
 mîhr 99, 138, 141, 197
 mîhr-i cemâl 106
 mîhr-i feyz 107
 mîhr-i giyâ 95
 mîhr-i giyâh 95
 mîhr-i tâbân 190
 mîhr-i zât 107
 mîhver-i cîlâk 171
 mikyâs 51
 millet 41, 42, 43, 45, 48, 51, 85, 90, 142, 182, 183, 187
 minkar 133, 134
 minnet-keş-i sürme 174
 mir'at-ı sahn 106
 Mirrîh 194, 195, 198, 200, 203, 205, 206
 Mirrîh-i silâhdâr 198
 mirrîh-i ecel 188
 misâl 82
 misg-i muanber 173
 misk 102, 172, 173
 misk âhûsu 173
 miyân 117, 170
 miyân-bend 170
 miyân-ı cûy 109
 mizâc 197
 mizmar 134
 Mizua 199
 Moğol 87
 Moğollar 81
 mu'ciz 84
 mû-sikâf-ı kühen 117
 muâhedât 42
 muâhede 170
 muâheze 85
 muakkad 46, 81
 muakkadât 67
 muallaka 78
 Muallakât 78
 Muallakât-ı Seb'a 72, 73, 74, 76
 muâşaka 201
 muattar 174
 mûcib-i feyz 108
 mufârakat 88
 mufassal 91
 mugaylân 95
 muğlak 46, 66
 muğrib 128
 muhabbet 108, 145, 164, 195, 198, 199, 210
 muhâbere 161

 muhaddaramîn 73, 74
 muhaddaramiyât 74
 muhâfaza-i sadâkat 201
 muhâfız 203
 muhâkeme 38
 muhâl 139
 muhalled 54, 86
 muhalledât 50
 muhalledât-ı sanat 36
 muhârebe 124, 161, 199, 209
 muharrer 137
 muhât-ı ilm-i âlem-ârâ 188
 muhayyelât 52, 182
 muhayyile 133, 182
 muhit 73, 76
 muhit-i tefekkürât 85
 muhrik 134
 muhtelû'd-dimâğ 63
 mukaddesât 50
 mukaddime 64
 Mukaddime-i İbn Haldûn 61
 mukaffâ 52, 53
 mukallid 144
 mukâyese 37
 muktedâ 58, 59
 muktedâbih 47, 84
 mûm 180
 mûr 145
 murakka' 144
 murassa 190
 murassâ hançer 40
 murassa' 127, 180
 murassani 134
 murg 128, 132, 133
 murg-âb 137
 murg-âb-ı emel 137
 murg-ı 'ayş 131
 murg-ı çemen 88
 murg-ı nusret 123
 murg-ı seher 131
 murg-ı Süleyman 132
 murgân-ı dil ü cân 136
 murgzâr 164
 Musa (A.S.) 96, 128, 189
 musaffâ 204
 musannâ esliha 51
 musavvir 206
 mûsikâr 161, 163, 164
 mûsikî 54, 79, 134
 mûsikî âlâtı 159, 163
 mûsikî âletleri 203
 muskal 161
 Muslihü'd-Dîn Sa'dî-i Şîrâzî 59
 Muslihüddin Eyyûbî 76
 Mustazrif 142
 mûş 117, 140, 143
 mûş-hâr 140
 mutasavvifâne 83

- mûteber 90
 mûteriz 201
 mu'tî' 201
 mutrib 159, 163
 mutrib-i endîşe 160
 muttasîf 190, 202, 204
 mûy 172
 Muzafferü'd-dîn Sultan Ahmed 83
 muzmerât 84
 muztarib 127
 mübalâğa 146
 mübârek 208
 mücâhedât 86, 87
 mücâhedât-ı vâkıa 86
 mücâzât 201
 mücmel 91
 müdâfaa 145, 209
 müdâhine 82
 müdâm 150, 151, 156
 müddeî 117
 müdîl-i akl 151
 müellefât-ı edebiye 42
 müellif 52, 56
 müennes 128
 müennes-i leyli 204
 müessese-i irfân 80
 müessir 56, 69
 müfred 165
 müfredât 44, 91, 92
 müfredât-ı lügaviye 92
 mühimme-i felsefiye 39
 mühlik 146, 196
 mühür 169
 müjgân 172, 179
 mükâfât 201
 mül 91, 152
 mülâyim-ter 168
 mülevven 133, 134
 mülk 210
 mülk-i Bağdâd 130
 mülk-i dehr 211
 mülûk 81, 111
 mülûk-ı İslâmiye 185
 Mülûk-ı Emeviye 74
 mümtezic 202
 münâfik 202
 mündericât 45, 61
 müneccim 185, 186, 187, 189, 190
 müneccim-i sânilik 188
 Müneccimbaşı İbrahim Bey 188
 müneccimbaşı 187
 müneccimbaşılık 187
 müneccimlik 188
 münfail 199, 209
 münkâd 201
 münşî 44, 46, 61, 64, 66, 68
 münşî-i çarh 202
 münşî-i kâmil 45
 münşiyâne 45, 64
 müntehâ-yı aşk 78
 mürât 114
 mürebbî-i millet 46
 müreccez 53
 mürşid 85
 müsallah 199
 müseccâ 53
 müseddes-hâne 145
 müselles 152
 müsemma 56, 172
 müsikirât 149
 Müslim 74
 müstağnî 83
 müstağrak 85
 müstakîm 190
 müstebtî' 188
 müşâhede 36
 müşahhas 182
 müşârun bilbenân 88
 müşeddad 129
 müşevveş 46
 müşg 173
 müşg-i bîd 93
 müşîr-i şîr-salâbet 116
 müşk 144
 müşk-sâ 172
 müşkil-pesendân 91
 müşkilât-ı beyân 67
 müştak 41, 70
 Müşterî 189, 191, 194, 195, 197, 200, 203, 204, 205, 210
 Müşterî-i nazm 165
 mütâlâat 37
 müteahhürin 52
 mütefekkir 42, 61
 mütekaddimîn 53
 mütekevvin 146
 mütelevvin 141
 mütemevvic 198
 mütenâsib 54
 Mütenebbî 74
 mütercim 64, 146
 müteşâ'ir 110
 mütevâzin 54
 mütezilzil 201
 müttekî 131
 müvelled-i edebî 90
 müvelledîn 73
 müvellid 39
 müvellid-i hayvanî 39
 müvellid-i nebâtî 39
 müze 40, 175
 müzekker-i leyli 198
 müzekker-i nehârî 197, 200, 208
 müzekkî 88
 müzeyyen 133, 134
 müzler 196, 198
 N
 na'l 123, 126, 127
 na'l-i bâzgûn 126
 na'l-i sine 178
 na'l-i Şebdîz 122
 na'l-i zerrîn 126
 na't 57
 nâ-merd 175
 Nâbî 40, 66, 67, 68, 84, 93, 94, 95, 98, 100, 114, 116, 117, 119, 120, 123, 125, 130, 132, 137, 138, 141, 144, 145, 149, 154, 156, 158, 162, 168, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 181
 Nâbigatü'z-Zübyânî 73
 Nâcî 147
 nâfe-i âf 173
 nâfe-i âhû-yı müşk 173
 nâfe-i müşg 174
 nagamât 134
 nağme 58, 131, 133
 nağme-i kânûn-ı belâgat 160
 nağme-i ser-şâr 163
 nağme-perdâz 69, 133
 nağme-sâz 138
 nahçîr 137
 nahçîr-i kühen-sayyâd 118
 nahl 95, 145
 nahl-i işve 100
 nahl-i erguvân 96
 nahl-i gül 96
 nahl-i huşk 96
 nahl-i kâmet 95
 nahl-i nâz 93
 nahl-i revân 104
 nahl-i sîm 101
 nahl-i tecellî 96
 nahletü'l-mahâz 104
 nahs 202, 210
 nahs-ı asgar 198, 211
 nahs-ı ekber 208
 nahv 38, 41
 nahvet 108
 nâil-i emel 207
 nâil-i saâdet 185
 nâil-i tîmâr 94
 nâil-i visâl 207
 Nâilî 121, 162
 Nâilî-i Kadîm 87
 nakâyis 36, 46, 83, 85, 91
 nakd-i altun 104
 nakd-i nâle 163, 164

- nâkıs 132, 188
 nakış 133
 nakîse 91
 nakkâş 48, 56
 nakl-i efsâne 64
 naks 172
 nakş 56, 65, 66, 81, 202
 nakş-ı elmâs 107
 nakş-ı emel 203
 nakş-ı hâtem-i la'l 169
 nakş-ı hümayûn-satr 169
 nakş-ı miyân-hâne 170
 nal 126
 nâl 96, 97
 nâlân 135
 nâle 55, 63, 96, 106, 119, 139, 159, 160, 162
 nâm 129, 131
 nâme 132, 135, 195
 nâmiye 103
 nân 83
 nar 96, 101
 nar çiçeği 105
 nâr 144, 151
 nâr-bün 96
 nâr-ı iftirâk 55
 nâr-ı muhabbet 55
 Narsis 108
 nârven 96
 Nâsır-ı Buhârî 59
 nasîb 162
 nasihat 82
 nâsir 61
 Nasr b. Ahmed 79
 Nâşid İbrahim 120
 nâvek-i re'y 176
 nây 96, 159, 161, 162, 163
 nazar-ı tedkik 37, 80
 nazariyât-ı edebiye 38
 nazariyât-ı umumiye 43
 nâzenîn 150
 nazım 44, 47, 48, 53, 61, 79, 81, 84
 nâzım 74, 76, 80
 nâzır 203
 Nazîm 193
 nazik 54
 nazm 53, 54, 55, 58, 59, 62, 68, 72, 73, 79, 80, 82, 86, 87, 110, 171
 nazm ehli 59
 nazm-ı Gülistânî 58
 nazm-ı kânûn 160
 nazm-ı mahz 60
 nazm-ı mesnevî 55
 nebât 95, 134, 174
 nebâtât 39, 94
 Nebâtîler 185
 neberd 181
 nebî 128
 nebîd 152
 nebîz 152
 Nebiyy-i Muhterem 53
 necl 208
 necm-i baht 202
 necm-i senâhat 198
 nedâmet 80
 Nedîm 93, 94, 101, 109, 131, 136, 140, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 170, 176, 177, 189, 198, 202, 207
 Nef'î 40, 84, 93, 95, 103, 111, 114, 116, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 135, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 149, 152, 155, 156, 157, 160, 162, 163, 167, 169, 171, 172, 174, 178, 179, 180, 181, 209
 nefer 87
 nefes 85
 nefes-be-nefes 142
 nefh 162
 nefîr 162
 nefîr-i mehterân 162
 nefis 52
 nefis 41, 50, 52, 53, 60, 63, 78
 nefis-i ejderhâ 168
 nefisânî 206
 nehâr 63, 188
 nehârî 202
 neheng 181
 nehir 108
 nekâre 162, 163
 nekâre-i devlet 163
 nemîde 190
 nemle 145
 Nergis 103, 108, 134
 nergis-i çeşm 109
 Nergisî 66
 nerm 153
 nerre-şîr 118
 nerre-şîri kûh 143
 nesc âleti 66
 nesc-i hâmc-i rumh 178
 nesîm 97
 nesîm-i gâliyâ-sâ 172
 nesîm-i subh 87
 nesir 44, 47, 48, 61, 62, 66, 75, 79
 nesne 149
 nesr 53, 62, 129, 137
 nesr-i ârî 53
 nesr-i müreccaz 53
 nesr-i müseccâ 53
 nesr-i tâir 137
 nesr-i vâkrî 137
 nesren tercüme 54
 nesteren 109
 nesterenlenmek 109
 nesterîn 109
 neşât 156, 198
 neşide 76
 neşve 88, 153, 158
 neşve-i mârifet 87
 neşve-i ser-şâr 157
 netâyic-i nâfia 186
 netice-i ictihâd 39
 nev-bahâr 76, 101, 111
 nev-civân 104
 nev-nihâ 99
 nevâ 95
 nevbahâr 99
 nevend 122
 Nevres 155
 nevrûz-ı sultânî 167
 ney 56, 96, 160, 162, 164
 neyyîr-i âzam 197
 neyyir-i hayr-ı inâyet-i aliyye 188
 nezâhet 50
 nezâket 100
 nezd-i hikmet 188
 nısfıyye 162
 nîlûfer 109
 nîm-neş'e 158
 nîş-i erkam 142
 nîze 178
 ni'met 145
 nigâh 151, 153
 nigâh-ı rağbet 168
 nîgeh 192
 nîgehbân 139, 209
 nigîn 166, 171
 nigîn-i baht 171
 nigîn-i la'l 165
 nihâd-ı gûre 100
 nihâl 177
 nihâl-i bağ-ı işve 97
 nihâl-i ergavân 104
 nihâl-i ergavân 104
 nihâl-i nârven 96
 nihân 197
 nikâh 194
 nikât 37
 Ninon 197
 nisâ 136, 196
 nisbetsizlik 90
 nisvân 172
 Nişâbur 87
 nişânde 98
 nişâne 167
 niyâm 178
 niyâz 55, 82, 138

niyyet 145
 Nizâmî 81
 Nizâmî-i Gencevî 81
 noksan 49
 nokta-i hal 209
 nokta-i Hamel 196
 nokta-i jâle 107
 Nostradamus 186
 nöbet 128
 nuhûset 210
 nukl 157
 nukle-bâzî 151, 153
 nukûd-ı küñûz-ı ma'rifet-i İlâhî 58
 nukûş 65
 Nûman b. Münzir 111
 nûr 197, 209
 nûr-ı cemâl-i mutlak 56
 nûr-ı mücessem 192
 nûr-ı şeref 107
 nûr-ı yakîn 86
 nûrânî 198
 Nûru'l-Hüdâ Limen İhtedâ 49
 nusret 120
 nûş 100, 151, 155, 157
 nûş-dârû 152
 nûş-dârû-yı şifâ 142
 nûş-ı leb 148
 Nûşîrevân 70, 71
 nutuk 42, 202
 nücum 65, 75, 77, 186
 Nûdbe (Oraisons Funébre)
 [Ağıt Cenâze Duâları] 54
 nüdemâ 79
 nüket 58
 nükheth-i hulk 174
 nükte 85, 88, 110
 nükte-perdâz 59
 nükte-sâz 57
 nüsha 70, 82, 185, 195
 nüsha-i kâmus 68
 nüsha-i mihr 195

O-Ö

od 56, 59, 105
 Ogüst 44
 oğul 75, 199, 205, 209
 ok 176, 178, 179, 181, 196
 ok temrenî 178
 Olimp 205, 209
 Olimp dağı 201
 Olimp mâbedi 201
 Olimp oyunları 201
 omuz 191, 204
 On Birinci Lui 186
 on iki terkeli tâc-ı abdâl 101
 Ondördüncü Lui 44
 Onuncu Leon 44

orak 209, 210
 Oras (Horas), 205
 Osirus 54, 199
 Osmanlı edebiyatı 58, 72, 187
 Osmanlı lehçesi 58
 Osmanlı şâirleri 85, 129
 Osmanlılar 72
 osurgan böceği 143
 oyun 201
 öd 173
 Ödisse 75
 öküz 115, 119, 125, 203
 ölüm 198
 ömr 188
 ömr-i Nûh 47
 ömür 87, 134
 ördek 137
 örf-i hass 53
 Örfî 84
 Örfî-i Rûm 84
 Örfî-i Şirâzî 84
 örümcek 141

P

pâ 125, 126, 194
 pâ-der-lâşe-i kerkes 135
 pâ-mânçe-i niyâz 164
 pâbüş 40
 pâdişâh 80, 82, 85, 132, 133, 157, 160, 189
 pâdişâh-ı 'aşk 156
 pâkîze-sîret 135
 pâlâheng 126
 pâldûm 126
 pâlheng 126
 pâmal 145
 panayır 73
 Pança-tantra (Pantcha-tantra) 71
 papağan 130
 para 80
 pâre-i hazef 167
 Paris 186
 parmak hesabı 162
 Parnas 198
 Parnas dağı 197
 paslı 199
 pâye 65
 pâymâl 94, 145, 181
 pazar gecesi 202
 pazar günü 197
 pazartesi gecesi 200
 pazartesi günü 190
 peder 75, 87, 88, 197, 200, 201, 205
 pehlevân 94
 Pehlevî 71
 pehlû 161

pelâs-pâre-i rindî 87
 Penc Genc 81
 pençe 94, 103, 113, 137, 142
 pençe-i kahr 113, 129, 196
 pençe-i Meryem 103
 pençeleşmek 94
 pend 198
 Pend-nâme 88
 Penton 200, 203
 per 139, 176
 per-i pervâne 141
 perde 50, 141, 164
 perde-i fikr 103
 perestâr 103
 perestîş 182, 199
 pergâle 178
 Perhayap 205
 peri 104, 108, 183, 198, 205
 Perikles 44
 Peron 186
 perrân 109
 perrende 143
 perşembe gecesi 197
 perşembe glintü 200
 pertev-i nûr-ı harem 195
 pervâne 56, 144, 145
 pervâz 108, 135, 181
 pervâz-ı reng-â-reng 139
 perverde 139
 Peryayem ailesi 206
 peşmân 151
 peşşe 118, 146
 peşşe-i za'îf 146
 peyâm 180
 peyâm-ı satvet-i Cengiziyân 146
 peygamber 128
 peyk 120, 180
 peyk-i felek 191
 peyk-i mevzûn 176
 peyk-i zamâne 180
 peykân 178
 Peylepâ 71
 peymâne 57, 151, 153, 157
 peymâne-i âmâl 82
 pîl 161
 pîl-i demân 118
 pîle 64, 65
 pîr-i fânî 82
 pîr-i gürûh-ı terâne 164
 pîr-i hâkim 210
 pîr-i mugan 91
 pîr-i nâ-bâliğ 94
 pîrâhen 112, 192
 pîrehen 110
 pîrûze 166
 pîrûze-i felek 166
 pîşegâh 190
 pinyâl 178

piristû 137
 piristû-beçe 137
 piste 101
 piyâle 156, 157, 178, 193
 Plüton 200, 209
 post 114
 prens 206
 Promete 199
 pul 143
 pusula 66
 pûşîde 147
 put 207
 pûyend-i veliyyü'n-niamî 188
 pûzîne 118

R

ra' 62
 Rab 52, 130, 206
 râcil 120
 ra'd 73, 161, 182, 201
 ractil-i mârifet 186
 Râgıb 84, 114, 118, 131, 133, 153, 160, 165, 169, 175, 181, 192
 rağbet 197
 râh-ı dalâlet 68
 râh-ı delâlet 65
 râh-ı hayâ 116
 rahîk 152
 rahîk-i hakîkat 57
 rahim 103
 Rahmî 150, 165
 rahş 125, 127
 rahş-ı sabâ-seyr-i Süleymânî 122
 rahş-ı ser-keş 127
 rahş-ı tab', 122, 124
 raht 127
 râh 65
 râh-ı kehkeşân 198
 râh-ı Harem 95
 râhat 145
 râhib 63, 64
 rahş-ı murâd 121
 rakı 149
 rakîb 206
 râkib 124
 rakîb-i kînegar 113
 rakîk 54, 77, 91
 raks 94, 160
 râm 121, 210
 rasat-hâne 185, 186
 râsîd 186
 râst 93, 171
 Râşid 166, 181
 ratb 190, 204
 ratbû'l-lisân 111
 râtib 200
 râyız-ı baht 121
 râyız-ı endîşe 122
 râyiha 173
 râz 150
 râz-ı pinhân 190
 Rea 200, 209
 reiâhiyyet 209
 refî 108
 refî'ü's-sân 107
 reh 147
 reh-ber 57
 reh-i gam 119
 reh-neverd-i Ka'be-i 'aşk 95
 rehber 61
 rehğüzâr 114
 rehvâr 120, 208
 rehvâr-ı sebük-pâ 121
 rehzen 147
 reis 75
 rekâket 68
 remâd 134
 Remos 199
 remz-i garam 146
 remz-i muhayyel 134
 reng 56, 76, 105
 reng-i mül 152
 rengîn 91, 106, 108, 109, 111
 resim 196
 resm 48
 resm-i 'aşk 193
 resm-i hayâl 107
 resmî 187
 ressam 48, 73, 206
 reşha-i hâme 143
 Reşîd Paşa 48
 reşk 166
 reşk-i bahârân 140
 reşk-i ruhsâr 107
 revâc 203
 revân 83, 156
 revâyih-ı tayyibe 172
 rey 186
 reyhân 109, 110
 rez 150
 rîfk 202
 ritl-ı pey-â-pey 157
 rîkistân-ı tenhâyî 73
 rîş-i kutâs 125
 ric'at 188, 189
 ricâl 136, 196
 rif'at-i mi'râc-ı endîşe 114
 rikâb 122
 rikkat 134, 197, 202, 204
 rind 69, 119, 150
 rind-i 'âlem 126
 rind-i nümâyân-nişâne 164
 rind-i 'usâre-hâre 67
 rindâne 69
 rişte 101, 170

rişte-i cân 170
 rişte-i cân-ı zu'afâ 205
 rivâyât 134
 rivâyât-ı tarihiye 42
 rivâyet 70, 128, 133, 146, 182, 183, 189, 190, 195, 196, 198, 199, 203, 205
 ri-yâset 198
 ri-yâz-ı hayret 111
 ri-yâzet-i bedeniye 204
 Roma 185, 199
 Roma-Yunan esâtîri 187
 Romalılar 44, 198, 199, 203, 205, 210
 roman 75, 76
 Romulus 199
 rû 191
 rûb 66
 rubâî 60, 69
 rûbeh 118
 rûd 79
 Rûdek 79
 Rûdekî 79
 ruh 104, 111, 137, 167
 rûh 40, 48, 50, 53, 54, 85, 87, 88, 90, 148, 182, 183, 204
 ruh-ı âl 105
 ruh-ı rengîn 169
 ruh-ı rengîn-i yâr 106
 ruh-ı yâr 119
 ruh-ı zerd 105
 rûh-ı insanî 54
 rûh-ı millî 43
 rûh-nevâz 83
 Rûhî-i Bağdâdî 100
 ruhsâr 105, 208
 ruhsâr-ı mevzûn 77
 ruhsâr-ı zerd 191
 Rûhu'l-Emîn 124
 rumh 178
 rumh-ı bürîde-sinân 179
 Rûmî 88, 193
 rumûz-ı dekâyık 55
 rûşen 174
 rûşen-tarîk 180
 rûy 102, 103, 110, 172, 195
 rûy-ı 'abes 169
 rûy-ı âteş-tâb 166
 rûy-ı mahbûb 107
 rûy-ı siyâh 171
 rûy-ı şeyh 168
 Rûyîndiz 132
 rûzgâr 94, 95, 97
 rûbâb 162, 163, 164, 194
 rûchâniyyet 188
 rüesâ-yı mezâhib 182
 rümmân 101, 161
 Rüstem 120, 128, 129

Rüstem-i devrân 125
rûsûh 188
Rüşdî 110
rûûsâ-yı mezâhib 42
rüyâ 75, 79, 182, 183
rüzgâr 133

S

sa'd 202
sa'd-ı asgar 189, 204
sa'd-ı ekber 189, 200
sa'd-ı evsat 197
sa'd-ı zengî 208
sa'deyn kırân 189
Sa'dî 81
sa'leb 119
Sa'yi 195
saâdet 125, 210
sâat-i nev-rûz 195
sabâ 103, 174
sabah 77, 153, 192
sabâhu'l-hayr 122
sabîhü'l-veche 199
Sâbîfler 198
Sâbiyye 185
Sâbit 110, 119, 125, 126,
135, 139, 141, 142, 143,
151, 152, 155, 176, 188
sabr 153
sabr-ı Eyyûb 47
Sabrî 142, 143, 173
Sabrî Şâkir 121, 122, 123
sabun 146
saç 110
saçma 186
sad 110
sad-berg 96, 110
sad-berg-i rûy 110
sad-reng 141
sadâ 54, 73, 108
sadâ-yı çeng 194
sadâ-yı kerre-nây 161
sadâ-yı zeng-i şâhin 135
sadâ-yı zeng-i şehbâz 138
sade 62, 167
Sâdî 81, 82, 83
Sâdî-i Şirâzî 81
sadr-ı Cem-pâye 114
saf 131, 136
sâf 118, 152
saf-be-saf 181
saf-şikâf-ı sipeh-endâz 127
safâ 67, 147, 161, 164, 208
safâ-yı rûh 194
safahât 40, 186
safha-i rûy 109
sâgar 121, 149, 155, 158
sâgar-ı billûr 100

sâgar-ı keşide 158
sâha-i beyân 53, 187
sâha-i nazm 73
sâha-i şûn 36
sahbâ 153, 156
sahbâ-yı ecel 155
sahîfe 66
sahîfe-i sühân 123
sâhib-hüner 175
sâhib-i eser 46
sâhib-kemâl 59
sâhib-kırân 189, 190
sâhib-sikke 190
sahife 47, 92, 128
sâhirâne 83
sahleb 119
sahn-ı âsumân 198
sahn-ı bâğ 94, 99, 101
sahn-ı gülşen 104, 130
sahrâ 115, 116, 127, 174
sahtiyan 74
sahv 57
Sâib-i Tebrizî 84
sâid 56, 181
sâid-i sâkî 149
sâika 128, 197, 201
sâika-ı aşk 207
sakankur balığı 179
sakî 63
sâkî 92
Sakız mastikası 57
sâkî 58, 105, 119, 121, 131,
149, 151, 153, 155, 156,
157, 165
sakar 131
saksâğan 132
salâbet 173
salâh 41
salamandra 146
salı gecesi 204
sâlik 185
sâlim 47, 85
salkım söğüt 93
salon 42
saltanat 189
saltanat-ı edebiye 80
Sâm 146
sâm-enderden 146
Sâmânîler 79
Sâmî Paşa 111, 159, 162,
165, 169, 171
sâmia 54
Sanat sanat içindir. 50
sanat 48, 49, 50, 51, 62, 110,
131, 160, 162, 202
sanat-ı nazm 54
sanat-ı nazm u nesr 61
sanatkâr 36, 48, 50, 108, 133,
201, 210

sanatkârâne 42, 50, 51
sanavber 97
sanâyi-i edebiye 72
sanâyi-i eş'âr 55
sâni' 48, 144
sâni'-i kadîm 56
sânihât-ı fikriye 69
sânihât-ı şairâne 90
santur 163, 164
saray 42, 80, 185, 186, 187
Saray-ı Yâhî 84
Sarây-ı Hümâyûn teberdârânı
180
sarây-ı devlet 130
sarf 38, 41
sarı renk 197
sârim-ı sefid 175
sârim-ı zırgam 179
sarsar 94, 120
sarsar-ı zemistân 177
satr 49, 50, 61, 64, 67
satl-ı sıtabl 127
satr 67
satranc-ı muhabbet 119
Satürn 200, 201, 205, 209,
210
Satürnal 210
savâb 52
savâik 205
savma'a 63
savt 190
sayd 118, 138, 146
sayd-efken-i nâz 123
sayd-ı fenâ 129
saydgîr-i kâf-ı devlet 142
sâye 63, 65, 95, 124
sâye-i devlet 188
sâye-i eltâf-ı Kirdgâr 123
sâye-i per-i hüma 132, 133
sâye-i tûbâ 98
sâye-bân 74
sâyiden 172
saz 79, 130, 159, 163, 205
seb'a-ı seyyâre 187, 210
Sebâ 132
sebt-i tekâdim-i leyl 188
sebt 158
sebk-tâz 123
sebz 136
sebz-âb-ı hayâl 136
sebz-i çâr 168
sebz-pûş 104
sebze 63
secâyâ-yı milliye 75
secde 207
sefer 194
sefil 50
seg 115
sehâb 96, 179

- sehâb-ı lütf 106
 seher 145
 sehl-i mümtenî 88
 sehm-i fikr-i erbâb-ı yakîn 179
 sehv 124
 seki 120
 sekr 57
 sekrân 76
 sekretü'l-harâm 76
 sel 78
 selâset 81, 88
 selâfîn 70, 186
 selef 134, 177
 selîka 46
 Selîm-i Evvel 113
 Selmân-ı Sâvecî 59
 semâ 193, 197, 199, 200, 204, 205, 207, 209
 semâ-yı hâmis 198
 semâ-yı sâbi' 208
 semâ-yı sâni' 202
 semâvât 201
 semen 112
 semen-ruhsâr 97
 semend 122, 126, 127
 semend-i baht 125
 Semendel 146
 semender 146, 147
 semender-meşreb 130
 semender-ı tynetân-ı 'aşk 147
 semendûk 146
 semendûl 146
 semendûn 146
 semendûr 146
 Semerkand 186
 semt 120, 140, 177
 Sen Piyer 81
 senâ 56, 170
 Senâî 87
 sene 73, 80, 87, 134, 187, 193, 194, 195
 seng-i bî-kıymet 171
 seng-i kazâ 158
 seng-i râh-ı Gülgûn 121
 ser 106, 132, 141
 ser-cünbân 114
 ser-efkende 124
 ser-etübbâ-yı hâssa 187
 ser-güzeşt-i acîb 108
 ser-i a'dâ 179
 ser-i düşmen 176
 ser-i haçer-i bîd 93
 ser-i hasm 180
 ser-i mîh 126
 ser-levha-i â 107
 ser-mest-i safâ 57
 ser-nigûn 157, 207
 ser-nüvişt-i ezeli 185
 ser-pence-i şâhin-i kazâ 137
 ser-pûş 156
 ser-lâbe-pâ 192
 ser-tîz 196
 serâçe-i ikbâl 209
 serâsire 40
 serçe 139
 Seres 209
 seretan 195
 seretan burcu 143
 sergüzeşt 75, 76
 sergüzeşt-cûyâne 75
 serkeş 123, 125
 serkeşlik 123
 sermâye 172
 serpûş 40, 204
 serseriyâne 197
 serv 93, 94, 97, 104
 serv-i âzâd 97
 serv-i hırâmân 97
 serv-i revân 104, 131
 serv-kad 104, 170
 serv-kâmet 97
 server 125
 servet-i lügaviye 45
 ses 133, 134
 setâr 163
 sevâd-ı lafz 125
 sevâhil 167
 sevdâ 45, 57, 91, 182, 205
 sevgi otu 95
 sevgili 76, 201, 206
 seviye-i ırfân 45
 sevr 119, 195
 seyelân 205
 seyf 179
 seyf âyeti 179
 seyfi-i Hindî 180
 seyfi-i intikam 108
 Seyfû'n-Necât 75
 seyl-i mey-i nâb 162
 seyr ü sefer 187
 seyr-i Kâğıd-hâne 118
 seyr-i nâ-mütenâhî 91
 seyyâh dervişler 180
 seyyâr 210
 seyyârât 192
 seyyârât-ı seb'a 195
 seyyâre 189, 190, 195, 202
 seyyâre-i emel 188
 sezâ-yı nâm-ı sultânî 171
 Sıddîk 88
 sıfat 56, 97, 104, 128, 202
 sıfât-ı ilâhiye 182
 sînâât 54
 sînâyi'-ı edebîyye 64
 sır 86
 Sırâtu'l-Mücâhidîn 75
 sırça 62
 sırr-ı dil 162
 Sırrî 97
 sırtlan 115
 sıtabl istabl 127
 sıyt u sâdâ 168
 sîb 99
 sîb-i gabgab 100
 sîb-i mâh 95
 sîb-i zekan 99
 sîm 191
 sîmâ 48
 sîmâb 149
 sîmîn 127
 sîmurg 128, 129, 138
 sîmurg-ı rahş 142
 sîmurg-ı zerrîn-bâl ü per 129
 sîne 101, 118, 144, 159, 160, 161, 162, 166, 170, 176, 203
 sîne-bend 126, 127
 sîne-i hârâ 145
 sîne-i harâb 163
 sîne-i tanbûr 163
 sîne-i yâr 192
 sîne-keman 161
 sîne-kemâne 161, 164
 sîrâb 130
 sîreng 128
 sibâ' 62, 63
 sihir 207
 sihirbâz efsunu 46
 sihr-i beyân 46
 sikke 103, 190
 silâh 176, 201
 silk 58, 166
 silk-i mervârîd 167
 silsile-i eşya 40
 simâku'l-azl 191
 simâku'r-râmihi 191
 sinân-ı gamze 178
 sinek 144
 sinn-i bülûğ 201, 209
 sipâh 181, 188
 sipâh-ı zeng 211
 sipeh-endâz-ı saf-ârâ 126
 siper 85, 175
 siper-i la'l 179
 sipergam 105
 sipihr 121, 210
 sipihr-i bî- direng 167
 sipihr-i devlet 188
 sipihr-i evvel 194
 sipihr-i heştüm 190
 sipihr-i kâmrânî 200
 sirîşk-i keder 109
 Sistanlı Ascedî 80
 sitâm 126, 127
 sitâre-i sühtegân 188, 190
 sivâr-ı sa'âdet 171
 sivrisinek 146

- siyâdet 210
 siyah renk 208
 siyaset 71
 Skita 199
 soğuk 109
 sohbet 87
 sohbet-i ahhâb 194
 sokak 66
 sorgun ağacı 93, 172
 söğüt 93
 söz 47, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 67, 69, 72, 75, 78, 80, 81, 83, 86, 88, 91, 110, 130, 175, 187, 192, 206, 207, 210
 su 62, 103, 108, 126, 130, 134, 143, 174, 178
 su kapları 62
 sû 168
 suâl 63, 162
 subh 77
 subh-dem 106, 112, 152
 subh-ı nusret 122
 subh-ı safâ 97
 sûd 155
 sûd-mend 194
 sûfî 144
 sûfiyye 69, 86
 suhan 57, 97
 suhan-ı bî-hûde 132
 suhan-şinâs 57
 suhanver 59
 sûk 168
 Sûk-ı Ukaz 73
 Sultan Mahmud 80
 Sultan Mahmud-ı Sâlis 82
 Sultan Mahmûd-ı Evvel 64
 Sultan Murad-ı Sâlis 186
 Sultan Mustafâ Hân 125
 sultanî söğüt 93
 Sultanu'l-Ulemâ 88
 sultanu's-suarâ 84
 sun'-ı bedî 48
 sunûf-ı mevâlid 39, 90
 sunûf-ı mümtâze 42
 sûr 162
 Sûr-ı İsrâfil 161
 sûrah 162
 surâhî 155, 158
 sûret 39, 51, 56, 76, 90, 91, 182, 183
 sûret-i i'câz 101
 sûret-i muhtelif 90
 sûret-i teleffuz 133
 sûret-i tezkere 188
 sûrnâ 163
 susam 111
 sûsen 111
 sûsmâr 147
 sutûr 174
 suver-i misâliyye 182
 suver-i müşahhas 183
 suver-i tahayyülât 183
 sûz 59
 sûz-ı 'aşk 151
 sûzân 147
 süglün 139
 sühan 55, 86
 sühan-perdâz 139
 Süheylî 165
 sükût 74, 83
 Süleymân bin Abdülmelik 172
 Süleymân-ı hayâl 169
 sülûk 203
 Sülvân-ı Mutâ'î'l-'Udvânî'l-İttibâ' 64
 sülvâne 64, 65
 sülvâne-i hâmise 64
 sünbül 91, 109, 110, 111
 sünbül-i çîn 102
 sünbül-i hulk 172
 sünbüle 195
 Sünbülzâde Vehbî 99, 100, 112, 115, 135, 138, 139, 150, 153, 156, 157, 163, 165, 168, 179, 191, 192, 198, 200, 202, 203
 sürâhî 157, 158
 Süreyyâ 117
 sürme 115, 173, 174
 sürmeli 101
 Sürûrî 93, 118
 süst 150
 süt kır 120
 sütûn 65
 süturlâb-ı ahvâl 188
 süvâr 121, 125
 süvâr-ı tekâver 122
 süvârî 75
Ş
 Şâdbâh 87
 şâdmân 205
 şafak 99
 Şâh Abbâs-ı Sâni 84
 Şâh u Gedâ 69
 şâh 79, 84, 86, 94, 95, 113, 162
 şâh-ı aşk 164
 şâh-ı çenâr 94
 şâh-ı gül-i ahmer 149
 şâh-ı mârân 147
 şâh-ı ney 162
 şâh-ı tarab 138
 şâhân-ı cihân 57
 şâhâne 107
 şâhbâz 138
 şâheser 206
 şâhî-i sebzvârî 59
 şâhîn 138, 139, 144
 şahid 56, 172
 şahid-i baht 113
 şahnegîr 118
 şahsâr-ı râyet 123
 şahsiyet 50
 şâir 36, 42, 44, 47, 52, 53, 57, 58, 60, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 91, 100, 110, 111, 129, 146, 182, 192, 193, 196, 199, 201
 şâir-i hakîm 54, 74
 şâir-i herem-dîde 80
 şâir-i mâhir 45
 şâir-i peygamberî 74
 şâirâne 59
 şakâyık 111
 şakâyık-ı lâlâ-i kûhî 111
 şakâyıku'n-nûman 106, 111
 şâm 173
 şâne 172
 şâne-i zülf-i terâne 164
 şarâb 56, 57, 76, 104, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 207
 şarâb-ı gül-reng 149
 şarâb-ı lâlâ-reng 149
 şarâb-ı nâb 57
 şarâit-i zarûriye 53
 Şark 53, 75, 84, 134, 189
 Şark Seyahat-nâmesi 76
 şark-ı şems 107
 şast 179
 şâşaa-ı ân 207
 şâşaa-ı hüsn ü ân 204
 şeb 121
 şeb-gerdân 65
 şeb-pere 138
 şeb-revende 65
 şebbû 111
 şebdîz 122
 şebeke-i ihtiyâl 133
 şebnem 192
 şecâat 75, 198
 şeceretü't-talk 103
 şefkat-perver 196
 şeft-âlû 99, 100, 102
 Şegâl 119
 şeh 148, 164, 211
 şeh-bend 107
 şeh-i hüsn 132
 şeh-levend 177
 şeh-mat 119
 şeh-nâme 79, 80, 128
 şeh-süvâr 124

- şeh-süvâr-ı elbak-ı devrân 120
 şeh-süvâr-ı sebük-rân-ı dehşet 124
 şehâdet 188
 şehâne 161, 163
 şehbâz-ı dest-i himmet 138
 şehbâz-ı endişe 108
 şehbâz-ı hûn-rîz 131
 şehenşâh-ı cihân-bân 190
 şehid 87
 şehir 80
 şehper-i Cibrîl-i Emîn 176
 şehir 197
 şehrayîn 201, 210
 şehvânî 206
 şehzâ 190
 şehzâdegân 190
 şehzâdegân-ı hazerât 187
 şeker 157, 173
 şeker-hand 104
 şekeristân-ı şî'r 56
 şekil 90, 91
 şekvâ-yı hâr 105
 Şem' ü Pervâne 69
 şem' 56, 145
 şem'-i fikret 200
 şem'-i meclis-ârâ 145
 şem'-i tecellâ 107
 şem'a-ı bezm 141
 Şemmâsiye 185
 şemme 174
 Şems Mâbedi 134
 şems 63, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 205, 208
 Şems-i Tebrizî 88
 Şemsü'd-dîn 107
 şemşîr 178, 179, 190, 198, 211
 şemşîr-bâz-ı ma'reke 198
 şemşîr-i bürrân 111, 180
 şemşîr-i Hindî 180
 şemşîr-i Hindî 180
 şemşîr-i sitem 154
 şer 206
 şer' 160
 şeref 107, 195, 201, 210
 şeref-i âfitâb 195
 şeref-i Kamer 195, 196
 şeref-i Şems 195, 196
 şeref-i Şems-i kerem 195
 şeref-i Utarid 195
 şerefât-ı minârât 66
 şerh 67, 179
 şerhadâr 165
 şerîf-i Mekke 75
 şerîk 209
 şerm 202
 şest 179
 şeşper 180
 şeştâr 163
 şeşüm 210
 şevâhid 92
 şevâhid-i tarihiyye 43
 şevk 39, 59, 114
 şevk-i dil 108
 şevket 190
 şevvâl 73
 şeydâ 56
 Şeyh Evhadü'd-Dîn 59
 Şeyh Gâlib 101, 105, 109, 110, 111, 129, 130, 132, 135, 136, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 159, 161, 162, 163, 164, 173, 178, 193, 194, 205
 Şeyh Muslihüddin Şîrâzî 81
 Şeyh Sâdî 81, 83
 şeyh 82, 87, 88
 şeyh efendi 150
 Şeyhî 202, 210
 Şeyh ü'l - İslâm Ahmed Şemseddîn Efendi 186
 şıra 152
 şîr 63, 113, 211
 şîr-i gerdûn 117
 şîr-i jiyân 113, 118
 Şîrâzî Râzî 79
 şîrîn 121
 şîrînlık 195
 şîşe 111
 şîşe-i nâmûs 159
 şîve 55, 59
 şîve-i garâm 77
 şîvekâr 138
 şî'r 56, 67, 68
 şî'r-i hem-vâr 207
 şî'r-i Şevket 68
 şîbh-i sûrî 165
 şiddet 197, 199
 şiir 52, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 133, 207
 şiir-i manzûm 54, 55
 şiir-i mensûr 54, 55
 şikâl 127
 şikâr 67, 113, 138, 144
 şikâr-âmûz-ı 'utekâ 142
 şikârî 196
 şikâyet 128, 207
 şiken-hârelik 115
 şimâl 101
 şimşâd 97, 98
 şimşîr ağacı 98
 Şinâsî 48
 şirâze 40, 47
 Şîrâzî Râzî 79
 şirinlik nüshası 196
 Şirvan 81
 şirzime 117
 şirzime-i hâsıra 51
 şöhet 165
 şöhet ilâhe 205
 şövalye 75
 şu'le 105, 179
 şu'le-efken 59
 şu'le-i 'aşk 147
 şu'le-i dîdâr 144
 şu'le-i süzân 111
 şu'le-i yâkût 130
 suarâ 47, 55, 56, 58, 74, 110, 113, 156, 162, 203
 suarâ-yı Arab 73, 74
 suarâ-yı câhiliye 70, 73
 suarâ-yı Garb 146
 suarâ-yı İran 81
 suarâ-yı kadîme 187
 suarâ-yı Osmâniye 68
 şûh 77, 101, 139, 174
 şühûd-ı hakikî 86
 şükûfe-i bâdâm 99, 101
 şûrb-i mehl 187
 şütür-murg 138
 şûûn 41, 42
 T
 ta'lîm-i âvâze 136
 ta'n 114
 ta'rîf-i hüsn ü cemâl 55
 ta'tîr 173
 taarruz 209
 taassub 85
 taattufu (sympathie), 50
 tab' 52, 69, 169
 tab'-ı edîb 181
 tab'-ı pür-hüner 142
 tab'-ı şâhî 138
 tâb-ı gam 111
 tâb-ı süz-ı 'aşk 144
 tabaka 58, 59, 60, 73
 tabakât 60, 62
 Taberî Tarihi 128
 tabiat 72, 73, 182, 183, 190, 198, 200, 202, 204, 208
 tabib 71, 186
 tâbir 36, 44
 tâbirât-ı fenniye 188
 tâbirât-ı muğlaka 45
 tabl 65, 163
 tabla-ı attâr 88
 tâc-ı Dârâ 127
 tâc-ı Kevyânî 156
 tâc-ı Kısra 122
 tâc-ı zer 167
 tâcir 76, 203

- tagaddî 128
 tahammül 114, 153, 199
 tahayyül 183
 tahayyülât 183
 tahlîl-i kimyevî 90
 tahmîs 69
 tahrîbkâr 196
 tahrîk 209
 tahrîk-i düvâl 124
 tahrîr 195
 tahrîr 44, 61
 tahsîl-i ulûm 88
 tahsîn 56
 taht 80
 taht-ı âlî-baht 190
 taht-ı âlî 190
 taht-ı hükm 200
 taht-ı revân 65
 taht-ı zümürüd 167
 tahta-ı santûr 163
 tahyîl 52
 tahyîr 207
 tâir-i mutrib 133
 tâk 98, 101
 tâk-ı eyvân-ı celâl 179
 takayyüd-i ma'cûn 194
 takfiye 52
 Takîyüddîn 186
 taklîm-i ızfâr 187
 taklid 47, 58, 64, 71, 79, 82, 84
 taklid-i zâğ 135
 takrir 44
 takvîm 187, 202
 takvîm-i ömr 188
 takviyet 118, 145
 takye 146
 tal'at 56
 talâkat 200, 203
 tâlîl 190
 tâlî' 93, 107, 190, 197, 202, 204
 tâlî-i izdivâc 205
 tâlî-i vâjgûne 188
 tamga 121
 tanbûr 163, 164
 Tannâd 74
 târ-ı kettân 192
 târ-ı tanbûr 205
 tarab 194
 tarab-âğâz 160
 tarab-hâne-i feyz 156
 Tarafe b. Abdül-Bekrî 73, 78
 tarâvet 97
 tarf-ı dâmân 94
 tarh-ı esâs 187
 tarîk 85
 tarîk-ı faka 87
 tarîk-i fazîlet 68
 tarîk-i mârifet 74
 târîz 83, 207
 târif 52, 53, 54, 55
 tarih 38, 41, 43, 44, 182
 Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye 68
 tarih-i edebiyat 48, 79
 tarihî 79
 tarrâr 207
 tartar (cehennem) 209
 tarz-ı dil-pesend 190
 tarz-ı şûh 207
 tarz-ı tedkik 38
 tarz-ı tedvîn 36
 tasarrufât-ı hayâliye 50
 tasarrufât-ı kalemiye 61
 tasarrufât-ı sanatkârî 36
 tasavvuf 57, 58, 59, 68, 69, 85
 tasavvuf kisvesi 85
 tasavvufî 57
 tasavvurât 54
 tasfiye-i ahlâk 86
 tasnif 91, 92, 183
 tasnif-i mufassal 92
 tasnif-i mücmel 91, 92
 tasvîr 77, 97, 196, 210
 tasvîr-i şikâr 143
 taş 108, 159, 167, 201
 taş çıkarmak 68
 taşra 146
 tâûn 198
 tavk-ı esâret 83
 tavsîf 97, 202
 tavsiye 185, 197
 tavsiye-nâme 188
 tavşan 116
 tavşan kanı 119
 tavşancıl 139
 tavuk 136
 tâvûs 136, 139
 tâvûs-ı bâm-ı devlet 138
 tâvûs-ı hoş-hurâm 129
 tâze zemîn 120
 tâzîb 206
 tazyîk-ı vicdânî 85
 te'dîb 203
 te'lîf 62
 te'nîs 128
 te'vîl 57
 te'vîlât-ı baîde 58
 te'vîlât-ı sülîyâne 57
 teâmül 71
 tebdîl-i renk 141
 tebeddül-i mevâsim 97
 tebennî 75
 teber 180
 tebessüm 104
 teblîğ 69, 83, 86, 87, 90, 91
 teblîğ-i merâm 46, 62
 Tebrizli Mîr Sâib Muhammed Ali 84
 tecellî-i cemâl 182
 tecellîzâr 73
 tecerrüd 83
 tedâf-i efkâr 183
 tedbîr-i mu'zamat-ı umûr-ı cihân 200
 tedkik 36, 37, 38, 40, 41, 43, 47, 53, 74, 81, 86, 91
 tedkik-i âsâr 36, 37, 38
 tedkikât 186
 tedkikât-ı rasadiye 185
 tedris 36, 37
 tedvîn 185, 187
 tedvîr-i âtifet 188
 teessür 36, 77
 tefeülât 84
 tefeyyüz 201
 tefsîr 50, 58, 83, 96
 tegannî 196, 204
 tehabbüb 204
 tehannüt 204
 tehassüs 36
 tehassüsât 54
 tehekküm 83
 tehennî 204
 tehlike 85, 199
 tekâmül-i edebiye 75, 90, 182
 tekâmül-i eşya 36
 tekâver-i çalâk 125
 teke 199
 tekellûf 46, 168
 tekellûfât-ı sînâiyye 64
 tekerrür 91
 teklîf 207
 tel 163
 telaffuz 133
 Telemak 54
 telh 157
 telif 71, 72, 73, 79, 90, 91, 183
 telkîb 196
 telkinât 42
 telkin-i hayr 49
 telmîhât 183
 telmih 87, 190, 192
 temâsil-i sahîh-i nâtukîn 41
 temâşâ 143
 temâyülât-ı süfliye 50, 51
 Temera (Gündüz), 205
 temren 178
 temsil 57, 182, 183, 198, 199, 210
 temsil-i hayr 50
 ten 97, 127, 192
 ten-i zâr 161
 ten-i zerd 109

- tenâsüh 36
 tencim 184, 185, 186, 187
 tencim istilâhı 195
 tenevvü 90
 tenfir 52
 tenfir-i nefis 55
 teng 127
 tenzil-i sefâin 187
 tepe 134, 198, 201
 tepe aşığı 207
 tepeden tırnağa 199
 terbiye 50
 terci'-bend 69
 tercüme 64, 71, 79, 83
 terennümât-ı şâirâne 76
 tergîb 52, 55
 terk-i hevâ 139
 terk-i rindî 155
 terkeş 203
 terki 123
 terkeb 59, 65, 100, 101, 106, 110, 172
 terkeb-bend 69
 ters yüzli mühür 126
 tertîb-i devâ 187
 tesdîs 69
 tesellâ 178
 Teselya hükümdarı 197
 tesettür 206
 teshîr 169
 teslim-i gerdem 83
 tesmim 84
 tesmiye 192
 testi 158
 teşbih 64, 67, 68, 76, 111, 172, 207
 teşebbüsât 185
 teşekkür vakti 170
 teşne-dil 106
 teşrîfât-ı edebiye 62
 tev'eme-i sâhib-nüfûz 136
 tevârüd 61
 tevâzu' 111, 200
 tevbe-i mey 151
 tevhîd-i hakikî 86
 tevhîdü'l-gâfilîn 55
 tevil 83, 85
 tevilât-ı mümkin 85
 tevlîd-i bedâiyi'-i istidâd 72
 tevlîd-i heyecân 187
 tevriye 99, 100, 119, 150, 151, 159, 160
 tevsen 123
 tevsen-i baht-ı sîfîze-kâr 123
 tevsen-i çâpûk-pâ 122
 tevsen-i cyyâm 121, 125
 tezerv 129
 tezerv-i şu'le-i âh-ı derû 139
 tezgâh-ı hüsn 76
 tezhîb 107
 tezkire 55, 188
 tezkiye-i nefis 86
 tezvîc 205
 tıb 186
 tıfl-ı dil 83
 tılâ 192
 tılısım 147, 195
 tîğ 146, 166, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 198
 tîğ-ı zer-feşân 198
 tîğ-i hatîb 181
 tîğzen-i âsumân 198
 tîhû 139
 tîr-endâz 179
 tîr-i felek 202
 tîr-i gamze 161, 164
 tîr-i kec-endâz-ı felek 178
 tîr-i mû 97
 tîr-i per 181
 tîşe-i taassub 186
 ticaret 73, 204
 ticaret ilâhı 203
 tilki 118, 119
 tilmîz-i hâssü'l-hâs 48
 timsah 145, 147, 210
 timsâh 147
 timsâl-i müşahhas 187, 199
 tinnînü 142
 tirkeş 196
 tiryâk-ı vasl 141
 Titan 201, 209
 tohm-ı tevhd 98
 top 181
 top-ı ejder-peyker 181
 Tophâne 186
 toprak 97
 topuz 176
 tönbâkû 154
 Trakya 199
 Truva 206
 Truva hükümdarı 197
 Truva suru 197
 tu'me 137
 tu'me-i neheng 145
 tûfan 189
 tuffâhî-i gabgab 100
 tuğra-nüvîs-hükm-i Hudâ 202
 Tuhfe-i Dil-keş 117
 Tuhfetü'l-Harameyn 66, 67
 tûl-i ömr 187
 tûlânî 111
 tulû'-ı Süreyyâ 188
 tulum 115
 tunç 200
 Tûr-ı Sînâ 96
 turaç kuşu 131
 turna 136
 turra-ı hûbân-ı Deylem 174
 turre-i mahbûb 107
 turunc 102
 turunc-ı müşgîn-bûy 102
 Tûs 80
 Tuslu Dakîkî 79
 tûû 139
 tûû-i şeker-hâ 56
 tûtiyâ 103
 tuvalet 91
 tuyûr 128, 137
 tuyûr-ı mevhûme 133
 tûfeng 181
 Türk edebiyatı 133
 Türkçe 44, 47, 62, 64, 66, 71, 72, 95, 99, 110, 133, 143
 Türki 62
 Türkistan 137
 Türkler 178
 türrehât 194
 tiy 128, 134, 142, 146
 U-Ü
 ûd 163, 174
 ufk-ı merâm 188
 ufuk 167
 ukâb 129, 139
 ukâb-ı mürde 139
 Ukaz 73
 ukkâb-ı per-fürûş 129
 ukûl-ı zâife 84
 ulemâ 42
 ulemâ-yı İslâmiyye 206
 Uludağ 201
 Uluğ Bey 186
 ulûm 42, 46, 75, 210
 ulûm-ı edebiye 41
 ulûm-ı garîbe erbâbı 195
 uluvv-i câh 135
 umrân 209
 umûr-ı devlet 160
 umûr-ı irâde 209
 unsur 90, 91
 Unsurî 79, 80
 Uranüs (Semâ) 205, 209
 urefâ 48
 urefâ-yı sâfiye 58
 usfûr 139
 usluluk 41
 usûl 37, 43, 71, 91, 92, 162
 usûl-i kitâbet 46
 usûl-i mukâyese 37
 Utarid 194, 195, 200, 202, 203, 204, 205, 208
 uyku 182
 uyluk 120
 uyuşturucu 149
 üdebâ 44, 47, 90
 üdebâ-yı İraniye 71

üdebâ-yı kadîme 184
 üftâde 118
 üftâde-i hâk 162
 üfürükçüler 195
 ülke 132
 ümem-i sâlife 44
 ümerâ 70
 ümîd 177, 188
 ünvân-ı hayriye-i veliyyü'n-
 niamî 188
 üslûb 46, 54, 59, 64, 66, 68
 üslûb-ı beyân 46
 üslûb-ı ifâde 46, 64
 üstâd 77, 97
 üstâd-ı âzam 70
 üstâd-ı sühan-perver 139
 üstühân 115, 132, 161
 üstür 119
 üveyik 131
 üzengi kayışı 124
 üzüm 100, 101, 150, 152, 210
 üzüm kütüğü 98

V

va'de 141
 Vâcib-i Taâlâ Hazretleri 206
 vâdî 73
 vâdî-i aşk 93
 vâdî-i belâgat 84
 vâdî-i hikmet 82
 vâdî-i kasâ'id 139
 vâdî-i medh 124
 vâdî-i müdâhine 81
 vahdet 164
 Vahdet-i Vücûd 85
 vahşet 76, 115, 201
 vak'-ı haml 103
 vak'a 87, 199
 vakâyî' 75, 182
 vakf-ı hayat 83
 vakf-ı vücûd 87
 vakıf-ı esrâr 150
 vakt-i kârzâr 113
 vakt-i muhtâr 185, 186, 187
 vakt-i namâz 187
 vakt-i scher 167
 vâli 175
 vâli-i akl 142
 vâlîde 75, 197, 201, 209
 Vâlih-i Kadîm 105
 Vâmık u Azrâ 69
 varlık 73
 vasf 82
 vasf-ı dürr-i dendân 165
 vasf-ı leb-iyâr 166
 vasf-ı terkibî 105
 Vâsıf 173, 175
 vâsita-ı muhâbere 203

vâsita-ı tebliğ 90
 Vâsi' Alisi 71
 vassâf 56
 vatan 78, 80
 vaz'-ı haml 201
 vaz'iyyât-ı kevâkibe 185
 vazife 187
 vazife 134
 vecd 134
 vech-i hüsn 109
 vecîz 80
 vecîze 78
 Vecre 77
 vedâ 134
 vefât 187
 vefatî 133
 vefk 195
 vefk-i merâm 107
 vehm 88
 velâdet 198
 velâyet bahr 58
 veliyyü'n-niâmî 188
 Velos cezîresi 197
 velvele 131
 ve.vele-sâz 161, 163
 Venüs 133, 199, 203, 205,
 206
 Venüs dö Medisi 206
 Venüs dö Saylo 206
 verd-i ter 149
 verkâ 139, 140
 vesâik-i umumiye 42
 vesâil-i felekiye 185
 vesâit 90
 vesâit-i maddûde 91
 vesâit-i sanat 36
 vesâtet-i niyâz-ı âcizâne 188
 vesika 61
 vesme 174
 Vesta 209
 Veysî 66
 vezin 52, 53, 58, 61, 72, 76,
 166
 vezir 166, 175
 vezn-i arûzî 47, 72, 79
 vîrân 130
 vicdân 49, 80, 182
 vicdân-ı beşer 183
 vicdân-ı millî 85
 vicdân-ı zevkî 76
 Virjil 54
 visâl 207
 Vişnu-Samara (Vichnou
 Samara), 71
 vuhûş 76, 78, 128
 vukûât-ı kevnîye 187
 vuzûh-ı tâm 46
 vücûd 54, 96, 108, 182
 Vücûd-ı Mutlak 85

vücûd-ı kâmil 87
 vücûh-ı mehâsin 46

Y

yâ hû 153
 yaba 203
 yaban domuzu 206
 yabanî gül 109
 yâbis 197, 198, 202, 208
 yâd 136
 yâdiger 176
 yağ 115, 173
 yağız at 120, 122
 yağmur 76
 yah 177
 Yahyâ 139
 yakayı kurtarmak 209
 yâkut 167
 yâkût-ı asfer 167
 yâkût-ı hayâl 107
 yâkûtî 101
 yalan 81, 203
 yalancı 191
 yanak 159
 yancık 125
 yaprak 94, 111
 yar 78
 yâr 66, 99, 141, 150, 151,
 153, 155, 193, 195, 202
 yârân 120
 yarasa 132, 138
 yasak 160
 yâsemen 112, 130
 yâsemenlenmek 109
 yatak 76
 yâve 46, 47
 yavru 77, 134
 yay 176, 177, 198
 yazı 45, 47, 66, 204
 ye's 188
 yebrûhu's-sanem 95
 yed-i beyzâ 103
 yed-i tûlâ 186
 yedinci iklim 191
 yek-âvâz 196
 yegâh 164
 yeknesak 90
 yekrân 123, 181
 yekrân-ı ihtimâm 123
 Yemen 76, 165
 yengeç 143
 yeni ay 126
 yer 161
 yeryüzü 134, 206
 yesâr 190
 yeşil renk 204
 yeşillik 105
 yeşim 167

- Yezîd 74
 yıl 83, 172
 yılan 48, 128, 142, 144, 148, 168, 197
 yıldırım 183, 197, 201
 yıldız 73, 77, 185, 189, 190, 191, 198, 200, 202, 204, 205, 207, 208, 210
 yıldızı barışmamak 188
 yıldızı düşkün olmak 188
 yırtıcı hayvan 113, 131
 yokluk 73
 yol 75, 76, 78, 95, 120, 175, 180, 203
 yolcu 203
 yorga yürüyüşlü at 122
 yudum 155
 yumurta 134
 Yunan esâtîri 205
 Yunan-Roma esâtîri 196
 Yunanî 133
 Yunanîler 44, 146, 193, 196, 198, 200, 203, 205, 209
 Yunanistan 108, 185, 199, 204
 Yûsuf u Züleyhâ 69
 yusufcuk 136
 yuva 78, 134
 yüz 108, 110, 128, 156, 159, 160, 173, 196
 yüzük 169, 179
 yüzük halkası 171
 yüzük kaşı 169, 171

Z

 za'f 145, 190
 zâdegân 42
 Zafernâme-i Sâbit 177
 zâğ 140, 175
 zağan 140
 zağferân 112
 Zahir 59
 Zahirü'd-Dîn-i Senâî 59
 Zahirüddin-i Fâryâbî 80
 râhid 114, 119, 150
 râhid-i ef'î-nigh 168
 râhir 55, 56, 68
 zahm-ı hâr 82
 zahm-ı hûnûn 106
 zahm-ı tîğ 141
 zahme 124
 zaifân 118
 Zâl 125, 128, 129
 Zaloglu Rüstem 122
 zamân-ı 'adl 135
 zamân-ı irâde 209
 zamân-ı mes'adet 200
 zamân-ı sa'd-ı ekber 200
 zamân-ı saâdet 113
 zamân-ı şeref 195
 zamâne 171
 zambak 103, 112
 zâr 139, 160, 164
 zarâfet 143
 zarar 51, 208
 zarf 134
 zarfâne 190
 zarûret-i vezin 129
 zât 72
 Zât-ı Sahîhatü'l-Kelimât ve Sikât-ı Fasîhatü'l-İbârât 62
 zât-ı haşmet-meâb 187
 zât-ı hüsn 50
 zavallı 134, 207
 zâyirçe 185, 186, 187
 zâyirçe-i hâl ü kâl 188
 zebâd 173, 174
 zebân 63
 zebân-ı ashâb-ı hakikat 56
 zeberced 167
 zebh 151, 153
 zebûn 113, 196
 zehir 143, 147
 zehirli 146
 zekâ 73, 75, 87, 88, 202
 zekan 156
 zekât-ı mey 87
 zemîn 80, 109, 123
 zemîn-bûs 111
 zemîn-i huşk 83
 zemm 149
 zemzeme 65, 162
 zemzeme-i mûsikâr 160
 zen 159
 zen-döst 101
 zer 126, 180, 191
 zer-rikâb 125
 zerâfet 41
 zerre 169
 zerrîn 102, 127
 zerrîn kadeh 108, 112
 Zeus 200
 zevâhir 50, 91
 zevc 75, 199, 200, 207
 zevce 199
 zevk 45, 54, 59, 69, 72, 76, 147, 182
 zevk-bahş 108
 zevk-ı vicdâniye 85
 zevk-i asr 91
 zevk-i bedî 53
 zevk-i bedî 49
 zevk-i beng 150
 zevk-i edebî 90
 zevk-i selîm 72
 zevk-i tasavvuf 85
 zevk-i vicdânî 86
 Zeyd 39
 zıll 143
 zırh 175
 zırh-ı saf'der 178
 zırh-pûş 181
 zîb 190
 zîn 127
 zînet 190
 zînpûş 127
 zîr-ı rân 120, 121
 zîr-ı rân-ı devlet 125
 zîr-ı tâk 136
 zîr-ı tâk-ı ebruvân 137
 zihgîr 179
 zihin 36, 37, 62, 91
 zillet 83
 zimâm 114
 zirâatın hâmisî 209
 zirve 133, 201
 Ziyâ Paşa 48, 81, 114, 116, 124, 129, 132, 136, 140, 144
 ziyâ 132, 141
 ziyâ-bahş 180
 ziyâ-yı Şems 198
 zu'm 189
 zuafâ 201
 zulâm 77
 zulm 160
 zulm-i rakîb 55
 zulümât-ı cahîm 204
 zûr 168
 zübd 64
 Zühal 194, 195, 197, 201, 205, 208, 209, 210
 zühd 64
 Züheyr b. Sülmâ 73
 Zühre 159, 189, 192, 194, 195, 197, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208
 Zühre-i Zührî 204
 zülf 102, 109, 110, 111, 144, 148, 172
 zülf-i dildâr 127
 zülf-i mu'anber 141
 zülf-i müşg 98
 zülf-i pür-şikenc 110
 zülf-i semen-bû 93
 zülf-i siyâh 133
 zülf-i siyeh 142
 Zülfeikâr 176
 zümre 188
 zümürd 129, 167, 168
 zümürd-i âbdâr 165
 zümürd-i ankâ 129
 zümürd 168
 zümürd-i meshûk 168
 zünbûr 148

EKLER

۱۷۔ شیر شارب عمدہ ہے یہ ایچوز، دیگر اذیعتی بیماریوں کے لئے بہت مفید ہے۔ اولیٰ ضعیف اور ترمیم پر مبنی۔

۱۸ - بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ یا ایاہو یکرور درہ نہی زی کنندہ سنت بکرہ فخران (۱) کاتبہ محمد (۱) ایک بار روزاریہ مکہ

۱۹۔ بیٹا اب اچھو بیکر رہا ہے نہ ہی حج الا ولہ بکر میندہ نکندہ مچھول جھان تھوڑے لمبے مدالہ ہی اھساہ پر پور رندہ

c. - سیرت الہیہ ایچ ایلوز بکر کائناتی سرسبز ح الاغریہ بکرسندہ (۸ ماسیتجے) انکی ہل ایکوڑ آئینہ برعکہ غور سے اسر

سیرت محمدیہ و سیرت ائمہ کرام علیہم السلام

۱- بیتا الہیہ سکرینی اٹھوز نکر لانی نہی سقاہ ادرہ ہندہ (۱ اسد ۱۹۷۹) ع الشیقات خیمہ نکر، ممبئی اولاد

الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

۹۰ - نشانی از این است که در این شهر (پایتخت) بزرگترین مسجد و مدرسه

[illegible]

ترجمہ سنی محمد زکریا نقوی

۴۶- زیر سابقہ محررہ اور مندرجہ بالا کے ساتھ اس کے ساتھ ایک اور غرض سے اس کے ساتھ ایک اور

[illegible]

الزمن يتغير مع المكان والزمان

١٠٠٠

٤٤٠

درآمد و هزینه های این شرکت در سال ۱۳۹۵ به شرح زیر است:

[illegible]

مدرسہ کی سرپرستی اور سرپرستوں کے لئے ایک ایسی کمیٹی بنائی جائے گی جس کی سربراہی صدر مدرسہ کی طرف سے کی جائے گی۔

[illegible]

الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

ماں کے ہر دم میں اور یہاں کہیں غم و رنج ابلاغِ اوج نہ پاؤں۔ دگر، بدیہی سے ہی جب لکھو دیلا

بسم الله الرحمن الرحيم

۱۲۸۱

۱. شایسته ترین سوار است محمد علی سلطان که با سی و دو سوار در اول کلاس شده است. در این کلاس

مكتبة أمية في بغداد في المجلد ١٠٠

شماره امور شرعی دادخان جلالت علیحدی تدریسات مدیریت محرم مع دارالدعوه ۱۵ سال ۱۳۸۸ تاریخ

طبقه دوم از نامه فارسی دره - افغانستان - مسکنه - سعید ابوالحسن

ایک دفعہ

۲۴۹
۱۰۱
محمد باقر

[REDACTED]

[illegible]

شیخ علیاکبر شاعران محققان و نویسندگان
تاریخ و ادبیات

مجموعه کتب و اسناد
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

انجمن

دین و مذهب

در این مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

نادر

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

مکتوبه و دست‌نویس
مکتوبه و دست‌نویس

محمد بن حسن بن محمد بن حسن

آؤبا نلکه
لعل برب
جھنڈن رزلہ رو

٦٠

امداد سید محمد رفیع رحمتی
سید محمد رفیع رحمتی

زمرہ نوغذائے قبائلی برہمنوں : دیو دیوتی

...

دانشگاه تهران

دور الحقد وكره من غير

21

قد ملاني انما ارسلت نوره ودمه يداك فداكم مني اذ لم اجد سهرا

بسم الله الرحمن الرحيم

三三三三

ای محمد بن عمر بن حفص بن عمر

151

4

Handwritten text in Urdu script, likely a signature or a note, written diagonally across the page.

۱۷۹۳ میا - ۱۸۰۳

3

2

حکومت محترمہ کے نام سے عرض ہے کہ

بسم الله الرحمن الرحيم

4

11

مفتی محمد رفیع الرحمن صاحب مدظلہ العالی

بزرگوار! بطور کلی

•

100

چند نفر از مصلحان و اهل علم و فضل در روزهای

1990

3.

دولت و دولت در ممالک بدین

1970

1

چواناڻ

نونا رڳو

مدري دستر خويانه گستر

سگوري طره خويانه دلم

نقش

سك = نافه اف نام اهورك مناسه دني سك اهورك
 كوي زيرا اف كهو مناسه سك اهورك ختا وضه دياره
 سك بو صديك اطراف سه خه شخ اجماع ديدنه حال
 حضوره سك سويله بيه موفنه سورين طره اولده سك كوڤه دندرد
 دلهر بند اڤاڤه كده سويله بيه موفنه سورين طره خا فاطم

سك = Musc باشه بو نوز نوڤه نونا رڳو

بو صديك كوك بر قاص يا خوديك قد لهه باشه بو نوز نوڤه نونا رڳو
 فاضله تفرقه سي كوك نوز نوڤه نونا رڳو
 فاضله تفرقه سي كوك نوز نوڤه نونا رڳو
 فاضله تفرقه سي كوك نوز نوڤه نونا رڳو
 فاضله تفرقه سي كوك نوز نوڤه نونا رڳو

نیسم به درانه سلهه و صلفی خانه کیم اگر
 رفته پیشه قصه جانیه درانه زار
 مایه

فلانی =
 نیت ایچونه برله آتله بو یونلرینه اصاره کر غلام خرقه نیه خولطان دیرلر بر
 قهصی برنوخ بر ادا کو زرد خنا صغریه اولور " برهانه قلع "

سوزک بینه بینه کلکله ماه تابانی

نفسی

شغال = کد ستهک :

مرادی اوزره خالاند سیرکون شکره

شغالان دی الا بکله زلف دللاری

کونا

شغل = آنه صوبه برنگون کردل

صغلی = اصغلی آخوز :

یچی زخسه وضع رفته دز به نفس دسینه نه

کوفته دکر مغل صغلی ناه دارار

نفسی

غلام = دیرکبه :

سردا نوسن ادام قتی سرکته

اکا لفظا لر ایسه ایله ارمای غلامه

بان

ایرتور صغریه اول ساری سرخه و آتیه

سوزا لر آتیه کر ایله کربک دوزل

نفسه = ح :

رکاب = ک :

زیده آکر: ایچیک بیدو رقصه سرکش

قاجون صوایله لاله کوردسه

کوردیلک خانه یی خالا

عسکرک مغلریه ادره دوزلا

نفسی

نفسه = آکوردونی :

دوز دوزلشم شام صغلا قدیملام

اکرم آکر یئینسه ندر برنگل کونای

نفسی

نفسه = آتیه خانمی = غلامه آتیه کوردسه بیدر

نفسه = (برهانه)

دوینده اعلیٰ نوزده خلد شکار یار
 بهرینک یازده - سرف اقامده .

بنی بیلده کوریم . سرف کس . . . سرف نکر .
 سرف عک د . سیرلریم اعلیٰ فاند .
 هر سارده نك برشرف ، هیزنك ده علوم عید .
 ارمانی فاند . بر خاص دارود . . . فلسف . هیزنك فاند
 دینیهی و هیزل . اهل فواص . دینیه افروز کله
 سرف ، دوق ، فلسفی شیده بهلری سرف کس
 بیلور سرف نکر آده دوقوزده کمر راعمال ایدر .
 بیلان سیر اسناد اولانه سرف نکر اعلی
 فلسفه تلفف دینلر اولوب برده شور .
 بیایه صحر علی خلی آیینی اناده سارده لک
 سارو کانی بریم تعلیمی کویا زین برانک بیدی
 سرفی : سرفی سرفانک ادیبینی : سیریم حیدرک بیدی
 سیدینی : کونیه صلیق اده هیزنکی : زمره هیزنک

۹۸
 بوکاه دود آدم . دود مین . قدام ، قدام
 آدم تققدنیک ایکه صاید مدرا ننه اولدین .
 سیر برقانن تقدیر باقدارید . . . سیریم . سرفی .
 سیر . . . زمره . . . عطار . . . دود لریم کس .
 هاند ایکده لوزیزنر دود . . . دود نکر . . . باجور
 دود دود کور . . .

دیکر بر دینلر دود بر دود لک هر کورین سیریم
 اودار کور آکین مجری ده فروغ قوز بیک سناد لری نینده
 دود نکر لایته قیاس قوی کس . . . انار اسناد دود
 دود نکر سیریم عیال کور آکین بر کله دینلریم .
 دود دود نکر ، قیاس قوز بیک سناد لری .

سرف کس کوریم ساف نوزده کس
 دود نکر سیریم سیریم
 سیریم

سرف کس یازده سیریم خطه سیریم
 سیریم سیریم دود سیریم سیریم
 سیریم